

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**BÖRKLÜCE, TORLAK, BEDREDDİN:
EŞZAMANLI VE EŞGÜDÜMLÜ BİR İSYAN MI
YOKSA ÜÇ AYRI OLAY MI**

Bilal GÜNEŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

BÖRKLÜCE, TORLAK, BEDREDDİN:
EŞZAMANLI VE EŞGÜDÜMLÜ BİR İSYAN MI
YOKSA ÜÇ AYRI OLAY MI

Bilal GÜNEŞ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

09 / 02 / 2022

Bilal GÜNEŞ

1 “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Resul AY** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Bilal GÜNEŞ

09/02/2022

*Ve teker teker,
bir an içinde,
omuzlarında dilim dilim kırbaç izleri,
yüzleri kan içinde
geçer çıplak ayaklarıyla yüreğime basarak
geçer Aydın ellerinden Karaburun mağlûpları.*

(Nazım Hikmet, *Şeyh Bedreddin Destanı*, 9)

TEŞEKKÜR

Çalışmaya başladığımız tez konusunu yarıda bırakarak, o tez konusunun içinde incelenecek vakalardan yalnızca birisi olan Şeyh Bedreddin Olayını başlı başına bir tez konusu haline getirmemi kabul ettiği ve tez çalışması boyunca yürüttüğü yol göstericilik için, jüri üyesi ve Danışmanım Doç. Dr. Resul Ay'a ve bu değişikliği onaylayan Tarih Bölümü Akademik Kuruluna; iki kez savunduğum tezime yönelik eleştiri ve katkılarıyla bakışımı genişlettikleri için, jüri başkanı Dr. Öğr. Üyesi Hulusi Lekesiz ve jüri üyesi Prof. Dr. Haşim Şahin'e ayrı ayrı ve ayrıca bu çalışmamın tez haline gelmesindeki katkıları için jüri halinde üçüne birden teşekkür ederim.

Prof. Dr. Rüya Kılıç, Prof. Dr. Mehmet Özden, Doç. Dr. Erkin Ekrem, Dr. Öğr. Üyesi Nagihan Doğan ve Öğretim Görevlisi Dr. Gülay Tulasoğlu'na, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde 2017 Baharı'nda başladığım yüksek lisans öğreniminde, bir dönem devam ettiğim bilimsel hazırlık programındaki lisans derslerinden faydalanma imkanı tanıdıkları için, ayrı ayrı teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ramazan Acun, Prof. Dr. Mehmet Öz, Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Doç. Dr. Resul Ay, Doç. Dr. Selda Güner Özden ve Dr. Öğretim Üyesi Nagihan Doğan'a, beni yüksek lisans derslerine kabul ederek tarih bilincimin gelişmesine yaptıkları katkıları için, ayrı ayrı teşekkür ederim. Lisans düzeyindeki Osmanlıca derslerine üç dönem katılmama izin verdiği için, Emine Hoca'ma ikinci bir teşekkür borçluyum.

Yasal mevzuatın tanıdığı sınırı sonuna kadar kullanarak, bir öğrencinin hakkı olandan fazlasına sebep olduğum kayıt kuyut ve kırtasiye işlerini hiç sitem etmeden gerçekleştiren Tarih Bölümü Sekreteri Serpil Okumuş'a; demlediği çaylardan yararlanma izni verdiği için Bölüm Emektarı Ertaş Özgüden'e ve bütün bu sıkıcı kayıt süreçlerini takip eden Sosyal Bilimleri Enstitüsü personeline, ayrı ayrı teşekkür ederim.

Tez çalışması sırasında zihnimin okuduğunu anlama yetisinin durduğunu fark ettirdiği için, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi Tarih Koordinasyon Birimi'nden

Ece AYTEKİN BÜKER'e; bir cevap alamam da, gönderdiğim e-maili, “Bedreddin’le Börklüce’nin çocukluk arkadaşları olduğunu” köşe yazısında yazan, gazetenin emekli tarih öğretmeni yazarına anında ulaştıran *Olay Aydın Gazetesi* ilgisine; kendilerine yönelttiğim soru üzerine, Börklüce Mustafa’ya ait olduğu ileri sürülen *Tasvîrî’l-Kulûb* adlı esere, “günümüz çalışanları olarak Aydın Halk Kütüphanesi kayıtlarında bugüne kadar rastlamadıklarını, araştırmada da tespit edemediklerini” bildirdiği için Müdür Vekili Kani Vardarlı’ya; Yunanca hiçbir sözlükte bulamadığımız bir kelimenin peşinden giderken rastladığımız, o kelimenin nasıl türemiş olabileceğine dair açıklaması için National and Kapodistrian University of Athens Öğretim Üyesi ve aynı zamanda Greek Committee of Byzantine Studies Genel Sekreteri Ass. Prof. Triantafyllitsa Maniati-Kokkini’ye ve bu rastlamaya olanak sağlayan Rum Cemaat Vakıfları Destekleme Derneği Yönetim Kurulu Asistanı Danai Palakoğlu’na; “Dede Sultan” ve “Torlak” epithetleri hakkında sorduğum soruya cevap verme nezaketi gösterdiği için Esat Korkmaz’a ve o sorunun kendisine ulaşmasına aracılık eden yayıncısı Zeynel Atalay’a; 1921 tarihli *Alemdar* ve *İleri* gazetelerinin ilgili nüshalarını ve bazı Osmanlıca kaynakları temin etmede hızlı yardımları için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ilgilileri Metin Tekden ve Zeki Arslan’a; Anadolu Üniversitesi Açık Kütüphane’sinde yer alan Namık Kemal’in *Osmanlı Tarihi*’nde, tam da incelediğimiz döneme ait bir sayfanın eksik olduğunu haber alır almaz yerine koyduğu için Öğr. Gör. Halime Yörü’ye ve elbette Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kütüphanesi ile Milli Kütüphane’nin kitap bankosu çalışanlarına,

bu tezi oluşturmamdaki yardımlarından dolayı, ayrı ayrı şükran borçluyum. Bu çalışma bir tez olabilseyse, onların katkılarıdır.

BİLAL GÜNEŞ

ÖZET

Güneş, Bilal. *Börklüce, Torlak, Bedreddin: Eşzamanlı ve Eşgüdümlü Bir İsyan mı Yoksa Üç Ayrı Olay mı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Ankara Savaşı sonrasında yaşanan kaosta, şehzadeler arasında iç savaşın yaşandığı Osmanlı coğrafyasında Aydınili'nde Börklüce Mustafa, Saruhanili'nde Torlak Kemal ve Rumeli'de Şeyh Bedreddin önderliğinde yaşanan üç ayrı olay, hem Osmanlı tarih yazınında hem de buna dayalı olarak yazılan diğer tarih eserlerinde çok farklı şekillerde ele alınmıştır. Bazı Osmanlı tarihçileri bu üç olayı Şeyh Bedreddin'in önderliğinde ve koordinasyonunda aynı anda meydana gelen tek isyan olarak yansıtırken, diğer yazarlar bunları artzamanlı olarak meydana gelen üç ayrı olay olarak yansıtmaktadır. Olayların çağdaşı ya da yakın dönem kaynakları dikkatle incelendiğinde, birbirinden bağımsız gelişen, liderleri, toplumsal temelleri ve amaçları birbirinden farklı üç ayrı olaydan söz etmek de mümkün görünmektedir. Kaynakların çelişkili ifadeleri elbette başlı başına bir sorgulama konusudur, ancak daha da önemlisi, yukarıda da belirtildiği gibi, üç olayı Şeyh Bedreddin önderliğinde eş zamanlı ve koordineli bir olay olarak yansıtan bazı kaynaklar daha sonraki tarihçilerin yaklaşımlarını da belirlemiş, söz konusu anlayış veya tespit sorgulanmayarak Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Bu tutum, tarihi olayları kurgusal mitlere, liderlerini de mitik figürlere dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada, kaynaklar titizlikle incelenecek, olaylar ve kahramanları masal unsurlarından arındırılarak, tarihte ne olduysa o ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Börklüce Mustafa, Torlak Kemal, Şeyh Bedreddin

ABSTRACT

Güneş, Bilal. *Borkluje, Torlak, Badraddin: Is It a Synchronous and Coordinated Riot or Three Seperate Diachronic Events*, Master of Art's Thesis, Ankara, 2022.

In the chaos that after the Ankara War, three separate events that happened under the leadership of Borkluje Mustafa in Aydınili, Torlak Kemal in Saruhanili, and Sheikh Badraddin in Rumeli, in the Ottoman geography where civil war was taking place between the princes, both in the Ottoman historical literature and in other historical works that written based on it, it has been dealt with in very different ways. While some Ottoman historiographers reflect these three events as the only rebellion that happened simultaneously and under the leadership and coordination of Sheikh Badraddin, other writers reflect them as three separate events that happened diachronically. When the contemporary or recent sources of the events are carefully examined, the impression arises that it is possible too to talk about three separate events that developed independently from each other and whose leaders and their social bases and aims were different from each other. The contradictory statements of the sources are a matter of questioning in itself, of course, but more importantly, as stated above, some sources reflecting the three events as a simultaneous and coordinated event under the leadership of Sheikh Badraddin also determined the approaches of later historians, and the said understanding or detection was not questioned and continued in the early years of the Republic. This attitude has the potential to transform historical events into fictional myths and their leaders into mythical figures. In this study, the sources will be meticulously examined, and the events and their heroes will be purified from fairy-tale elements, and whatever has happened in history will be tried to be revealed.

Key Words: Borkluje Mustafa, Torlak Kemal, Sheikh Badraddin

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KAYNAKLAR.....	5
1.1. DUKAS – <i>BİZANS TARİHİ</i>	5
1.2. ŞÜKRULLAH EFENDİ – <i>BEHCETÜ’T-TEVÂRÎH</i>	7
1.3. EDİRNELİ ORUÇ BEĞ – <i>TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMAN / ORUÇ BEĞ TARİHİ</i>	9
1.4. ÂŞIKPAŞAZÂDE – <i>TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMÂN / MENÂKIB-I ÂL-İ OSMAN</i>	11
1.5. <i>ANONİM TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMAN’LAR</i>	13
1.6. MEVLÂNÂ MEHMED NEŞRÎ – <i>CİHÂNNÜMÂ</i>	14
1.7. HAFIZ HALİL – <i>MENÂKIBNÂME</i>	15
2. BÖLÜM: OLAYLARI HAZIRLAYAN ORTAMIN OLUŞMASI: OSMANOĞULLARI BEYLİĞİ’NİN GENİŞLEMESİ, DURDURULMASI VE İÇ SAVAŞ.....	18
2.1. OSMANOĞULLARI BEYLİĞİ’NİN RUMELİ’NDEN ANADOLU’YA YÖNELMESİ VE GENİŞLEME ÇABALARI.....	18
2.2. BAYEZİD’İN TOPRAKLARINDAN SÜRDÜĞÜ YEREL BEYLERİN TİMUR’DAN YARDIM İSTEMESİ.....	28

2.3. BAYEZİD’İN “İMPARATORLUĞUNUN” YIKILMASI	29
2.4. TİMUR’UN YEREL BEYLİKLERİ İHYA ETMESİ	32
2.5. ANKARA YENİLGİSİNDEN SONRA ŞEHZADELER ARASINDA İÇ SAVAŞ	33
3. BÖLÜM: OLAYLARIN KAYNAKLARDAKİ YANSIMALARI	43
3.1. İLK DÖNEM KAYNAKLARININ ANLATILARI	43
3.1.1. Börklüce Mustafa ve Karaburun Olayı	43
3.1.2. Torlak Kemal ve Manisa Olayı.....	47
3.1.3. Şeyh Bedreddin ve Serez Olayı	48
3.1.4. Şeyh Bedreddin’in Torunu Hafız Halil’in Anlatıları.....	51
3.1.4.1. <i>Şeyh Bedreddin’in Mısır’dan Anadolu’ya Dönerek Edirne’ye Yönelmesi</i>	53
3.1.4.2. <i>Şeyh’in Torlak Kemal ile İlişkisi</i>	54
3.1.4.3. <i>Şeyh’in Edirne’ye Varışı ve Kazaskerliği</i>	54
3.1.4.4. <i>Şeyh’in Börklüce Mustafa ile İlişkisi</i>	55
3.1.4.5. <i>Şeyh’in İsfendiyar Bey ile İlişkisi</i>	56
3.1.4.6. <i>Şeyh’in Eflak’taki Serüveni</i>	56
3.1.4.7. <i>Şeyh’in Yargılanması ve İdamı</i>	57
3.2. SONRAKİ DÖNEM OSMANLI KAYNAKLARININ AKTARIMLARI	60
3.2.1. İdris-i Bitlisî (ö. 1520).....	60
3.2.2. Kemalpaşazâde (ö. 1534).....	68
3.2.3. Behiştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 1511-12 [?])	69
3.2.4. Ruhî Çelebi (ö. 1522)	70
3.2.5. Hadîdî (ö. 1530-31’dan sonra)	71
3.2.6. Muhyiddin Cemalî (Molla Çelebi) (ö. 1550)	72
3.2.7. Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 1553).....	72

3.2.8. Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1599).....	74
3.2.9. Taşköprülüzâde (ö. 1561).....	79
3.2.10. Lütfi Paşa (ö. 1564).....	80
3.2.11. Rüstem Paşa (ö. 1561).....	82
3.2.12. Ebüssuûd Muhammed (ö. 1574).....	83
3.2.13. Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600).....	84
3.2.14. Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1628).....	87
3.2.15. Solakzâde Mehmed Hemdemî (ö. 1658).....	91
3.2.16. Müneccimbaşı Ahmed (ö. 1702).....	94
3.2.17. Hayrullah Efendi (ö. 1866).....	96
3.2.18. Namık Kemal (ö. 1888).....	98

3.3. SONRAKİ DÖNEM YABANCI KAYNAKLARIN

AKTARIMLARI	106
3.3.1. Hasan-ı Rumlu (XVI. yüzyıl).....	106
3.3.2. Dimitri Kantemir (1716).....	107
3.3.3. Joseph von Hammer (1834).....	109
3.3.4. Johann Wilhelm Zinkeisen (1840).....	114
3.3.5. Alphonse de Lamartine (1854).....	121
3.3.6. Nicolae Jorga (1908).....	127
3.3.7. Leopold Schefer (1839).....	131

4. BÖLÜM: OLAYLARIN CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NE AKTARILIŞI..... **135**

4.1. FRANZ BABINGER'İN ÇALIŞMASI..... **135**

4.1.1. Babinger'in Börklüce Mustafa Olayına Yaklaşımı.....	136
4.1.2. Babinger'in Torlak Kemal Dolayısıyla Yahudilerin Olaydaki Varlığı Konusuna Yaklaşımı.....	138
4.1.3. Babinger'in "Torlak" ve "Kemali" İsimlerinde Anlam Arayışı.....	145

4.1.4. “Hodbîn” Sözcüğünün Torlak Kemal’in Adına Eklenmesi Meselesi.....	150
4.1.5. Bedreddin’in Liderliği, Öğretisi ve Safevilerle İlişki İddiası.....	152
4.2. BABINGER’İN ÇALIŞMASI VESİLESİYLE KONUNUN ŞEREFEDDİN YALTKAYA TARAFINDAN YENİ CUMHURİYET’E TAŞINMASI.....	159
4.3. YALTKAYA’NIN RİSALESİ VESİLESİYLE KONUNUN NAZİM HİKMET TARAFINDAN KOMÜNİST BİR DESTANA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ.....	177
5. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ AYDINLARININ KONUYA YAKLAŞIMLARI.....	194
5.1. CUMHURİYET’İN BAŞINDAKİ DIŞ YAYINLAR.....	194
5.2. İKİ KUTUPLU DÜNYADA ŞEYH BEDREDDİN’İN AMATÖR/POPÜLER TARİH YAZARLARINCA ARAÇSALLAŞTIRILMASI.....	200
5.2.1. Şeyh Bedreddin’in Sağ ve Sünni Çevreler Tarafından Düşmanlaştırılması.....	202
5.2.2. Şeyh Bedreddin’in Laik, Sol ve Alevi/Bektaşiler Tarafından Sahiplenilmesi.....	211
5.3. AKADEMİK TARİHÇİLİĞİN ŞEYH BEDREDDİN’E YAKLAŞIMI.....	217
5.4. TEK KUTUPLU DÜNYA VE “AKLİSELİM”İN DEVREYE GİRMESİ.....	265
SONUÇ.....	289
KAYNAKÇA.....	296
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	315
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON MUAFİYET FORMU.....	317

GİRİŞ

Osmanlı tarihinde meydana gelmiş pek çok olay arasında, belki de yalnızca Şeyh Bedreddin İsyanı olarak bilinen olay, başlangıcından günümüze kadar tartışılarak gelmiş ve bunca tartışmaya ve yayına karşın, olayın “ne olduğu” net bir şekilde bir türlü açıklığa kavuşturulamamıştır. Osmanlı zamanında olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de Şeyh’in aleyhinde ve lehinde olan taraflar her zaman var olmuş, ancak Cumhuriyet devrinde bu taraflara yenileri katılmıştır. Osmanlı zamanındaki taraflar, Şeyh’in söz (özellikle Şeyh’e ait olduğuna inanıla gelen *Varidat* adlı eseri bağlamında) ve eyleminin (Mehmed Çelebi’nin maaş bağlayarak ikamete mecbur ettiği İznik’ten kaçması ve kendisine karşı Rumeli’de iktidar talebiyle ortaya çıkması bağlamında) müteşerri İslam dairesinde olup olmadığına ilişkin bir saflaşma etrafında ortaya çıkmıştı. Osmanlı’dan beri süregelen ve her ikisi de olaya İslami perspektiften, ama biri olumlu, diğeri olumsuz yaklaşan Sağ çevrelerde meydana gelmiş bu saflaşmaya, Dârülfünun kelim müderrisi M. Şerefeddin Yaltkaya’nın 1924’te kaleme aldığı risaleden etkilenerek bir destan üreten Nazım Hikmet sayesinde, Cumhuriyet devrinde bir de sınıfsal perspektiften yaklaşan taraf olarak Komünist Sol eklendi ve artık mesele yalnızca İslami Sağın kendi içindeki bir tartışma olmanın ötesine geçti; Sol ile İslami Sağ arasında, günümüzde de devam eden bir çekişmeye dönüştü. Buna son zamanlarda, henüz bireysel düzeyde olsa da, Milliyetçi Sağ’dan da katılanlar oldu. Günümüzde artık Şeyh Bedreddin hakkında inanılagelen “öykünün” gerçekliği üzerinde, her kesimde ifade edilen bir şüphe oluştu.

Batı Anadolu’da küçük bir uç beyliğiiken Rumeli’de fetihlerle toprak kazanmaya başlayan Osmanlıların, Anadolu Selçuklu Devleti’nin çöktüğü, ardından kurulan İlhanlı hakimiyetinin de sona erdiği bir dönemde bağımsızlık ve otonomi kazanmış yerel beyliklerin aleyhine hızlanan genişleme çabaları Timur’un saldırısıyla 1402’de durdurulunca, tarihçilerin ittifakla “fetret devri” diyegeldikleri, ama siyasetbilim terminolojisinde pekala “anarşi” ve “iç savaş” terimleriyle karşılanabilecek bir zaman aralığında meydana gelen Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ve Şeyh Bedreddin olayları, tek bir olay ve bu da “otoriteye karşı isyan” olarak değerlendirile gelmektedir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e miras kalan Sünni İslam uleması arasında, Şeyh Bedreddin’in tasavvufi görüşlerinin ve eyleminin “şer-i şerife aykırı” olduğu şeklindeki baskın görüş,

Şeyh'in özgün pratiğiyle değilse de, kazaskerliği sırasında ona kethüda olarak hizmet vermiş Börklüce Mustafa'nın Karaburun'da sergilediği eylemle birlikte değerlendirilmiş; buradan hareketle Şeyh'in ümmetlerarası sınıfsız bir toplum yaratma davası güttüğüne inanılmış ve ulema tarafından Sünni İslam dairesinin dışına çıkarılmış, bu haliyle de Komünist Sol'un tarihsel mirası içine alınmıştır. Buna bir varyant olarak, Şeyh'in hem fıkıh hem tasavvuf alanında Hanefi Sünni inanç dairesinde verdiği eserlere rağmen, onu Alevi uluları içinde gören bir eğilimin yanında, taraftarlarının kendisini "Dede Sultan" diye çağırdığı Börklüce Mustafa'nın Alevi olduğu konusunda daha güçlü bir eğilim bulunduğunu eklemek gerekir.

Bu iki olayla birlikte değerlendirilen bir başka olay ise, hakkında hemen hiçbir şey bilinmeyen Torlak Kemal'in adıyla anılmaktadır. Bu olayların tamamının, Şeyh Bedreddin'in önderliğinde ve eşzamanlı olarak meydana geldiğine "inanılmaktadır". Günümüzde de yaygın olarak sürdüğü gözlenen bu "inanış", bu üç olayın hepsini birden "Şeyh Bedreddin İsyanı" olarak adlandırmaktadır. Son zamanlarda adı diğer iki isimden ayrı tutulan Şeyh'in fıkıh eserlerinin Devlet kurumları tarafından yeniden yayımlanması, Sağ-Sünni çevrelerde onun masumiyetine ve İslam içinde olduğuna dair görüşlerin filizlenmeye başlamasıyla birlikte değerlendirildiğinde, sanki Şeyh'in itibarı hakkında kadim görüşün değişmekte olduğu hissini uyandırır da, bu üç tarihsel ismin hala ağırlıklı olarak Sol'un tarihsel mirası içinde sayılmakta olduğu gözlenmektedir. Fantastik bir görüş olarak, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in isimlerinin Mustafa Kemal'de bir araya geldiği, onların Osmanlı'dan intikamının Atatürk tarafından alındığının ileri sürüldüğüne, İnternet ortamındaki bazı sayfalarda rastlanabilmektedir.

Şeyh Bedreddin'in "isyanı", Nazım Hikmet'in 1936'da *Şeyh Bedreddin Destanı*'nı yayınlamasından sonra bir söylenceye dönüşmüş, günümüze kadar bu söylenceden beslenmiş pek çok eser üretilmiştir. 1950'li yıllardan başlayarak, kamuoyunun gündemine zaman zaman yoğunlaşarak getirilen Şeyh Bedreddin Olayı, özellikle Nazım Hikmet'in destanından uyarlanan roman, şiir, tiyatro eserlerinin yanı sıra, kitlelere yaygın bir şekilde ulaşma imkanı bulabilen eser türünün üreticisi olarak, Ruhi Su, Zülfü Livaneli ve Cem Karaca tarafından 1970'li yıllarda ayrı ayrı bestelenerek seslendirilmişti. Bedreddin Olayı, bu tez çalışmasına konu olarak seçildiği sıralarda çekileceği duyurulan

ve tezin yazımının sonuna gelindiğinde gösterime giren bir sinema filmine de konu oldu. 8 Ekim 2021’de gösterime giren, senaryosu Hikmet’in destanının sonundaki “*Ahmedin Hikayesi*” faslından esinlenen “*Hakikat – Şeyh Bedreddin*” adlı filmin bitiş jeneriğinde, katkıları için teşekkür edilen kuruluşlar listesinde neredeyse hemen hepsi Alevi cemevi, dernek, vakıf gibi kuruluşları yer almakta. Bu film ile aynı zamanda, Türk rock grubu Bulutsuzluk Özlemi, Hikmet’in destanının tamamını rock oratoryo tarzında iki yıl önce besteleyerek seslendirdiği *Bedreddin* albümünü piyasaya sundu. Böylece Şeyh Bedreddin Olayı tarihsel niteliğinden ziyade, Nazım Hikmet’in Şerefeddin Yaltkaya’dan esinlenerek yarattığı destan niteliğiyle toplumun gündeminde kalmayı sürdürmektedir.

Bu yüksek lisans tez çalışması sırasında, bazıları popüler (ticari), bazıları da politik veya sosyal tanınırlık sağlamak ya da artırmak amacıyla yazıldığı kanaatini oluşturan; bilinenleri tekrar eden, yeni bir fikir veya görüş ileri sürmeyen eserler ile tiyatro, roman, şiir gibi kurmaca eserler dışarıda tutularak, özellikle akademik veya akademisyenler tarafından üretilmiş eserler taranmıştır. (Bu kriterlere uyduğu halde gözden kaçan, farkına varılmayan, dolayısıyla incelemeye dahil edilmemiş eser varsa, müellifinden peşinen özür dilenmektedir.) Yalnızca bazı hususlara açıklık getirebilmek için, akademi dışında eser üretmiş bazı amatör veya profesyonel kişilerin eserlerine de başvurulmuştur. Tezin 1. Bölümünde, olayların yaşandığı dönem tarihi inşa etmede yararlanılan kaynaklar tanıtılmıştır. 2. Bölümde, olayları hazırlayan koşulların nasıl oluştuğunu anlamaya yönelik okumalar aktarılacaktır. 3. Bölümün 1. kısmında, incelenen olayların gerçekleştiği zamanda yaşamış, olaylara tanık olmuş ya da tanıklarından dinlemiş müelliflerin eserlerine dayanılarak, olayların mahiyeti ve aralarındaki ilişki anlaşılmaya çalışılacak, aynı bölümün 2. ve 3. kısmında ise, sonraki dönemde yerli ve yabancı kaynaklarda olayların ne şekilde aksettirildiği gösterilecek; tabii bunlar yapılırken, “II. Murad’ın tahta çıktığı yıldan önceki devirlere ait olaylar hakkındaki bilgilerin doğruluğunun şüpheli”¹ olduğu akılda tutulacaktır. 4. Bölümde, Türkiye’deki Şeyh Bedreddin algısının şekillenmesinde önemli rolü olan Franz Babinger’in doçentlik tezi ve o tezdeki iddiaların Şerefettin Yaltkaya tarafından kaleme alınan bir risalede Türkiye’ye

---

¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982, s. 16-17.

taşınması, bu risaleden ilham alan Nazım Hikmet'in Şeyh Bedreddin Olayından bir komünist destan yaratması anlatılacaktır. 5. Bölümün 1. kısmında Cumhuriyet Dönemi aydınlarının konuya nasıl yaklaştıkları ele alınarak, öncelikle, Franz Babinger'den sonra Türk aydınlarına bir düşünsel çerçeve hazırladığı kanaatinde olduğumuz bir başka kaynağın ele alınmasından sonra, 2. kısımda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın girdiği yeni dönemde Şeyh Bedreddin Olayının 1950'ler boyunca Türkiye'de antikomünist propagandanın bir aracına dönüştürülmesi ve buna yönelik tepki yayınlarına değinilecek; 3. kısımda bütün bu yayınlardan sonra Türkiye'de akademik tarihçiliğin gündemine gelen konunun, yerli ve yabancı çeşitli akademisyenlerce nasıl değerlendirildiğinin gösterilmesinden sonraki dördüncü kısımda, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve "Komünizm Tehdidi"nin ortadan kalkmasından sonraki görece sakin dönemde ortaya çıkan yeni ve farklı bakışlar değerlendirilecektir. Sonuç Bölümünde ise, ilk beş bölümde sunulanlardan edinilen kişisel kanaatlerle bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. BÖLÜM: KAYNAKLAR

İncelenecek olayların yaşandığı dönem tarihinin günümüze sağlıklı bir şekilde aktarılabildiğini söylemek imkansızdır. Kroniklerde Şeyh Bedreddin'in kendisinin de imzaladığı ileri sürülen idam fetvasından sadece söz edilmekte, fetvanın kendisi günümüze gelmediği gibi, zamanında gördüğünü beyan edene de rastlanmamıştır. Daha ilginç olan ise, bu fetvada ne yazdığı, yani Şeyh'in resmi olarak ne ile suçlandığı da bilinmemektedir. Tarihçi için tarih yazımına esas teşkil edecek birincil hiçbir kaynağın bulunmadığı dönem tarihini, yalnızca ikincil kaynaklara dayanarak inşa edeceğimiz göz önüne getirildiğinde, nesnel gerçeklikten sapma payımızın oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Kaynaklar dikkatli bir şekilde değerlendirilerek ve bunlar karşılaştırılarak, söz konusu hata payının elden geldiğince küçültülmesine çalışıldı. Bunun için öncelikle, olayların geçtiği 15. yüzyılda yaşamış ve eser telif etmiş müellifler değerlendirmeye alındı. Bunlar, tez boyunca “ilk dönem kaynakları” olarak anılacaktır. Bu eserlere dayanarak sonraki yüzyıllarda eser telif etmiş müelliflerin eserlerinden, tarihin inşasında değil, tarihin nasıl dönüştürüldüğünü göstermede yararlanılmıştır. İlk dönem kaynakları arasında yalnızca Dukas, Börklüce Mustafa olayının görgü tanığıdır. Şükrullah, Oruç Beğ, Aşıkpaşazade, Anonim Kronik yazarları ve Neşri ise, aynı yüzyılda yaşamış olmalarına karşın, olayları başkalarından dinleyerek veya elimize geçmeyen başka kaynaklardan okuyarak eser telif etmişlerdir. Bu kaynaklardan, tezimizin 1. Bölümü ile 2. Bölümünün birinci kısmının yazılmasında yararlanılmıştır.

1.1. DUKAS – *BİZANS TARİHİ*

XV. yüzyıl Bizanslı tarih veya kronik yazarları arasında, incelediğimiz dönem olaylarına yer vermiş ve bu olaylar hakkında önemli ayrıntılar aktarmış, bugünkü bilgilerimize göre tek eser olan, Midilli veya Foça doğumlu, Yeni-Foça'nın Cenevizli valisi Giovanni Aderno'nun sır katipliğini yapmış Dukas (1400-1470) tarafından yazılmış eserdir. Sonradan başkalarının verdiği ismiyle “*Tarih*”, “*Bizans Tarihi*” veya “*Bizantinotürk Tarihi*” adlı bu eserin, Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan, XV. yüzyılda yazılmış ve orijinal eser olduğu zannedilen bir elyazması nüshası dışında, XVII. yüzyılda bundan istinsah edildiği sanılan bir kopyası ve bir de İtalyancaya tercüme edilmiş nüshası vardır.

Eser ilk kez 1649'da Paris'te Ismael Bullialdus tarafından Latince tercümesi ile birlikte basılmış, ardından 1834'te Bonn'da Immanuel Bekker tarafından Eski Yunanca olarak yeniden basılmıştır. Eser, bu Bonn nüshasından Vladimir Mirmiroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş ve İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü tarafından 1956 yılında, *Bizans Tarihi* adı altında yayınlanmıştır (Kabalıcı Yayınevi tarafından *İstanbul'un Fethi – Dukas Kroniği* adıyla 2013 yılında yeniden yayınlanmıştır). İkinci bir çeviri, Dukas'ın Ortaçağ Yunancası ile yazdığı eserini Çağdaş Yunancaya çeviren Vrasidas Karalis'in,¹ sol sayfasında orijinal metnin yeni teknikle dizilip basılmış hali, karşısındaki sağ sayfada ise aynı metnin Çağdaş Yunancaya çevirisinin yer aldığı kitabının Çağdaş Yunanca kısmından Bilge Umar tarafından yapılmıştır (*Tarih–Anadolu ve Rumeli–1326-1431*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008). Umar, çeviride özgün metni değil de onun Çağdaş Yunancaya çevirisini kullandığı ve metne çok fazla açıklama ve yorumla müdahalede bulunduğundan, bu çalışmada Mirmiroğlu çevirisinden yararlanıldı. Bu çeviriye yazdığı *Önsöz*'de “mutaassıp bir Hristiyan” olduğunu belirttiği Dukas'ın, “kitabının birçok yerinde Türkler hakkında bulunduğu ağır ithamları, yaptığı tercümede hafifletmeye çalıştığı”² açıklama gereği duyan Mirmiroğlu'nun, bu “hafifletme çabası” nedeniyle özgün metnin çevirisine yapmış olabileceği olası müdahaleler, Karalis'in edisyonundaki orijinal metinle karşılaştırılarak giderilmeye çalışıldı; yeri geldiğinde dipnotlarda gösterildi.

Hayatının büyük kısmını Sakız ve Midilli'nin Ceneviz hakimlerinin hizmetinde geçirmiş ve bu elverişli konumundan dolayı Bizans ve Osmanlı politikaları hakkında pek çok kişisel gözlem edinmiş Dukas³ eserinde, Osmanlı kronikçilerinin eserlerine göre önemli ayrıntılar vermesine ek olarak, Osmanlı yazarlarının eserlerinde bahsetmedikleri bazı olayları da aktarmıştır. Börklüce Mustafa'nın Karaburun'da gerçekleştirdiği ortaklaşmacı bir yaşam deneyimini ve ardından gelişen olayları ayrıntılı bir şekilde Dukas'tan öğrendiğimiz gibi, Bayezid'in şehzadeleri arasındaki egemenlik çatışmalarının nihai galibi Mehmed Çelebi'nin tahtın tek sahibi olduğunu sandığı sırada, Ankara Savaşı'nda kaybol-

¹ [Michael] Doukas, *Byzantinoturkiki Istorica*, ed. Vrasidas Karalis, Ekdoseis Kanaki Publ., Athena 1997.

² VL. Mirmiroğlu, “Önsöz”, *Bizans Tarihi* içinde, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, s. VI.

³ Colin Imber, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları”, çev. Oktay Özel, *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 47.

muş en küçük kardeş “Küçürek Mustafa”nın taht talebiyle Rumeli’de ortaya çıkışını ve onunla birlikte hareket eden Cüneyd Bey’le mücadelesini; bunların sığındığı Selanik Kalesi’nin Mehmed Çelebi tarafından kuşatılması gibi olayları da Dukas’tan öğrenmekteyiz. Her nedense ilk dönem Osmanlı kaynaklarında Selanik Kalesi’nin kuşatılma sebebinden bahsedilmez.

Osman’dan II. Mehmed’e kadar ilk yedi Osmanlı padişahının zamanlarını anlatan Dukas’ın eseri, II. Mehmed’in Midilli Adası’nı 1462’deki fethiyle son bulur. Bu ilk yedi padişah ve özellikle İstanbul’un fethi hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği için Osmanlı tarihinin ilk dönemi bakımından özel bir yere sahip olan Dukas’ın eseri, bu tezin incelediği olaylardan Börklüce Mustafa ve Karaburun Olayı hakkında da, bugün sahip olduğumuz temel bilgileri veren tek kaynak olması bakımından, özel bir öneme sahiptir.

1.2. ŞÜKRULLAH EFENDİ – *BEHCETÜ’T-TEVÂRÎH*

1388’de doğup, 1409’da Osmanlılar’ın hizmetine giren, 1402 Ankara Savaşı’ndan sonraki olayların yaşandığı döneme şahit olduktan sonra II. Murad zamanında ilmiye mesleğine geçip, Bursa kadılığı görevinde bulunan ve Murad tarafından Karamanoğlu İbrahim Bey, Karakoyunlu Cihan Şah gibi bazı Türk hükümdarlarına elçi olarak gönderilen Şükrullah Efendi, şehzade II. Bayezid ile Mustafa’nın 1457 yazında Edirne’de yapılan sünnet düğününde karşısında oturacak kadar II. Mehmed nezdinde itibar görmüş, Fatih’in ölümünün ardından çarpışan şehzadelerden Cem Sultan tarafından antlaşma yapmak üzere, II. Mehmed’in kızı Selçuk Sultan ile birlikte II. Bayezid’e gönderilmiştir.⁴ Mehmet Fuad Köprülü’nün, bilinen bütün Osmanlı kroniklerinden önce eserini yazmış olmasına dikkat çektiği Şükrullah,⁵ Osmanlılar hakkındaki ilk Farsça mensur eser olan *Behcetü’ t-tevârîh*’i II. Mehmed döneminin başlarında Bursa’da iken yazmaya başlamış

⁴ Sara Nur Yıldız, “Şükrullah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul 2010, s. 257.

⁵ William L. Langer, Robert P. Blake, “Osmanlı Türklerinin Doğu ve Tarihsel Arkapları”, çev. Kudret Emiroğlu, *Söğüt’ten İstanbul’a – Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 181.

ve burada yaşadığı sırada (1456-1459) tamamlamış; Sadrazam Mahmud Paşa'ya ithaf edip, karşılığında bin akçe ile ödüllendirilmiştir.⁶

İlk Osmanlı kroniği sayılan *Behcetü't-tevârih* on üç bölümden oluşan bir dünya tarihidir ve eserin yalnızca 13. bölümü Osmanlı sultanları tarihine ayrılmıştır. Bu eserin başlangıcı ile eski Türklere ve Osmanlılara ait bölümlerini Türkçeye çeviren Nihal Atsız, bunları *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi* adıyla 1939 yılında yayınlamıştı. Bu 13. bölüm ayrıca 1972 yılında yine Nihal Atsız tarafından günümüz Türkçesiyle yayınlanmış, başka iki kitapla birlikte, *Üç Osmanlı Tarihi* adı altında ve ayrı bölümler halinde yakın zamanda yeniden yayınlanmış (Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011), 2019 yılında ise 6. basımı yapılmıştır. Diğer bir çeviri ise, eserin tamamını kapsayan bir doktora tezi olarak Hasan Almaz tarafından hazırlanmış, on üçüncü bölümü ise sonradan kitap olarak, *Behcetü't-Tevarih* adıyla yayınlanmıştır (Mostar Yay., İstanbul 2010).

Yirmi iki yaşında Osmanoğulları'nın hizmetine girerek burada 51 yıl geçirdiğini eserinin sonunda belirtme ihtiyacı duyan Şükrullah,⁷ tam da bu tezde inceleme konusu edilen yıllarda, önce Süleyman Çelebi'nin, sonra da Mehmed Çelebi'nin hizmetinde bulunmuş olmasına rağmen, kaleme aldığı eserinde sultanların erdemlerini ve vakıflarını sayıp dökme yanında kronolojiye ilgi göstermiş olsa da,⁸ eserinde kronolojik bilgiye çok az yer vermiş, Osmanlı sultanlarına methiye niteliğinde hikayeler yazmıştır.⁹ Bu çalışmada incelenen olaylar hakkında kısacık bir bölüm ayırdığı kitabında ne yazık ki, yalnızca Börklüce Mustafa olayından, ondan da adını anmadan bahseder. Torlak Kemal ve Şeyh Bedreddin'den ise hiç bahsetmediği için, eserinden yalnızca Börklüce Mustafa bahsinde yararlanılmıştır.

⁶ Sara Nur Yıldız, agm, s. 257.

⁷ “Şükrullah Efendi, “Behcetü't-Tevârih”, *Üç Osmanlı Tarihi*, haz. Nihal Atsız, 6. bas. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 232.

⁸ Victor L. Ménage, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri”, çev. Mehmet Öz, *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 82.

⁹ Colin Imber, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları”, çev. Oktay Özel, *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 41.

1.3. EDİRNELİ ORUÇ BEĞ – *TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN / ORUÇ BEĞ TARİHİ*

Kitabının girişinde kendisi hakkında yazdığı “*Oruç bin Âdil el-Kazzâz kâtibü'l-Edrenevî*”den sadece adı, Edirneli olduğu ve katiplik yaptığı, babasının “ipekçi Adil” adında biri olduğu dışında, uzun süre başka herhangi bir bilgiye ulaşılamadığına inanılan¹⁰ fakat 1970 yılında Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan bir tapu tahrir defteri kaydına dayanılarak, II. Bayezid devrinde yaşadığı, katipliği dışında ekonomik durumu oldukça iyi bir kişi olarak vakıf kurup yönettiği ve hayırsever biri olarak çevresinde pek çok iyiliklerde bulunduğu da tespit edilmiştir.¹¹

Oruç Beğ’in *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı kitabının, olayları anlatmayı hicri 872’de bitiren Oxford ve hicri 899 yılında bitiren Cambridge¹² nüshaları olarak adlandırılan iki versiyonu, Franz Babinger 1925 yılında Berlin’de, aralarında pek çok kelime ve ifade farklılığı nedeniyle ayrı ayrı yayınlamıştır. Bu yazmaların Fatih zamanında kaleme alındığı, dolayısıyla bir önceki kaynağımız olan Şükrullah ile birlikte en eski nazım Osmanlı tarihi olduğu tespit edilmiştir.¹³ Nihal Atsız, Babinger’in yayınladığı bu iki versiyonu, Oxford versiyonunun bittiği yerde Cambridge versiyonuyla devam ettirerek birleştirmiş¹⁴ ve 1972 yılında günümüz Türkçesiyle yayınlamıştır. Eserin yeni baskısı, başka iki kitapla birlikte *Üç Osmanlı Tarihi* adı altında yakın zamanda yeniden yayınlanmış (Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011), 2019 yılında ise 6. basımı yapılmıştır. *Oruç Beğ Tarihi*’ni II. Murad ve Fatih çağları için bir anakaynak olarak değerlendiren Nihal Atsız, bu eserin önceki bölümlerine bol miktarda destan ve efsane unsurlarının karıştığını ileri sürdüğü gibi, ayrıca, birçok yerlerinin *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*’larla

¹⁰ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982, s. 25; Nihal Atsız, “Oruç Beğ Tarihi” *Üç Osmanlı Tarihi* içinde, 6. bas., Ötüken Neşr., İstanbul 2019, s.12; Necdet Öztürk, *Oruç Beğ Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014, s. XXIII.

¹¹ Irène Beldiceanu-Steinherr’den aktaran Necdet Öztürk, “Oruç Beğ”, *Oruç Beğ Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014, s. XXIII-XXIV.

¹² Nihal Atsız, *age*, s.11-12.

¹³ William L. Langer, Robert P. Blake, “Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkaplanı”, çev. Kudret Emiroğlu, *Söğüt’ten İstanbul’a – Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 181.

¹⁴ Nihal Atsız, *age*, s.16.

hemen hemen aynı oluşu konusunda Franz Babinger'in, bunların muhtemelen bir tek anakaynaktan faydalanmış oldukları şeklindeki görüşüne hak verir.¹⁵

Bir diğer çeviri ise Nurer Uğurlu tarafından *Tarih Sahnesinde Osmanlılar* (Örgün Yayınevi, İstanbul 2012) adlı kitap içinde ayrı bir bölüm halinde, günümüz Türkçesiyle yayınlanmıştır. Bu bölümün hemen devamında eserin elyazması sayfalarının tıpkıbasımına yer verilmişse de, sayfalar özgün boyutundan hayli küçültülerek basıldığından, yazıları okumak mümkün olamamaktadır. Uğurlu ayrıca kitabın girişinde, Atsız'ın kitabının başında "Eser ve Müellifi Hakkında Birkaç Söz" başlığı altında yayınladığı yazısını "Edirneli Oruç Beğ" başlığı altında iktibas ederek, Oruç Beğ'in kitabının pek çok nüshasında naklen söz etse de, çeviriyi hangi nüshadan yaptığını kaydetmemiş, tıpkıbasım sayfalarında ise bu bilgiler varsa da okunamamıştır. Atsız çevirisiyle Uğurlu çevirisi, bu tezde ele alınan olaylara ilişkin anlatıların yer aldığı kısımlar gözetilerek, dipnotlar da dahil edilerek karşılaştırıldığında, neredeyse birebir aynıdır.

Üçüncü ve son çeviri Necdet Öztürk tarafından yapılmış ve *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi [1288-1502])* başlığı altında yayınlanmıştır (Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014). Oruç Beğ'e ait olduğu kesinlik kazanan; biri Manisa, üçü Paris, ikisi ise Londra'da olmak üzere altı ayrı yazma olduğunu belirten Öztürk,¹⁶ Babinger'in 1925'te yayınladığı, Nihal Atsız'ın da bunları esas alarak günümüz Türkçesine çevirdiği Londra versiyonları (Oxford ve Cambridge) dışında, Paris'teki üç versiyonundan birini esas alarak çeviriyazıya dökmüş, bu metni Manisa versiyonunun yanı sıra Paris'teki diğer versiyonlardan biri ile de karşılaştırarak, versiyonların farklılıklarını dipnotlarda göstermeyi tercih ederek yayınlamıştır. Kitabın ilk bölümünde çeviriyazıya yer verilmişken, çeviriyazıya esas alınan Paris versiyonunun tıpkıbasımına ikinci bölümde yer verilmiştir. Bu tezde ele alınan olayların anlatıldığı kısımlar için, denetlenebilir olmasından dolayı, Necdet Öztürk'ün çevirisinden yararlanılmıştır.

---

¹⁵ Nihal Atsız, "Eser ve Müellifi Hakkında Birkaç Söz", *Üç Osmanlı Tarihi*, 6. bas. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 12-13.

¹⁶ Necdet Öztürk, "Önsöz", *Oruç Beğ Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014, s. IX-X.

1.4. ÂŞIKPAŞAZÂDE – *TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMÂN / MENÂKIB-I ÂL-İ OSMAN*

Anadolu'daki ilk büyük kitlesel ayaklanmanın (1239) lideri Baba İlyas'ın torunu Âşık Paşa'nın torunu olan Âşıkpaşazâde (Derviş Ahmed Âşıkî), Mehmed Çelebi'nin, kardeşi Musa Çelebi üzerine yürümek amacıyla Rumeli'ye geçmek için Bursa'dan Üsküdar'a gittiği sırada hastalanarak Geyve'de kalmış, burada günlerini geçirdiği Orhan Gazi'nin imamının (muhtemelen İshak Fakih) oğlu Yahşi Fakih'in evinde, onun yazdığı *Menâkıb-ı Âl-i Osmân*'ı okumuş ve sonradan kendi yazdığı eserinde bahsettiği olaylardan Bayezid zamanına kadar olanları, bu eserden aktardığını belirtmiştir.¹⁷ Mehmed Çelebi'ye refakat edemese de, Mehmed'in oğlu II. Murad'ın bütün seferlerine katılmış, bunlara ilişkin yazdığı her şeyi kişisel gözlemlerine dayandırmış fakat bu çalışmada ele alınan Mehmed Çelebi zamanının olayları kendi çevresinde cereyan etmiş olmasına rağmen, ne yazık ki, duyduklarını olduğu gibi aktarmaktan öteye gidememiş, olayların nedenleri hakkında bizzat herhangi bir araştırma yapmamış ve olayları ayrıntılandırmamıştır. Sonradan Rumeli'de gaza faaliyetlerine de katılan Âşıkpaşazâde, Halil İnalçık'ın kanaatine göre, Fatih'in İstanbul kuşatmasında da hazır bulunmuş ve Fatih, baştan beri Osmanoğullarının şiddetli rakibi olan Karamanoğullarının Baba İlyas'ın torunlarıyla birlikteliği dolayısıyla Âşıkpaşazâde'ye özel bir ilgi göstermiş; Paşazâde bu ilgi sayesinde epeyce mülk edinmiş ve yine İnalçık'ın yayınladığı bilgilere göre, bunlar için hazineye vergi bile ödemiştir.¹⁸

Âşıkpaşazâde'nin yazdığı kitabın bugün elimizde biri Osmanlıca olmak üzere, çeviriyazı veya günümüz Türkçesine de çevrilmiş yedi ayrı edisyonu bulunmaktadır. Osmanlıca nüsha, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin girişimiyle Müze-i Humâyun Hafız-ı Kütüb Muavini Ali Bey tarafından tashih edilerek, Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından Matbaa-î Âmire'de 1332 (1913-14) yılında bastırılmış olan ve Anadolu Üniversitesi Açık Kütüphanesi ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşivi'nden edinilebilen, ikisi de aynı olan nüshadır. Bu nüsha, özgün eser özetlenerek yeniden

¹⁷ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi [1285-1502])*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 114.

¹⁸ Halil İnalçık, "Âşık Paşazade Tarihi Nasıl Okunmalı", *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 122-24).

yazıldığı için, bilimsel bir araştırmada kullanılabilir durumda değildir.¹⁹ Ali Bey’in edisyonundan farklı başka bir edisyon, Alman oryantalist Friedrich Giese tarafından el yazması on bir ayrı nüshaya dayanılarak 1929 yılında Leipzig’de yayınlanmakta iken, eksiksiz tam bir nüsha daha bulunmuş, eksiklikler içeren edisyona sonradan “Giese neşri” denilirken, buna da “Berlin nüshası” denilmiştir.

Cumhuriyet’ten sonra Türkiye’de basılmış ilk nüsha, Nihal Atsız tarafından hazırlanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1970’te *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* adı altında yayınlanmış, ardından yeni baskıları da yapılmış olan nüshadır (MEB Devlet Kitapları, 1970, 1992; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985; Ötüken Neşr., İstanbul 2012, 2014, 2016, 2017, 2019, 2020). Atsız, yaptığı çevirinin eserin hangi nüshasına dayandığını kitapta belirtmese de, çeviri üzerinde yapılan incelemede, eserin Giese neşrinde kullanılan nüshalardan yararlandığı tespit edilmiştir.²⁰

Atsız edisyonu dışında günümüz Türkçesine çevrilerek hazırlanan, biri Cemil Çiftçi tarafından *Âşık Paşazâde Tarihi* başlığıyla ve *Derviş Ahmed Âşıkî* adı altında yayınlanan (Mostar Yay., İstanbul 2012, 2015, 2017), ikincisi Nurer Uğurlu tarafından *Âşık Paşazâde* adıyla ve *Beylikten Devlete Osmanlılar* başlığıyla ve baş tarafında Köprülü, Babinger, Uzunçarşılı’nın ilgili makalelerine de yer verilerek yayınlanan (Örgün Yay., İstanbul 2012), üçüncüsü ise Ayşenur Kala tarafından *Osmanlı Hakkında Yazılan İlk Tarih Kitabı* üst başlığı ve *Âşıkpaşazâde Tarihi* başlığıyla *Derviş Ahmed Âşıkî* adı altında (Kamer Yay., İstanbul 2013, 2015, 2016, 2018) yayınlanan kitaplar dışında, ilk kısmı günümüz Türkçesi, ikinci kısmı ise çeviriyazılı olmak üzere, Kemal Yavuz ve A. Yekta Saraç tarafından hazırlanan ve *Osmanoğullarının Tarihi* üst başlığı ve *Tevârih-i Âl-i Osmân* başlığıyla *Âşık Paşazâde* adı altında yayınlanan kitaptır (K Kitaplığı Yay., İstanbul 2003; Gökkubbe Yay., İstanbul 2007, 2014). Hazırlayanlar, kitaba yazdığı Önsöz’de, *Âşık Paşazade Târihi*’nin bilinen on iki nüshası dışında, kimsenin haberinin olmadığı ve

¹⁹ Müze-i Humâyun Hafız-ı Kütüb Muavini Ali Bey’in yayına hazırladığı bu nüshada Börklüce Mustafa’nın lakabı, olayın anlatıldığı 91. sayfada beş yerde, “Yörklüce” veya “Yüreklüce” şeklinde okunabilecek bir imla ile yazılmıştır. Bu şekilde yazılışı, daha önce 1853-1875 yılları arasında basılmış olan *Hayrullah Efendi Tarihi*’nin 6. cildinde görülmüştür, bkz. 2.2.17.

²⁰ Fatma Sel Turhan, “Kitap Değerlendirmesi: Âşık Paşazade – Osmanoğulları’nın Tarihi”, *Divân İlmî Araştırmalar*, S. 15 (2003/2), s. 239.

kendileri tarafından bulunan, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 4954 numarada kayıtlı *Âşık Paşazade Târîhi*'ni, bilinen on iki nüshadan daha önce incelenmiş ve değerlendirilmiş on biri dışında, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde 1504 numarada kayıtlı olan, harekeli ve güvenilir olarak değerlendirdikleri, fakat bazı yaprakları eksik olan bir nüsha ile birlikte ele alarak yayınladıklarını belirtiyor.²¹ Sonuncusu ise, aynı zamanda bu çalışmada yararlanılmış olan, Necdet Öztürk tarafından hazırlanmış ve *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi [1285-1502])* başlığı altında yayımlanmış olan kitaptır (Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013). Çeviriye esas aldığı Berlin nüshasının yanı sıra bilinen on beş farklı nüshayı daha inceleyerek, farklılıkları sayfa altındaki dipnotlarda gösteren Öztürk, kitabın ilk bölümünde eserin ne tam çeviriyazı (transliterasyon) ne de tam günümüz Türkçesi (transkripsiyon) olan, ikisinin ortası bir dil tutturarak yaptığı çeviriye yer verirken, ikinci bölümde Berlin nüshasının tıpkı basım sayfalarına yer vermiştir. Bu özelliği nedeniyle de bu çalışmada ondan yararlanılmıştır.

1.5. ANONİM TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMAN'LAR

Bu Osmanlı kroniklerinden birincisi, Alman Türkolog ve tarihçi Wilhelm Friedrich Carl Giese (1870-1944) tarafından Almanya'da 1922 yılında yayımlanmıştır. Bu kitap, II. Bayezid, I. Selim ve Kanuni Süleyman dönemlerinin Şeyhülislamı Zenbilli Ali Cemâli Efendi'nin (ö. 1526) oğlu olan ve I. Selim zamanında çeşitli medreselerde müderrislik ve bir ara Edirne kadılığı da yapmış olan Muhyiddin Cemâli'nin (ö. 1550?) yazdığı *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ın,²² Johannes Leunclavius'un (1541-1594) önce Latinceye sonra Almancaya çevirerek 1590 yılında Almanya'da yayımlanan kitabın,²³ Giese tarafından Avrupa kütüphanelerinde bulunan, yazarı bilinmeyen ondan fazla *Tevârîh-i Âl-i*

²¹ Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, "Önsöz", *Âşık Paşazâde – Osmanoğulları'nın Tarihi (Tevârîh-i Âl-i Osmân)* içinde, 3. bas., Gökkuşbu Yay., İstanbul 2014, s. 24-25.

²² Muhyiddin Cemâli'nin bu eserini bir yüksek lisans tezinde karşılaştırmalı olarak çalışan Hasan Hüseyin Adaloğlu, Babinger'in Cemâli'nin eseri hakkında yaptığı, "1490 yılına kadar gelen Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman'ları derlediği" şeklindeki değerlendirmesine katılarak, Cemâli'nin eserinin anonimlerden, özellikle *Giese Anonimi*'nden çok farklı bilgiler taşımadığını tespit etmektedir (Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Muhyiddin Cemâli'nin Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'i, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. XXI).

²³ Türki Noyan tarafından Türkçeye çevrilerek Yeditepe Yayınları (İstanbul 2019) tarafından yayımlanan Leunclavius'un iki ciltlik *Türk Milletinin Tarihi* adlı eserinin birinci cildi, Muhyiddin Cemâli'nin adı geçen eserinden oluşmaktadır.

Osman'la harmanlanıp, Viyana nüshalarından birinin (W₁) temel alınarak Almanya'da 1922 yılında yayınlanan *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'dir. Giese'nin yayınladığı bu kitap Nihat Azamat tarafından Yeni Türk Harflerine çevrilmiş ve Marmara Üniversitesi tarafından 1992 yılında yayınlanmıştır. İkincisi ise, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan başka bir nüsha Necdet Öztürk tarafından *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)* başlığıyla yayımlandıktan (İstanbul 2000) sonra, Giese'nin yukarıda anılan eserini dayandırdığı W₁ nüshası ile yeniden oluşturularak, 2015 yılında yenilenmiş haliyle ve önceki ile aynı isimle yeniden yayınlanan kitaptır. İkinci kitap, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda orijinal eserin yeni Türk harflerine çevrilmiş hali, ikinci kısımda ise, Topkapı Sarayı Müzesi kitaplığında bulunan orijinal eserin tıpkıbasım sayfaları yer almaktadır. Çevriyazıda zaman zaman karşılaşılan tereddütler, bu tıpkıbasım sayfalara bakılarak giderildi.

1.6. MEVLÂNÂ MEHMED NEŞRÎ – CİHÂNNÜMÂ

Yayınlamak üzere Neşri'nin yazmalarını toplayan Alman oryantalist Theodor Menzel'in bunu gerçekleştiremeden ölmesi üzerine, Menzel'in bu amacını gerçekleştirmek üzere Berlin'deki Prusya Bilimler Akademisi tarafından görevlendirilen Franz Taeschner, yazmalar üzerinde yaptığı çalışmalardan sonra ilk yayını Leipzig'de 1950 yılında, *Ğihânnümâ: die altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehmed Neschrî* adıyla tıpkıbasım olarak yaptı. Bu kitap, Necdet Öztürk tarafından temel alınarak ve sonradan Türkiye'de yayınlanmış başka nüshalarla karşılaştırılarak yeniden hazırlanmış ve birinci bölümde kitabın çevriyazısı, ikinci bölümde ise tıpkıbasımı halinde, *Mevlânâ Mehmed Neşri* adı altında ve *Cihânnümâ* başlığıyla yayınlanmıştır (Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008). Necdet Öztürk tarafından kitaba yazılan Sunuş yazısında, Neşri'nin "Metot ve anlatım tekniği ile olayların kritiğini yapması bakımından, çağdaşı Âşıkpaşazâde ve dönemin diğer kronik yazarlarının ilerisinde bir tarihçilik anlayışını temsil eden, nitelikli bir eser ortaya koyma çabasıdadır"²⁴ denilse de, başka bir çalışmada, "Neşri'nin başka iki kaynak yanında temel kaynağının Âşıkpaşazâde olduğu ve birbirini takip eden bölümlerde neredeyse kelimesi kelimesine o metni izlediği" ve

²⁴ Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, s. VII.

“Neşrî’nin yaptığı en çarpıcı değişikliğin, Âşıkpaşazâde’nin devlet görevlileri hakkındaki samimi hükümlerini sık sık yumuşatması ya da atlaması” olduğu tespit edilmiştir.²⁵ Ayrıca, bu çalışmada incelenen olaylara ilişkin anlatılanlar için Öztürk’ün tespitine katılmak, ne yazık ki, mümkün değildir. Neşrî’nin kendinden önceki Osmanlı kaynaklarından farklı olarak aktardığı tek husus, Börklüce Mustafa’nın “vilayet davası edip, halkı ibaha mezhebine davet ettiği” ile sınırlıdır. Neşrî’nin Bursa’da Sultaniye Medresesi’nde müderrislik yaptığının sanıldığı ve II. Bayezid’e ithaf etmiş olmasından dolayı eserini onun zamanında yazıp tamamladığına inanıldığını belirten Öztürk, yakından tetkik edildiğinde, Neşrî’nin eserinin büyük çapta derleme bir eser olduğunun anlaşıldığını²⁶ da belirtmektedir.

1.7. HAFIZ HALİL – *MENÂKİBNÂME*

Şeyh Bedreddin’in oğlu İsmail’den olma torunu Hafız Halil (Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd), ne zaman yazdığı bilinmeyen, dil ve üslubundan apolojetik bir tarih yazmak için kaleme aldığı anlaşılan *Hâzâ Manâkıbu Şeyh Bedrüddîn Kaadiy ibni İsrâil* adlı eserinde, gerçeküstü bazı anlatılar ve dedesi hakkında övgü dolu kısımlar görmezden gelindiğinde, bu tezde incelenen olayların anlaşılmasında kullanılabilecek birtakım tarihsel gerçekleri de anlatmaktadır. Hafız’ın olaylarla ilgili anlattıklarından, dönem tarihinin yeniden kurulmasında değil, yararlanılan ilk dönem kaynaklarının bir tür sağlamasını yapmada yararlanılmış ve Menakıbname’deki ilgili anlatılara, 2. Bölüm’ün *İlk Dönem Kaynaklarının Anlatıları* başlıklı 1. kısmının sonunda, 3.1.4. sırada yer verilmiştir. Şeyh Bedreddin’in İznik’e sürgünü ve sonrasında gelişen olayların yalnızca bir kısmının canlı tanığı olan Hafız Halil, II. Murad ve II. Mehmed zamanında cami imamı ve hafız olarak görev almış, bu padişahların yanında bazı seferlere de katılmıştır, bu seferlerin birinde ordu imamı olarak da görev almıştır. Menakıbname’de anlattıkları, bu hayat memmat ilişkisini göz önünde tutan bir süzgeçten geçirilmiştir.

²⁵ Victor L. Ménage, “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri”, çev. Mehmet Öz, *Söğüt’ten İstanbul’a – Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 85-86.

²⁶ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *age*, s. XXI.

Hafız Halil'in menakıbnamesinin birden fazla farklı nüshası bulunmaktadır. İlk kez 1924 yılında M. Şerefeddin Yaltkaya'nın *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin* adlı risalenin yazımında yararlanarak adından bahsettiği *Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi*, daha sonra Abdülbaki Gölpınarlı tarafından önce nesir olarak özetlenmiş,²⁷ hemen ardından da manzum çeviriyazılı kitap olarak ayrıca yayınlanmıştır.²⁸ Gölpınarlı'nın bir yıl arayla iki ayrı kitap olarak yayınladığı bu eserler, ölümünden sonra oğlu Yüksel Gölpınarlı tarafından birleştirilmiş ve tek kitap olarak yakın zamanda yeniden yayınlanmıştır.²⁹ Gölpınarlı'nın daha önce yayınladığı manzum çeviriyazılı edisyon esas alınarak Mehmet Kanar tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmış, manzum bir versiyonu da bulunmaktadır.³⁰ Gölpınarlı'nın çevirdiği nüsha ayrıca bir de Şaban Er tarafından, hem sadeleştirilmiş nesir hem de manzum çeviriyazı şeklinde, Şeyh Bedreddin hakkında yazılmış hayli miktarda malzemenin derlendiği hacimli bir kitabın ilk bölümünde yayınlanmıştır.³¹

Gölpınarlı'nın incelemelerine göre, Menakıbname'nin bilinen ilk iki nüshasından biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır ve bunun hiçbir tarihi değeri yoktur; *Hâzâ Manâkıb uş-Şeyh Bedrüddin Rahmetullahi Rahmeten Vasia* başlıklı diğer nüsha ise Raif Yelkenci'de bulunmakta olup, tamamen düzmece bir menakıbnamedir.³² *Manâkıb-ı Hâce-i Cihan ve Netîce-i Can* adlı başka bir menakıbnameden “fasıl-fasıl çalındığını” ileri süren Gölpınarlı, satır satır karşılaştırma yaparak bu iddiasını kanıtlama yoluna gitmiştir.³³ Gölpınarlı'nın tespitine göre, bu düzmece Menakıb, hicri 10. yüzyılın son yarısıyla 11. yüzyılın ilk yarısında (miladi 16.-17. yy.) yaşamış ve Vâhidî mahlasını kullanmış bir şair ve nesir yazarının, devrindeki Abdalları, Kalenderileri, Hayderileri, Camileri, Bektaşileri, Şemsileri, Mevlevileri, Edhemileri, alimleri, sufileri şekil ve inançlarıyla anlatmak için yazdığı, İran'da yaşayan Hâce Cihan adlı bir arif ve bilginin

²⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, ss. 101-119.

²⁸ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Eti Yay., İstanbul 1967.

²⁹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, Milenyum Yay., İstanbul 2008; Kapı Yay., İstanbul 2017.

³⁰ Hafız Halil, *Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi*, çev. Mehmet Kanar, Tekin Yay., İstanbul 2015.

³¹ Şaban Er, *Edirne-Simâvne Kâdisı Emîr İsrâ'îl Oğlu Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz*, tashihli ve ilaveli 2. bas., Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, ss. 101-238.

³² Abdülbâki Gölpınarlı, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, s. 89-92.

³³ Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. 90-100.

ve onun *Netîce-i Can* adındaki oğlunun merkezinde olduğu hikayenin yer aldığı *Hâce-i Cihan ve Netîce-i Can* adlı başka bir menakıbnamenin Şeyh Bedreddin'in yaşam öyküsünün harmanlanmasıyla meydana getirilmiş.³⁴ Bedreddin, Börklüce ve Torlak hakkında günümüze kadar gelen olumsuz anlatıların bir kısmına kaynaklık eden ve onları Osmanlı kaynakları içinde ilk kez Şiilikle ilişkilendiren bu menakıbın tam bir karşı propaganda amacıyla yazıldığı anlaşılıyor. Bu düzmece menakıbnameye dayanılarak 1950 yılının sonlarında, önce İbrahim Hakkı Konyalı tarafından, on beş günde bir yayınlanan bir dergide “Stalin’in Şeyhi Bedreddin-i Simavi” başlıklı bir makale, ondan bir buçuk ay sonra da Raif Yelkenci tarafından, yine on beş günde bir yayınlanan başka bir dergide beş sayı devam eden bir dizi makale yayınlanmıştır. Bunlara 3. Bölüm’de değinileceği için burada üzerinde durulmayacaktır.

Gölpınarlı, bu iki menakıbı inceledikten sonra, İstanbul Belediyesi Kütüphanesi’nde Muallim Cevdet Kitapları arasında bulunan ve Yaltkaya’nın da yararlandığını tespit ettiği, bu tez çalışmasında da yararlanılan, yukarıda bahsi geçen Hafız Halil tarafından yazılmış bir başka menakıbnamayı, Yeni Türk Alfabesine çevirerek yayınlamıştır. Kullanılan kağıdın türü ve imla tarzı bakımından kitabın 16. yüzyılda istinsah edilmiş olduğu sonucuna varan Gölpınarlı’ya göre, az bir dikkatle düzeltilebilen pek çok imla hatasının yapıldığı, bir başka yazılı esere bakılarak değil, bir başkasının söylediklerinin yazıya geçirilmesi suretiyle istinsah edilmiş olan bu kopya daha sonra Ömer Fevzi Mardin tarafından, zaten var olan yanlışlara dikkat edilmeden ve üstüne pek çok yanlış daha yapılarak istinsah edilmiş ve Franz Babinger tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır.³⁵ Gölpınarlı, o kopyanın “feci surette yanlış” olduğunu değerlendirmiştir.³⁶

---

³⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. 96-97.

³⁵ Franz Babinger, *Die Vita (menâqibnâme) des Schejch Bedr ed-dîn Mahmūd gen. Ibn Qādî Samauna von Chalîl Ismâîl b. Schejch Bedr ed-dîn Mahmūd*, Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig 1943.

³⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. 102.

2. BÖLÜM: OLAYLARI HAZIRLAYAN ORTAMIN OLUŞMASI: OSMANOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN GENİŞLEMESİ, DURDURULMASI VE İÇ SAVAŞ

Bu yüksek lisans tez çalışmasında asıl ele alınacak olayları incelemeye ve onlar hakkında yazılan tarih eserlerini ele almadan önce, bu olayların hangi koşullarda meydana geldiğinin anlaşılabilmesi için, olaylardan önce, o olayların meydana geldiği koşulları hazırlayan ortamın nasıl oluştuğunun anlaşılması gerektiğine inanıyoruz. Bu bölümde; Börklüce Mustafa, Torlak Kemal, Şeyh Bedreddin'i tarih sahnesine çıkaran koşulların nasıl oluştuğunun tarihi, beş alt başlıkta inşa edilmeye çalışılacaktır.

2.1. OSMANOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN RUMELİ'NDEN ANADOLU'YA YÖNELMESİ VE GENİŞLEME ÇABALARI

Doğu Roma'da baş gösteren taht mücadelesinde, imparatorluk varisi çocuk veliaht Ioannis Paleologos'a karşı ayaklanan imparatorluk naibi ve imparatorun kayınpederi Kantakuzenos'a damat olan Orhan Bey, onu desteklemek üzere büyük oğlu Süleyman Paşa'nın komutasında İstanbul'a gönderdiği kuvvetler Gelibolu'yu ele geçirmiş,¹ böylece Osmanoğulları'nın Anadolu'nun dışına çıkışı başlamıştır. 1352'de ilkin Tsympe (Cinbi) Kalesi ele geçirilmiş, iki yıl sonra Gelibolu işgal edilmiştir. Beş yıl içinde Trakya'nın güney bölgesi de fethedilmiş, buralara Anadolu'dan getirilen askerin ve halkın yerleştirilmesiyle de Avrupa yakasında güçlü bir köprübaşı kurulmuştu.² Bundan sonra Rumeli'nin fethi için yol açılmış oldu.

Orhan Bey'in oğlu Murad zamanında önce Edirne'nin alınması (5 Mayıs 1361) ve ardından Kosova'ya kadar ilerleyen fetihler, Kosova Savaşı'nda (15 Haziran 1389)

---

¹ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, s. 17-23. Bundan böyle kısaca "Dukas" olarak anılacaktır.

² Halil İnalcık, *Devlet-i 'Alîyye*, c. 1, 63. bas. T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019, s. 49.

Murad'ın bir suikastle öldürülmesi³ ve Bayezid'in⁴ tahta çıkışıyla, bir süreliğine Anadolu'ya doğru yön değiştirdi. Aynı savaşta Sırp Kralı Lazaros da öldürülünce, yerine

³ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, Bayezid'in savaş sırasında babası Murad'ı nökerlerine katlettiğini iddia eder (bkz. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 354 [bundan böyle kısaca "Erdeşir-i Esterâbadî" olarak anılacaktır]) Esterâbadî'nin bu iddiasını destekleyecek argümanların zayıf olduğunu belirten Feridun M. Emecen, ayrıca, adı geçen eseri ve müellifini, Osmanlı karşıtı olması nedeniyle güvenilir bulmaz (bkz. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 4. bas. Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 112-13, 123). Fakat, Emecen'den çok önce Mehmet Fuad Köprülü, yönetimindeki Türkiyat Enstitüsü'nün "Türklere Ait Tarihi Menbaalar" başlığı altında eski metinler külliyyatının birinci cildi olarak 1928'de yayınladığı *Bezm u Rezm*'in ilk baskısına yazdığı mukaddimede, Esterâbadî'nin eserini Kadı Burhaneddin'in teşvikiyle onun adına ve çoğu zaman onun verdiği bilgilere dayanarak yazdığını belirtmesi (bkz. *Bezm u Rezm*, s.1), "Murad'ın öldürülmesinde Bayezid'in parmağı olduğu" söylentisi taraflı ve temelsiz bir iddia olsa da, biraz ileride bahsedileceği gibi, bu söylentinin, Bayezid'in babasının yerine geçiş şekline Anadolu beylerinin gösterdiği tepkide bir payı olabilir.

⁴ "Ol zamanda beğler karındaşlarıyla meşveret ederler, bir yere cem olurlardı. Birbirini öldürmezlerdi, ta Yıldırım Han zamanına degin. Kardeş kardaşı öldürmek Yıldırım Han zamanından kaldı." (Anonim Kronik, s. 17.) Enveri'ye göre ise Bayezid'in bey kılınması, Murad'ın ölürken dile getirdiği arzusuuydu. (Enveri, *Düstürnâme-i Enveri*, haz. Necdet Öztürk, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 33 [Bundan böyle kısaca "Enveri" olarak anılacaktır]. Burada "İbni Kirişçi" tabiri üzerinde durmakta yarar var. İbni Arabşah, *Ukudü'n-Nasiha* adlı eserinde Şeyh Bedreddin'i anlattığı yerde Mehmed Çelebi'den bahsederken onun adını, "o tarihte Osmanlı hükümdarı bulunan Sultan Gıyaseddin Ebulfeth Mehmed bin Ebi-Yezidü'l-Kirişçi" olarak anarken, "Kirişçi" lakabının Mehmed'in babası Bayezid'e ait olduğunu belirtir (*Ukudü'n-Nasiha*'dan aktaran Takiyüddin Efendi'nin [Takiyyüddin b. Abdülkâdir Temîmî] "Tabakaat-ı Hanefiyye"sinden aktaran Abdülbâki Gölpinarlı, *Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, s. X). Şeyh Bedreddin'in torunu Hafız Halil ise menakıbnamesinde, "Ham İne Begi Oğlu adında, sonradan kendisini affeden II. Murad ile arkadaş olan bir haramiden" bahsettiği yerde, II. Murad'ı kast ederek "İbn-i Kirişçi" tabirini kullanır (bkz. Menakıbnâme, 2164-2170. dizeler). Hafız Halil'in bu tabirle kastettiği II. Murad'ın babası Mehmed Çelebi'dir. Nazım Hikmet de destanının 1. bölümünde, "Öz kardeşi Musa'yı ok kirişçiyle boğup / yani bir altın legende kardeş kaniyla aptest alarak / Çelebi Sultan Memet tahta çıkmış hünkâr idi" diyerek I. Mehmed'i gösterir. Hikmet Kıvılcımlı da, 1940'larda tamamladığı ancak 1970'lerde basılabilen eseri *Osmanlı Tarihinin Maddesi*'nde Mehmed Çelebi'nin, "kardeşlerini kirişle boğdurduğu için 'Kirişçi Mehmet' ününü kazandığını" belirtir (*Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 2. bas., Sosyal İnsan Yay., İstanbul 2008, s. 156). Halil İncalcık ise önce *TDV İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı "MEHMED I" makalesinde, daha sonra *Devlet-i 'Aliyye*'nin I. cilt, s. 83'teki "I. Mehmed (1413-1421): Merkezîyetçi Hükümlarlığın Yeniden Kuruluşu" başlıklı makalesinin hemen girişinde ve en son *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları* (İSAM Yay., Ankara, 2020) kitabındaki "MEHMED I" biyografisinde tekrar ettiği, Çelebi Mehmed'in, Yunancada "genç efendi" anlamındaki "Krytsez" sözcüğünden gelen "kirişçi" lakabıyla tanındığını belirtiyor. Yunancada sözcükler "z" harfi ile bitmez. Dolayısıyla yukarıda adı verilen eserlerinde bariz bir yazım yanlışı olduğundan hareketle, doğru şekilde yazılmış olabileceği düşüncesiyle *Encyclopaedia of Islam* içindeki makalesine bakıldığında, İncalcık'ın; "Ottoman sultan, reigned 816-24/1413-21, also known as Çelebi (Turkish 'of high descent', 'prince') or as Kirishdji (from Krytzes, meaning in Greek 'young lord')" diye başlayan ilk cümlesinde (İncalcık, Halil, "Meħemmed I", in: *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Edited by: P. Bearman and others. Consulted online on 22 March 2021 http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ıslam_COM_0728 First published online: 2012), bu sözcüğü daha önce "Krytzes" şeklinde yazdığı görülüyor. Her iki yazım şekli de fonetik olarak "kirişçi"yi vermese de, İncalcık'ın verdiği, kaynaklarla çelişen bu bilginin peşine düşmek gerekti. Halil İncalcık'ın yazdığı fakat klasik ya da modern Yunanca hiçbir sözlükte bulunmayan, İncalcık'ın Türkçe eserlerindeki yanlış yazımın yanı sıra İngilizce metinde de yazım yanlışı yapmış olabileceği de akla getirilmediğinden, bu sözcüğün anlamını bilebilecekleri düşüncesiyle yöneltilen soruya, Rum Cemaat Vakıflarını Destekleme Derneği'nin (İstanbul) yönlendirmesiyle Yunanistan'da National and Kapodistrian University of Athens Öğretim Üyesi ve aynı zamanda Greek Committee of Byzantine Studies Genel Sekreteri Ass. Prof. Triantafyllitsa Maniati-Kokkini tarafından verilen yanıtta, İncalcık'ın İngilizce metinde "Krytzes" yerine yanlışlıkla "Krytzes" yazmış olabileceğine işaret edilerek, bu sözcüğün "Kyr- = Bey" ve "-tzes = küçük/genç" anlamlarındaki iki sözcüğün bileşiminden meydana gelmiş olabileceği, bunun da "Kyritzes" (Κυρίτζης) ve

geçen oğlu Stefanos ile barış anlaşması yapan Bayezid, Sırpı haraca bağladığı gibi, gerektiğinde asker desteği verme yükümlülüğü altına da soktu.⁵ Prenses Maria'yı⁶ da kendisine eş alan Bayezid, Anadolu'ya yönelerek Gelibolu'dan Lapseki'ye geçip Bursa'ya geldi⁷ ve zaman geçirmeden, beyliklerin egemen oldukları toprakların fethine yönelik harekate başladı.

Orhan Bey'in son yıllarında (1350'li yıllardan itibaren) ve Murad zamanında bir taraftan Bursa-İznik'i merkez alarak Batı Anadolu'nun güneyine doğru, diğer taraftan Kastamonu bölgesine ve Bolu yönünde Ankara'ya, Amasya-Sivas hattına ve Karaman sınırlarına doğru üç ana koldan nüfuz ve hakimiyetini giderek kuvvetlendiren⁸ Osmanoğulları,

---

“Kyritses” (Κυρίτσες) şeklinde bir soyisim olarak kullanılmakta olduğu bildirilmiştir. Ass. Prof. Maniati-Kokkini tarafından bildirildiği şekilde bu isme, II. Mehmed'in sekreterliğini yapmış olan, şehrin Yunanlı yönetici (archon) ailelerine mensup iki kişiden biri olan Dimitrios Apokaukos Kyritzes'in adında rastlanmaktadır (Elisabeth A. Zachariadou, “Les Notables Laïques et le Patriarcat Oecuménique Après la Chute de Constantinople”, *Turcica* 30, 1998, s. 120'den aktaran Elif Bayraktar Tellan, *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Sabancı Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara 2011, s. 42) ama, İnalçık'ın *Encyclopaedia of Islam*'daki makalesinde yazdığı şekliyle bu isme ilk olarak, 1387 yılında İzmir metropolitliğine bırakılan Manisa'daki “Krytzes Manastırı”nın adında rastlanıyor (İlhan Pınar, “İlk Metropolitler - İlk Azizler - İlk Mabedler”, *İzmir Yazıları-2*, Kilizman Yay., İzmir 2016, s. 26). Ayrıca tereddüt oluşmasına neden olan başka bir atıfta, 19. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Hayrullah Efendi'de rastlanıyor. Ona göre, Mehmed Çelebi'ye “güreşçi çelebi” de denilmiş (Hayrullah Efendi, *Devlet-i 'Alîyye-i Osmâniye Târîhi*, c. 6, s. 75, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yer No: 956.1015 HAY[t.y.] k.1/1). Hayrullah Efendi'nin كورشيچي (güreşçi) şeklindeki imlâsının yanlışlıkla “kirişçi” okunmuş olabileceğine ihtimal vermek doğru olmayacaktır. Hayrullah Efendi'den yaklaşık otuz yıl kadar önce ise Alman tarihçi Hammer'in bu “güreşçi” ifadesine çok benzer şekilde “kürişçi” (Kürischdschi) ifadesini kullandığı görülüyor. *Geschichte des Osmanischen Reiches* adlı eserinin 1834'te basılan ilk cildinin 283. sayfasında, Mehmed Çelebi ve dönemini anlattığı bölüme başlarken, “Kürişçi Çelebi” dedikten hemen sonra “Ringer” (pehlivan), “der artige Herr” (kibar beyefendi) deyip hemen parantez açarak, “babası I. Bayezid ve dedesi I. Murad gibi” demektedir; Rumen tarihçi Nicolae Jorga ise 1908'de Almanya'da basılan *Geschichte des Osmanischen Reiches* adlı eserinin 1. cildinin 361. sayfasında, I. Mehmed ve II. Murad zamanlarını anlattığı bölümün hemen başında “kirişçi” (Kirischdschi) demektedir ve parantez açarak bunun anlamının “Ritter” (Şövalye) olduğunu belirtmektedir. İlk kez 15. yüzyıl Arap tarihçisi İbn Arabşah'ın Bayezid'e yakıştırdığı “kirişçi” lakabını Hafız Halil'in Menakıbnamesinde Mehmed Çelebi'ye yakıştırdığı ve bundan “kardeşini kirişle boğdurmak” eyleminin kastedildiği bilindiği halde, “kirişçi” çeşitli tarihçiler arasında mutasyona uğratılmış, en sonunda buna İnalçık tarafından Yunanca kaynak izafe edilmiş gibi görünmektedir.

⁵ Dukas, Bayezid'in Lazaros'u öldürtmesinden sonra oğlu Stefanos ile bir anlaşma yaparak onu haraçgüzar haline getirdiğinden bahsetmesine (s. 8) karşın, yalnızca Lazaros'un öldürüldüğünü yazıp oğlundan söz etmeyen Anonim Tevârih (s. 30) ve Anonim Kronik (s. 31) yanında, Oruç Beğ (s. 29), Âşıkpaşazâde (s. 87) ve Neşri de (s. 128) Lazaros'un oğlu ile birlikte öldürüldüğünü yazarlar.

⁶ veya Olivera, Despina ya da Maria Olivera Despina, bkz. Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, 9. bas., İSAM Yay., Ankara 2020, s. 130.

⁷ Dukas, s. 8; Oruç Beğ, s. 31; Âşıkpaşazâde, s. 88; Anonim Tevârih, s. 29; Anonim Kronik, s. 32; Neşri, s. 130. Prenses Maria'dan sadece Dukas bahsederken, Osmanlı kaynakları bundan bahsetmezler.

⁸ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 3. bas. Timaş Yay., İstanbul 2016, s. 87.

Murad zamanında vasallık statüsüyle Anadolu'nun batısındaki Türkmen dünyasını zahiren de olsa birleştirmişti.⁹ Fakat Murad'ın öldürülmesi, hemen ardından oğlu Yakub'un idamı, Bayezid'in savaş meydanında tahta çıkış haberi, o zaman Sivas'a kadar Anadolu'da yayılmış, Murad'a bağımlılığı kabul etmiş olan beyler ayaklanmışlardı.¹⁰ Murad zamanında Rumeli'de bir seri başarı kazanan Osmanlıların, Balkanlarda tutunabilmek amacıyla Anadolu yakasındaki beyliklerle dostluk münasebetlerinin kurulması için her fırsattan yararlandıkları¹¹ ve buradaki egemenliğin tercihan satın almalar ve evlilikler gibi barışçıl yöntemlerle sağlandığı¹² devir sona erdi. Babasının öldürüldüğü anda, yaşayan tek kardeşini de ortadan kaldıran ve bir süre sonra, kendisinden önce ne babasının ne de dedelerinin kullandığı "sultan" unvanını alacak olan Bayezid,¹³ dedesinin ve babasının zamanındaki bağlılık ilişkileriyle yetinmeyerek, iktidarı ele alış şeklinden rahatsız olan Batı ve Orta Anadolu'daki beylikleri¹⁴ ortadan kaldırıp, merkezi bir imparatorluk kurmaya yönelik fetih hareketına başladı.

Üç aşamada gerçekleşen hareketin birinci aşamasında, kendine bağlı birliklerin yanı sıra, Candaroğlu Süleyman Bey'in¹⁵ ve Sırp prensi Stefanos'un askerleri ile bir kısım Romalı askerlerden oluşan kuvvetlerle¹⁶ Bursa'dan Alaşehir'e (Philadelphia) ilerleyen Bayezid, Aydınili sınırları içinde olup da Aydınoğulları ile iyi ilişkiler sürdürerek yaşayan, Anadolu'da Hristiyanların yönetiminde kalmış tek kent olan ve yaklaşık yüz yıldır

⁹ Feridun M. Emecen, *age*, s. 88.

¹⁰ Halil İnalçık, *age*, s. 122.

¹¹ Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi - Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1980, s. 71.

¹² Paul Wittek, Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına, çev. Halil İnalçık, *Belleten*, c. VII/S. 27 (1943), s. 563.

¹³ Şevkiye İnalçık, "İbn Hâcer'de Osmanlı'lara Dair Haberler", *DTCF Dergisi*, c. VI, sayı 3, Ankara 1948, s. 192. Şevkiye İnalçık'ın aktardığı yerde İbn Hâcer, Bayezid'in babalarının sultan veya melik unvanıyla anılmadığını belirtirken, "Son Osmanlı Vakanüvisi" Abdurrahman Şeref, Niğbolu Savaşı'ndan sonra, Mısır'da ikamet eden Abbasi Halifesi'nin Bayezid'e cevaben yazdığı mektupta, ona "Sultan-ı İklim-i Rum" unvanı ile hitap ettiğini, bundan sonra Osmanlı padişahlarının "sultan" unvanı kullandıklarını, belirtiyor. bkz. Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Tarihi (Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmaniye)*, 2. bas., haz. Mehmet Sait Karaçorlu, Umuttepe Yay., Kocaeli 2017, s. 18.

¹⁴ Halil İnalçık, *age*, s. 122.

¹⁵ Erdeşir-i Esterâbadî, s. 359.

¹⁶ Dukas, s. 8-9; Halil İnalçık, *age*, s. 130.

otonom yaşayan Alaşehir'i (Filadelfia) fethetti.¹⁷ Buradan Aydınili'ne geçen Bayezid, Denizli ve Efes'i (Ayasuluğ) fethetti; Aydınoğlu İsa Bey'i Efes'ten Tire'ye getirtip burada oturmasına ve kendi vakıf mallarını ölünceye kadar bizzat idare etmesine izin verdi. Ölümünden sonra topraklarının Osmanoğulları'na geçmesi konusunda anlaşma yaptılar.¹⁸ Karasubaşı'yı (Kara Hasan Ağa¹⁹) İzmir'in idaresine memur etti.²⁰ Bayezid Aydınili'ni sancak haline getirip, oğlu Ertuğrul'a verdi.²¹ Aydınili'nden sonra Saruhanili'ne saldıran Bayezid'i, Salihli'yi (Sardes) fethettikten sonra geldiği Manisa'da, Saruhan Bey'in torunu ve aynı zamanda kendisinin eniştesi Hızır Bey²² karşıladı. Manisa'yı kayınbiraderi Bayezid'e teslim eden Hızır Bey Bursa'ya sürüldü.²³ Bayezid Saruhan vilayetini Karası vilayetine katıp, oğlu Süleyman'a verdi.²⁴ Buradan aşağıya inerek Menteşeili'ni fetheden Bayezid'in elinden kurtulan Menteşeoğlu İlyas Bey, Timur'a iltica etti.²⁵

Bayezid bu fetihlerden sonra Lapseki'den Gelibolu'ya geçerek, buradaki hisarı temelinden yeniden inşa ettirip²⁶ Bursa'ya döndü.²⁷ Kendisi Rumeli'deyken Hamidili'ne saldırarak Beyşehir'i alan Karamanoğlu üzerine sefer hazırlıkları yaptı. Beyşehir, daha önce Akşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta ile birlikte, 1381-82'de Bayezid'in

¹⁷ Dukas, Bayezid'in, kenti abluka altına alıp aç bırakmak suretiyle direnişini kırdıktan sonra fethettiğini, yazarken (s. 9); Osmanlı kaynakları, Bayezid'in verdiği kentin yağmalanması emrini duyan Alaşehirliilerin yağmadan korkarak kenti teslim ettiğini, yazarlar, bkz., Âşıkpaşazâde, s. 89; Neşri, s. 131.

¹⁸ Âşıkpaşazâde, s. 89; Anonim Tevârih, s. 30; Anonim Kronik, s. 32; Neşri, s. 131. Osmanlı kaynakları "Aydınili ve Ayasuluğ'u kendileri verdiler" ve "ölünceye kadar yerlerinde kaldılar" derken; Dukas, Aydınoğlu İsa Bey'in İznik'e sürüldüğünü ve ölünceye kadar orada kaldığını, yazar, s. 8.

¹⁹ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yay., İzmir 1974, s. 81.

²⁰ Dukas, s. 49.

²¹ Âşıkpaşazâde, s. 89; Anonim Tevârih, s. 31.

²² Osmanlı kaynaklarında "Hızır Bey" olarak geçer.

²³ Dukas'a göre, Hızır Bey Bursa'ya sürüldükten bir süre sonra orada zehirlenerek öldürülürken (s. 9), Aşık Paşazade'ye göre ise Salihli ve Manisa beyleri, fetihden hemen sonra ölmüştür (s. 109).

²⁴ Âşıkpaşazâde, s. 89; Anonim Kronik, s. 33. Buna karşın Anonim Tevârih (s. 31) ve Neşri (s. 131) ise Saruhan'ı Ertuğrul'a verdiğini yazarlar, Karası'dan bahsetmezler.

²⁵ Dukas, s. 9; Âşıkpaşazâde, s. 89; Neşri, s. 131. Önceki iki kronikçi gibi Neşri de fetih sırasında Menteşeoğlu'nun Timur'a iltica ettiğini yazmakla beraber, Bayezid'in daha sonra Kastamonu'yu fethettiği sırada Menteşeoğlu'nun Kastamonu'dan kaçarak Timur'un yanına gittiğini (s. 135), yazar.

²⁶ Dukas, s. 9.

²⁷ Fetihlerin sıralanmasında Osmanlı kronikçilerinin anlatımlarına uyulmuştur. Dukas ise tersi bir sıralama yaparak Bayezid'in Kütahya, Aydınili, Menteşeili, Salihli, Manisa ve Alaşehir'i fethettikten sonra Lapseki'den Gelibolu'ya geçtiğini (s. 8-9), yazar.

babası Murad tarafından Hamidoğlu'ndan parayla satın alınarak, Osmanoğulları beyliğinin topraklarına katılmıştı. Bayezid Karamanili'ne giderken arada Germiyanoğulları'yla da hesaplaşmak istedi. Murad 1381'de oğlu Bayezid'i Germiyanoğlu Süleyman Çelebi'nin kızı Sultan Hatun'la evlendirdiğinde, Kütahya ve çevresi çeyiz olarak Osmanoğulları'na verilmiş,²⁸ Bayezid buraya Sancakbeyi tayin edilmiş,²⁹ fakat babası Murad'ın Rumeli'deki fetihlerine katıldığı için yönetimsiz kalınca, Germiyanoğulları Kütahya'yı tekrar topraklarına katmıştı. Kente girişte kendisini karşılayan kayınbiraderi Yakup Bey'i ve vezirini yakalatarak, birlikte Rumeli'deki İpsala Kalesi'ne hapsedtirdi.³⁰ Kütahya'dan Teke'ye (Likia) inen Bayezid, Beyşehir'i fethettikten sonra Konya'ya yürüyerek şehri kuşattı. Karamanoğlu Taşeli'ne çekildi. Konya, Aksaray, Niğde ve Kayseri'yi alan Bayezid'e, Karamanoğlu elçi gönderdi, barış yapıldı. Çarşamba Çayı'ndan ötesini (Konya ve çevresi) Karamanoğlu'na bırakan Bayezid, bir daha oraya saldırmayacağı sözünü verdi,³¹ berisine kendi kullarını atadıktan sonra Bursa'ya döndü.³²

Bayezid, fetihlerin 1389-90 yılının sonbahar ve kış aylarında yürüttüğü birinci aşamasında Germiyanoğulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları ve Saruhanoğulları beyliklerini bütünüyle ortadan kaldırdıktan³³ sonra, bu kez Konstantinopolis'e yöneldi. Roma İmparatoruna elçiler göndererek, haraç vermesini ve düşmanlarıyla harbe tuttuğunda da destek olarak oğullarından birisini beraberinde yüz askerle göndermesini istedi. Roma İmparatoru Ioannis Paleologos, Antalya taraflarındaki Perge'ye sefer düzenleyen Bayezid'e,

²⁸ Âşıkpaşazâde, s. 78-82. Bu tezde kaynak olarak başvuru Necdet Öztürk edisyonunda ve onun dayandığı el yazması nüshanın 95a nolu sayfasında “dügünün ve Kütahya'nın *fethi* tarihi” yazıyorken (s. 82), editör 1346 nolu dipnotta, burada zikredilen tarihin dört nüshada bulunduğunu, iki nüshada bulunmadığına dikkat çekmiştir. Atsız edisyonunda da “feth”ten söz edilmektedir, bkz. s. 66. Yavuz ve Saraç edisyonunda ise “dügünün ve Kütahya'nın *verildiği* tarih”ten bahsedilmektedir ve editörler iki farklı nüshayı karşılaştırarak yaptıkları edisyonda burada fethi ten söz etmemişlerdir, bkz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, *Âşık Paşazâde – Osmanoğulları'nın Tarihi (Tevârih-i Âl-i Osmân)*, 3. bas., Gökkubbe Yay., İstanbul 2014, s. 331.

²⁹ Halil İnalçık, *age*, s. 129.

³⁰ Âşıkpaşazâde, (s. 97) ile Neşri (s. 132) Bayezid'in Tekeili'nden dolanarak Karaman'a çıktığında Yakup Bey ve veziriyle ansızın karşılaştığını ve Yakub Bey'in veziriyle birlikte İpsala Kalesi'ne hapsedildiğini yazarken; Dukas (s. 8) ve İbni Arabşah (*Acâibu'l-Makdûr [Bozkırdan Gelen Bela]*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012, s. 291 [Bundan böyle kısaca “İbni Arabşah” olarak anılacaktır]) ise Germiyan'ın feth sırasında kaçarak Timur'a sığındığını, yazarlar. Bunlardan farklı olarak Anonim Tevârih (s. 31) ve Anonim Kronik (s. 32) Aydın, Saruhan ve Germiyan beylerinin fetihlerden sonra kısa aralıklarla öldüklerini yazarlar.

³¹ Erdeşir-i Esterâbadî, s. 362.

³² Âşıkpaşazâde, s. 98; Anonim Tevârih, s. 37; Anonim Kronik, s. 39; Neşri, s. 132.

³³ Anonim Kronik, s. 32-33.

oğlu ve taht ortağı Manuel komutasında iki kez yüz asker gönderdi.³⁴ Perge fethinden sonra Bursa'ya çekilen Bayezid, burada Manuel'i rehin tuttu.³⁵ Baba imparator Ioannis'in ölümü üzerine bir gece Bursa'dan gizlice kaçarak Konstantinopolis'e gelen oğul imparator Manuel, imparatorluğu tek başına yürütmeye başladı.³⁶

Bu sırada Bayezid, Kosova Savaşı'nda Osmanoğullarının yanında savaşa katıldığı gibi Karamanoğlu üzerine düzenlenen sefere de katılmış olan Candaroğlu II. Süleyman Bey'in Konya kuşatması sırasında ittifaktan ayrılıp Kastamonu'ya dönerek, Karamanoğlu'na destek olmak için Sivas Beyi Kadı Burhaneddin ile anlaşma yaptıktan sonra, hazırladıkları ortak kuvvetlerin Kırşehir'e kadar gelmesi üzerine, Konya kuşatmasını kaldırmak ve Karamanoğlu'nun teklif ettiği anlaşmaya uymak zorunda bırakılmasının³⁷ hesabını sormak üzere Candaroğulları Beyliği'nin üzerine yürüdü. 1391'deki ilk seferde, Kadı Burhaneddin'in Süleyman Bey'e yardımı nedeniyle başarılı olamayıp geri çekilse de, ertesi yılın ilkbaharındaki ikinci seferde Taraklı Borlu'yu (Safranbolu) fethedip, Kastamonu'ya ilerledi; Bayezid'in kuzeni (amcası Gelibolu fatihi Süleyman Paşa'nın kızı) Sultan Hatun'un kocası Candaroğlu Süleyman Bey³⁸ öldürüldü, kardeşi İsfendiyar Sinop'a kaçtı; gönderdiği elçiyi kabul eden Bayezid, Kırım Yolu'ndan aşağısını sınır kabul etti, gerisini İsfendiyar'a bıraktı.³⁹ Candaroğulları'nın elinde sadece Sinop kalmış oldu. Buradan Sivas'a, Kadı Burhaneddin üzerine gönderdiği kuvvetler Osmancık'ı alsalar da, Çorum yakınlarında yenildiler ve geri çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁰ Bu çarpışmada Bayezid'in büyük oğlu Ertuğrul da öldürülenler arasındaydı.⁴¹ Bu arada,

---

³⁴ Dukas, s. 28.

³⁵ Dukas, s. 28.

³⁶ Dukas, s. 29. Adı bilinmeyen yazarının Bizanslı olduğu düşünölen *I. Bayezid Dönemine Ait Bir Anlatı*'da, II. Manuel'in Bursa'dan kaçıp Konstantinopolis'te imparatorluğu ele aldıktan bir süre sonra Bayezid'in çağrısıyla tekrar Bayezid'in yanına döndüğu ve Alaşehir'in fethi sırasında Osmanlı ordugahında bulunduğu şeklindeki bilgi (bkz. aktaran Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, "Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, c. 24, sayı 24, 2007, s. 136), hem olayların kronolojisi hem de Manuel'in kaçtıktan sonra geri dönmesi bakımlarından, Dukas'ın anlatısıyla çelişmektedir.

³⁷ Erdeşir-i Esterâbadî, s. 359-62; Halil İnalçık, *age*, s. 131.

³⁸ Erdeşir-i Esterâbadî, s. 370.

³⁹ Anonim Tevârih, s. 37; Anonim Kronik, s. 39.

⁴⁰ Erdeşir-i Esterâbadî, s. 374; Neşri, s. 154.

⁴¹ Neşri, s. 154.

babası Şadgeldi daha önce Kadı Burhaneddin tarafından öldürüldüğünden⁴² onunla hasım olan Amasya Emiri Ahmed, Kadı Burhaneddin'in kuşatması altındayken kenti Osmanlılara kendi eliyle teslim etti.⁴³ Fetihlerin 1392 yılında gerçekleşen bu ikinci aşamasında, Candaroğulları Beyliği'nin Sinop dışındaki toprakları alındı; Çarşamba Vadisi'ndeki Taceddinoğulları, Merzifon bölgesindeki Taşanoğulları gibi beylikler ve Bafra hakimi egemenlik altına alındı; Amasya bizzat iltihak etti.⁴⁴

Anadolu'da yerel beylikler üzerine seferler yaptığı sırada Balkanlar'daki bağlı prensliklerin bazıları bağımsız hareket etmeye başladığı, bazıları da Macar kralının ve Eflak prensinin saldırılarına maruz kaldığından, Rumeli'ye geçen Bayezid, kendisinden önce 1388'de fethedilmiş fakat kralına iade edilerek onun vasal haline getirildiği, Bulgar Krallığı'nın başkenti Tırnova'yı⁴⁵ fethederek, vasal kral Susmanos'u (Şişman) Niğbolu'ya sürdü (1393).⁴⁶ Konstantinopolis civarındaki köyleri yakıp yıkıp⁴⁷ halklarını sürerek kenti izole ettikten sonra ablukaya aldı.⁴⁸ Roma imparatorundan Mora'daki belli başlı şehirlerin teslimini istedi. İmparator Manuel bunun üzerine Papa ile Fransa ve Macar krallarından yardım istedi.⁴⁹ Bu arada Yunanistan üzerine yürüyen Bayezid, başta Selanik olmak üzere Yunanistan'ın kuzeyindeki birçok yeri fethetti. 1394 ilkbaharında Konstantinopolis'i yeniden kuşatma altına alan Bayezid, 1395'te Macaristan üzerine sefer yaptı, Transilvanya'da pek çok kaleye saldırdı. Mayıs'ta Eflak kralı Mircea'yı yenerek Silistre'yi geri aldığı⁵⁰ gibi, Mircea'nın yerine tahta Vlad'ı geçirdi. Haziran'da Tuna'yı aşip Niğbolu'ya geçerek Kral Şişman'ı idam etti; Bulgaristan tamamıyla bir Osmanlı vilayeti oldu.⁵¹

---

⁴² Erdeşir-i Esterâbadî, s. 236.

⁴³ Erdeşir-i Esterâbadî, s. 372; Halil İnalçık, *age*, s. 131.

⁴⁴ Halil İnalçık, *age*, s. 131-132.

⁴⁵ Machiel Kiel, "Tırnova", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, TDV Yay., İstanbul 2012, s. 119.

⁴⁶ Halil İnalçık, *age*, s. 131.

⁴⁷ İbni Arabşah, s. 312.

⁴⁸ Dukas, s. 29-30.

⁴⁹ Dukas, s. 30.

⁵⁰ Anonim Kronik, s. 33.

⁵¹ Halil İnalçık, *age*, s. 133.

1396'da Konstantinopolis'i almak için kuşatmışken, Macar Kralı Sigismund komutasında Konstantinopolis'e yardıma gelen Haçlı ordularının yaklaşmakta olduğu haberini alınca kuşatmayı kaldıran Bayezid, Haçlı ordusunu karşıladığı Niğbolu'da büyük bir zafer kazandı (Eylül 1396).⁵² Bu galibiyetin verdiği güvenle tahtı terk etmesini ve kardeşi Andronikos'un oğlu Ioannis'e bırakmasını emrettiği Roma İmparatoru Manuel buna uydu ve yeğeni Ioannis'e teslim ettiği Konstantinopolis'i terk etti.⁵³ İmparatorluk tahtına çıkan Ioannis, Konstantinopolis'te yaşayan Müslümanlar için bir mahalle kurulmasını, Müslümanların hem kendileri hem de Hristiyanlarla aralarında çıkabilecek hukuki sorunların çözümünde çalışmak üzere Müslüman bir kadı atanmasını⁵⁴ ve bir mahalle mescidi kurulmasını kabul etti.⁵⁵ Konstantinopolis dışarısından Silivri'ye kadar tüm toprakları da Bayezid'e bıraktı ve kendisi sadece Konstantinopolis içinde hükümdarlık etmeye başladı.⁵⁶ Batı'sı Germenler tarafından 476'da yıkıldıktan sonra Doğu'su yaklaşık dokuz yüz yıl daha ayakta kalan, fakat topraklarını tedricen kaybetmiş olan Roma İmparatorluğu, Bayezid'in bu hamlesiyle de Suriçi'ne hapsedilmiş oldu.

Bu fetihler sırasında, önceden babası Murad'ın haraçgüzarı olan Yukarı Sırbistan hakimi Vılkoğlu (Vuk Branković), kız kardeşini Bayezid'e verdi; "*dünür-dünirşi oldular.*"⁵⁷ Vılkoğlu, kız kardeşine karşılık sadaka olarak Semendire'yi istedi; Bayezid bu dileği kabul ettiği gibi, yanında Güvercinlik'i de verdi.⁵⁸ Ardından Anadolu'ya geçip Bursa'ya geldi⁵⁹ ve yerel beylikleri ortadan kaldırmaya yönelik fetihlerini tamamlamaya koyuldu.

Bayezid Rumeli'de iken, kaybettiği toprakları geri kazanmak amacıyla harekete geçen Karamanoğlu Alaeddin, Bayezid'in Anadolu Beylerbeyi Kara Timurtaş'ı Ankara'da esir alıp Konya'ya getirmişti.⁶⁰ Bayezid'in Bursa'ya döndüğünü haber alınca Timurtaş'ı

---

⁵² Dukas, s. 30.

⁵³ Dukas, s. 32.

⁵⁴ Dukas, s. 33; Oruç Beğ, s. 32; Âşıkpaşazâde, s. 93; Anonim Tevârih, s. 31; Anonim Kronik, s. 33; Neşri, s.138.

⁵⁵ Oruç Beğ, s. 32; Âşıkpaşazâde, s. 93; Anonim Tevârih, s. 31; Anonim Kronik, s. 33; Neşri, s.138.

⁵⁶ Dukas, s. 33.

⁵⁷ Oruç Beğ, s. 32; Âşıkpaşazâde, s. 94; Anonim Tevârih, s. 31; Anonim Kronik, s. 33; Neşri, s.139.

⁵⁸ Âşıkpaşazâde, s. 94; Neşri, s.139.

⁵⁹ Dukas, s. 33; Oruç Beğ, s. 34.

⁶⁰ Neşri, s. 133.

serbest bırakıp Bursa'ya yollaması, Bayezid'i yatıştırmadı. Çevredeki aşiretlerden bir ordu toplayıp, yeniden Karamanoğlu üzerine yürüdü. Karaman ordusu diremedi. Alaeddin Bey, oğulları Mehmed ve Ali Bey'le birlikte esir alındı.⁶¹ Oğlanları Bursa'ya hapse gönderen Bayezid, eniştesi Alaeddin Bey'i ise muhafaza etmesi için Timurtaş Bey'e teslim ettiyse de, Timurtaş Bey, "eski düşmandan dost olmaz" deyip, onu öldürdü.⁶² Konya'ya yürüyen Bayezid, buradan sonra Aksaray, Niğde, Kayseri ve Develi'nin Karahisarı'nı alarak Karaman'ı fethedip (1397 sonbaharı) Bursa'ya döndü.⁶³

Timur'dan kaçarak Memlûklüler'in Şam naibi Şeyh el-Mahmûdî'ye sığınan Karakoyunlu Kara Yusuf ile Bağdat hükümdarı Ahmed Celayir, Memlûk Sultanı Ferec'in Timur'un öfkesini üzerine çekmemek için ölüm fermanı göndermesi⁶⁴ üzerine, Şam'dan kaçarak Bayezid'e sığındılar.⁶⁵ Bu arada Kadı Burhaneddin 1396'da hayatını kaybettiğinde, şehrin ileri gelenleri Burhaneddin'in küçük oğlunu onun yerine geçirmeyip,⁶⁶ Kenti teslim alması için Bayezid'i davet ettiler.⁶⁷ Bayezid Sivas'ı alıp oğlu Süleyman'a verdi.⁶⁸ Sivas'tan ilerleyip, Memlûklerin hakimiyetindeki Malatya,⁶⁹ Divriği, Darende ve Besni'yi fethedip harap etti.⁷⁰ Erzincan'a yürüyen Bayezid, kendisine teslim olan Taharten Bey'den⁷¹ kenti alarak, Karakoyunlu Kara Yusuf'a verip gitti; Kara Yusuf on altı gün beylikten sonra, kent halkıyla geçinemeyip kenti kendiliğinden terk edince, şehir halkı eski beyini geri istedi.⁷² Kenti tekrar Taharten'e veren Bayezid, Taharten'in karısını,

⁶¹ İbni Arabşah, s. 317; Neşri, s. 133.

⁶² Neşri, s. 133.

⁶³ Neşri, s. 134.

⁶⁴ İsmail Yiğit, "Şeyh el-Mahmûdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, TDV Yay., İstanbul 2010, s. 58.

⁶⁵ Neşri, s. 140.

⁶⁶ Oruç Beğ, s. 35-36; Âşıkpaşazâde, s. 99.

⁶⁷ Âşıkpaşazâde, s. 99; Neşri, s. 134. Oruç Beğ'e göre, Amasya'yı teslim eden Kadı Burhaneddin idi (s. 35).

⁶⁸ Âşıkpaşazâde, s. 99; Anonim Tevârih, s. 37; Anonim Kronik, s. 39; Neşri, s. 134.

⁶⁹ "Malatya, Şam sınırıdır." (Şükruallah, "Behcetü't-Tevârih", *Üç Osmanlı Tarihi* içinde, haz. Nihal Atsız, 6. bas., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 217 [Bundan böyle kısaca "Şükruallah" olarak anılacaktır])

⁷⁰ Neşri, s. 140. Neşri'nin anlatımına karşı Anonim Kronik (s.39) ve Anonim Tevârih (s. 37) Türkmenden Malatya, Besni, Darende'yi ve Kürtlerden Divriği'yi aldığını; Âşıkpaşazâde Malatya, Gürün'den beriyi ve Besni'yi Türkmenden, Divriği'yi Kürtten aldığını (s. 346); Oruç Beğ ise Malatya'yı Türkmenden, Divriği ve Besni'yi Kürtlerden aldığını (s. 36) yazarlarken, Oruç Beğ'in bir varyantında Malatya ve Besni'yi Kürtlerden aldığını (s 36, 237 nolu dipnot) yazıyor.

⁷¹ Bazı kaynaklarda "Mutahharten" olarak da geçer.

⁷² Neşri, s. 140.

kızını ve oğlunu rehine alarak Bursa'ya götürdü.⁷³ Anadolu'nun fethinin üçüncü ve son aşaması tamamlanmış oldu. Giriştiği bir dizi askeri seferle vasal ülkeler üzerinde süratle doğrudan kontrol kuran⁷⁴ Bayezid, ayrıca Anadolu'da yeni fethedilen bölgelerdeki yerli aristokrasiyi kendi kullarıyla ikame ederek,⁷⁵ Toroslar'dan Tuna'ya kadar ilk Osmanlı merkezi imparatorluğunu kurmuş oldu.⁷⁶

2.2. BAYEZİD'İN TOPRAKLARINDAN SÜRDÜĞÜ YEREL BEYLERİN TİMUR'DAN YARDIM İSTEMESİ

Bayezid Anadolu'nun tüm illerini emirlerinin elinden alınca, her bey bir şekilde kaçıp Timur'a sığındı.⁷⁷ Germiyanoglu İpsala hapsinden veziriyle kurtulup vardı; Menteşeoğlu saçın sakalın yolup, ışık kılığında vardı; Aydınoğlu çerçi kılığında kaçıp vardı; Taharten İsfendiyar elçisine nöker olup vardı.⁷⁸ Durumlarını Timur'a arz edip, Bayezid'e karşı tahrik ettiler: *"Her birimizün ata vü dede yerlerin aldı. Bize zulüm etdi. Eğer eline girsek mecal vermez katl ederdi deyü tazarru edüp ağlaşdılar."*⁷⁹ En çok tahrik edenler Taharten ve Germiyanoglu idi; Germiyanoglu hapisten kaçarak gelmiş, Taharten ise karısı, kızı ve oğlu Osmanlı başkenti Bursa'da rehin tutulduğu için onlardan ayrılmıştı.⁸⁰

Bayezid Bursa'da oturmuş, Konstantinopolis'in teslim haberini beklerken, Timur'un elçileri geldi. Timur mektubunda, kendisinden kaçarak Bayezid'e sığınan Ahmed Celayir ile Kara Yusuf'u iade etmesini, aksi halde gazabına çarpılacağını⁸¹ bildiren ve ayrıca,

⁷³ Oruç Beğ, s. 36; Âşıkpaşazâde, s. 99; Anonim Tevârih, s. 37; Anonim Kronik, s. 39; Neşrî, s. 140-41.

⁷⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 444.

⁷⁵ Halil İnalçık, *age*, s. 445.

⁷⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, 3. baskı, Kronik Yay., İstanbul 2016, s. 39; *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, 4. baskı, T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 63.

⁷⁷ Âşıkpaşazâde, s. 101; Anonim Tevârih, s. 37; Anonim Kronik, s. 39; Neşrî, s. 143. Oruç Beğ ise bu beylerin Timur'a elçiler göndererek hallerini arz ettiklerini ve onu yerinden kopardıklarını (s. 36), yazar.

⁷⁸ Âşıkpaşazâde, s. 101; Anonim Kronik, s. 39; Neşrî, s. 143. Âşıkpaşazade ve Neşrî, beylerin teker teker Timur'a gittiğini yazarken; Anonim Kronik, bunların hepsinin İsfendiyar'da toplandıklarını, İsfendiyar'ın bunlara elçi koşarak Timur'a gönderdiğini, yazar. Ayrıca, Âşıkpaşazade ve Neşrî Saruhanoğlu'ndan bahsetmezken, Anonim Kronik onun da İsfendiyar'a gittiğini (s. 39), yazar.

⁷⁹ Anonim Tevârih, s. 37; Anonim Kronik, s. 39.

⁸⁰ Âşıkpaşazâde, s. 101; Neşrî, s. 143.

⁸¹ İbni Arabşah, s. 289.

“Dinsizlerden zaptettiğin yerlerle yetin, diğer beylerden hırsızca aldığın eyaletleri iade et!” mesajını gönderdi. Buna çok kızan Bayezid, cevap olarak elçilerin sakallarının tıraş edilmesini ve –Dukas’ın deyimiyle– “şerefsiz” olarak kovulmasını emrederek,⁸² “Gidin, biran evvel gelmesini efendinize söyleyin; gelmeyecek olursa, meşru karısından boş olsun!” dedi ve daha nice ağır sözler söyledi.⁸³ Bayezid’in, mektubunda kendi adını altın harflerle yazdırıp Timur’un adından önce zikretmesi⁸⁴ ve elçilerine yaptığı aşağılayıcı muamele ile verdiği hakaretimiz cevap, Ahmed Celayir ile Kara Yusuf’a Bayezid’in kucak açmış olması nedeniyle zaten Anadolu’ya bir sefer niyetinde olan Timur’u kıskırtmaya yetti. Kuşatma altındaki Konstantinopolis, Bayezid tehdidinden böylece kurtulmuş oldu.⁸⁵

2.3. BAYEZİD’İN “İMPARATORLUĞUNUN” YIKILMASI

1402’nin yaz aylarında iki ordunun Ankara yakınlarındaki Çubuk Ovası’nda karşı karşıya geldiği savaşa, Bayezid, hepsi de cariyelerinden doğan⁸⁶ oğullarını da getirmişti. Henüz küçük bir çocuk olan Kasım Çelebi sarayda kalmış,⁸⁷ Süleyman Çelebi Aydınili sancağı, Karası sancağı ve Saruhan sancağıyla gelmiş; Mustafa Çelebi Hamidili sancağı ve Tekeili sancağıyla gelmiş; Mehmed Çelebi Rum (Ankara-Amasya) askerlerinin tamamı ile gelmişti.⁸⁸ Osmanlı ordusu Müslümanlar, Hristiyanlar ve Tatar taifelerinden oluşuyordu.⁸⁹

Bayezid yaklaşık otuz bin Beyaz Tatarı⁹⁰ ön saflara koymuştu, fakat bunlar daha savaşın başında, Timur’un daha önceden beylerine, komutanlarına, reislerine ve emirlerine

⁸² Dukas, s. 34.

⁸³ Dukas, s. 34; İbni Arabşah, s. 294; Anonim Tevârîh, s. 378; Anonim Kronik, s. 39-40.

⁸⁴ İbni Arabşah, s. 300.

⁸⁵ John Julius Norwich, *Bizans, c. III, Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yay., İstanbul 2013, s. 309.

⁸⁶ Neşri, s. 154

⁸⁷ Âşık Paşazâde, s. 125; Anonim Kronik, s. 52.

⁸⁸ Âşık Paşazâde, s. 350; Neşri, s. 147.

⁸⁹ İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu’z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 354 (Bundan böyle kısaca “Tagrıberdi” olarak anılacaktır); Oruç Beğ, s. 37.

⁹⁰ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yay., İstanbul 1995, s. 66.

mektup göndererek, “Sizler benim bölüklerimden ve dallarımdan birisiniz. Benim vücudumun organlarından birisiniz ve benim sadık dostlarım ve vefakar yakınlarımsınız”⁹¹ diye seslenip, “Karşı karşıya geldiğimizde onların safından çıkın ve bizim ordumuza katılın”⁹² çağrısına uyarak, Timur’un tarafına geçti.⁹³ Tatarları diğer Türkmen askerleri izledi. Aydınli askerlerinin ileri gelenlerinden biri, Timur’un askerleri arasında efendisi Aydın’ı ve kardeşinin bulunduğunu haber alınca, kumanda ettiği askeri kuvveti bırakarak, yanına aldığı beş yüz askerle birlikte Timur tarafına geçti. Saruhan beyliği askerleri de aynı harekette bulundular. Aynı şekilde Menteşeoğulları ve Germiyan askerleri de Timur tarafında bulunan beylerinin işaret yaparak kendilerini çağırdıklarını görünce, toplu halde firar edip Timur ordusuna katıldılar.⁹⁴ Daha önce Bayezid’den kaçarak Timur’a sığınmış olan bu beyler savaş sırasında zaten Timur safında yer almışlardı; sancak askerlerinin eski beylerinin yanına kaçtıklarından Bayezid’in haberi yoktu.⁹⁵ Savaşın iyi gitmediğini gören Bayezid, beceriksizliklerinden ötürü komutanlarına ve çavuşlarına küfürler savurup hakaret ediyor ve dövüyordu; incinen askerleri Bayezid’i bırakıp dağıldılar.⁹⁶

Bayezid’in kayınbiraderi Eflak prensi Stefanos da kendi askeriyle gelerek savaş meydanındaki yerini almış, hatta ileri atılan onlar olmuştu.⁹⁷ Onun askerlerini farklı kıyafetleri nedeniyle derviş zanneden Timur, “Hey yaman ışıklar ne katı ceng etdiler” dedi; bilenler, onların “kafir” olduğunu söylediler.⁹⁸ Fakat daha sonra, Stefanos da askerlerini alarak savaş alanından kaçtı; “*ol dahi kendi kolayına gitti.*”⁹⁹ Beraberinde Süleyman Çelebi’yi de alarak, zorlukla çemberi yararak çıkabildi; Stefanos önde,

---

⁹¹ İbni Arabşah, s. 303.

⁹² İbni Arabşah, s. 304; Tagrıberdi ise İbni Arabşah’a ilave olarak, Timur’un Anadolu’yu Türkmenlerden alıp Tatarlara bırakma sözü verdiğini (s. 354-55), yazar.

⁹³ İbni Arabşah, s. 305; Tagrıberdi, s. 355; Schiltberger, s. 66; Âşık Paşazâde, s. 350; Anonim Tevârih, s. 42; Anonim Kronik, s. 44;

⁹⁴ Dukas, s. 39; Anonim Tevârih, s. 42-43; Anonim Kronik, s. 44.

⁹⁵ Anonim Kronik, s. 44.

⁹⁶ Dukas, s. 39; Anonim Kronik, s. 44.

⁹⁷ Enverî, s. 39.

⁹⁸ Anonim Kronik, s. 44; Anonim Tevârih, s. 43. Bu cümledeki “ışık” sözcüğü Neşrî’de “derviş” olarak geçmektedir (s. 148).

⁹⁹ Anonim Kronik, s. 44; Anonim Tevârih, s. 43; Âşık Paşazâde, s. 35; Neşrî, s. 148; Oruç Beğ, s. 38.

Süleyman arkada, Bursa'ya doğru kaçtılar.¹⁰⁰ Savaş sırasında Bayezid'in oğullarından Mustafa atından ayrılıp belirsiz oldu.¹⁰¹ Mehmed Çelebi bile askeriyle, Amasya beyleriyle Amasya tarafına gitti.¹⁰² Meydanda yalnızca Bayezid ve ona bağlı askerler kaldı.¹⁰³

Timur otuz iki eğitimli fili savaş meydanına sürünce, düşman çemberinin kendisini fena halde sıkıştırdığını gören Bayezid, ovanın ortasında bulunan bir dağa çekildi.¹⁰⁴ Onu gören Germiyanoglu hemen bağırarak askerlere haber verdi; yakalayıp Timur'a getirdiler.¹⁰⁵ Timur Bayezid'i görünce, "Savaşmak için karşısına çıkmayacak olursak, karılarımızdan boş olacağımızı söyleyen adam bu mu?" diye, askerlerine sordu.¹⁰⁶ Sonra birgün Timur'un düzenlediği işret sofrasına elleri zincirli olarak oturtulan Bayezid, sofrada içki servisi yapan kadınların kendi karıları, cariyeleri ve odalıkları olduğunu gördü.¹⁰⁷

Timur, savaşın yapıldığı yerde sekiz gün kaldı, askerlerini yağma için civar illere gönderdi; o sekiz gün içinde Timur'un ordusu her tarafa yayıldı, Ankara çevresi ve batısındaki her bir eyalet ve şehir, çevreye yayılan Tatar ordusu tarafından, adeta başlarında Timur varmış gibi yağmalandı; kendisi de Ankara'da pek çok ganimet ve esir aldıktan sonra, Bayezid'in Anadolu'daki bütün topraklarını gezerek büyük ganimetler

---

¹⁰⁰ Dukas, savaş sırasında Stefanos'un Bayezid'e yaklaşarak kaçmaya ikna etmeye çalıştığını fakat başaramayınca Süleyman'ı yanına alarak kaçtığını yazarken (s. 40), Osmanlı kaynakları Dukas'tan farklı olarak, Süleyman Çelebi'yi vezirlerin/beylerin/paşaların alıp kaçtığını yazarlar (Oruç Beğ, s. 38; Âşık Paşazâde, s. 350; Anonim Tevârih, s. 43; Anonim Kronik, s. 44; Neşri, s. 148). İbni Arabşah (s. 309-10) ve Tagrıberdi de (s. 355) Dukas'tan farklı olarak, Sırp prensinden bahsetmedikleri gibi, Süleyman'ın babasının yenileceğini anlayınca askerlerinin kalan kısmını alarak, babasını savaş meydanında yalnız bırakıp maiyetiyle birlikte Bursa'ya çekildiğini, yazarlar.

¹⁰¹ Oruç Beğ, s. 38; Âşık Paşazâde, s. 350; Anonim Tevârih, s. 43; Anonim Kronik, s. 44; Neşri, s. 148.

¹⁰² Oruç Beğ, s. 38; Âşık Paşazâde, s. 350; Anonim Tevârih, s. 43; Anonim Kronik, s. 44; Neşri, s. 148. Dukas ise, babasının biraz sonra Tatarların eline geçeceğini görünce Mehmed'in maiyetiyle birlikte kaçarak dağlara çekildiğini, olayların seyrini beklediğini (s. 42), yazar.

¹⁰³ Oruç Beğ, s. 38; Âşık Paşazâde, s. 350; Anonim Tevârih, s. 43; Anonim Kronik, s. 44.

¹⁰⁴ Schiltberger, s. 66-67; Dukas, s. 40.

¹⁰⁵ Schiltberger, s. 67; Neşri, s. 149.

¹⁰⁶ Dukas, s. 41.

¹⁰⁷ İbni Arabşah, s. 316-17; Tagrıberdi, s. 355; Anonim Tevârih, s. 46; Anonim Kronik, s. 47. Anonimlerde Bayezid'e içki servisi yapan kadının Vilkoğlu'nun kızı yani kendi karısı olduğu belirtilirken, diğer Osmanlı kaynaklarında bu içki sofrasından bahsedilmez. İbni Arabşah ayrıca, Timur'un bu hareketinin, Bayezid'in daha önce Erzincan beyi Taharten'in hanımlarına yaptıklarına karşılık olduğunu yazar (s. 317).

elde etti, Sultanın Bursa'daki hazinesine, cariyelerine, bütün varlığına el koydu. Ege illerinden Akdeniz'e geçip oradan yukarıya yöneldiği sırada, Bayezid Akşehir'de intihar etti.¹⁰⁸ Timur, Bayezid'in oğullarından birinin gelip babasının cenazesini almasını bekledi, ama gelen olmadı. Bayezid'in cenazesini ve esir tuttuğu oğlu Musa'yı, Bayezid'in oğullarından biri gelip de almak isterse versin diye, Karamanoğlu'na teslim etti ve Karaman'dan çıkıp, yol boyunca Anadolu'yu yağmalayarak memleketi Semerkand'a doğru yola koyuldu.¹⁰⁹

Timur'un uğrayacağı yerlerin halkı kaçıp, denizi geçip Rumeli'ye döküldüler; hatta Araptan, Kürtten, Türkmenden ve Anadolu'dan kaçıp Rumeli'ye geçenler oldu.¹¹⁰ Hangi köye girdiyse orayı harabeye çevirdi, hangi şehre yolu düştüyse onu yerle yeksan etti; ayağını nereye bastıya orayı viraneye döndürdü.¹¹¹ Ayağını bastığı iller yıkıldı.¹¹² Dukas'ın deyimiyle, Timur ordusu bir şehirden diğer şehre giderken etrafı çöl haline getiriyor; o şehirlerde ne bir köpek, ne de bir bebek sesi duyuluyordu.¹¹³

2.4. TİMUR'UN YEREL BEYLİKLERİ İHYA ETMESİ

Osmanlı ordusunu mağlup ettikten sonra Timur, kendisine sığınmış ve savaşa yanında katılmış Anadolu beylerine topraklarını iade etmeye başladı. Aydınoğlu, Menteşeoğlu, Germiyanoğlu ve Saruhanoğlu'nun her birini kendi iline gönderdi.¹¹⁴ Kastamonu, Çankırı ve Kalecik'i İsfendiyar'a; Kırşehir, Sivrihisar ve Beypazarı'nı Karamanoğlu'na verdi.¹¹⁵ Ankara Savaşı, Bayezid'in merkezi bir idare altında süratle genişlettiği imparatorluğunun

¹⁰⁸ İbni Arabşah, s. 327; Âşık Paşazâde, s. 351; Neşrî, s. 152. Dukas ise bunlardan farklı olarak, Karahisar'da öldüğünü (s. 47), yazar. Dukas, "zehir içerek intihar etti" (s. 46); Âşık Paşazâde, "kendü mesâlihını gördü" (s. 352); Anonim Tevârih (s. 49) ve Anonim Kronik (s. 50) "kendü kaydın gördü"; İbni Arabşah, bir yıl boyunca Timur'un ona yaptıkları dışında herhangi bir özel sebep göstermezken (s. 327), Neşrî, hummâ-yı muhrikadan (yakıcı ateş) hastalanıp öldüğünü (s. 152), yazar.

¹⁰⁹ Âşık Paşazâde, s. 353; Neşrî, s. 152. Neşrî, Âşık Paşazâde'den farklı olarak, Germiyanoğlu Yakub Bey'e teslim ettiğini yazar.

¹¹⁰ Anonim Tevârih, s. 48-49; Anonim Kronik, s. 49.

¹¹¹ İbni Arabşah, s. 335.

¹¹² Âşık Paşazâde, s. 352.

¹¹³ Dukas, s. 46.

¹¹⁴ Dukas, s. 48; Anonim Tevârih, s. 47; Anonim Kronik, s. 48.

¹¹⁵ Âşık Paşazâde, s. 352; Anonim Tevârih, s. 50; Anonim Kronik, s. 51; Neşrî, s. 152.

birden çökmesine yol açtı.¹¹⁶ Böylece hem Konstantinopolis ciddi bir kuşatmadan kurtulmuş oldu, hem de beylikler Bayezid öncesi egemenlik sahalarına geri kavuşmuş oldular. Rumeli'den Anadolu'ya yönelerek bir imparatorluk kurmaya çalışan Bayezid'in yerel beylikleri ortadan kaldırma çabaları beyliklerin direnişiyle değil, Timur tarafından önlenmiş oldu. Anadolu beyliklerinin canlanması, Osmanlıları, esas eylem alanı olarak yeniden Rumeli'ye yöneltmiş oldu.¹¹⁷

2.5. ANKARA YENİLGİSİNDEN SONRA ŞEHZADELER ARASINDA İÇ SAVAŞ

Ankara Savaşı'nda kaçarak Bursa'ya gelen Süleyman Çelebi, burada değerli malları ve hazineyi yanına alarak, peşine takılan insanlarla birlikte Konstantinopolis'e geçip, Bayezid'in yenilgisini öğrendiğinde kente gelerek yeğenini tahttan uzaklaştırıp imparatorluk işlerini ele alan Manuel'le bir anlaşma yapmış;¹¹⁸ Trakya hakimiyeti karşılığında, Ustrumca Nehri'nden aşağısını, Yunanistan Yarımadası ve ucundaki Mora Yarımadası'nı ve ayrıca Konstantinopolis civarından Varna'ya kadar Karadeniz sahillerindeki tüm kaleleri imparatora bırakmayı kabul etmişti.¹¹⁹ Küçük kardeşi Kasım Çelebi'yi ve Fatma Hatun adındaki kız kardeşini imparatora rehin bırakarak, beraberindekilerle birlikte Edirne'ye geçip saraya yerleşti.¹²⁰

¹¹⁶ Halil İnalçık, "Bayezid I", *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, 9. bas., İSAM Yay., Ankara 2020, s. 135.

¹¹⁷ Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, 4. bas., çev. Fatmagül Berktaş, Pencere Yay., İstanbul 2017, s. 70.

¹¹⁸ İbni Arabşah, s. 311-12; Tagrıberdi, s. 355-56; Dukas, s. 47-48.

¹¹⁹ Dukas, s. 48. İbni Arabşah, Dukas'tan farklı olarak, Süleyman'ın İstanbul halkıyla anlaşma yaparak onlardan gemi istediğini, halkıyla birlikte gemilere binerek Rumeli'ye geçtiğini ve oraları fethedip Edirne'ye yerleştiğini (s. 312-13), yazar. İbni Arabşah çevirmeninin buraya koyduğu 498 nolu dipnotta Tagrıberdi'nin *en-Nücumu'z-Zâhire*'sinden aldığını belirttiği bir pasajı, "Bayezid'in mağlubiyetinden sonra oğlu Süleyman-şah çok az bir kuvvetle hazineyi, haremi ve ailenin diğer çocuklarını düşmandan kurtarmak için Bursa'ya çekildi ve oradan Avrupa yakasında Edirne şehrine geldi. Bu yüzden Bizans imparatoruyla tavizkâr bir anlaşma yapmak zorunda kaldı ve Kartal ve Pendik gibi bazı yerleri elinden çıkardığı gibi, Timur'un askerlerinden kaçan Türkleri Rumeli'ye taşıyacak gemilere karşılık kardeşi Kasım Çelebi'yi Bizans'a rehin bıraktı." şeklinde çevirmiş, fakat İbni Arabşah'ın 2012'de çevirip yayınladığı kitabına aldığı bu pasajın bulunduğunu belirttiği Tagrıberdi'nin adı geçen kitabını, bir yıl sonra, 2013'te çevirip yayınlamıştır ama, belirttiği o uzun pasajı bu edisyonda şöyle çevirmiştir: "Osmanoğlu Ebu Yezid'in oğlu Süleyman'a gelince, Bursa şehrindeki değerli malları ve hazineyi yanına alarak, peşine takılan insanlarla birlikte Edirne şehrine gitti ve İstanbul'la bir anlaşma yaptı." (s. 355-56).

¹²⁰ Dukas, s. 47-48 (Dukas'a göre, Fatma Hatun'un Süleyman'ın yeğenidir); İbni Arabşah, s. 311; Tagrıberdi, s. 355-56; Anonim Tevârih, s. 51; Anonim Kronik, s. 52; Neşri, s. 353.

Timur Anadolu'yu terk ederken Erzincan'a ulaştığında, Ankara Muhafızı Emir Yakub Mehmed Çelebi'ye gelerek, "Burası durulacak yer değildir" dedi. Mudurnu üzerinden Bursa'ya yönelmişlerken, Ermeni Derbendi'ne (Bilecik/Pazaryeri) vardıklarında, İsa Çelebi'nin yolu bağladığı haberi gelince Domaniç'e yöneldiler; oranın da İsa'nın askerleri tarafından bağlandığını görünce Ulubad'a gelip kondular. İsa Çelebi asker toplayıp Ulubad'ın Bursa tarafını da tuttu. Mehmet Çelebi, İsa'nın Ulubad'a gelip çarpışma için hazırlık yaptığını öğrenince, durumu istişare ettiği vezirlerinin önerisine uyarak, İsa'ya bir elçiyle mektup gönderip, toprakları savaşmadan paylaşmayı teklif etti. İsa Çelebi, kendisinin büyük kardeş olduğunu ve tahtın kendi elinde olduğunu ileri sürerek, teklifi reddetti; fakat sabahtan öğleye kadar süren savaşta İsa'nın askerleri dağıldı, kendisi de gemiyle kaçıp Konstantinopolis'e sığındı. Mehmed Bursa'ya gelerek babasının tahtına kuruldu.¹²¹

Mehmed Çelebi'nin Anadolu'da padişahlığını ilan ettiğini öğrenen Süleyman Çelebi, Mehmed'i tahtından etmeye karar verdi. Etrafındakilerin tavsiyesine uyarak, önce küçük kardeşi İsa'yı Mehmed üzerine gönderip ikisini çatıştırmak, rakip sayısını teke indirmeyi doğru buldu. Konstantinopolis'e sığınmış olan İsa'yı, Roma İmparatorundan istedi. Süleyman'dan bazı isteklerini elde eden İmparator, İsa'yı serbest bıraktı. İsa Çelebi, Gelibolu'dan geçerek Karası vilayetine geldi, fakat Karasılılar itaat etmeyip, vilayetin hakimiyeti konusunda kardeşi Mehmed'le aralarında anlaşmalarını şart koşunca, İsa Mehmed'e doğru yola çıktı; Beypazarı'na vardığında elçi gönderdi ve kışı orada geçirip baharda Sivrihisar'a geçti. Oradan Karaman ile birkaç kez çarpıştıktan sonra Bursa'ya geçti, ama Bursa halkı kaleye sığınarak kapıları kilitlediler; Kaleyi ele geçiremeyen İsa, şehri ateşe verdi; İsa'nın şehri yaktığını haberi alan Mehmed Çelebi, Tokat'tan Bursa'ya inip, Bursa yakınlarında karargah kurdu. İsa, Mehmed'in üzerine geldiği haberini alınca üzüldü, ama çarpışma kararı aldı, fakat yenildi ve kaçıp Kastamonu'ya sığındı. İsfendiyar, ordusuyla İsa'ya destek verdi, Bursa'ya doğru yola çıktılar; bunu haber alan Mehmed karşı yürüyüşe geçti. Gerede'de meydana gelen çarpışmada yenilen İsfendiyar, İsa ile birlikte Kastamonu'ya kaçtı. Mehmed de Bursa'ya döndükten bir süre sonra Tokat'a çıktı. İsa Çelebi, Mehmed'in Tokat'ta olduğunu öğrenince, birkaç yüz kişiyle Bursa'ya geçip

---

¹²¹ Neşri, s. 179-182.

Mihaliç'e indi. Mehmed hemen on bin askeriyle Mihaliç'e hareket etti. Mehmed'in üzerine geldiğini haber alan İsa, İzmir'e geçip, İzmiroğlu'ndan yardım istedi; İzmiroğlu derhal Aydın, Saruhan, Teke ve Menteşoğlu'na elçiler göndererek, İsa Çelebi'ye destek olmalarını istedi; İzmir'de yirmi bin adam topladılar.¹²² Mehmed Çelebi bunu duyunca, beklemeden İzmir üzerine yürüdü; meydana gelen çarpışmada İsa Çelebi yenilerek Karaman'a kaçtı ve orada kayıplara karıştı. İzmiroğlu ise Mehmed'e gelerek özür ve bağışlanma diledi. Mehmed burada durmayarak, Aydın, Saruhan, Teke, Menteşe ve Germiyan vilayetlerini fethedip Bursa'ya döndü.¹²³

Mehmed Bursa'da iken, Süleyman Çelebi'nin asker toplayarak denizi geçip Bursa'ya gelmekte olduğu, memleketi zaptedip babasının tahtına oturacağı, haberi geldi. Mukavemet etmeme kararı alındı ve Bursa terkedildi. Mehmed Çelebi etrafa mektuplar göndererek, Anadolu askerinin Ankara'da toplanmasını istedi. Bursa'ya geldiğinde Mehmed'in Ankara'ya kaçtığını öğrenen Süleyman Çelebi, birkaç gün oyalandıktan sonra Ankara'ya yürüdü. Yakub Bey'in kalenin savunması için Mehmed'den yardım isteyen mektubu ele geçirildi ve Mehmed'in ağzından cevap yazılarak, kaleyi Süleyman'a teslim etmesi bildirildi. Ankara Kalesi'nin ele geçirildiğini öğrenen Mehmed, Beypazarı'na çekildi. Oradan Amasya'ya geçip kaleyi tahkim etti. Süleyman peşinden gittiye de, kaleyi ele geçiremedi; geri Bursa'ya döndü. Aynı zamanlarda Mehmed de Amasya'da iken, Bursa'dan gelen bir casus, Süleyman'ın oldukça yalnız olduğunu, etrafında sadece altı yüz adamı kaldığını, gece gündüz hamamda şarap içmekle meşgul olduğunu, hücum için tam fırsat olduğunu, haber verdi. Derhal yola çıkılıp Sakarya Suyu'na varıldı. Süleyman bunu haber alınca, önce Rumeli'ye kaçmayı düşündü, sonra etrafındakilerin teşvikiyle Mehmed'i karşılamaya hazırlandı. Sekiz bin askeriyle gelen Mehmed'i Yenişehir'de karşıladı. Yedi sekiz gün süren savaşın sonunda yenilen Mehmed kaçarak Tokat'a geldi. Süleyman da Bursa'ya dönerek, Mehmed'in üzerine yürümek için

¹²² Neşri, s. 184-91. Dukas bu olayı İsa ile Süleyman Çelebi'ler arasında geçmiş gibi anlatılır, s. 51-52.

¹²³ Neşri, s. 192. Anonim Kronik Neşri'den farklı olarak, Musa ile İsa'nın Karası ilinde (s. 52), Âşık Paşazâde ise Karası ilinde ve Bursa vilayetinde (s. 353) birbirleriyle çarpıştıklarını ve Musa'nın İsa'yı ortadan kaldırdığını, yazarlar. Dukas ise daha farklı bir anlatımla, Mehmed Çelebi'nin, Ankara Savaşı'ndan sonra etrafta işsiz dolaşan İsa'nın üzerine, komutanlarından Demirtaş'ı sevdiğini ve Demirtaş'ın İsa'yı bularak kafasını kestiğini (s. 48-49), yazar. İbni Arabşah da daha farklı bir anlatımla, İsa'nın Süleyman'dan kaçarak bir kalede saklandığını ve ağabeyi Süleyman tarafından öldürülünceye kadar orada kaldığını (s. 314), yazar.

acilen daha büyük bir ordu toplamak üzere etrafa mektuplar gönderdi. Süleyman Çelebi asker toplarken, Sivrihisar'dan gelen bir mektup, eğer gelirse şehrin kendisine teslim edileceğini bildırıyordu. Sivrihisar'a varınca, durumun mektupta ifade edildiği gibi olmadığı anlaşıldı; şehri birkaç gün kuşatma altında tuttu. Buradan Karaman üzerine sefere niyetlenirken, Karamanoğlu'nun Mehmed Çelebi ile ittifak ettiği ve üzerlerine gelecekleri haberi ulaştı. Açık arazide bulunmaktansa, sırtlarını Ankara Kalesi'ne vererek savaşmanın doğru olduğuna karar verip, Ankara'ya vardılar.¹²⁴

Bir süre sonra Bursa'ya döndüklerinde, İzmir Beyi Cüneyd'in, Süleyman'a karşı birtakım işler içinde olduğu haberi alındı. Cüneyd Bey, Bayezid'in daha önce İzmir'e subaşı atadığı Kara Hasan'ın oğlu olup,¹²⁵ Timur istilasından sonra İzmir'de asker toplayarak Efes'e inmiş ve etrafı yağmalayarak Aydınoğulları'na isyan etmiş, İzmir ile Efes'i zaptetmişti. Trakya'da bulunan Süleyman Çelebi'ye mektup gönderen Cüneyd, buraları onun adına zaptettiğini bildirip yardım istemiş ve birkaç kez para yardımı almıştı. Efes'te Cüneyd'in önünden kaçan Aydınoğlu Umur, amcası Menteşe Beyi İlyas'ın yardımını almış ve Cüneyd'le aralarından geçen birkaç çatışma, yağma ve yangından sonra Cüneyd'i kendisine damat yaparak barışmışlar ve Süleyman Çelebi'ye olan bağlılıklarından vazgeçmişlerdi. Cüneyd, bir sabah Aydınoğlu'nun ani ölümü üzerine, Aydınoğlu Beyliği'nin mutlak hakimi olmuştu.¹²⁶

Süleyman Bursa'da ordu toplarken, Cüneyd de ona karşı koyabilmek için ittifak kurmaya çalıştı ve önce Konya'ya giderek Karaman beyi ile, sonra Kütahya'ya geçerek Germiyan beyi ile görüşüp ittifak etti; Karaman beyi otuz bin, Germiyan beyi on bin ve Cüneyd beş

¹²⁴ Neşri, s. 192-202.

¹²⁵ Zamanın kaynaklarında Cüneyd'in Kara Hasan'ın oğlu olduğunun belirtilmesine karşın, bunların baba-oğul değil de kardeş ve her ikisinin de Aydınoğulları soyundan Fatih (Bahadır) İbrahim Bey'in çocukları oldukları, olayların geçtiği tarihten üç yüz yıl sonraki tahrir kayıtlarına ve bazı vakfiyeler ile yapı kitabelerine dayanılarak, ileri sürülmüştür (bkz. Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, DTCF Yay. No: 55, Doktora Tezleri Serisi 3, Pulhan Matbaası, İstanbul 1946, s.69-71). Himmet Akın'ın bu çalışmasından sonra Osmanlı uzmanı tarihçiler arasında Cüneyd Bey'in Aydınoğulları hanedanına mensup olmadığı şeklindeki yaygın görüş giderek değişmiş olmasına rağmen (bkz. Kemal Ramazan Haykıran, "Aydınoğulları Beyliği'nin Son Beyi Cüneyd Bey ve Beyliğin Yıkılışından Sonra Aydınoğlu Soyunun Durumu", *Aydınoğulları Tarihi – Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I (Bildiriler)*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2013, ss. 155-165), Cüneyd Bey'in Osmanlı kroniklerinde Aydınoğlu değil de İzmiroğlu olarak anılması, en azından Cüneyd Bey'in hanedan ailesinden olmadığını düşündürür.

¹²⁶ Dukas, s. 49-50.

bin asker toplayarak, Efes'te karargah kurdular. Süleyman Bursa'dan yirmi beş bin askerle Ulubad, Bergama, Menemen üzerinden İzmir'e gelip, Efes yakınında karargah kurdu. Karaman ve Germiyan beylerinin Cüneyd'le ittifakını duyunca şaşırıp hiddetlendi. Dört bey arasında güvensizlikten kaynaklanan, müttefiklerden habersiz düşmanla temas şeklindeki karşılıklı görüşmeler sonunda herhangi bir çatışma yaşanmadı ve Cüneyd Süleyman'a teslim oldu. Burada dört ay kadar kalan Süleyman, bu süreçte yiyip içmek ve eğlenmekten başka bir şey yapmadı.¹²⁷

Bu sıralarda, Mehmed Çelebi'nin yanında bulunan Musa Çelebi, ağabeyinden izin isteyip, Süleyman Anadolu'da iken İsfendiyar üzerinden Rumeli'ye geçip, orada bey olmak istediğini ifade etti; Mehmed'in çeşitli hediyeler ve dualarla yolladığı Musa, İsfendiyar'a gitti, ama burada meramını anlatamayıp Karamanoğlu'nun yanına gitti.¹²⁸ Karaman'da iken, Rumeli akıncılarıyla uğraşmaktan bitap düşmüş olan Eflak Beyi Mircea, İsfendiyar'a elçi göndererek, Musa'yı yanına davet etti.¹²⁹ Elçiyi kendisine yönlendiren İsfendiyar'ın yanına gelen Musa, onun verdiği gemiyle Eflak'a geçti.¹³⁰ Musa'ya kızını veren Mircea,¹³¹ onu memlekete hakim kılıp, Rumeli'ye geçirdi.¹³² Az zamanda ilerleyip, Rumeli'nin tamamını zaptetti.¹³³ Toycalar ve tımar erleri Musa'nın yanında toplandılar, birlikte Edirne'ye yürüdüler.¹³⁴

¹²⁷ Dukas, s. 50-53

¹²⁸ Neşri, s. 202-203. Anonim Tevârih (s. 51), Anonim Kronik (s. 52-53) ve Âşık Paşazâde (s. 353) Neşri'den farklı olarak, Musa'nın Süleyman'ın önünden Bursa'dan kaçarak Karaman'a sığındığını, Süleyman'ın Karamanoğlu'na mektup göndererek Musa'yı serbest bırakmamasını istediğini, bunu öğrenen Musa'nın Karaman'dan kaçarak İsfendiyar'ın yanına gittiğini, yazarlar. Dukas ise Osmanlı kronikçilerinden daha farklı, başka bir öykü anlatır; buna göre, Mehmed Çelebi'nin yanında Ankara'dan kaçarak İsfendiyar'a gider (s. 53).

¹²⁹ Neşri, s. 204. Oruç Beğ ise Süleyman Çelebi'nin kendisini bırakmaması için Karamanoğlu'na haber gönderdiğini duyan Musa'yı İsfendiyar Bey'in Mircea'ya gönderdiğini, Mircea'nın Musa'ya asker vererek Silistre'den Rumeli'ye geçirdiğini (s. 41-42), yazar.

¹³⁰ Âşık Paşazâde, s. 353; Anonim Tevârih, s. 52; Anonim Kronik, s. 53; Neşri, s. 204. Dukas ise İsfendiyar'ın, Musa'nın arzusunun uyararak, onu bir gemiyle Eflak'a gönderdiğini, Musa'nın Eflak'ta voyvoda Milic'i (Mircea)'i ziyaret ederek, kendisini tanıtır, bütün Ulah memleketinde serbestçe gezme ve istediğini yapma iznini aldığı (s. 53), yazar.

¹³¹ Neşri, s. 204.

¹³² Anonim Tevârih, s. 52; Anonim Kronik, s. 53; Neşri, s. 204.

¹³³ Neşri, s. 204

¹³⁴ Oruç Beğ, s. 42; Âşık Paşazâde, s. 354; Anonim Tevârih, s. 52; Anonim Kronik, s. 53. Kökeni Slavca veya Moğolca olabileceği ileri sürülen ve kroniklerde /tovcı/ veya /tovıca/ olarak geçen bu sözcüğün kullanımının Rumeli vilayetlerine mahsus olduğu ve sonraki dönemde /taviçe/ veya /toyca/ haline geldiğini belirten Emine

Efes'te eğlenirken, Musa'nın Rumeli'ye geçip Edirne'ye yürüdüğünü, bir an önce yetişmezse Rumeli'yi kaybedeceğini bölgedeki adamlarından haber alan Süleyman, yanına Cüneyd'i de alıp, onun yerine bir vali atayarak derhal Edirne'ye hareket etti. Gelibolu'ya geçen Süleyman, Cüneyd'i Ohri havalisine vali atayarak Bulgaristan'a gönderdi, kendisi de Edirne'ye geçip orada sohbetle başladı; Musa ise vezirlere ve devlet adamlarına mektuplar göndererek, padişah olursa her birine gereken ihsanlarda bulunacağı vaadinde bulundu; ayrıca, Tuna civarındaki mahallerde bulunan Türklerden asker topladı ve bu askerler tarafından bütün Trakya, Tesalya ve Arnavutluk taraflarında padişah ilan edildi.¹³⁵ Rumeli'nin askerleri ve tımar erlerinin hepsi Musa'ya katıldılar. Musa'nın Edirne'ye geldiğini Süleyman'a haber verdiler. Sarhoşluğun verdiği ağır uykudan uyanan Süleyman, atına binerek kaçtı.¹³⁶ Konstantinopolis'e gitmek isterken¹³⁷ yolda uğradığı Dügüncü Köyü'nde¹³⁸ köylüler tarafından öldürüldü.¹³⁹ Musa sonradan o köyün tamamını, halkı evlerine kapatıp, kardeşini öldürdükleri gerekçesiyle ateşe verdi.¹⁴⁰ Süleyman Çelebi'nin ölümünden sonra tımar erleri ve sancak beylerinin hepsi gelip Musa'ya itaatlerini bildirdiler.¹⁴¹

Rumeli'nin tamamını ele geçirip, Süleyman'ın hakim olduğu yerlerin hepsine hükmeden Musa¹⁴² Rumeli'de padişahlığını ilan edince, Kör Şahmelik'i vezir, Mihaloğlu Mehmed

---

Erdoğan Özünlü, taviçe (toyca)lerin akıncıların çeribaşları olduklarını, arpalık olarak onlara icmâllü tımar verildiği, sefer ve hizmet olduğu sürece akıncıları sefere götürmekle mükellef olduklarını açıklıyor. *bkz.* Emine Erdoğan Özünlü, "Akıncı Ocağına Dair Önemli Bir Kaynak: 625 Numaralı Akıncı Defteri Üzerine Bazı Düşünceler", *Belleten*, c. LXXIX/S. 285 (2015), s. 484.

¹³⁵ Dukas, s. 52-54.

¹³⁶ Dukas, s. 54; Âşık Paşazâde, s. 354; Neşri, 206. Anonim Tevârih (s. 52) ve Anonim Kronik (s. 53) ise Süleyman'ın o sırada hamamda içmekte olduğunu, yazarlar.

¹³⁷ Dukas, s. 55; ; Anonim Tevârih, s. 53; Anonim Kronik, s. 54 (Anonim'lerde İstanbul olarak geçer).

¹³⁸ Neşri, s. 207. Neşri, köyün adının "Dügüncü" olduğunu yazarken (Necdet Öztürk, bu köyün Babaeski'ye bağlı bugünkü Düyüncülü köyü olduğunu belirtir, *bkz.* Oruç Beğ Tarihi, 261 nolu dipnot), Anonim Kronik (s. 54) ve Anonim Tevârih'te (s. 53), Süleyman'ın vardığı köyde düğün olduğu ve düğüncüler tarafından yakalanıp katledildiği anlatılır. Oruç Beğ ise köyün adı konusunda Neşri'ye katılırken, Süleyman'ı bu köylülerin öldürdüğünü (s. 42) yazarak, Neşri'den ayrılır.

¹³⁹ Dukas, s. 55; Oruç Beğ, s. 42; Âşık Paşazâde, s. 354; Anonim Tevârih, s. 53; Anonim Kronik, s. 54. Neşri ise bu beş kaynaktan farklı bir anlatımla, Musa'dan kaçan Süleyman'ın Türklerin arasına düştüğünü, onu yakalayıp bağlayan Türkler kendi aralarında Süleyman'a ne yapılacağını tartışırken Musa'nın yetiştiğini ve adamı Koyun Musası'nı göndererek Süleyman'ı boğdurtarak öldürttüğünü (s. 208), yazar.

¹⁴⁰ Dukas, s. 55; Oruç Beğ, s. 42; Âşık Paşazâde, s. 354; Anonim Tevârih, s. 53; Anonim Kronik, s. 54.

¹⁴¹ Dukas, s. 55; Âşık Paşazâde, s. 354; Anonim Kronik, s. 54; Neşri, s. 207.

¹⁴² Âşık Paşazâde, s. 354; Neşri, s. 208-209.

Bey'i beylerbeyi, Simavna Kadısıoğlu Bedreddin'i de kazasker edindi.¹⁴³ Rumeli beylerine, Süleyman'ın yanından kaçıp kendisine geldikleri için güvenmezdi, tümünün mansıplarını düşürdü; her bir sancağı kendi kullarına verdi.¹⁴⁴ Etraftaki beylere elçiler gönderip haraç ve daha başka şeyler istedi. Roma İmparatoru'na da elçi gönderip haraç istedi. İstanbul üzerine yürüyerek, yakındaki köyleri yağmalayıp yakmaya başladı.¹⁴⁵ Silivri'de çarpışırken, veziri Kör Şahmelik de kaçarak İstanbul'a sığındı.¹⁴⁶ Haraç istemek için gönderdiği elçisi İbrahim Paşa, İstanbul'a varınca Mehmed Çelebi'ye haber göndererek durumu anlattı ve Rumeli beylerinin Musa'dan nefret ettiklerini bildirdi.¹⁴⁷ Musa'nın tehditlerinden çekinen Roma İmparatoru Manuel de, kardeşim dediği Mehmed'e haber göndererek, Musa'ya karşı yardıma çağırıldı.¹⁴⁸

Süleyman Çelebi'nin öldürüldüğünü ve Musa'nın Rumeli'nin tamamına hakim olduğunu haber alan Mehmed Çelebi, derhal Amasya'dan kalkıp Bursa'ya yola çıkmış, yol üzerinde uğradığı Ankara'da Tatar beyleri İnaloğlu ve Köpekoğlu'na elini öptürdükten¹⁴⁹ sonra Bursa'ya geçip, tahta çıkmıştı.¹⁵⁰ İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan gönderdiği haberi Bursa'da iken aldı; İbrahim Paşa Mehmed'in çağrısına uyup, Bursa'ya geçerek ona katıldı.¹⁵¹ Mehmed on beş bin asker toplayarak, Gelibolu geçidinin Musa'nın elinde olması nedeniyle İstanbul'un karşısına kondu.¹⁵² İmparator ile anlaşma yaparak, onun

¹⁴³ Âşık Paşazâde, s. 355; Anonim Tevârih, s. 53-54; Anonim Kronik, s. 54.

¹⁴⁴ Oruç Beğ, s. 42; Anonim Tevârih, s.54; Anonim Kronik, s. 54; Âşık Paşazâde, s. 355.

¹⁴⁵ Dukas, s. 56.

¹⁴⁶ Oruç Beğ, s. 43; Âşık Paşazâde, s. 355; Anonim Tevârih, s. 55; Anonim Kronik, s. 56.

¹⁴⁷ Neşri, s. 209.

¹⁴⁸ Dukas, s. 57. Neşri ve Dukas aynı olaydan farklı şekilde bahsederler. İbrahim Paşa'nın İmparatorun mesajını götürmüş olması da muhtemeldir.

¹⁴⁹ Neşri, s. 205-206.

¹⁵⁰ Âşık Paşazâde, s. 127; Anonim Tevârih, s. 53; Anonim Kronik, s. 54. Neşri ise Süleyman Çelebi'nin Rumeli'ye geçtiğini haber alınca Mehmed'in Bursa'ya gittiğini (s. 206), yazar.

¹⁵¹ Neşri, s. 209.

¹⁵² Dukas, Mehmed'in Üsküdar'a gelmesini İmparator'un istediğini, onu gemilerle karşıya geçireceğine söz verdiğini (s. 57); Neşri, Üsküdar'a geldikten sonra İmparator'a adam gönderip gemi istediğini (s. 210); Anonim Kronik (s. 56), Anonim Tevârih (s. 55), Âşık Paşazâde (s. 355-56) ve Oruç Beğ (s. 44) ise bu iki kaynaktan farklı olarak, Mehmed'in Üsküdar'dan karşıya geçiş için veziri Bayezid Paşa'nın önerisiyle, Musa'dan kaçarak İmparatora sığınmış olan Kör Şahmelik'i çağırarak görüşüne başvurduğunu, Gelibolu'nun Musa'nın elinde olması gerekçesiyle denizi geçiş için İmparator'la anlaşılması gerektiğini tavsiye eden Kör Şahmelik'e uyararak, İmparator'dan gemi tedarik ettiğini, yazarlar.

sağladığı gemilerle İstanbul'a geçti. İmparator Manuel, Mehmed'in şerefine üç gün şenlik düzenleyip, ziyafet verdi.¹⁵³ Mehmed, dördüncü gün bütün askerleri ve az sayıda Romalı askerle¹⁵⁴ İstanbul'dan çıkıp, Edirne'ye doğru yürüyüşe geçti. Musa da Mehmed'in Rumeli'ye geçtiğini önceden haber alınca İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmişti; iki ordu İnceğiz'de karşılaştı.¹⁵⁵ Bu ilk çarpışmada atıyla birlikte yaralanan Mehmed, yanındaki üç yüz kadar askeriyle kaçarak İstanbul'a sığındı.¹⁵⁶ Musa'nın askerleri, Musa'nın yanında toplanan Mehmed'in askerlerini soyup öldürmek istedi. Musa öldürmelerine engel oldu; soyduktan sonra salıverdiler. İstanbul'a sığınan Mehmed, İmparator'un verdiği gemiyle Anadolu'ya geçerek Bursa'ya ulaştı.¹⁵⁷

Mehmed çok geçmeden, kayınpederi Dulkadiroğlu dahil, tüm beylere mektup göndererek asker istedi. Anadolu'yu dolaşarak topladığı orduyla Bursa'ya dönüp Üsküdar'a geçti. İmparator Manuel yine gemiler gönderip Mehmed'i İstanbul'a geçirdi ve ziyafetler verdi, hem de Musa'dan dert yandı. Mehmed, Musa ile çarpışmak üzere geldiğini söyleyip, kendisine katılmasını istedi. İmparator, yaşlı olduğunu, savaşacak durumda olmadığını ileri sürüp, pek çok asker verdi.¹⁵⁸ İki ordu birbirini kollayarak çarpışmak için uygun yer ararken, Sofya yakınlarında Samakov denilen yere vardılar; Musa'nın saflarındaki beyler, çarpışma sırasında bölük bölük kaçarak Mehmed'e katıldılar. Musa'nın kaçarken bir çeltik tarlasına girmesi ve atının çamura saplanması, sonu oldu.¹⁵⁹ Mehmed, Musa'nın beylerbeyi Mihaloğlu Mehmed Bey'i Tokat'ta Bedevi Çardak denilen yere hapse;

¹⁵³ Dukas, s. 57; Neşri, s. 210.

¹⁵⁴ Dukas, s. 57.

¹⁵⁵ Neşri, s. 210.

¹⁵⁶ Dukas, s. 57; Neşri, s. 211.

¹⁵⁷ Neşri, s. 212.

¹⁵⁸ Neşri, s. 214-16.

¹⁵⁹ Dukas üç ayrı çarpışma gerçekleştiğini, Mehmed'in üçüncü çarpışmada galip geldiğini (s. 57-58) yazarken; Şükrullah (s. 222-23) ve Neşri iki çarpışma (s. 211, 219-20); Oruç Beğ (s. 44-45), Âşıkpaşazâde (s. 114), Anonim Kronik (s. 57) ve Anonim Tevârih (s. 56) ise tek çarpışma gerçekleştiğini yazarlar. Musa Çelebi'nin nasıl öldürüldüğü konusunda da rivayetler muhtelifir: Dukas, Mehmed'in kumandanlarından birini öldüren Musa'nın sağ kolunu, öldürdüğü kumandanın kölesinin keserek durumu Mehmed'e haber verdiğini (s. 58); Şükrullah, atı balçığa saplanan Musa'nın tutsak edildiğini; sultanların, beylerin, halifelerin töresinin onun da başına geldiğini (s. 223); Anonim Kronik (s. 57), Anonim Tevârih (s. 56), Âşıkpaşazâde (s. 114) ve Oruç Beğ (s. 45), atı çamura saplanan Musa'yı kendi terzisi olan Saruca'nın yakalayıp Mehmed'e getirdiğini, o gece çadırda (Anonim Kronik çadırdan bahsetmez) Musa'nın kaydının görüldüğünü anlatırlarken, Neşri daha farklı bir şekilde, çeltik tarlasında atı çamura saplanan Musa'yı Bayezid Paşa, Mihaloğlu ve Burak Beğ'in yakalayıp ellerini bağladığını, o sırada Baltaoğlu'nun yetişip boğduğunu ve ölüsünü alıp Mehmed Çelebi'ye getirdiğini (s. 221), anlatır.

kazaskeri Simavna Kadısıoğlu Bedreddin'i de kızı ve oğlu ile birlikte, ayda bin akçe maaş bağlayarak İznik Kalesi'ne hapse gönderdi; Musa'nın kulu Azap Bey ise Eflak'a kaçtı.¹⁶⁰ Mehmed Çelebi Edirne'ye dönüp babasının tahtına oturdu ve her gün batıdan gelen eşraf ve askeri kumandanların biatını aldı.¹⁶¹

Rumeli'de Musa ile uğraştığı sıralarda Anadolu'da meydana gelen iki olay, Mehmed'in Anadolu'daki egemenliğini tehlikeye attı: Karamanoğlu Bursa'ya gelmiş, halk kaçıp kaleye sığınınca, şehri yakıp yıkarak yağmalamış, üstelik bir de Mehmed'in babası Bayezid'in kemiklerini mezarından çıkarttırıp yakmıştı.¹⁶² Diğer olay ise, Trakya'dan kaçarak İzmir'e dönen İzmiroğlu Cüneyd'in, İzmir ve Tire'den topladığı askerlerle Efes'e gelerek, Süleyman Çelebi'nin daha önce atadığı valiyi öldürüp, Aydınili'nde hakimiyeti yeniden ele almasıydı.¹⁶³ Durum Mehmed'e bildirildi ve tez davranmazsa Cüneyd'in Saruhan'ı bile ele geçirebileceği söylendi.¹⁶⁴ Mehmed topladığı orduyla Bergama, Çandarlı, Menemen, Nif (Kemalpaşa) gibi yerlerdeki kaleleri fethederek İzmir'e indi ve şehri kuşattı. Rodos şövalyeleri ve Midilli, Sakız gibi çevre adaların gayrimüslim hakimleri ile Germiyan ve Menteşe beyleri de Mehmed'i desteklediler. Cüneyd önce kaleye sığındıysa da, sonra anasını gönderip özür ve affını diledi. İzmir'in surlarını ve kale, burç, hisar gibi yerleri temeline kadar yıkan Mehmed, affettiği Cüneyd'i beraberinde götürdü. 1393'te Tırnova'dan Niğbolu'ya sürüp, iki yıl sonra Niğbolu'da öldürdüğü Bulgaristan'ın eski vasal kralı Aleksander Şişman'ın İslam'ı kabul etmiş oğlunu Cüneyd'in yerine atayıp, Bursa'ya döndü.¹⁶⁵ Karaman üzerine sefer hazırlıklarına başladı; İsfendiyaroğlu'nu ve Germiyanoğlu'nu bile aldı; Karaman üzerine yürüdü.¹⁶⁶ Konya Ovası'nda yapılan savaşın ardından galip gelse de, Karamanoğlu Mehmed Bey ve

¹⁶⁰ Oruç Beğ, s. 45; Aşık Paşazâde, s. 114; Anonim Tevârih, s. 56; Anonim Kronik, s. 58; Neşri, s. 231. Anonim Tevârih ve Neşri, Şeyh'e aylık olarak tahsis edilen ulufenin miktarını belirtmezler.

¹⁶¹ Dukas, s. 58. Aşık Paşazâde (s. 115) ve Anonim Kronik (s. 58) ise biatten bahsetmeyip, etraf beylerine elçiler gönderildiğini yazarlar ve Anonim Kronik buna ilave olarak elçilerin gelip barışıklarını yazar.

¹⁶² Dukas, s. 62; Oruç Beğ, s. 46; Aşık Paşazâde, s. 115; Anonim Tevârih, s. 56-57; Anonim Kronik, s. 58; Neşri, s. 222-23.

¹⁶³ Dukas, s. 58.

¹⁶⁴ Neşri, s. 212.

¹⁶⁵ Dukas, s. 66; Neşri, s. 213.

¹⁶⁶ Aşık Paşazâde, s. 358-59; Anonim Tevârih, s. 57; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 225-26. Oruç Beğ ise bu illere ilave olarak Hamidoğlu, Menteşe ve Aydınöğlu askerlerini de aldığını (s. 46) yazar.

kardeşi Mustafa Bey'e kıyamadı, Mehmed Bey'i sancak beyi olarak atayıp Bursa'ya döndü, ardından Edirne'ye geçti ve Eflak üzerine yürümek istedi; Karamanoğlu ve İsfendiyar, Mehmed Çelebi'nin isteği üzerine asker gönderdiler; Edirne'den çıkıp Tuna kenarına geldi.¹⁶⁷ Kendisi burada Yergöğü (Giorgio) Hisarı'nın inşaatıyla meşgul olurken, serbest bıraktığı akıncılar etrafı yağmaladılar; bir elçiyle haracını gönderen Eflak beyi ile de barıştı.¹⁶⁸ Yanında getirdiği İzmirli Cüneyd Bey'e Tuna Nehri civarında ve Niğbolu havalisinde toprak verdi; onu bu bölgeye vali atayıp,¹⁶⁹ Bursa'ya döndü. Eflak Seferi'ne katılan İsfendiyar'ın oğlu Kasım, babasına dönmek istemedi ve Mehmed'in hizmetinde kalmak için ondan toprak isteyince İsfendiyar'a haber gönderen Mehmed, Kasım Bey'in yönetimine bırakılmak üzere Tosya, Çankırı ve Kalecik'i istedi; İsfendiyar, çaresiz bu isteği yerine getirdi.¹⁷⁰ Bu sıralarda, oğlu Murad Amasya'da sancak beyi iken, Tokat ve Samsun taraflarında meydana gelen bazı olayları bastırmak için Mehmed Çelebi bölgeye geldi; "Kafir Samsun"un yanı sıra, İsfendiyar'ın diğer oğlu Hızır Bey'in yönetimindeki "Müslüman Samsun"u da aldı.¹⁷¹ Hızır Bey'e, "yanımda durursan sana yahşi tımar edeyin" dese de, "kardeşinin de yanında olduğunu, onunla bir arada durmayacağını" söyleyen Hızır Bey, babası İsfendiyar'ın yanına gitti.¹⁷² XIV. yüzyılın ilk yarısındaki kuvvetli siyasi oluşumlardan biri olan Candaroğulları Beyliği'ni,¹⁷³ XV. yüzyılın başlarında, bu son hareketiyle yalnızca Sinop'a sıkıştırmış olan Mehmed Çelebi, Bursa'ya dönüş yolu üzerinde İskilip'te gördüğü Tatarları Rumeli'ye, Filibe yöresine sürdü.¹⁷⁴ Kendisi de Bursa'ya uğradıktan sonra Edirne'ye geçti.¹⁷⁵

¹⁶⁷ Oruç Beğ, s. 46-47; Aşık Paşazâde, s. 359; Anonim Tevârih, s. 57; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 226.

¹⁶⁸ Oruç Beğ, s. 47; Aşık Paşazâde, s. 360; Anonim Tevârih, s. 57; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 228.

¹⁶⁹ Dukas, s. 67.

¹⁷⁰ Aşık Paşazâde, s. 360; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 230.

¹⁷¹ Aşık Paşazâde, s. 361; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 230.

¹⁷² Neşri, s. 230.

¹⁷³ Mehmet Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, haz. Orhan Köprülü, Alfa Yay., İstanbul 2015, s. 86.

¹⁷⁴ Oruç Beğ, s. 47; Aşık Paşazâde, s. 362; Anonim Tevârih, s. 57; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 231.

¹⁷⁵ Kaynak olarak yararlanılan beş Osmanlı kroniği, Mehmed Çelebi'nin İskilip'teki Tatarları sürdüğünü anlattıkları yerde hemen Börklüce Mustafa olayını anlatmaya başladılar. Börklüce Mustafa Olayı duyulduğunda Mehmed Çelebi Edirne'de bulunuyordu.

3. BÖLÜM: OLAYLARIN KAYNAKLARDAKİ YANSIMALARI

Elimizde hiç birincil kaynak bulunmayan olaylar hakkında, tamamı ikincil olan kaynaklardan yararlanılarak bir dönemin tarihi inşa edilmeye çalışılırken, bu inşanın doğruya en yakın bir anlatı ortaya çıkarabilmesi için, öncelikle kaynaklar ikiye ayrılacak ve daha çok ilk dönem kaynakları olarak adlandırılan eserlere dayanılacaktır. Dönem olaylarına yer veren yerli ve yabancı tüm kaynaklar, aşağıda üç kısma ayrılarak incelenecektir. Birinci kısımda, olaylar hakkındaki tarihsel bilgiler, olayların yaşandığı zamanda veya hemen ardından eser telif etmiş Dukas, Şükrullah Efendi, Oruç Beğ, Âşıkpaşazâde, Anonim Kronik, Anonim Tevârih ve Neşrî gibi müelliflerin eserlerinden aktararak, olayların ilk dönem kaynaklarına nasıl yansıdığı anlaşılmasına çalışılacaktır. Şeyh Bedreddin'in torunu Hafız Halil'in Menakıbnamesi birinci kısmın sonunda ayrıca incelenerek, Hafız'ın olayları nasıl aktardığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. İkinci kısımda, sonraki dönem Osmanlı yazarlarının, ilk dönem kaynaklarına dayanarak nasıl bir tarih inşa etmeye çalıştıkları ele alınacaktır. Üçüncü kısımda ise, ilk iki kısımdan, ama görüldüğü kadarıyla çoğunlukla ikinci kısımdaki kaynaklara itibar ederek eser telif etmiş, biri İran'dan, diğerleri Avrupa'dan olmak üzere, Osmanlı Tarihi yazan müelliflerin eserlerinde, incelediğimiz olayların nasıl yansıtıldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1. İLK DÖNEM KAYNAKLARININ ANLATILARI

3.1.1. Börklüce Mustafa ve Karaburun Olayı

Musa Çelebi öldürülüp Rumeli'deki hakimiyetine son verildiğinde, Musa'nın kazaskeri Şeyh Bedreddin sürgün cezasına çarptırılmış, onun hizmetindeki Börklüce Mustafa'nın kethüdalığı da böylece sona ermişti. Bedreddin İznik Kalesi'ne henüz sürgüne gönderilmemişken, işsiz ve serbest kalan Mustafa Aydınili'ne geçerek, ilin Ege Denizi'ndeki ucu Karaburun Yarımadası'na yerleşmişti.¹ Karaburun'daki Türk köylülere

¹ Oruç Beğ, s. 47-48; Âşıkpaşazâde, s. 122; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 59; Neşrî, s. 231. Oruç Beğ, Börklüce Mustafa'nın Şeyh'in kethüdası olmasının yanı sıra "has müridi ve de halifesi" (s. 47) olduğunu, Karaburun'a varıp şeyh olduğunu (s. 48) ileri sürdükten biraz sonra da Şeyh'in ağzından, "o benim hizmetkarımdı; onun hurucu asılsız idi" (s. 49) dediğini iddia ederken; Âşıkpaşazâde (123), Anonim Tevârih (s. 58) ve Anonim Kronik (s. 60), Deliorman'da huruç ettiği Şeyh Bedreddin'in "Börklüce Mustafa benim hizmetkarımdır"

mal mülk sahibi olmamayı; kadınlardan başka her şeyin, yani yiyecek, giyecek, çifte koşulan hayvanların ve tarlaların* insanlar arasında ortak olması gerektiğini telkin eden Börklüce Mustafa; “Ben senin evine kendi evim gibi girerim, sen de benim evime kendi evin gibi girer çıkarsın, kadınlar hariç” şeklinde propaganda yapmıştı.² Bu telkinlerle Türkleri kendi etrafında toplayan Mustafa, Hristiyan halkla da dostane ilişkiler kurmaya çalışmış; Hristiyanları da takva ehli sayarak, buna karşı çıkanları kafir kabul ettiğini ilan etmişti. Bu fikirleri Hristiyan halktan ilgi görmüş, Börklüce’ye dostluk göstermişler; ona adeta Allah’ın meleği gibi hürmet etmişlerdi. Sadece Karaburun’daki Hristiyan halk arasında propaganda yapmakla yetinmeyen Mustafa, komşu Sakız Adası’na da, başları traşlı ve açık, ayakları çıplak, bir gömlek ve bir başlık ve bir hırka giyinmiş müritlerinden ikisini göndermiş, oradaki Hristiyan halka da görüşlerini ulaştırmış hatta oradaki manastırın keşişini de etkilemiş, o da Börklüce lehinde propaganda yapmaya başlamıştı.³

---

dediğini ileri sürerler; Neşri ise, “benim müridimdir, benim için huruç eder” dediğini (s. 232), ileri sürer. Bedreddin’in ağzından “şeyh-mürît” ilişkisini ilk kez, kronolojik olarak sonuncu kaynak olan Neşri yazarken, Oruç Beğ bunu Şeyh’in ağzından nakletmemiş, kendi değerlendirmesi olarak kaydetmiştir; Âşıkpaşazâde ise Şeyh’in “illa Börklüce ile dahi ittifakı vardı” (s. 123) derken, bunu bir tahmin olarak ileri sürer. Dukas burada Börklüce’den bahsederken, “Birgün Styliarion’da *sıradan* bir köylü ortaya çıktı” demiş, “sıradan” anlamında ἰδιώτης sözcüğünü kullanmıştır. Bu sözcük günümüz Batı dillerindeki idiot (geri zekalı) sözcüğünün kökeni olmakla beraber, o çağda bu anlamda değildir; bu yüzden Dukas’ı Çağdaş Yunancaya çeviren Vrasidas Karalis, o sözcüğün günümüzdeki karşılığı olan ἀμόρφωτος’u kullanmıştır (bkz. [Michael] Doukas, *Byzantinoturkiki Istoria*, ed. Vrasidas Karalis, Ekdoseis Kanaki Publ., Athena 1997, s. 244). Bu sözcük ise günümüz Batı dillerindeki “amorfi”nin kökeni olup, Çağdaş Yunancada insan için kullanıldığında “eğitilmemiş/eğitimsiz” anlamındadır.

* Dukas burada çifte koşulan, boyundurluk vurulan hayvanları (katır, öküz ve at) kastederek “ζεύγη (tekili: ζεύγος” ve işlenebilir topraklar yani tarlalar anlamında “ἀρούραç (tekili: ἄρουρα)” sözcüklerini kullanmış olmasına karşın, Mirmiroğlu bu iki sözcüğü “çift ve ekilmiş tarlalar” şeklinde çevirmiştir.

² Dukas, s. 67. Olayın yakın tanığı Dukas’ın bu şekilde anlatmasına karşın; döneme ait ilk kronik olan *Behcetü’t-Tevârih* ise, olayın kahramanı Börklüce Mustafa’nın adını anmadan, “Karaburun’da ibahacı bir kişinin ortaya çıktığını, kendine sofı adını verdiğini, o sofunun başına da Nüşirevan’ın atası çağında Horasan Eli’nde çıkan zındık gibi çok kimseler toplandığını, Muhammed şeriatına aykırı işlerinin açığa çıktığını, Sultan Mehmed’in Bayezid Paşa’yı onların üzerine gönderdiğini, çıkan savaşta kendi şeyhlerini peygamber sayan dört binden fazla sofunun öldürüldüğünü” yazar (bkz. Şükrullah, *Behcetü’t-Tevârih*, çev. Hasan Almaz, Mostar Yay. İstanbul 2010, s. 389; “Behcetü’t-Tevârih”, (*Üç Osmanlı Tarihi* içinde, haz. Nihal Atsız, 6. bas., Ötüken Neşr., İstanbul 2019, s. 224. Bundan böyle yalnızca “Şükrullah” olarak anılacaktır ve Nihal Atsız çevirisine gönderme yapılacaktır). Diğer Osmanlı kaynakları, “Ol vilayetlerde hayli mürâyılıklar etdi. Aydın ili vilayetini kendüye dönderdi. Ve her nev’a tertibler kodu. Hâşâ kendüye peygamber didürdi. Hayli bunun gibi herzeler söyledi.” (Oruç Beğ, s. 48; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 59); “Aydın ili vilayetinin ekserin kendüye döndürdi ve hem bir nev’a tertib kurdu. El hâsıl-ı kelâm, şol kadar kim oldu kendüye hâşâ nebî dedürdi.” (Âşıkpaşazâde, s. 122-23) diye yazarlar. Neşri ise bunlara ilave olarak, Börklüce Mustafa’nın vilayet davası güdüp, halkı ibâhat mezhebine davet ettiğini (s. 231), yazar; Börklüce ile “ibâha”yı eşleştiren ilk Osmanlı kaynağı Şükrullah, ikincisi Neşri’dir.

³ Dukas, s. 68.

Mehmed Çelebi'nin İzmir'deki adamı Şişman asker toplayarak Karaburun'a saldırmış, fakat sayıları altı binden fazla olan Karaburunlular⁴ tarafından, kendisi de dahil, tüm askerleri öldürülmüş; elde edilen zafer, Börklüce Mustafa'nın ilahi kuvvetine atfedilmiş ve köylülerden bir peygamberin gördüğünden daha fazla ilgi ve sevgi görmüştü.⁵ Kendi inançlarını da oluşturan Karaburun köylüleri, artık başlarına “zerkülâh”^{*} takmayacaklar, yalnızca yekpare entari^{**} giyecekler, başları açık olacak ve Hristiyanlar ile Türkler arasında fark olmayacaktı.⁶

⁴ Dukas, s. 68. Dukas'ın verdiği “altı binden fazla” sayısına karşılık, Şükrullah serbest bırakılanlar dışında, kendi şeyhlerini peygamber sayan dört binden fazla sofuyu öldürdüklerini (s. 244), Oruç Beğ “üç binden ziyade sofunun toplandığını, başka bir ordu gibi olduğunu” (s. 48) yazarken, Anonim Tevârih (s. 58) ve Anonim Kronik (s. 59-60) iki-üç bin adamdan bahseder; Âşıkpaşazâde ve Neşrî herhangi bir sayı belirtmezler. Ayrıca Dukas burada sadece “Stilarion'lular (Karaburunlular)” ifadesini kullanmışken (bkz. [Michael] Doukas, *age*, s. 246), Mirmiroğlu yaptığı çeviride “Stilarion'daki tarikatçılar” (s. 68) diyerek, orijinal metne “tarikatçılar” sözcüğünü eklemiştir.

⁵ Dukas, s. 68.

^{*} Dukas burada zikrettiği “zarkula”yı biraz ileride (s. 84) yeniden zikretmekle kalmaz, tarif de eder: “Bu yeniçerilerin alamet-i farikaları başlarında giydikleri serpuşlardır ki, buna Bizanslıların halk dilinde zarkula derler. Esasen bütün Türkler başlarına böyle bir sarık sararlardı. Hususi ve asil kimseler kırmızı renkli, diğer ırklara mensup olup da, esir olarak ele geçmiş ve padişahın kulları olmuş bulunanlar beyaz renkli serpuş üzerine beyaz sarık sararlardı.” Zerkülâh, Şemsettin Sami'nin *Kâmûs-ı Türki*'sinde yer almazken, Cumhuriyet'ten sonra yayınlanmış sözlüklerde, “saray kapıcılarının başlarına giydiği altın tel işlemeli üsküf” olarak anlatılmaktadır (bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 34. bas. Aydın Kitabevi, Ankara 2020 [1. baskı 1962]; Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 2. bas., Doğan Kitap, İstanbul 2015 [1. baskı Sümerbank 1967]; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993). O zamanda köylülerin altın tel işlemeli bir başlığı kullanmış olmaları düşünülemeyeceğinden, bu sözcüğün aslının “serkülâh=başlık” ya da “zerdkülâh=sarıkülâh” (ki, Farsça zerd [sarı] ile külâh sözcükleri bileşik isim yapıldığında, bunun zerkülâh şeklinde söylenmiş olması da muhtemeldir) olma ihtimali de vardır. Müslüman erkeklerin de başlarını örtmesi ve İslam devletinde yaşayan gayrimüslimlerin hangi renkleri kullanabilecekleri İslamiyet'in erken devirlerinde kurala bağlanmış ve bu kural Osmanlı'ya kadar gelmiştir (bkz. Nebi Bozkurt, Mehmet İpşirli, “Kıyafet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, ss. 508-512). Sarı rengin Müslümanlara yasaklanarak gayrimüslimlere tahsis edilmesi mecburiyeti de Osmanlı'ya kadar aynen gelmiştir (bkz. Ömer Faruk Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri [XVI – XVII. Yüzyıllar]*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014, s. 12-15). Börklüce Mustafa'nın taraftarlarının başlarını açık bırakması, Müslümanlar ile diğer dinlerin inanırları arasındaki şekilsel ayrıma bir itiraz olarak görülebilir. (Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkarılan Şapka Kanunu'na [1925] muhalefet eden bir kısım mütedeyyin kitlenin direnişinin bastırılmasından sonra da şapkaya muhalefete devam eden bir kısım inanırın, şapka giymektense başı açıkta bırakarak pasif protestoya yöneldikleri biliniyor. Yani başı açık bırakma, her dönemde otoriteye itirazın bir şekli olabiliyor.) Börklüce'nin Müslümanlarla gayrimüslimleri Tanrı nezdinde eşit görmesine ilave olarak, Müslümanlarla gayrimüslimlerin tabi tutulduğu farklı renkte örtünme mecburiyetine de uymaması, ilk dönem tarih yazarları tarafından onun “mülhid” görülmesinin ikinci bir nedeni olabilir.

^{**} Dukas'ın burada kullandığı sözcük “μovoχίτωνα (monochitōna)” olduğu halde (bkz. [Michael] Doukas, *Byzantinotourkiki Istoría*, ed. Vrasidas Karalis, Ekdoseis Kanaki Publ., Athena 1997, s. 248), Mirmiroğlu bunu “tek gömlek” şeklinde çevirmiştir; oysa bu sözcük “tek parça tunik” anlamında olduğu için, bu tezde “yekpare entari” şeklinde Türkçeleştirilmiştir.

⁶ Dukas, s. 68. Dukas aynı yerde biraz önce Börklüce'nin Sakız Adası'ndaki Hristiyan keşişe gönderdiği elçileri tarif ederken, “başları traşlı ve açık, ayakları çıplak, bir gömlek ve bir başlık ve bir hırka giyinmiş müritlerinden

Mehmed Çelebi, Anadolu'da işleri yoluna koyup döndüğü Edirne'de iken, Ankara Savaşı'nda kaybolan küçük kardeşi Mustafa'nın Eflak'ta olduğu haberini aldı.⁷ Karaburun olayını ve Şişman'ın akıbetini öğrenen Mehmed, Ankara Savaşı'ndan sonra Saruhanoğulları'na geçen Manisa'yı fethettiğinde buraya vali atadığı Timurtaş Paşa oğlu Ali Bey'e, Saruhan ve Aydın'da asker toplayarak Karaburun'dakilerin üzerine gitmesini emretti.⁸ Karaburunlular yarımada geçiş yerlerinin ağızlarını tutarak, buralara giren askerlerin tümünü öldürdüler; çok az sayıda askerle kurtulabilen Ali Bey, kaçarak Manisa'ya döndü.⁹ Mehmed Çelebi bu kez on iki yaşındaki oğlu Murad'ı, emrine Trakya ordusunu verdiği Bayezid Paşa ile birlikte Karaburun'a gönderdi.¹⁰ Aydınili'ne giderlerken yolda bütün kentlerden (Karası, Germiyan, Saruhan, Aydın) asker toplayarak büyük bir ordu oluşturdular.¹¹ Kendisi de "Küçük Mustafa" ile meşgul olmuştu. Öncelikle, Niğbolu'ya vali atadığı Cüneyd'i öldürmeleri için adamlar gönderen Mehmed, Cüneyd'in Tuna'yı geçerek Mustafa'ya katıldığı ve onu desteklediği haberini aldı. Büyük bir ordu toplayan Mehmed, Trakya'dan çıkıp Makedonya'ya doğru yol alırken, Mustafa ile Cüneyd'in Ulahlılar ve Türklerden topladığı bir ordu ile Tesalya'ya inmekte olduğu haberini alıp, onlara karşı gitti. İki ordunun Selanik yakınlarında karşılaşması neticesinde, Mustafa ile Cüneyd, akşam olurken yenilip Selanik Kalesi'ne sığındı. Sabahleyin kaleyi kuşatan Mehmed, kale komutanı Leondrios'tan Mustafa ile Cüneyd'i teslim etmesini istedi, fakat Leondrios, İmparator'a danışmadan bunu yapamayacağı cevabını verdi.¹²

---

ikisini" demekle, Börklüce'nin adamlarının önceleri şapka giydiklerini belirtmiş oluyor. Osmanlı kronikçileri arasında ise yalnızca Oruç Beğ, Börklüce Mustafa'nın adamlarını tarif eder ve onları "dîv-sûret, anka-sıfat, ifrit-sîret, Lut-perest tefsânlu sofular" (s. 48) olarak nitelerken, bir başka varyantta ise "her biri dîv-sûret, anka-sıfat, ifrit-sîret, eli tesbîhlü, kolu âsâlu, eğni hırkalı, başı şemleli, tâcı misvâklü, beli Kays kuşaklı, ayağı ağaç nalinli, ensesi taylasunlu" (s. 48'deki 301 nolu dipnot) şeklinde tarif eder ve Dukas'ın tanımlamasının aksine, başlarının açık olmadığını, başlarına şemle (kıldan yapılmış bir tür sarık) giydiklerini, belirtir.

⁷ Dukas, s. 71.

⁸ Feridun M. Emecen, "Beylikten Sancağa: Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülâhazalar", *Belleten*, c. LX/S. 227 (1996), s. 88; Dukas, s. 69. Osmanlı kronikleri, Mehmed Çelebi'nin İzmir'deki adamı Şişman'dan ve Manisa Valisi Ali Paşa'dan hiç bahsetmezler.

⁹ Dukas, s. 69.

¹⁰ Dukas, s. 69 (Murad'ın o zaman on iki yaşında olduğu bilgisini yalnızca Dukas verir); Oruç Beğ, s. 48; Âşıkpaşazâde, s. 123; Anonim Tevârîh, s. 58; Anonim Kronik, s. 60; Neşri, s. 231. Diğer kroniklerde bahsedilmesine karşın, Şükrullah ve Neşri, Şehzade Murad'dan bahsetmezler. Ayrıca, Şehzade Murad'ın o zamanda Amasya'da bulunduğu bilgisi yalnızca Oruç Beğ'de geçer (s. 48).

¹¹ Dukas, s. 69. Oruç Beğ ise Bayezid Paşa ile Murad kuvvetlerinin Karaburun'da buluştuğunu (s. 48), yazar.

¹² Dukas, s. 71-72.

Diğer tarafta Bayezid Paşa ve Şehzade Murad komutasındaki ordu Karaburun'a vararak dar geçitlere girdi; karşılaştıkları ihtiyar veya çocukları, kadın veya erkekleri, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeden kılıçtan geçirerek, Börklüce Mustafa ve adamlarının bulunduğu yere geldiler ve çatışmaya başladılar.¹³ İki taraftan da hayli kayıp oldu; "Mübalağa ceng olundu; mübalağa adam kırıldı."¹⁴ Sonunda Osmanlı ordusu galip geldi; Börklüce Mustafa'yı ve sağ kalan adamlarını teslim alarak Ayasuluğ'a getirdiler.¹⁵ Murad burada Börklüce Mustafa'yı sorguya çekti; kendisini birçok işkencelerle sıkıştırdığı halde, fikirlerinde ve inancında kararlı olduğunu, değişmeyeceğini anlayınca, onu astırdı; sonra çarمیha gerdikleri cesedini bir deve üzerine koydular ve şehrin içinde dolaştırarak teşhir ettiler.¹⁶ Kendisine sadık kalan müritlerini de gözü önünde boğazlamışlar; bunlar can çekişirken, "Dede Sultan eriş!"ten başka bir şey söylememişlerdi.¹⁷ *"Ol halkı kırup ol vilâyeti zabt itdiler. Ve ol vilâyeti beğ kullarına tumar virdiler."*¹⁸

3.1.2. Torlak Kemal ve Manisa Olayı

Kaynaklarda pek bir bilgi bulunmayan bu olay hakkında, incelenen kroniklerde tutarsız bilgiler bulunduğu görülmektedir. Olayları birinci elden aktaran Dukas, "Bayezid Paşa'nın Karaburun zaferinden sonra Şehzade Murad'la birlikte ilerlediği Edirne'ye dönüş yolunda, Asya ve Lidya'nın (Aydın ve Saruhan) her tarafındaki, her şeylerini paylaşarak inzivada yaşayan Türk dervişlerden rast geldiklerini öldürdüklerini"¹⁹ yazar. Osmanlı kaynaklarından Şükrullah, Torlak Kemal olayından bahsetmezken, ilk dönem

¹³ Dukas, s. 69.

¹⁴ Oruç Beğ, s. 48; Âşıkpaşazâde, s. 123; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 60; Neşri, s. 232. Dukas Karaburunluların kayıpları konusunda bilgi vermezken, Murad'ın çok asker kaybettiğini (s. 69), yazar. Yalnızca Şükrullah, dört binden fazla sofunun öldürüldüğünü, "Muhammed Tanrı'nın elçisidir" diyeni öldürmeyip koyuverdiklerini (s. 224), belirtir.

¹⁵ Dukas, s. 69. Dukas'tan farklı olarak, Aşık Paşazâde (s. 363), Anonim Tevârih (s. 58), Anonim Kronik (s. 60) ve Neşri (s. 231), Börklüce'nin çatışma sırasında öldürüldüğünü, Oruç Beğ ise yaralandığını (s. 48) yazarken, hepsi de mağlupların toplanarak Ayasuluğ'a götürüldüğünden bahsetmeyip, oldukları yerde kılıçtan geçirildiğini yazarlar.

¹⁶ Dukas, s. 69. Dukas burada çarمیha gerdiklerini (στυρόσαντες) yazmışken (s. 248), Mirmiroğlu bunu "ellerinden tahtaya çivilediler" diye çevirmiştir. İlk dönem Osmanlı kaynaklarının hepsi ise Börklüce'nin çarpışma sırasında parçalandığını yazmışlardır.

¹⁷ Dukas, s. 69. Dukas'ın burada verdiği bilgiler, baştan beri andığımız Osmanlı kroniklerinde bulunmaz.

¹⁸ Oruç Beğ, s. 48; Âşıkpaşazâde, s. 123; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 60.

¹⁹ Dukas, s. 69.

kaynaklarından en ayrıntılı bilgiyi veren Oruç Beğ; “şer-i şerife muhalif çok işleri olan Torlak Hû Kemal’in çok müridi, çok seveni bulunduğu”nu, “bunlara Kemaliler denildiği”ni, “başları dazlak olan bu torlakların sayısının iki binden fazla, adeta bir ordu gibi olduğu”nu, “mülhidane hayli mürayılıklar ederek Aydınili tarafını azdırdıklarının Sultan Mehmed’e haber verilmesiyle oraya ordu gönderildiği”ni, Torlak Hû Kemal’in yakalanarak asıldığı”ni, “mürit ve sevenlerinin dağıtıldığı”ni²⁰ yazar. Anonim Kronik ve Anonim Tevarih, bu bölgede “ceng ü cegâne ile illeri azdırıp yürüyen bir-iki bin torlağı dağıttıklarını” ve “Torlak Hû Kemâl’i bulup, bir müridiyle astıklarını”²¹ yazarlarken, Âşıkpaşazâde ve Neşrî ise herhangi bir sayı belirtmedikleri gibi, yalnızca Torlak Hû Kemâl’i bir müridiyle birlikte astıklarını,²² yazarlar.

3.1.3. Şeyh Bedreddin ve Serez Olayı

Mehmed Çelebi, kardeşi Küçük Mustafa ve Cüneyd Bey tehlikesini bertaraf etmeye çalışırken, meydana gelen Karaburun olayını bir şekilde haber alan Şeyh Bedreddin,²³ henüz Börklüce Mustafa öldürülmemişken,²⁴ sürgünde hapis hayatı yaşadığı İznik Kalesi’nden, iki oğlunu orada bırakıp,²⁵ bilinmeyen bir şekilde kaçarak deniz yoluyla Sinop’a geçip, İsfendiyar’ın yanına gitti.²⁶ Candaroğulları Beyliği’nin toprakları, İsfendiyar’ın babası Kötürüm Bayezid zamanından beri Osmanoğulları tarafından devamlı şekilde daraltılmaktaydı. Kastamonu önce Murad, sonra oğlu Bayezid tarafından

²⁰ Oruç Beğ, s. 48-49.

²¹ Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 59 (Anonim Kronik’in bir varyantında “Torlak Hû Dîn Kemâl” şeklinde geçer, bkz. aynı sayfada 717 nolu dipnot).

²² Âşıkpaşazâde, s. 123; Neşrî, s. 232. Neşrî’nin bir varyantında “Torlak Hûdî Kemâl” olarak geçer (bkz. aynı sayfada 3199 nolu dipnot).

²³ Börklüce Mustafa olayı hakkında ayrıntılı bilgi veren Dukas, Börklüce ile Bedreddin arasında ilişkiden bahsetmek bir tarafa, eserinde Bedreddin’den hiç söz etmez. Dukas, Mehmed Çelebi’nin Selanik kuşatmasını kaldırdıktan sonra Edirne’ye gittiğini (s. 73), yazarken; Osmanlı kaynakları, Selanik’i kuşatmak isterken Bedreddin yüzünden Serez’e gittiğini (Oruç Beğ, s. 49; Âşıkpaşazâde, s. 123-24; Anonim Tevârih, s. 58-59; Anonim Kronik, s. 60), yazarlar.

²⁴ Oruç Beğ, s. 48; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 60.

²⁵ Âşıkpaşazâde, s. 124 (nazım).

²⁶ İbni Arabşah, “*Ukudü’n-Nasiha*”dan aktaran Takiyüddin Efendi’nin “*Tabakaat-ı Hanefiyye*”sinden aktaran Abdülbâki Gölpınarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, s. X; Oruç Beğ, s. 48; Âşıkpaşazâde, s. 123; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 59; Neşrî, s. 231. Arabşah hicri 819 yılında (1417’nin başları) Bedreddin’i İsfendiyar’ın yanında görüp kendisiyle ilmi sohbetinde bulunduğunu, ilmi bilgisinin genişliğini sonsuz bulduğunu belirterek, Bedreddin’in İsfendiyar’ın yanına gittiğine tanıklık eder.

Candaroğulları'ndan ikinci kez alınmış, sonra da Bayezid'in oğlu Mehmed Çelebi İsfendiyar'dan Tosya, Çankırı ve Kalecik'i alarak, hizmetine giren İsfendiyar'ın oğlu Kasım'a vermiş,²⁷ İsfendiyar'ın diğer oğlu Hızır Bey'in yönetimindeki Samsun Kalesi'ni ("Müslüman Samsun") ise ellerinden alarak Osmanlı topraklarına katmıştı.²⁸ Osmanlı ile Candaroğulları arasında hem atadan kalma hem de kendi zamanındaki sorunlar yüzünden Osmanlı ile arası açık olan İsfendiyar Bey,²⁹ kendi lehine Mehmed Çelebi'yi meşgul etmek üzere Bedreddin'e yardım etti.³⁰

Bedreddin'in İznik'ten çıkış şekliyle ilgili ilk dönem kaynaklarının bir kısmı arasındaki ittifakın aksi bir bilgi, yine ilk dönem kaynakları arasında olup da eserini Âşıkpaşazâde, Anonimler ve Neşri'den önce kaleme alan Oruç Beğ'den gelir: Bedreddin'in kendi isteğiyle kaçmadığını, "Börklüce'nin terakkide olduğunu duyunca, Şeytan'ın verdiği vesvesenin de etkisiyle kendine sığmayıp hareket etmek istediği"ni, "Padişahın gönderdiği adamlar tarafından İznik'ten çıkarılarak sürüldüğü"nü, "bazıları kendi kaçtı deseler de bunun malum olmadığı"ni ve "illa Padişah tarafından emrolunduğu, Şeyh'i bu memleketten çıkarıp Samsun'a kadar ilettikleri ve orada bırakıp gittikleri"ni,³¹ yazar.

Bedreddin Sinop'tan deniz yoluyla Eflak'a geçtikten sonra Deliorman'a (Ağaçdenizi) yerleşti.³² Etrafa adamlar gönderen Bedreddin, "Bundan sonra padişahlık benimdir,³³ taht bana verildi, mülk bana musahhardır,³⁴ sancak açıp huruç edeyim, bu vilayette halife

²⁷ Âşıkpaşazâde, s. 120; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 230.

²⁸ Âşıkpaşazâde, s. 121; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 230.

²⁹ Enveri, Bayezid'in bey olmasıyla birlikte İsfendiyar için sıkıntılı günlerin başladığını (s. 34), belirtir

³⁰ İbni Arabşah, *age*, s. X.

³¹ Oruç Beğ, s. 48. Bir varyantta ise Şeyh'in İznik'ten doğrudan İsfendiyar'a gittiği yazılıdır, bkz. aynı sayfadaki 298 nolu dipnot.

³² Âşıkpaşazâde, s. 123; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 59; Neşri, s. 231. İbni Arabşah, "Edirne kırına vasil oldu" (*age*, s. X) dese de, Deliorman, kırsalı sayılamayacak kadar Edirne'den uzaktadır. Oruç Beğ ise Bedreddin'in önce Kefe'ye (Kırım) gittiğini, oradan dolaşarak Eflak'a geçtiğini (s. 48) yazsa da, bir sayfa sonra Kefe'den Kara Boğdan'a geçtiğini, oradan göçüp Eflak iline geçtiğini, oradan da göçüp Silistre'den ve Ağaçdenizi'nden çıkıp geldiğini (s. 49) yazar.

³³ Oruç Beğ (s. 49), Âşıkpaşazâde (s. 123), Neşri (s. 232) "padişahlık"tan bahsederken, Anonim Kronik (s. 60) ve Anonim Tevârih (s. 58) "beylik" demektir.

³⁴ Anonim Tevârih'te, "Bana Melik Mehdi derler" (s. 58) dediği nakledilirken, Anonim Kronik'te, "mülk bana musahhardır = devleti ben ele geçirdim" (s. 60), Âşıkpaşazâde'de ise "Taht bana musahhardır" (s. 123) dediği, nakledilir.

benim.³⁵ Aydın ilinde huruç eden Mustafa bile benim hizmetkarımdır”³⁶ diyerek, halkı Zağra Ovası’na davet etti.³⁷ “Kim sancak, subaşılık isterse yanıma gelsin” dedi.³⁸ Önceden Musa Çelebi’nin kadıaskeri iken mansıp verdiği kişiler ve tovucalar dahi Bedreddin etrafında toplandılar.³⁹ Sonra gördüler ki işinde hayır yok, hep dağıldılar, yanında az sayıda adam kaldı.⁴⁰

Mehmed Çelebi kuşatma altına aldığı Selanik Kalesi önünde kardeşi Mustafa Çelebi ile Cüneyd Bey’in teslim edilmesini beklerken, Şeyh Bedreddin’in İznik hapsinden kaçarak Deliorman’a geldiği ve tahtın kendisinin olduğu iddiasıyla ortaya çıktığı (huruç ettiği) haberini alınca, Bedreddin’i yakalamaları için çok sayıda adam gönderdi,⁴¹ kendisi de Selanik kuşatmasına son vererek Serez’e geldi. Bir kısım kaynağa göre, Mehmed’in gönderdiği adamlar Bedreddin’i Zağra’da yakalayıp Serez’e getirdiler;⁴² bir kısmına göre ise, “yanına varan halk gördüler ki, bunun işinde hayır yok, hemen yakalayıp Serez’de Sultan Mehmed’e getirdiler.”⁴³

Bilgin bir kişi olması nedeniyle Bedreddin’i öldürmenin caiz olup olmadığı konusunda tereddüt geçiren Mehmed Çelebi, meseleyi Acem’den yeni gelmiş olan Mevlânâ Haydar

³⁵ Âşıkpaşazâde, s. 123; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 60; Neşri, s. 232. Âşıkpaşazâde’de “bu vilayet” olarak geçen sözcük, Neşri’de “yeryüzü” olarak geçer.

³⁶ Âşıkpaşazâde, s. 123; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 60. Oruç Beğ bu üç kaynaktan önce “Börklüce Mustafa dahi huruç etti. Ve illa devlet onun başında yoktu. O benim hizmetkarımdır. Onun hurucu asılsız idi” (s. 49) dediğini ileri sürerken; bu dört kaynaktan sonra Neşri ise, Bedreddin’in Börklüce için “müridimdir” ve “benim için huruç eder” (s. 233), dediğini yazar ve Bedreddin ile Börklüce arasında “şeyh-mürit” ilişkisi ilk kez Neşri tarafından ileri sürülmüş olur.

³⁷ Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 60; Neşri, s. 232.

³⁸ Oruç Beğ, s. 49; Neşri, s. 232. Oruç Beğ’in “Sancak ve subaşılık” şeklinde naklettiği vaatlerine Âşıkpaşazâde “tumarı” da ilave ederken (s. 123), Anonim Tevârih ve Anonim Kronik hiçbirinden söz etmez; sonuncu kaynağımız Neşri’ ise Oruç Beğ’i aynen tekrar ederek, “kimin ne maksudu varsa gelsin” (s. 232) dediğini de ileri sürer.

³⁹ Oruç Beğ, s. 49; Âşıkpaşazâde, s. 124; Anonim Tevârih, s. 58; Anonim Kronik, s. 60; Neşri, s. 232. İbni Arabşah ise, bilumum halkın kendisiyle birleşmesine ramak kaldığını (*age*, s. X), yazar.

⁴⁰ Oruç Beğ, s. 49; Anonim Tevârih, s. 59; Anonim Kronik, s. 60; Neşri, s. 232.

⁴¹ Anonim Tevârih, s. 59; Anonim Kronik, s. 60. Oruç Beğ’e göre, Mehmed Çelebi, Kapıcıbaşı ile iki yüz kişi gönderdi (s. 49). Oruç Beğ’in anlatımına göre ayrıca, Mehmed Çelebi Karaburun’a henüz ordu göndermemişken, Bedreddin’in Eflak iline geçerek Serez’e doğru gelmekte olduğunu haber aldığını, adamlarının ona Bedreddin’in Börklüce Mustafa ile ittifakı olduğunu haber verdiklerini; bunun üzerine Bayezid Paşa ile Şehzade Murad’ın Karaburun’a gönderildiklerini” (s. 48) ileri sürer.

⁴² Oruç Beğ, s. 49; Anonim Tevârih, s. 59; Anonim Kronik, s. 60.

⁴³ Âşıkpaşazâde, s. 124; Neşri, s. 232.

adlı bilgin birine havale etti. Mevlana Haydar ile Şeyh Bedreddin hayli tartıştılar.⁴⁴ Sonunda Mevlana Haydar, “kanının helal, malının haram olduğuna” dair fetva verdi; Şeyh’in kendisi de bu karara katıldı. Bedreddin’i Serez içindeki bir çarşıda, bir dükkanın önünde astılar.⁴⁵

İbni Arabşah ise Osmanlı kaynaklarından çok farklı bir anlatımla, memleketine dönen Şeyh’in uzak yerlerden ziyaretine gelenler olduğunu, etrafına sıradan insanlardan birçok kimse toplanınca padişah olmak hevesine düştüğünü, o tarihte Osmanlı hükümdarı bulunan Sultan Gıyaseddin Ebulfeth Mehmed bin Ebi-Yezidü’l-Kirişçi aleyhine huruç eylediğini, Sultan Mehmed üzerine asker sevkeyince yanındaki halkla beraber hezimete uğradığını, Şeyh’in bu olaydan sonra deniz yoluyla İsfendiyar’a geldiğini, oradan Rumeli’ye geçtiğini ve bu kez Sultan Mehmed’in Şeyh’i bizzat mağlup ederek yakaladığını yazar.⁴⁶ Börklüce Mustafa’dan bahsetmeyen Arabşah’ın anlattığı ilk huruç, Börklüce Mustafa olayı olmalıdır.

3.1.4. Şeyh Bedreddin’in Torunu Hafız Halil’in Anlatıları

Şeyh Bedreddin’in oğlu İsmail’den torunu olan Hafız Halil, ne zaman yazdığını belirtmediği Menakıbnâme’de, “olur olmaz sözleri değil, Şeyh’ten işittiklerimi

⁴⁴ Oruç Beğ, s. 49; Âşıkpaşazâde, s. 124; Anonim Tevârih, s. 59; Anonim Kronik, s. 60; Neşri, s. 232. Tartışmadan yalnızca Oruç Beğ bahseder.

⁴⁵ Oruç Beğ, s. 49 (Diğer kaynaklar böyle bir tartışmadan bahsetmezler); Âşıkpaşazâde, s. 124; Anonim Tevârih, s. 59; Anonim Kronik, s. 60; Neşri, s. 232. İbni Arabşah ise bu kaynaklardan farklı olarak, Mehmed Çelebi’nin bizzat Bedreddin’den, “bağ olması sebebiyle malının masun, kanının mubah olduğu hakkında fetva aldığını” (s. XI), yazarken, Oruç Beğ daha farklı bir anlatımla, Bedreddin’in kendisinin de Mevlana Haydar’ın fetvasına uygun fetva verdiğini (s. 49), yazar; Bedreddin’in hakkındaki idam fetvasına kendisinin de onay verdiği şeklindeki bilgi, yalnızca Oruç Beğ’de bulunur; diğer ilk dönem kaynaklarında buna rastlanmaz. Ayrıca, İbni Arabşah, “çıplak olarak asıldığını” (s. XI), yazarken, öndeki kaynaklar böyle bir bilgi vermezler. Osmanlı kronikçileri arasında asılmanın tarihini yalnızca Oruç Beğ verir ve İbni Arabşah’ın daha önceden kaydettiği tarih olan hicri 820 senesini (s. X) teyit eder (s. 49). Ayrıca, Oruç Beğ “bir çarşı başında berdar ettiler” dedikten hemen sonra, “rahmeten vâsi’an (rahmeti bol olsun)” der ve aynı yerde gömüldüğünü (s. 49), belirtir. Bu ilk dönem kronikçileri arasında Şeyh’e rahmet dileyen tek kişinin Oruç Beğ olduğu görülmektedir. Anonim Tevârih ile Anonim Kronik Bedreddin ve idamı hakkında herhangi bir yorum yapmazlarken; Âşıkpaşazâde, “öldükten sonra birkaç cünüp müritleri indirip bir yerde gömdüler” (s. 124) dedikten biraz sonra, “iman ile mi gitti?” sorusunu, “Allah bilir, ancak kimsenin sağlığında veya ölümünde neye itikadı olduğunu ve kimin canını o itikat üzerine verdiğini bilmeyiz” şeklinde cevaplar (s. 125). Neşri, “Birkaç gün sonra cünüp müritleri vardılar, mezara gömdüler” dedikten hemen sonra, “Şimdi dahi o diyarda müritleri vardır. Onlardan garip nesnelere nakledele ki, demek olmaz” (s. 232) diyerek, Bedreddin’in takipçileri hakkında “bilgi” de verir.

⁴⁶ İbni Arabşah, *age*, s. X.

naklettim”⁴⁷ dese de, Bedreddin’in İznik’ten kaçarken yerinde bıraktığı çocuklarının, ancak idamından sonra Edirne’ye gelip yerleştikleri Hafız Halil’in kendi anlatısından bilindiğinden, dedesinin ömrünün bu aşamasında yaşadıklarının doğrudan görgü tanığı olmamış, dolayısıyla bu kısımdaki anlatılarını başkalarından duyup aktarmış olmalıdır.

Hafız Halil, Musa Çelebi’nin ağabeyi Mehmed Çelebi’ye yenilerek öldürülmesinden sonra dedesinin başına gelebileceklerden sakınan babası İsmail’in, hacca gitmek için izin isteyerek Şeyh Bedreddin’den ayrılıp Börklü Mustafa’nın yanına gittiğini (Şeyh henüz Edirne’den sürülüp İznik’e gönderilmemişken Börklüce’nin Karaburun’a gidip yerleştiği anlaşılıyor), oradan yola devam ederek Arap ülkesine gideceğini fakat birtakım rahatsızlıkları olduğu için Mustafa’ya ulaşmadan, Menderes Irmağı kenarındaki Nizar Köyü’nde hicri 813 (1410-11) senesinde öldüğünü anlatan Hafız Halil, babasının orada defnedildiğini, köylülerin haber göndermeleri üzerine Mustafa’nın gelip kendisi ile iki kız kardeşini aldığını, bu sırada dedesinin İznik’e vardığında torunlarını yanına isteyince Börklü Mustafa’nın çocukları İznik’e götürerek Bedreddin’e teslim ettiğini kaydeder.⁴⁸

Bedreddin’in İznik’ten kaçmasıyla iki kız kardeşiyle birlikte yalnız kaldığını, dedesinin idam haberi geldikten sonra iki kız kardeşiyle birlikte İznik’ten ayrılarak memleketi Edirne’ye gittiğini, Bedreddin’in ahabplarının onları hoş tuttıklarını ve Kur’an öğrettiklerini, Molla Hüsrev Edirne kadısı (1447-1450)⁴⁹ iken onun hizmetine girdiğini ve Camii’l-kebîr’e imam olduğunu anlatan Hafız Halil, bir şanssızlık eseri olarak burada cinayet işleyip firar eden birinden ötürü hapse atılmış, II. Murad’ın kız kardeşi Halil’in haline ağlayarak ağabeyinden Halil’i affetmesini istemiş, o da merhamet ederek salıvermiş, Edirne’yi terk eden Halil’in Bursa’ya gidip birkaç gün sonra Göynük’e geçip amcalarının yanına yerleşmiş ve orada iki amcasının da mürit olduğu Akşemseddin’e biat ederek onun müridi olmuş.⁵⁰ Akşemseddin’in Şeyh Bedreddin’den “üstadım” diye

⁴⁷ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, *Sınavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbtı*, haz. Abdülbâki Gölpmarlı, Eti Yay., İstanbul 1967, s. 76. Gölpmarlı, Menakıbnâme’nin dili ve gramer özelliklerini inceleyerek, eserin tamamen XV-XVI. yüzyıl Türkçesi ile yazıldığını, eldeki nüshanın ise kağıt özellikleri ve imla tarzı bakımından kesinlikle XVI. yüzyılda istinsah edilmiş olduğunu belirtmektedir (bkz. *age*, s. 102-103).

⁴⁸ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, *age*, s. 142-43.

⁴⁹ Ferhat Koca, “Molla Hüsrev”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, Ankara 2005, s. 252.

⁵⁰ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, *age*, s. 145-46.

bahsettiğini, ondan fıkıh, tefsir ve hey'et okuduğunu söylediğini ve Şeyh için “gözümün nuru, gönlümün Tûr'u” dediğini aktaran Hafız Halil,⁵¹ Göynük'te kışladıktan sonra Edirne'ye doğru yola koyulduklarında, Kosova'ya saldıran Macaristan Kralı'na karşı Edirne'den sefere çıkan II. Murad'ın yanında, amcalarıyla beraber gazaya katıldığını belirten Hafız Halil, savaş meydanına gelindiğinde sufiler zümresini gören Murad'ın, onlara oğlu II. Mehmed'le birlikte sağda kalmalarını söylediğini, galibiyetten sonra iki amcasıyla kendisini otağına alıp çok lütufta bulunduğunu, o an kılınacak namaza kendisini, sonrasındaki yatsı ile sabah namazına ise amcalarını imam tayin ettiğini anlatan Hafız Halil, kısa süre sonra Murad vefat ettiğinde bu kez oğlu II. Mehmed ile Edirne'den kalkarak Konstantine'nin fethine Akşemseddin ile birlikte katıldığını, fetihten sonra herkesin kendi vatanına dağıldığını, bir gece rüyasında gördüğü dedesinin kendisinden Serez'e gelip türbesinde kalmasını istediğini, burada bir yıla yakın kalmışken yine rüyasına giren dedesinin bu kez ailesine dönmesini istediğini belirten Halil, Edirne'ye Şeyh'in köyüne giderek tüm akrabalarıyla vedalaştıktan sonra Dimetoka'ya kendi evine gittiğini anlatır.⁵² Ölüm tarihi ile ilgili bir kayda rastlanılmayan Hafız Halil'in dedesini savunmak için yazdığı Menakıbname, aşağıda çeşitli başlıklar altında incelenecektir.

3.1.4.1 Şeyh Bedreddin'in Mısır'dan Anadolu'ya Dönerek Edirne'ye Yönelmesi

Dört ehli Sünnet mezhebi üzere fıkıhçı olarak yetişmiş olmasına rağmen Mısır'da Hüseyin Ahlatî ile tanışıp tasavvufa yönelen Şeyh Bedreddin, Ahlatî'nin ölümünden sonra, önceden halife tayin edildiği için onun yerine geçmiş fakat Ahlatî'nin sadrına ancak altı ay oturabilmiş, diğer halifelerin itirazı bir kargaşaya neden olunca şeyhliği bırakarak Anadolu'ya yönelmiş, yolu üzerindeki Halep'te kendisini karşılayan bin kadar Türkmen, Şeyh'e bir hankah yaparak orada kalmasını istemelerine rağmen, aralarında Nesimi'nin asılmasına fetva veren biri olduğu için orada kalmayı kabul etmemiş ve yoluna devam ederek Karamanili'ne gelip, bir süre Konya Medresesi'nde okuyup yazmış.⁵³ Sufilerden hazzetmeyen Karamanoğlu, önce Şeyh'i Konya'ya getirenlere kızmış, Şeyh'le sohbetinden sonra biat etmiş. Karaman'dan çıkan Bedreddin,

⁵¹ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 146.

⁵² Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 147-158

⁵³ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 81-85.

Germiyanili'nde Germiyanoglu ve anası tarafından karşılanmış. Bedreddin buradan Aydınili'nde Tire'ye geçmiş, İzmiroglu'nun davetiyle İzmir'e geçmiş. Burada olduğunu haber alan Sakız Adası Hristiyanları onu Sakız Hakimi'ne davet ettirmeyi kabul ettirmişler ve yedi rahip gelip Şeyh'e yalvarmışlar hatta güven sağlamak için Ada hakiminin oğlunu rehin bırakmak istemişler. Şeyh bunu kabul etmeyerek, Ada'ya korkmadan gitmiş. Yolda gemileri fırtınaya yakalanınca, Şeyh, "Korkmayın, Bedreddin sizinle" demiş ve kollarını kaldırıp dua etmiş, o anda fırtına dinmiş. Bir süre Ada'da sohbet ettiği Hristiyanlar, "Bu ikinci Mesih'tir" demişler. Ada sakinlerinden beş kişiyi imana getirmiş, sonra babayurdu Edirne'ye gitmek üzere yola çıkmış.⁵⁴

3.1.4.2. Şeyh'in Torlak Kemal ile İlişkisi

Sakız'dan ayrılarak Edirne'ye yönelen Bedreddin, Kütahya yolunda Domaniç'in bir köyüne vardığında orada "bir alay torlağa" rastlar. Çeng, çegâne, kudüm çalarak Şeyh'in karşısına çıkan torlaklar, Şeyh'le tartışarak ona baskın çıkmak isterler, ama tartışma sonunda Şeyh'e saygı göstererek tövbe ederler. O gece Sürme Köyü'nde kalan Şeyh'i, ertesi gün Bursa'ya götürüp orada saygıyla bırakırlar.⁵⁵ Bu Torlaklar arasında Torlak Kemal'in herhangi bir şekilde adından bahsetmeyen Hafız Halil, *Menakıbnâme*'nin yalnızca bir yerinde Torlak Kemal'den bahseder. Börklüce Mustafa ile Düzme Mustafa olaylarından söz ettiği yerde, "*Bir dahı kopmuşdı Torlak Hû Kemâl / İtmışidi halka ol çok mekr ü âl / Tutuban anı dahı salbitdiler / Döndüler girü gelüben gıtdiler*" diyerek, menakıbnamesinde Torlak Kemal'e yalnızca iki beyit ayıran Hafız Halil, onun hakkında ilk dönem kaynaklarından farklı veya onlardan fazla herhangi bir bilgi vermez.

3.1.4.3. Şeyh'in Edirne'ye Varışı ve Kazaskerliği

Bursa'da bir süre kaldıktan sonra Gelibolu'dan denizi geçip, Malkara üzerinden Edirne'ye gelerek anasını ve babasını sağ bulan Bedreddin, bir süre sonra gelen davet üzerine tekrar Bursa'ya geçer, oradan Aydınili'ne uğrayarak Edirne'ye döner ve inzivaya

⁵⁴ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 86-93.

⁵⁵ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 93-94.

çekilerek yedi yıl dışarı çıkmaz.⁵⁶ Rumeli’de hakimiyet kurmuş olan ağabeyi Süleyman Çelebi’yi ortadan kaldırarak hakimiyeti devralan Musa Çelebi, saltanatını kurarken kendisine kazasker olarak önerilen, halka görünmeden yaşayan Şeyh’i hiç görmemiş ve konuşmamışken, bir gece rüyasında gördükten sonra, sünneti camide kılan ve kamette cemaate imam olan Şeyh’e namaz sonrası giderek kendisini tanıtmış, kazaskerlik teklif etmiş, fakat Şeyh, “Eylememişdür kazâ ehl-i tarik” (yol ehli kadılık etmemiştir) diyerek reddetmiş; Musa Çelebi’nin ısrarlarından kurtulamayınca, zorla, istemeyerek kazaskerliği kabul etmiş, iki kardeş arasında cereyan eden çarpışmada Musa’yı ortadan kaldıran Mehmed Çelebi tarafından görevden alınmış, ayda bin akçe ulufe bağlanarak İznik’te hapse gönderilmiş.⁵⁷

3.1.4.4. Şeyh’in Börklüce Mustafa ile İlişkisi

Hafız Halil, menakıbnamesinde Börklüce Mustafa’dan yalnızca iki yerde bahseder. Dedesinin başına gelen felaketi anlattığı yerde, Düzme Mustafa olayının hemen ardından Börklüce Mustafa’dan bahsederek, ondan Şeyh’e sakam (hastalık, illet) bulaştığını yazar.⁵⁸ İkinci olarak ise Musa Çelebi’nin ortadan kaldırılmasından sonra, Şeyh henüz Edirne’de iken, oğlu İsmail’in çocuklarını alıp hacca gideceğini söyleyerek Edirne’den ayrılmasını ve Börklü Mustafa’nın yanına varmak isterken Menderes yakınlarında yolda hayatını kaybettiğinde, Nizar köylülerinin henüz çocuk yaştaki Hafız Halil ve iki kız kardeşini gelip alması için Börklüce Mustafa’ya haber göndermelerini, onun da gelip çocukları almasını ve sonra Şeyh İznik’e vardığında, isteği üzerine çocukları götürüp dedelerine teslim etmesini anlattığı yerde bahseder⁵⁹ (fakat burada, önceki kısımda “Börklüce Mustafa” olarak bahsetmişken, tam beş kez “Börklü Mustafa” olarak bahseder. Bunun bir anlamı olup olmadığı üzerinde durulmayacaktır). Şeyh Bedreddin ile Börklüce’nin nasıl tanıştığı, aralarında memur-amir ilişkisinin ötesinde şeyh-mürit ilişkisi olup olmadığı gibi, ikili arasındaki ilişkinin niteliği hakkında Menakıbnâme hiçbir bilgi

⁵⁶ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 94-95.

⁵⁷ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 97-101.

⁵⁸ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 117.

⁵⁹ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 142-143.

vermediği gibi, Hafız Halil, Börklüce Mustafa'nın kişiliği hakkında da herhangi bir bilgi vermez. Hatta Börklüce'nin Şeyh'in kethüdası olduğundan bile söz etmez.

3.1.4.5. Şeyh'in İsfendiyar Bey ile İlişkisi

İznik'te sürgün hayatı yaşarken *Teshîl* adlı eserini tamamlayan Bedreddin'in, bunu Mehmed Çelebi'ye sunarak hacca gitmek için izin istemeye çalıştığını yazan Hafız Halil, dedesinin Mısır'dan davet aldığını, hacdan sonra Mısır'a yerleşmek niyetinde olduğunu, fakat padişah izin vermeyince kalbinin yaralandığını; ahabplarından ayrılıp, çocuklarını da yerinde bırakarak İznik'ten çıkıp, yönünü İsfendiyar'a çevirdiğini, bazen yaya, bazen at ile İsfendiyar'a ulaştığını, doğuya, Tatar iline gitmek istediğini söylediği İsfendiyar'ın buna karşı çıkararak, doğuda Timur'un oğlu Şahruh'un hakim olduğunu, ona sığınmasının Osmanlı'yı çok kızdıracağını, Kırım Hanı'na gitmesinin daha doğru olacağını, Han'ın kendisini iyi karşılayıp izzet-i ikramda bulunacağından emin olduğunu söylediğini, dedesinin bunu kabul ederek gemiyle yola çıktığını, fakat denizin Allah'ın rahmetinden mahrum edilmiş (Efrenk-i lain) Frenkler tarafından tutulmuş olması nedeniyle kaptanın Eflak sahiline çıktığını, abdest alıp namaz kılmak istedikleri anda, namazı Şafi mezhebince kılan Şeyh'in "rik'at-i sânî" içinde olduğu sırada gemiye binip kaçtıklarını, böylece dedesinin dârü'l-harb içinde kaldığını anlatan Hafız Halil, bunları o sırada Şeyh'in yanında kalan kulu Cafer'den dinlediğini belirtir.⁶⁰

3.1.4.6. Şeyh'in Eflak'taki Serüveni

Şeyh Bedreddin'in Eflak'a isteği dışında geldiğini, burada kendisini bulan "kafirler" tarafından şehre götürüldüğünü yazan Hafız Halil, burada daha önce Mehmed Çelebi'nin zaferinden sonra Musa Çelebi'nin Eflak'a kaçmış olan kulu Azap Bey'in bulunarak Şeyh'e getirildiğini ve tekrar Şeyh'in hizmetine girdiğini, bu ikisinin aralarından konuşup anlaşarak Mehmed Çelebi'nin hizmetine girmeye karar verdiklerini fakat Şeyh'in mecali kalmadığı ve tehlikeli olduğu için o kadar yolu gitmeyi göze alamayarak bundan vazgeçtiğini, Mircea'nın hakim olduğu yerlerde de kalmak istemeyip silaya (Edirne'ye)

⁶⁰ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 102-107.

varmak için hazırlık yaptığını ve Sultan gelinceye kadar orada beklemek istediğini anlatan Hafız Halil, Şeyh'in burada, o yıl hazırladığı ve *Nûrû'l-kulûb* adını verdiği tefsirini Sultan'a sunmak istediğini açıkladıktan sonra, Şeyh'in o sırada bulunduğu Ağaçdenizi'nde başına çok "hergelenin" üşüştüğünü, yolunun Zağra'ya düştüğünü, burada Şeyh'in kazaskerliği sırasında iyiliklerini gören Tovcaların toplanıp geldiklerini, Şeyh'in onlara öğüt verdikten sonra dağılıp geldikleri yerlere döndüklerini, bunları duyan Mehmed Çelebi'nin bu durumdan hiç hoşlanmadığını, isimlerini anmadığı iki "müfsidin" Padişah'ı kötülüğe tahrik ettiğinden yakınan Hafız Halil, Şeyh hakkında söylenen kötü sözlere engel olup Padişah'ın öfkesinin alevlenmesine engel olan birileri bulunsaydı durumun böyle gelişmeyeceğine dikkat çeker ve o sırada padişahın yanında bulunan Yusuf Bey'in bile Şeyh'in kastına yardımcı olanlara katıldığını, halbuki onun Şeyh'i sevdiğini ve tehlikeden koruduğunu belirttikten sonra, Kara Sinan ile Ütücüoğlu denilen kişilerin edepsizce laflar ettiklerine değinir ve sonuçta Kapıcıbaşı Elvan Bey'in, emrine verilen iki yüz kişi ile bir gece Şeyh namazda iken tebdil-i kıyafet çıkagelip Şeyh'i dervişleriyle bulduğunu, bunu duyan insanların her taraftan toplanıp geldiklerini, Şeyh'in onlara yaptığı teskin edici konuşmadan sonra dağıldıklarını, bunu gören Kapıcıbaşı'nın olanların söylenenler gibi olmadığını anlayınca Şeyh'in elini öpüp özür dilediğini, fakat Padişah "al getir" diyerek görev verdiği için kendisini götürmek zorunda olduğunu ve en fazla hapis cezası verileceğini söyleyip, Şeyh'i alarak Mehmed Çelebi'ye götürmek üzere yola çıktıklarını; yolda konakladıkları yerde Şeyh'in insilâh haline girdiğini, nabzının atmadığı görülünce büyük korkuya kapıldıklarını, Şeyh'i öldü zannedip yatırdıklarını fakat bir saat geçince nabzının tekrar attığını, Padişah'a varıncaya kadar yolda yedi kez insilâha girdiğini, sonuçta Serez'e getirilerek bir eve hapsedildiğini anlatır.⁶¹

3.1.4.7. Şeyh'in Yargılanması ve İdamı

Ankara Savaşı'nda kayıplara karışan kardeşi Mustafa'nın ortaya çıkarak Frenkler arasında saltanat sevdasına düştüğünü ve o sıralarda Selanik Kalesi'nde saklandığını öğrenen Mehmed Çelebi'nin, Selanik'i fethetme hazırladığı sırada Şeyh'in Serez'e getirilmesi ile bundan vazgeçerek Serez'e geldiğini yazan Hafız Halil'e göre, "iki

⁶¹ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 109-116.

Mustafa” (Düzme Mustafa ile Börklüce Mustafa)⁶² olayı aynı zamanda meydana gelmiş ve böylece “ahir zaman fitnesi kopmuş”, ayrıca bir de, “halka çok hileler yapan Torlak Hû Kemâl kopmuş”, bundan önce ise Aygıloğlu adlı bir yörük saltanat sevdasına düşerek Kazovası’nda cenk etmiş; Torlak asılmış, Aygıloğlu’nun ise başı kesilmişti. Böyle bir ortamda, Şeyh bir konuşmasında, Peygamber’in “*Eş-şeyhu fî kavmi-hî ke’nnebiyi fî ümmetihî (Şeyh kavminde ümmetinin peygamberi gibidir)*” hadisini naklettiği için peygamberlik davasına kalkmakla suçlandığını, Şeyh sözünü tevil etse de dinlenmediğini, dolayısıyla maksadının anlaşılamadığını anlatan Hafız Halil, Padişah’ın, böyle bir zamanda yakalanarak Serez’e getirilen Şeyh Bedreddin’den intikam alma yoluna gittiğini ve ayrıca Padişah’ın, bütün alemin Şeyh’e uymasıyla saltanatın elden çıkacağından da korktuğunu, Şeyh’in etrafındaki kalabalıktan çekinen Padişah’ın bu yüzden ona kıydığını ve gereken fetvayı istediğini, istenen fetvanın çaresine bakıldığını, iddia eder.⁶³

Hafız Halil’in iddiasına göre, dedesinin gördüğü teveccüh, alimlerin onun ilmine, şeyh olanların ise makamına haset etmesine neden olmuş, bunlar Şeyh’in ortadan kaldırılması için Çelebi Mehmed’i kışkırtmışlardı; Padişah’ın huzuruna getirildiğinde Şeyh’e benzinin neden solduğunu sormuş, “humma mı yakaladı seni, yoksa canından mı çıktı sûsmâr (kertenkele)” diyerek alay etmiş hatta “Oturub bir yire itmedün karâr” diyerek, muhtemelen İznik’ten kaçışını kastederek, azarlamıştı da. Şeyh ise diklenme sayılabilecek şekilde, “Şah’a dert olmasın, güneşe sarılık gerekir gurub vakti” demiş; Padişah bu kez, “ulü’l-emre neden karşı geldiğini” sorunca, bunu “Padişah neden Hakk’a karşı geldi” sorusuyla cevaplamış, Padişah buna şaşırınca, İznik’te iken hacca gitmek için izin istediğini fakat bir türlü yanıt alamadığını, hacca gitseydi orada kalacağını, buna kendisinin engel olduğunu, başka sorusu varsa cevabını alacağını söylemiş; bu soru-

⁶² Burada anlaşılamayan bir ibare var: Menakıbnâme’de ayet ve hadislerle atf yapmayı bir tarz olarak benimseyen Hafız Halil, 1786. sıradaki beyitinde (*Mustafeyne’l-ahyâr olmuştı o zaman / kopmuş idi fitne-i âhir zaman*) geçirdiği “Mustafeyne’l-ahyâr” ibaresi “en hayırlı iki seçilmiş” anlamına gelmekte iken, Gölpınarlı buna bir açıklama yapmamış (s. 117), Şaban Er ise buraya bir dipnot imi koyarak, bu ibarenin Kur’an-ı Kerim’de Sâd Suresinin 47. ayetinin sonu olduğunu yazmakla yetinmiştir (Şaban Er, *age*, s. 197, 29 nolu dipnot). Anılan Surede 45. ayette İbrahim, İshak ve Yakub’dan bahsedilmekte, 47. ayette ise bunların “nezdimizde seçilmiş, en hayırlı kimselerden” olduğu bildirilmektedir (bkz. Niyazi Kahveci, *İniş Sırası ve Sebepleri ile Kur’an-ı Kerim Tercümesi*, 7. bas., Sinemis Yay., Ankara 2016, s. 74). Hafız Halil’in “ahir zaman fitnesini koparan iki Mustafa’yı aynı zamanda bir kelime oyunuyla Allah nezdinde “seçilmiş, en hayırlı iki kişi” sayması gibi, anlaşılabilir bir durum ortaya çıkmaktadır.

⁶³ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 116-119.

cevaptan sonra İznik'ten kaçışını anlatan Bedreddin, Şahrüh'un ülkesine gitmesinin kendisine yakışmayacağı için yolunun İsfendiyar'ın ülkesine düştüğünü, oradan Kırım'a gitmek istediğini, fakat Boğdan-Ulah sahillerine çıkarıldığını, muradının Padişah'ı görmek için bu tarafa gelmek olduğunu söylese de, Padişah'ı ikna edememiş olmalı ki, ertesi gün devam eden toplantıda Bedreddin'in sorgulanmasına geçilir.⁶⁴ Hafız Halil'in "İranlıların kıvancı ulu bir Acem" olarak tanımladığı Molla Haydar⁶⁵ ile tartışma Padişah'ın izniyle bir-iki gün sürmüş, "zamanın iki Anka'sı bahse girmiş", Molla Sadeddin'in (Taftazanî) öğrencisi olduğu söylenen Molla Haydar bu tartışmada Şeyh'in üstünlüğünü anlamış ve Şeyh'in affedilmesini istese de fayda etmemiş; Molla'dan şeriata uygun bir çözüm bulunamayınca örfe göre karar verilmesi gerektiğini söyleyenler etkili olmuş ve katline karar verilmiş. "İşi gücü şer olan Bayezid Paşa", şehzadenin hocası Fahreddin ve adını vermediği ama "gayet şakî" olarak tanımladığı bir kişinin daha Şeyh'in kendisinden fetva istediklerini ileri süren Hafız Halil, bunların edepsizlik ederek Şeyh'i sorgulamaya kalkıştıklarını, Şeyh'in tınmamakla bunlara cevap verdiğini, "bize cevap ver" dediklerinde ise, "işte cevap verdim ya" dediğini anlatır.⁶⁶

İlk dönem kaynaklarının aksine idam fetvasını Molla Haydar'ın değil başkalarının, onların da şeriata değil örfe göre verdiğini ileri süren Hafız Halil, bu iddiasını biraz ilerde tekrar eder: "*Virdiler fetvâyı örfile ana / Sûreti bilinmedi önden sona / Yazdılar fetvâda hayli kıyl ü kaal / Didiler mâlı harâm kanı helâl.*" İftira ile fetva yazanların düşmek için kendilerine kuyu kazdığına değinen Hafız, dedesinin asılmadan bir gece önce gördüğü rüyada, elinde tuttuğu bir kitapla Peygamber'e kavuşmak için acele ettiğini, Peygamber'in ona "*kanı Vâridât'un al berü / Gel döşegüm üzre otur ilerü*" dediğini, bu sırada sağ ve sol yanında dört safâlı yârinin bulunduğunu, Ebu Hanife'nin de orada olduğunu anlatır.⁶⁷ Dedesinin ömrünün Serez'de geçen bu kısmında henüz küçük bir çocuk olarak İznik'te bulunan Hafız Halil, bir görgü tanığı gibi anlattıklarını ya başkasından duymuş ya da duyduklarından yararlanarak kendisi kurmuş olmalıdır.

⁶⁴ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 120-121.

⁶⁵ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 119.

⁶⁶ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 123.

⁶⁷ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *age*, s. 130-132.

3.2. SONRAKİ DÖNEM OSMANLI KAYNAKLARININ AKTARIMLARI

Önceki kısımda, bu tezde incelenen olaylarla aynı veya yakın zamanda yaşamış, bizzat tanıklık etmiş ya da tanıklarından dinleyerek aktarmış ilk dönem kaynaklarının derlemesi sunulmuştu. Bu kısımda ise, ilk dönem kaynaklarını sonraki yüzyıllarda yorumlayarak aktaran Osmanlı tarih yazarlarının, olayları nasıl yansıttıklarına dair okumaların derlemesi sunulacaktır. Tarih yazarlarının yanı sıra, incelenen olayların sonraki dönem Osmanlı toplum hayatını, devlet-toplum ilişkisini etkileyen yansımalarına dair fikir vermesi açısından, tarih literatürü dışındaki bazı tarihsel belgeler de derlemeye dahil edilmiştir.

3.2.1. İdris-i Bitlisî (ö. 1520)

15. yüzyılın ortalarında Bitlis'te doğan İdris-i Bitlisî'nin, bölgenin tanınmış alim ve şeyhlerinden Hüsameddin Ali'nin oğlu olduğu, babası ile birlikte gittiği Diyarbakır ve Tebriz'de akli ve dini ilimler tahsil ettiği; Akkoyunlu sarayında Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey'in maiyetinde katip olarak çalışırken II. Bayezid'e yazdığı bir tebrikname ile padişahın ilgisini çektiği, Safevi Devleti'nin kuruluşuyla İran'ı 1501 yılında terk ederek Osmanlı ülkesine gelip⁶⁸ Sofya'ya ve ardından 1503'te Azadlu'ya (İstanbul'da Halkalı civarında) gelip yerleştiği, burada adını vermediği bir sufi dergahında inzivaya çekilerek, sultan ve şehzadeleri adına eserler kaleme aldığı, 1503'ten hemen sonra İstanbul'a gelerek II. Bayezid'in huzuruna çıktığı ve daha önce yazıp bitirdiği *Mir'atü'l-Cemâl*'i ona takdim ettiği,⁶⁹ biliniyor. Daha önce yazılmış *Tevârih-i Âl-i Osman*'ları pek beğenmeyen II. Bayezid'in,⁷⁰ ayrıntılı bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirmesiyle *Heşt Behişt*'i yazmaya başlayan Bitlisî,⁷¹ iki buçuk yıllık bir çalışmayla eseri 1506 yılı

⁶⁸ Needet Öztürk, *Osmanlı Tarihçileri*, 2. bas., Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 59-60.

⁶⁹ Vural Genç, *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlisî*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2019, s. 181.

⁷⁰ Needet Öztürk, *age*, s. 60.

⁷¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982, s. 52.

ortalarında tamamladı,⁷² ancak Mukaddime ve Hatime kısımlarını yazmadan,⁷³ İstanbul'dan ayrılarak gittiği Mekke'de bu eserin ikinci ve farklı bir versiyonunu yazdı; 1512 yılında tamamladığı bu versiyonun birçok yerinde önceki versiyona *Heşt Behişt-i Ekber* veya *Heşt Behişt-i Kebir* şeklinde referans verdi.⁷⁴

Mekke'de iken II. Bayezid'e gönderdiği mektupta, *Heşt Behişt*'i yazma görevini az sürede yerine getirdiğini, ciltlerin etrafa yayılarak şöhret bulduğunu; her ne kadar bunun mükafatı olarak kendisine şahane caizeler vaat edildiyse de, mal ve rütbe hususundaki vaatler ve ümitlerin ifa olunamadığını, çünkü Padişahın bütün yakınlarının haset ve gıptasına maruz kaldığını; devletin düşman ve bedhahları olan birtakım erkan-ı devletin eserini elinden alıp kendisini reddettiklerini belirtip, Padişahın nazarından düşürdükleri için eserin mukaddimesini nezdinde muhafaza ettiğini açıklar ve ulemaya yapılan mutat merasim ve hazırlığın kendisine reva görülmediğini, senelerce süren “fakr u ihtiyaçtan” sonra bu yoksullukla hac seferine çıktığını, kendisine verilen ikta ve tımarın da geri alındığını, her sene aldığı cüzi varidatın da başkalarına bahşedildiğini dile getirdikten sonra, Bayezid'e sorar: Kıymetli ömrümün bir kısmını hanedanınızın “neşr-i âsârına” vakfetmemin mükafatı bu mu olmalıydı?⁷⁵ Mekke'de bulunduğu zamanda eserini elden geçiren Bitlisî, Osmanlı sarayında kendisine haksızlık ettiğini düşündüğü kişilerle ilgili kısımları çıkartmak dışında başka bir amaçla daha hareket ederek, eserini, himayesine girmek istediği Şah İsmail'in dünya görüşüne uygun şekilde yeniden kurguladı; Bayezid'in himayesinden çıkıp Safevi patronajı beklentisi altında yeniden tashih ettiği kitabını sadece Osmanlı tarihi olmaktan ve sultanın ve erkanının övüldüğü bir kitap olmaktan çıkarıp, İran tarihinin de konu edildiği daha geniş kapsamda bir esere

⁷² Vural Genç, *age*, s. 181.

⁷³ Koji Imazawa, “İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'inin İki Tıp Nüshası Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, c. LXIX/S. 256 (2005), s. 894. *Heşt Behişt*'in yayınlamış Türkçe çevirilerinde eserin mukaddime ve hatimesinden bahsedilse de, Koji Imazawa, İstanbul kütüphanelerinde bulunan kırk farklı *Heşt Behişt* nüshasını tasnif ederek bunların esasta iki farklı tipe indirgenebileceğini gösterdiği makalesinde, Bitlisî'nin Mekke'den II. Bayezid'e yazdığı bir mektuptan da bahseder. Topkapı Saray Müzesi Arşivi'nde saklanan bu mektubun H. F. Turgal tarafından Türkçe çevirisinden aktarıldığına göre, Bitlisî, “Kitap henüz dibacesiz ve hatimesizdir. Hazine-i hümayunda bulunan müsveddeler de öyledir. Böylece zamanın bir yadigârı olarak öyle kalsın.” demiştir.

⁷⁴ Vural Genç, *age*, s. 472. Burada kastedilen, Koji Imazawa'nın, künyesi yukarıdaki dipnotta verilen makalesinde dikkat çektiği şekilde eserin farklı istinsah nüshaları arasındaki farklılık değil, bizzat Bitlisî'nin eserde yaptığı esashi içerik değişiklikleriyle meydana getirdiği yeni edisyonudur.

⁷⁵ Koji Imazawa, *agm*, s. 893-94; Vural Genç, *age*, s. 270-72.

dönüştürdü.⁷⁶ Mekke’de 1512-1513 yılları arasında yazdığı iki mektupla Şah İsmail ile irtibat kuran Bitlisî, ilkinde kabul edilme talebinde bulundu, ikincisinde ise Şah İsmail’den gelen mektuba cevap verdi ve ona, “yârin kapısından uzakta görmediğim bela, çekmediğim ıstırap kalmadı” diyerek, “gönlünün perişan, gözlerinin kan ağlamaklı” olduğunu söyledi. Başî Şah’ın kapısının toprağından ayrıldığına sanki canı teninden ayrılmıştı. Eğer bir daha onun kapısından ayrılırsa başını gövdesinden ayırmasını istediği mektubunu, “Şah’ın sancağı her daim muzaffer olsun, Allah’ın yardımını ondan uzakta olmasın” diyerek bitirdi. Şah İsmail ona haberciler göndererek Tebriz’e geri dönmesini isteyip, onu hizmetine kabul ettiğini bildirirse de,⁷⁷ İran’a dönmeye hazırlanırken, Mekke sokaklarında tellallardan, Bayezid’in tahtı oğlu Selim’e bıraktığını duydu ve kararını değiştirdi. Yakınındaki arkadaşları aracılığıyla irtibat kurduğu Selim, tahta geçtikten hemen sonra bir mektupla beraber gönderdiği beş yüz altınla Bitlisî’yi İstanbul’a çağırdı. Selim’in elçisine verip gönderdiği cevabi mektubunda, aldığı mektubun yorgun bedenine bir ilaç etkisi göstererek adeta hayata döndürdüğünü, artık yüzünü Selim’in yoluna çevirdiğini dile getirdi ve İstanbul’a doğru yola çıktı.⁷⁸

Bitlisî’nin Farsça kaleme aldığı, yararlandığı kaynakları açıkça belirtmediği ve bunlar hakkında sonradan hiçbir araştırmanın yapılmadığı *Heşt Behişt*,⁷⁹ başta Hoca Sâdeddin olmak üzere sonraki bazı Osmanlı tarihçiler tarafından da kaynak olarak kullanılmış; Avrupa’da ise 1800’lerin ilk yarısında Hammer’in değerlendirmesiyle önemli bir kaynak olarak itibar görmüş;⁸⁰ Franz Babinger tarafından 1927’de, Osmanlı tarihi için şimdiye kadar yararlanılmamış bir hazine olarak değerlendirilmiş.⁸¹ V. L. Ménage ise 1962 yılında yaptığı değerlendirmede, *Heşt Behişt*’in fazla değeri olmadığını ileri sürse de, eserde daha önce Aşıkpaşazâde, Neşrî vs. tarihlerinde kullanılmayan eski Osmanlı kaynaklarının kullanıldığını ifade etmiş;⁸² Necdet Öztürk de, Osmanlı kaynaklarındaki yanlış birtakım

⁷⁶ Vural Genç, *age*, s. 473.

⁷⁷ Vural Genç, *age*, s. 277-79.

⁷⁸ Vural Genç, *age*, s. 284-87.

⁷⁹ Franz Babinger, *age*, s. 54.

⁸⁰ Koji Imazawa, *agm*, s. 859.

⁸¹ Franz Babinger, *age*, s. 54.

⁸² Koji Imazawa, *agm*, s. 859.

rivayetleri kendince düzeltme yoluna gittiğini iddia etmiştir.⁸³ Hem Ménage’ın bahsettiği bilinmeyen bir kaynaktan “yararlanma”, hem de Öztürk’ün “düzeltme” dediği şey, aslında Bitlisî’nin “patronaja” göre bir tarih kurgulamasından başka bir şey değildir.

İdris-i Bitlisî, *Heşt-Behişt*’in beşinci kitabında “*Yirmi Altıncı Öykü*” olarak yer verdiği Şeyh Bedreddin olayını anlatmaya, “*Semâven kadısı diye tanınan Kadı Bedreddin Mahmud’un şeyhlik, irşat ve beldeleri kendisine bağlamak davasıyla ayaklandığını, müritlerini etrafa gönderdiğini, özellikle Mustafa adlı rezil müridini halkı dalâlete davet için Aydınli’ne yolladığını, kendisinin Rumeli’de Allahü Teala’nın kullarına zındıklık ve ilhad ettiğini bildirmektedir*” başlığıyla başlar ve önce uzunca bir giriş yazısında ayet ve hadislerden örnekler vererek, müminlerin velisi ile kafirlerin velisini karşılaştırır. Bunların kendilerine inananları nereye götüreceklerine dikkat çeker, “mürşit olarak Muhammed’i seçenlerin taklidi imandan kurtulup tahkiki imana kavuşacaklarını” belirtip, “ebedi kurtuluşa ve manevi makamlara ulaşmak isteyenlerin” neler yapması gerektiğini anlattıktan sonra, “Muhammed Şeriatî’nden ayrılanlar alim bile olsalar evliya değil eşkiyadır” deyip, “bunlar şeytanın maskarası olmuş sahtekarlardır” der. Hemen sonraki üç beyitte, “heveslerinin peşinde koşanlar, dünya lezzetlerini ve makamlarını elde etmek için altınla, parayla satın alınırlar; bunlar ten zevkleri için dinlerini satarlar” diyen Bitlisî, “Hicri 810 (1407) senesinde, iman ehli arasında dini ve dünyevi bir fitne ortaya çıktı, akılları kısa, imanları zayıf kimselerin çoğu, dalalet tuzağına düşüp hüsrana uğradılar” diyerek, olayları anlatmaya başlar.⁸⁴

Zamanının bir tanesi ve kendi akranının güzidesi bir alim olarak tanıttığı Bedreddin’in eserlerinin Rum (Anadolu) alimleri arasında meşhur ve muteber olduğunu, Hanefî fikhının dallarından olan *Cami’ül-Fusûleyn*’in kitaplarının en değerlisi olduğunu⁸⁵ belirtir ve hemen ardından, Musa Çelebi’nin, din ilimlerinde derya gibi olması ve çevresindeki yakın tanıdıkları arasında öne çıkan kişiliği nedeniyle onu kadıaskerlik ve

⁸³ Necdet Öztürk, *age*, s. 60.

⁸⁴ İdris-i Bitlisî (aktaranlar: Abdülbâki Gölpınarlı, *Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, s. XVIII-XIX; Şaban Er, *Edirne-Simâvne Kâdîsı Emîr İsrâ’îl Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, tashihli ve ilaveli 2. bas., Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, s. 309-10).

⁸⁵ İdris-i Bitlisî (aktaranlar: Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. XIX; Şaban Er, *age*, s. 310).

sadaret mansıbına memur ettiğini ve mecbur tuttuğunu anlatır. Mehmed Çelebi'nin, kardeşi Musa Çelebi'yi ortadan kaldırmasından sonra Şeyh'i din ilimlerini yaymak ve kemâlât taliplerini irşat etmekle görevlendirerek İznik'te oturmayaya mecbur ettiğini yazan Bitlisî, Şeyh'in yaratılışının esasen dürüstlüğe ve mükâşefâta eğilimli olduğunu belirtse de, kendisinin kamil ve mükemmil bir mürşidin terbiyesinde o derecelere ulaşmadığından dolayı riyazatları, ibadetleri, nefsiyle cihadı hep alışageldiği şekilde olduğundan, insanlar arasında keşf ve kerametleri ile tanınır olunca, iblisin emirlerine uymak gibi bencilliğe (hodbînlik) ve kendini beğenmişliğe (hodpesendlik) ve pek çok müritleri başına toplamaya yöneldiği ve böylece hidayet davasının dalalet davasına dönüştüğünü yazar. Devamında Enam suresi 144'ten alıntı yaparak, Şeyh'i "insanları doğru yoldan saptırmak için yalan uydurmakla suçlayan ve onu "zalim" olarak niteleyip, "Allah'ın zalimler güruhuna hidayet etmeyeceğini" vurgulayan Bitlisî, müritlerinden Mustafa'yı, "*meşâyih âdeti vech üzre icâzet ve irşâd virüb halkı da 'vet zımnında*" Aydınili taraflarına gönderdiğini, Mustafa'nın Aydın taraflarında iblislikler ettiğini, çok kimsenin kalbini ve aklını kendine bağladığını, yanına çektiğini, cahillerden ve kalbi saflardan nicelerini zırvalarının tuzağına düşürdüğünü belirtir. Burada, "*Sufi hokkanın kapağını açarak tuzak kurdu, ama felek de hokkabaz ile tuzak kurdu*" anlamında bir beyit ilave ettikten hemen sonra, Allah'ın cahili veli ittihaz eylemediğini belirtip, ikiyüzlü şeyhlerin, şeyh olmadığı halde şeyh geçinen sahtekarların sonunda mutlaka sapıklığa vardıklarını, çoğunlukla cahil ve nefislerinin arzularına tapan şeyhlerin mezhepleri geniş olduğundan, ibahaya düşerek nefsanî şehvetlerine ve şeytani tuzaklara tutulup, kendilerine tabi olanları da doğru yoldan çıkararak itikatlarını darmadağın ederler, der.⁸⁶

Az evvel adını andığı Mustafa'nın, تنها mekanlarda ve gizli yerlerde kendi zındıka ve ilhadına uygun olarak müritlerine dinin yasak ettiği ve haram kıldığı şeylere ruhsat verip, şeytanın yoldan çıkartmasıyla kısa zaman içinde on bine yakın mürit topladığını belirten Bitlisî, o vakit Bedreddin'in vermiş olduğu hilafetle Mustafa'nın şeyhliğinin revaç bulduğunu ve kendisinin ve önderliğinin üstü örtülü olan ibahat ve ilhadının, A'raf suresinin 155. ayetinde, "Ya Rabbi, bu senin imtihanından başka bir şey değildir ki, onunla dilediğini dalalete duçar edersin" manasına uygun şekilde, insanlar arasında

⁸⁶ İdris-i Bitlisî (aktaranlar: Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. XX; Şaban Er, *age*, s. 310-11).

yayıldığını bildirir. Bitlisî'ye göre, halifesi Mustafa'nın dinsizliğe yönelmesinden dolayı birgün kendisinin sorumlu tutulup cezalandırılacağını bilen Bedreddin, aceleyle İznik'ten kaçarak Kastamonu Hakimi İsfendiyar Bey'e vardı.⁸⁷ Orada durmayıp bir gemiyle Eflak'a gitti, zira Musa Çelebi dolayısıyla Eflak Hakimi ile dostluğu vardı ve zaten kendisinin dinsizliği de bu kafir Eflak Hakimi ile dostluğu, komşuluğu gerektiriyordu diyen Bitlisî, bu sıralarda Bedreddin'in halifesi Mustafa'nın Aydınili'nde huruç ettiği, fesadı ve ilhadı Sultan Mehmed'in kulağına ulaşınca derhal “*Rumiyye-i Sugrâ ve Amasya padişahı Şehzade Sultan Murad ismine hükm-i humâyun sadr olduğunu*”, bununla “*Anadolu askerlerini cem ile mülhid Mustafa'nın def'ine kıyâm eyleye ve mükemmel asker ve techizât ile Aydın ilinde anın başına ine*” şeklinde bir emir verdiğini, bu emri alan Şehzade Murad Aydınili'ne ulaştığını anlatır. Bitlisî, halka hidayet etme iddiasıyla sultanın itaatinden çıkararak ayaklandığını iddia ettiği Mustafa'nın, hurucundan geri adım atmayıp, mürtet ve müfsit on bin kadar müridini başına toplayarak Şehzade'ye karşı koyduğunu, Aydınili'ne bağlı Karaburun'da, aralarında müthiş bir muharebe ile birbirlerine girdiklerini, çok kan döktüğünü, sonuçta Allah'ın yardımıyla mülhitler ve müfsitler ordusunun yenildiğini, Mustafa'nın ve Mustafa'nın adamlarından olup da iki-üç bin kadar müridi olan Torlak Kemal'in müritlerinden olmak üzere, dört bine yakın kişinin katledildiğini, intikam kılıcının artıklarından aman dileyenlerin tövbe edip iman tazelemeleri şartıyla canını kurtardığını yazdığı bu kısmı, “kavmin bazısını bazısıyla ıslah ederler / fillerin semiz olanına tedavi için fil eti yedirirler” anlamındaki bir beyitle sona erdirerek, Bedreddin'in Rumeli'deki serüvenini anlatmaya geçer.⁸⁸

Selanik'i fethetmek üzere yola çıkan fakat hisar ve şehrin fethi mümkün olmayınca Serez'e gelen Sultan Mehmed'in, Simavna Kadısıoğlu Bedreddin'in Eflak'tan çıkıp, devlet ve saltanat dava ederek Silistre yakınlarındaki Deliorman'da ortaya çıktığını, halkı dalaletine davet etmek için bazı müritlerini Rumeli'nin dörtbir yanına gönderdiğini ve bazı cahil, safdil kimselere mülhidane sözleri telkin ederek müfsidane ibahaları gizlice anlatıp, fitne fesat ehlinin mercii olduğunu, avamdan ve hayvan gibi kötü nefislerin

⁸⁷ İdris-i Bitlisî (aktaranlar: Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. XX-XXI; Şaban Er, *age*, s. 311). Bitlisî, İsfendiyar'ın Kastamonu Hakimi olduğunu yazsa da, Kastamonu o tarihten önce İsfendiyar'ın elinden alınmış olduğundan, artık Sinop Beyi olarak anılmaya başlanmıştı.

⁸⁸ İdris-i Bitlisî (aktaran: Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. XXI).

erbabından birçoklarına hayvanca lezzet ve şehvani istekleri için ruhsat verdiğini; huruç etmiş olan Mustafa ve Kemal Torlak'ın onun halifeleri ve daileri olduğunu, bunları halka hidayet için göndermiş olduğunu söylediğini ve gaipten aldığı işaretlerle bu dünyada kendi mürit ve inananlarıyla zuhur edeceğini ve memleketi isteklileri arasında taksim edeceğini ifade ettiğini; ilim gücü ve tevhit sırrının doğrularıyla, taklit ehlinin kanunlarını ve mezhebini iptal ve kendi mezhebinin genişliğiyle bazı haramları helal edeceğiz diyerek etrafına birçok kimseyi topladığını; Batıniye'nin dinden çıkartıcı sarhoşluğuyla kendi müritlerine saz ve şaraba izin verdiğini ve bu dini ve mülki fitnenin Rumeli'de yayıldığını işittiğini iddia eden Bitlisî, o sırada Şehzade Murad'ın Aydınili'ndeki mülhitleri defetmedeki başarısının müjdesinin de ulaştığını belirtir. Bitlisî, Bayezid Paşa'nın Sultan Mehmed'den aldığı özel bir emir ve büyük bir askeri kuvvetle Bedreddin üzerine gittiğini,⁸⁹ Bedreddin adamlarını savaş düzenine geçirerek karşı koysa da, yenilerek kaçıp Deliorman'da gizlendiğini, burada yeniden bir miktar dinsizi ve müfsidi yanına toplayıp, fitne çıkarmak için bunlarla anlaşıp yeminleşmişken, Bayezid Paşa'nın birtakım hilelere başvurarak, tabi olacaklarmış gibi yanına gönderdiği adamların Bedreddin'i yakalayıp bağlayarak, Padişah'ın yanına getirdiklerini iddia eder.⁹⁰

Serez'e getirilen Bedreddin'in ilmi seviyesi bakımından, en zor ilmi meseleleri ve müşkülleri kolayca halletme kudreti ve kuvvetinin meşhur ve herkes tarafından kabul ve teslim edilen bir hakikat olduğunu belirten Bitlisî, Sultan Mehmed'in bu meselenin halli için zamanın en güzide alimlerini ve din imamlarını davet ettiğini yazar. İran'dan gelip Edirne'de fetva makamında bulunan⁹¹ Mevlana Hayder-i Hirevî'nin, Bedreddin ile ilmi çekişme ve tartışmalarda bulunmak üzere görevlendirildiğini belirtip, Hirevî'nin, "Sizin işleriniz bir adamda toplanmışken sizin cemaatinizi tefrik eylemek üzere birisi gelecek olursa onu katlediniz" anlamındaki hadise dayanarak, Bedreddin'in öldürülmesine dair fetva verdiğini kaydeder. Oluşturulan yargı meclisindeki diğer alimlerin de Bedreddin'e,

⁸⁹ Oysa Bayezid Paşa Karaburun olayını bastırdıktan sonra Şehzade Murad ile birlikte Amasya'ya dönmüştür (bkz. Halil İnalcık, "Murad II", *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İSAM Yay., Ankara 2010, s. 153.)

⁹⁰ İdris-i Bitlisî (aktaranlar: Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. XXI-XXII; Şaban Er, *age*, s. 311-12). Gölpınarlı'nın çevirisinde, "ilk çarpışmadan sonra kaçıp saklandığı Deliorman'da, Mustafa'nın ve ona bağlıların katledildiğinin ve kökünün kurutulduğunun haberini aldıktan sonra Bedreddin'in yalanının ateşi de o kadar parlamıyordu" şeklinde bir cümle yer almaktadır.

⁹¹ Hirevî'nin Edirne'de fetva makamında bulunduğu bilgisi Er'in çevirisinde var olup, Gölpınarlı'nın çevirisinde yoktur.

şer'-i şerif ilimlerinde ve diğer ilimlerde bir derya olmak kendisine nasip olmuşken, her tarafta pek muteber ve mutemet kabul edilen ve başüstünde tutulan bu kadar eser telif etmişken, nefsinin ve şeytanın hilelerine aldanıp da şer'-i şerif yolundan neden ayrıldığıının ve fitne ve fesat sancaklarını açıp, Müslüman sultana karşı neden ayaklandığının ve böyle işlere kalkışılmasına neden cevaz verdiğinin sorulmasının ardından, kendi hallerinin ve işlerinin karşılığının ne olduğuna dair kararı ve hükmü de kendisinin beyan buyurmasının istendiğini ileri süren Bitlisî'ye göre, Bedreddin'in kafirliği ve küfrü meselesinde bu alimler şüpheye ve tereddüde düşmüşler, ama Bedreddin, meseleyi bizzat kendisi izah ve vakayı şerh ederek, şer'-i şerif hükmünün kendi hakkında uygulanması gerektiğini, sultanın emirlerinin dışına çıktığını, söz ve eylem olarak İslam birliğinden ayrıldığını itiraf etmiş; "kılıç günahları temizler" hükmünce, şimdi siyaset-i ilahi kılıcını boynuna kabulü vazettiğini söyleyerek,⁹² "Ben kılıç peygamberiyim" diye hükmetmiş hakimın hükmünü infaz ve icra için başımı ayak sayarak, ayak üzre divan durmuşum" demiş. Burada, "Beni öd ağacı gibi yakacak olurlarsa, kimseyi suçlamam / ben kendi gönlümün derdine tutulmuşum" anlamında, Bedreddin'in ağzından çıkmış izlenimi veren bir beyit nakleden Bitlisî, Bedreddin'in vaki olan düşmanlığından ve konuşmalarından hiçbir noktada geri adım atmadığını (böylece hazır bulunan ulemayı da konuşma zahmetine sokmadığını) belirtir ve bu nedenle Sultan Mehmed'in, Bedreddin'in asılmasını ve nasıl ki şeriatın namusunu yırttıysa ve milletin alimlerinin kanını döktüyse ve evliyanın yüzünün suyunu toprağa döktüyse, onun da sokağın toprağıyla karıştırılmasını, sair din müfsitlerine ve şeriat hamisi olan sultan düşmanlarına ibret olmak üzere emrettiğini fakat mallarını ve emlakini evladına terkettiğini; ona bağlı olanlar arasında ilhad ve zındıka ile bilinenleri diri bırakmadığını, hali iyi görünen ve düzelme eğilimi gösterenlere iman tazelettirdiğini; onların zındıklığının karanlığını ve ilhadlarını devletin egemenlik sahasından ihraç ettiğini⁹³ yazarak, Bedreddin bahsini bir beyitle sona erdirir: Salâhı dökülmekle mümkün olabilecek kanlar döküldü / Ve iyilik gereği bazı kanlar da dökülmedi.⁹⁴

⁹² İdris-i Bitlisî (aktaranlar: Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. XXIII; Şaban Er, *age*, s. 312-13).

⁹³ İdris-i Bitlisî (aktaranlar: Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. XXIV; Şaban Er, *age*, s. 313).

⁹⁴ İdris-i Bitlisî (aktaran: Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. XXIV).

3.2.2. Kemalpaşazâde (ö. 1534)

İlk olarak II. Bayezid zamanında medrese müderrisliğine başlayan Kemalpaşazâde, Yavuz Selim zamanında sırasıyla kadılık, kazaskerlik yaptı. Mısır seferi dönüşünde atının Yavuz Selim'in kaftanına çamur sıçratması üzerine Selim'in verdiği cevapla edindiği şöhret günümüzde de süren Kemalpaşazâde, Yavuz zamanında on beş gün gibi çok kısa bir süreliğine görevinden azledilse de yeniden memuriyete döndürülmüş ve daha sonra Kanuni Süleyman tarafından, Mayıs 1526'da, Zenbilli Ali Efendi'nin yerine Şeyhülislam atanmıştır. Osmanlı uleması arasında da tartışmalı bir isim olmakla birlikte, özellikle Arap uleması arasında şiddetli tepki görerek kafir ilan edilen Muhyiddin İbnü'l-Arabî⁹⁵ hakkında Kemalpaşazâde'nin verdiği olumlu fetvadan etkilenen Yavuz'un, Mısır seferi dönüşünde dört ay kadar kaldığı Dımaşk'ta, İbnü'l-Arabî'nin mezarı üzerine yaptırdığı türbeye⁹⁶ bir fetva yazan Kemalpaşazâde, İbnü'l-Arabî'ye karşı çok saygılı ifadeler kullanarak, zahir ehlinin anlayamayacağı meseleler içerdiğini söylediği *Fusûsü'l-hikem* ile *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'yi savunmasına karşın, onun vahdet-i vücûd anlayışına karşı sert fetvalar da yazmıştır.⁹⁷ Tasavvufun genel çizgileriyle İslâm'ın sınırları içinde olduğunu kabul etse de, raks, sema, devran gibi ritüellere başvuran sufilerin şiddetle cezalandırılmasını isteyen Kemalpaşazâde, Şeyh Bedreddin'in İslam dışı sayılan görüşlerinden en önemlisi "cismani haşr" konusunda *Varidat*'taki gibi düşünmese de, ahirette sadece mükellef olanların diriltileceğini, cismani haşrın aklen değil naklen vacip olduğunu, bedenlerin aynıyla değil benzerleriyle diriltilebileceğini kabul eder. Kâmil bir müçtehit, erdemli bir mürşit ve kendisinden olağanüstü haller zuhur eden bir sufi olarak söz ettiği İbnü'l-Arabî'nin eserlerindeki ifadelerin bir kısmını herkesin, bir kısmını ise ancak keşif ehlinin anlayabileceğini, anlayamayanların ise susması gerektiğini belirtir.⁹⁸

İdris-i Bitlisî'yi Farsça bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendiren II. Bayezid'in, aynı tarihi herkesin anlayacağı bir Türkçe ile yazması için görevlendirdiği Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* adında, sekiz ciltlik bir eser kaleme alarak II. Bayezid'e sunmuş,

⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam - Bir İmparatorluk Bir Din*, Alfa Yay. İstanbul 2021, s. 281.

⁹⁶ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 239.

⁹⁷ Şükrü Özen, "Kemalpaşazâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 242.

⁹⁸ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 244.

fakat bu tezde incelenen dönemin olaylarının anlatıldığı sanılan V. cildine bugüne kadar rastlanamamıştır. Eserin Kemalpaşazâde'nin elinden çıkan ciltlerinden yalnızca yedincisi günümüze kadar gelebilmiş, kayıp beşinci cilt dışındaki ciltler de XVIII. yüzyılda istinsah edilen nüshalar olarak günümüze ulaşabilmiştir. XIX. yüzyıla kadar ismi bilinen fakat kaynak olarak kullanılmayan bir eser olarak kalan Kemalpaşazâde'nin eserinin kayıp V. cildine, sonraki dönem tarih yazarlarının atıf yaptıkları ya da ondan yararlandıkları şeklinde bir bilgiye rastlanamamakla birlikte, yalnızca bir yerde, 19. yüzyıl vakanüvisi Hayrullah Efendi'nin, bu eserden geniş ölçüde yararlanan ilk kişi olduğu ileri sürülmüştür.⁹⁹ Bir kısım Osmanlı ulemasının, *Varidat* dolayısıyla “Vahdet-i Vücûd” teorisi bağlamında İbnü'l-Arabî ile bağlantılandığı Şeyh Bedreddin'in hem tarihsel kişiliği hem de fikirleri hakkında, “muallim-i evvel Kemalpaşazâde”nin¹⁰⁰ değerlendirmelerini öğrenememenin, Osmanlı ulemasının Bedreddin konusundaki tavrını anlamada önemli bir boşluk yarattığı açıktır. Öte yandan, Kemalpaşazâde'nin eserinden geniş ölçüde yararlandığı ileri sürülen Hayrullah Efendi'nin, biraz ileride gösterileceği üzere, en azından bu tezde incelenen olayları İdris-i Bitlisî, Neşrî ve Hemdemî'nin eserlerinden yararlanarak yazdığı görülmüş, bu kısımda Kemalpaşazâde'nin eserinden bahsetmemiş; üstelik, Kemalpaşazâde'nin Türk ve Türklük anlayışı gereği hiç kullanmadığı ifade edilen “Etrâk-ı bî-idrâk” ibaresini de, Börklüce Mustafa'nın Karaburun'daki taraftarları için kullanmıştır.¹⁰¹

3.2.3. Behiştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 1511-12 [?])

II. Murad zamanında Vize'de (Tekirdağ) valilik yapan ve fethine katıldığı İstanbul'un subaşılığına atanan, sonra da Belgrad seferinde II. Mehmed'in maiyetinde yer alan Süleyman adlı bir Rumeli beyinin oğlu olan Sinan Çelebi, II. Bayezid'in gazabından korkarak İran'a kaçmış, sonra affedilerek geri dönüp sancak beyi atanmış.¹⁰² Başta İdris-i Bitlisî ve Neşrî olmak üzere, kendisinden önceki pek çok tarih yazarının eserinden

⁹⁹ Şerafettin Turan, agm, s. 239-240.

¹⁰⁰ Şükrü Özen, agm, s. 241.

¹⁰¹ Şerafettin Turan, agm, s. 240

¹⁰² Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982, s. 49.

faydalanmış¹⁰³ olan Behiştî, *Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî* adlı eserini 1507-8'de tamamlamıştır.

Hicri 816 (1413-14) yılında Musa Çelebi öldürülüp de kazaskeri Şeyh Bedreddin İznik'te oturmaya mecbur edildiğinde, halifesi Börklüce Mustafa'nın Şeyh'ten ayrılıp Karaburun'a vardığını, Aydınli'nin çoğunluğunu kendine döndürüp vilayet davası ettiğini ve halkı ibaha mezhebine davet ettiğini, yanına fesatçılardan kalabalık bir kitle toplandığını, üç bin kadar silahlı adamı olduğunu ve bu maceraya sebep olduğunu, bunun üzerine Simavna Kadısıoğlu Bedreddin'in "memlekette kovulunca" Kastamonu'ya varıp, oradan gemiyle Kefe'ye geçerek Eflak'a vardığını, Sultan'ın hemen emrine verdiği birkaç bin adamla gönderdiği Bayezid Paşa'nın Börklüce'yi katlettiğini, büyük bir savaşın sonunda adamlarını kırıp kendini de parça parça ettiklerini; o esnada Manisa'da "Hû Kemâl" denilen bir mülhidin hayli adam topladığını, Bayezid Paşa'nın varıp onu bile tutup astığını belirten Behiştî, her iki olayda da Şehzade Murad'dan bahsetmez. Şeyh Bedreddin'in Eflak'tan geçip Rumeli'ye vardığında epey Türkü yoldan çıkardığını Selanik fethine yöneldiği sırada haber alan Sultan Mehmed'in, Serez'de durarak Kapıcıbaşı Elvan Bey'i iki yüz adamla Zağra'ya gönderdiğini, bunların Bedreddin'i yakalayarak sultana getirdiklerini yazar. Osmanlı kuvvetleri ile Bedreddin kuvvetleri arasında gerçekleşmiş herhangi bir çarpışmadan ve Bedreddin'in Serez'e getirilmesinden sonra herhangi bir yargılamadan da bahsetmez ve yalnızca Mehmed Çelebi'nin, zamanın muteber uleması Sadeddin'in diyar-ı Rum'a gelmiş öğrencisi Mevlana Haydar'dan katli için fetva aldığını hatta Bedreddin'in bile "hukm-i şer budur" diyerek fetva verdiğini ve hicri 822 (1419-20) tarihinde Serez'de bir dükkanın önünde asıldığını, yazar.¹⁰⁴

3.2.4. Ruhî Çelebi (ö. 1522)

Fahreddin er-Râzî'nin soyundan geldiğine inanılan Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin beş oğlundan biri olan olan Ruhi Çelebi, kısa sürede tahsilini tamamlayarak müderris olarak atandıktan sonra II. Bayezid'in dikkatini çekti ve Dîvân-ı Hümâyun'da katip olarak

¹⁰³ Fatma Kaytaç, "Behiştî Ahmed Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri", *Târih-i Behiştî*, haz. Fatma Kaytaç, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2016, s. 27.

¹⁰⁴ Behiştî Ahmed Çelebi, *age*, s. 177.

çalıştığı sırada padişahın isteği üzerine 1511’de kaleme almaya başladığı, başlangıcından Yavuz Selim’in babasına baş kaldırmasına kadar meydana gelen olayları anlattığı eseri *Tevârih-i Âl-i Osmân*’da,¹⁰⁵ yalnızca Börklüce Mustafa Olayı’na çok kısa yer verir. Sultan Muhammed’in kardeşi Musa Çelebi’den sonra iki canibde padişah olduğu esnada Karaburun adlı yerde peyda olan bir mübahi mülhid sufinin çeşitli dalaletler sergileyip, bir ayin gösterip, ehli İslam’ın çoğunluğunu doğru yoldan çıkarıp türlü türlü şenaatler ettiğinin Sultan’a bildirildiğini, bunun üzerine Sultan’ın, asker ile varıp o mübahinin defedilmesini ve şerrin Müslümanlar üzerinden giderilmesini emrettiği Bayezid Paşa’nın, asker toplayarak sufiler üzerine yöneldiğini, bunu duyan sufilerin, ne denli ehli ilhad varsa toplanıp Bayezid Paşa’ya karşı koyup cenk ettiklerini, sonuçta başarı sağlayan Bayezid Paşa’nın galip geldiğini kaydettikten sonra, o günde dört binden ziyade mülhidin kılıçtan geçirildiğini, kurtulanların iman tazeleyerek tövbe ve istiğfar ettiklerinin rivayet edildiğini belirten Ruhî Çelebi, Şeyh Bedreddin ve Torlak Kemal’den bahsetmez.¹⁰⁶

3.2.5. Hadîdî (ö. 1530-31’den sonra)

1530-31’de tamamladığı manzum eserinde, kendisinden önceki zamanlarda meydana gelmiş olayları *Âşıkpaşazâde Târihi*’nden öğrendiğini açıkça belirtse de, Neşrî ile Oruç Beğ tarihleri kadar anonim “*Tevârih-i Âl-i Osmân*”ları da kaynak olarak kullandığı anlaşılan Hadîdî,¹⁰⁷ daha önce yazılmış kroniklerdeki bilgileri, manzum hale getirerek tekrarlamıştır. Öncekilerden farklı olarak, Bedreddin’in “devlete duacı olması için” ayda bin akçe maaşa bağlandığını belirten Hadîdî, Bedreddin bahsine ayırdığı şiirinin bu kısmını, *İderse kaz şahbaz ile pervaz / Acebdür ki aşıyanını göre kaz*¹⁰⁸ (Şahbaz ile birlikte uçan kaz, yuvasını görebilir mi acaba) beyitiyle bağlar.

¹⁰⁵ Yusuf Küçükdağ, “Ruhî Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul 2008, ss. 206-207.

¹⁰⁶ Halil Erdoğan Cengiz, Yaşar Yücel, “Ruhî Târihi”, *TTK Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIV, S. 18, Ocak 1989, s. 433-34. Ruhî Târihi’nin bilinen dört nüshasından, bu tezde de yararlanılan Oxford nüshasını çeviren Cengiz ve Yücel, Yıldırım Bayezid ve Şeyh Bedreddin’in ölümüne dair bazı cümlelerin bu nüshada bulunmadığını, oysa Alman oryantalist Johannes Heinrich Mordtmann’ın eserin Berlin nüshasında bu hususların var olduğunu belirttiğine dikkat çekme ihtiyacı duymuşlardır. bkz. agm., s. 361.

¹⁰⁷ Necdet Öztürk, “Hadîdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul 1997, s. 15.

¹⁰⁸ Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991, s. 151-153.

3.2.6. Muhyiddin Cemâlî (Molla Çelebi) (ö. 1550)

Fahreddin er-Râzî'nin soyundan gelen Muhyiddin Cemâlî, II. Bayezid, Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman dönemlerinde şeyhülislamlık yapan Zenbilli Ali Efendi'nin büyük oğlu olup, medrese eğitimini tamamlayınca, bir süre İstanbul'da Murad Paşa ve Davut Paşa medreselerinde müderrislikten sonra Sahn-ı Seman müderrisliğine tayin edildi. Buradan Edirne kadılığına gönderildi. Edirne kadılığı ile Sahn müderrisliği arasında birkaç kez tayin edilince, son Sahn müderrisliği görevinde iken kendi isteğiyle ve günlük 100 akçe ulufeyle emekliye ayrıldı.¹⁰⁹ Önceki Anonim Tevârih'leri derleyerek eserini oluşturan Cemali, yalnızca 1490'dan sonraki olayları kendisi yazmıştır.¹¹⁰ Bu tez bakımından bir kaynak değeri taşıması, Torlak Kemal'in isminde "Yahudi" ibaresini ilk kez kullandığı içindir. Olaylar hakkında ilk dönem yazarlarını aynen tekrar eden Cemali'nin, kendisinden önceki tüm tarih yazarlarından farklı olan cümlesini buraya almakla yetinilecektir. Karaburun Savaşı'ndan sonra Bayezid Paşa'nın geri Manisa'ya geldiğini, Torlak Yahudi Kemal'i orada bulduğunu belirten Cemali, onun da bir iki bin torlak ile "çeng ü çegâne" ile illeri azdırıp yürüdüklerini, gelip onları dağıttıklarını ve Torlak Yahudi Kemal'i bir merdûd ile astıklarını anlatır.¹¹¹

3.2.7. Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 1553)

Edirneli Muhammed Cemali Efendi'nin oğlu olarak Ustrumca'da (Arnavutluk) doğan Bâlî Efendi, eğitimini Sofya ve İstanbul'da tamamladıktan sonra eski Edirne Kadısı ve Halveti şeyhlerinden İstanbullu Kasım Çelebi'ye intisap etti¹¹² ve şeyhinin ölümünden sonra onun mutlak halifesi oldu;¹¹³ takdir ve iltifatını kazandığı Kanuni Sultan Süleyman'ın bazı seferlerine katılarak orduya manevi destek veren Bâlî Efendi hem zahiri

¹⁰⁹ Yusuf Küçükdağ, "Muhyiddin Mehmed Şah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul 2006, s. 84.

¹¹⁰ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982, s. 81.

¹¹¹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *Muhyiddin Cemâlî'nin Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'i, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 54.

¹¹² Mustafa Kara, "Bâlî Efendi, Sofyalı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 20-21; Şaban Er, *Edirne-Simâvne Kâdîsı Emîr İsrâ'îl Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, tashihli ve ilaveli 2. baskı, Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, s. 401.

¹¹³ Şaban Er, *age*, s. 401.

ilimlerde hem de tasavvufi meseleler hakkında eserler vermiş olup, tasavvuf tarihinin en çok tartışılan eseri kabul edilen *Fusûsü'l-ḥikem*'e şerh yazması, onun bu sahadaki bilgisinin derinliğine örnek olarak kabul ediliyor ama, Şeyh Bedreddin aleyhinde devrin padişahına yazdığı mektup, tartışmalı meselelerde orta yol tutturmaya çalıştığına yorulmakla birlikte, en meşhur müritlerinden biri olan, Ebussuûd Efendi'nin babası Muslihuddin Efendi'nin *Vahdet-i Vücûd* adlı eser kaleme almış olması,¹¹⁴ öğrencilerine verdiği eğitimin türü ve kendi düşünce dünyası ile dünyevi gerçekler arasında bir denge kuramadığına da yorulabilir.

Bâlî Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı mektupta, “asılmış ve Allahü Teala'nın gazabına uğramış” olarak nitelediği Şeyh Bedreddin-i Simavî'nin neslinden Çelebi Halife adlı birinden bahseder. Onun meşhur sapık ve saptırıcı, mülhitlerin başı, zındıkların reisi, şer-i şerifin sapasağlam ipini kesmeye çalışan, fitne ve isyan ehlinin serdarı olduğunu ileri sürer. Allahü Teala'nın hepsine lanet etmesini istediği Dobruca ve Deliorman halkının tamamının ona intisap ederek müridi olduklarını, batıl yoluna girerek “can u gönülden” emrinde ve hizmetinde bulduklarını bildirir. “Yolunu şaşırılmış” dediği Şeyh Çelebi Halife'nin, sohbetlerinde ve meclislerinde kadınlar, erkekler, genç oğlanlar, genç kızlar bir arada olmak üzere, haram olan içkiyi içirerek bunları iyice sarhoş ettiğini ve “Cennet'te ‘şerâb-ı tah'ur’ dedikleri şarap bu şaraptır; Kevser dedikleri, sevgilinin dudağı ve şeyhin tertemiz sözleri ve kutsal nefesidir; huri dedikleri, işte bu genç kızlardır; gilman dedikleri, işte bu genç oğlanlardır; Cennet dedikleri, Hakk'ın sofrası olan bu dünyadır; Allahü Teala'nın nimetlerinin hepsi buradadır” dediğini ihbar eder. Bunların ahiret anlayışının, zahiri ilimlerde alim olanların anladıkları gibi olmadığını, bunların birer darb-ı mesel olduğunu anlamadıklarını, nice küfür sözleri söyleyerek, bu dünyanın fani olduğuna inanmadıkların değinen Bâlî Efendi, bunların, dünya mülkünün sahibinin dünyanın içinde, belki de insanda olduğuna inandıklarını, “zira kim insanı bildi ise Hakk'ı bildi” dediklerini, o “Er Hakk'tır” dediğinde de o dalalet ehli insanların hepsinin “Er, Hakk'tır” dediklerini, aktarır. Bâlî Efendi'ye göre, bunlar Şeyh Çelebi'nin “Hudâ benim, derviş benim” dedikten sonra mumları söndürüp ve şer'-i şerifin seddini yıkıp, birbirlerinin namuslarına, ırzlarına geçip, Ye'cûc ve Me'cûc gibi fesada ve fitneye sebep

---

¹¹⁴ Mustafa Kara, agm, s. 21

olarak, kalpleri saf, ilimleri az kimselerin temiz itikatlarını bozmaktalar. Bunun için, “din gayretiyle bu mülhitlerin vücutlarını yeryüzünden kaldırmanın, kesmenin “farz-ı ayn ve aynî farz” olduğunu bildiren Bâlî Efendi, bunların bulunduğu yerde Sultan tarafından yaptırılan camide farz-ı ayn olan beş vakit namaz ile cuma namazının kılınmadığını belirtip, o şaşırılmışların halifelerinin yalnızca Dobruca’da değil, bu dünyanın her tarafında oldukları konusunda da Padişah’ı uyarır. Ülü’l-emr olan kudretli sultanın birinci vazifesinin, Allahü Teala’nın ve şer’-i şerifin emrini yerine getirmek niyetiyle böyle dalalete, karışıklığa, fitneye ve fesada sebep olanların, şer’-i şerifin emri üzre haklarından gelinmesine ferman çıkarmak olduğunu, Padişah’a hatırlatır.¹¹⁵

3.2.8. Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1599)

Büyükbabası, Şah İsmail’e intisap ettiği halde Çaldıran Savaşı’ndan sonra Yavuz Sultan Selim tarafından Tebriz’den İstanbul’a getirilen alim ve sanatkarlar arasında bulunan, Selim’in güvenini kazanarak “hâfız-ı mahsûs-i sultânî” sıfatı ile iki yıl sonra Mısır seferine katılan İsfahanlı Hâfız Muhammed; babası ise Selim’in çok sevdiği nedimi Hasan Can Çelebi olan Sâdeddin Efendi, 943’te (1536-37) İstanbul’da doğdu ve babasının saraya yakınlığı sayesinde iyi bir eğitim gördükten sonra, Şeyhülislam Ebüssuûd’dan mülazemetle 1556’da İstanbul’daki Murad Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmesiyle başlayan memuriyet hayatına, çeşitli kademelere terfiden sonra 1573’te Şehzade Murad’ın hocası olarak Manisa’da devam etti ve Murad sekiz ay sonra III. Murad olarak tahta çağrılınca, onunla birlikte İstanbul’a gelerek “hâce-i sultânî” unvanını kazandıktan bir süre sonra da sarayda çok seçkin bir mevki kazandı.¹¹⁶ Konumunu güçlendirmek için Sokullu Mehmed Paşa’nın muhalifleriyle işbirliği etmekten çekinmeyen Sâdeddin Efendi, Osmanlı-İngiliz resmi ilişkilerinin kurulmasında da büyük rol oynadı; saray ve yönetimdeki yeri III. Murad’ın ölümünde sonra da sarsılmadı, III. Mehmed’e ilk biat eden kişi oldu ve vezirlik ve ilmiye rütbelerine tayin edilecekler için görüşüne başvurulması gereken kişi oldu; Padişahı Avusturya seferine çıkmaya ikna eden ve seferde ona eşlik eden Hoca Sâdeddin’in yıldızı bir ara sönecek gibi olduysa da,

¹¹⁵ Sofyalı Şeyh Bâlî, “Kanuni Sultan Süleyman’a Mektup”, çev. Şaban Er, *Edirne-Simâvne Kâdîsî Emîr İsrâ’îl Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, tashihli ve ilaveli 2. baskı, Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, s. 401-402.

¹¹⁶ Şerafettin Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, s. 196.

Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin ölmesi üzerine onun yerine atanınca, saray bürokrasisi üzerindeki etkinliğini yeniden artırarak siyasi ve idari işlerde aktif bir rol aldı ama, on sekiz ay gibi çok kısa süren bu görevinde iken, 1599 yılında öldü.¹¹⁷

Edip ve şairleri himaye ettiği gibi, Takıyyüddin Efendi'ye rasathane kurması için destek veren Sâdeddin Efendi'nin, oğullarını ve yakınlarını önemli mevkilere getirmesi, ulema mesleğindeki bozulmanın sebebi gösterilir; beş oğlu da ilmiye sınıfına girmiş, daha sağlığında oğullarından birini Rumeli, diğerini de Anadolu kazaskerliklerine getirtmiş, ölümünden sonra diğer oğullarından ikisi de şeyhülislamlığa getirilmiş, torunlarından iki tanesi ve torunlarından birinin oğlu da aynı şekilde şeyhülislam olmuşlardır.¹¹⁸ Osmanlı tarihinin, kuruluşun Yavuz Sultan Selim devrinin sonuna kadar olan kısmını kapsayan eseri *Tâcü't-tevârih*'i yazarken faydalandığı eserlerin en iyisinin İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'i olduğunu, ancak onun da hatalarla dolu olduğunu belirten Sâdeddin, Osmanlı kroniklerini hafife almış, özellikle dil ve üslup yönünden bu eserleri küçümsemiştir.¹¹⁹

Musa'nın kazaskeri olması yanında saltanatının da başlıca direklerinden biri ve ayrıca çağının değerli ve yetenekli bilginlerinden biri sayılan, ortaya koyduğu eserlerin bilginler katında elden ele dolaşması üstünlüğüne delil olan, özellikle iki eserinin, onun ilimdeki rütbesini tanıtmaya yeter iki şahit olduğu gibi, aynı zamanda alimler ve ilim ocakları için birer süs olan *Câmiü'l-Fusûleyn* ve *Teshil* adlı eserlerin sahibi olan Şeyh Bedreddin'e, Çelebi Mehmed'in, ayda bin akçe maaş bağlayarak İznik'te oturmasını buyurduğunu anlatan Hoca Sâdeddin, batını ve zahiri ilimlerde apaçık bir şöhrete ulaşmış Bedreddin'in çevresinde, hem din öğrenmek hem de bilgi edinmek için iki çeşit öğrenci toplandığını, bunların ilim çerağından alabildiklerini alıp gittiklerini ve gittikleri ülkelerde ayrı birer şöhret kazandıklarını belirtir.¹²⁰ Hoca Sâdeddin'e göre, Bedreddin gizli bilgilere yaklaştığını gördükçe ve halk üzerindeki etkisinin arttığını hissettikçe vesveseli bir gurura kapılmış, çıkabileceği en yüksek yerin darağacı olacağı ihtimalini aklına getirmemiş, hele

¹¹⁷ Şerafettin Turan, agm, s. 197.

¹¹⁸ Şerafettin Turan, agm, s. 198.

¹¹⁹ Necdet Öztürk, *Osmanlı Tarihçileri*, 2. bas., Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 69.

¹²⁰ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, c. 2, sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979, s. 109-110.

huzur ve rahat içinde yaşamak gereğini hiç düşünmemiş bir kişi olarak, halkın gönlünü kendine çekmek için çaba harcamaya yönelmişti.¹²¹

Bedreddin İznik'e gönderilirken, "halifeleri arasında lanetlenesicelerin başbuğu" olarak nitelediği Börklüce Mustafa'nın Aydınli'ne giderek, orada halkın ve ileri gelenlerin gözünü fesatlık bağları ile bağlayıp, nice saf kimseleri hile ve düzenle tuzağına düşürdüğünü; sevgi tohumlarını, "kavrayışı kıt Türklerin" gönül tarlalarına ekivererek Aydın halkının zayıf yürekliğini bir bir kendisine bağladığını; aslında tek inandığının sapıklık, gerçek tutumunun da fesatlık olup, kalp ocağında serkeşlik ateşini yakmakta olduğunu; nitekim dünya tutkusunu dile getiren dolu ile sarhoş, şehvet azgınlığı ile kendini kaybetmiş, nefis denilen şeytana tutsak olmuş bir nice cahil ve günlük yaşayan insanı, refah ve güzel günler umuduyla tava getirip, aldaticı sözlerle kendine çektiğini, bu suretle çevresinde toplananların sayısının arttığını, kendi havasına uyanların çoğaldığını, böylece üç binden fazla yaya ve atlı fesatçıya başbuğ olup, kendi görüşlerini uygulama davasına kalktığını, sapıklık sancakları açtığını ve kargaşayı kopardığını haber alan Şeyh, Sâdeddin Efendi'ye göre, işin sonunun felaket ve bu düzme alayın elde edeceği tek şeyin dehşet olacağını düşündü; bu yüzden kendisinin sorguya çekilme ihtimalini de hesaba katıp, kaçmaya çalıştı.¹²²

Bedreddin'in önce İsfendiyar'ın ülkesine gittiğini, Musa Çelebi'ye olan yakınlığı nedeniyle Eflak hakimiyle de tanış olduklarından, İsfendiyar diyarından gemiyle Eflak diyarına ulaştığını, "Eflak kafirinin" şeyhin gelişini sevinçle karşıladığını, ona hesapsız ikramlarda bulunduğunu hatırlatan Sâdeddin Efendi, bu sırada Mehmed Çelebi'nin Selanik Kalesi'ni fethetmeyi tasarladığı için Rumeli yakasına geçerek oraya hareket ettiğini, Börklüce Mustafa'nın başkaldırarak bir fesat kopardığı haberi gelince, Rumiye-i Suğra (Amasya-Sivas) hakimi olan Şehzade Sultan Murad'ı bu yaramaz güruhu defetmek üzere görevlendirdiğini, Bayezid Paşa'yı da yanındaki seçme askerlerle onun emrine verdiğini belirttikten sonra, İdris-i Bitlisî'nin eserinden, Bayezid Paşa'nın Börklüce cenginde bile olmadığı, belki Rumeli'de Bedreddin'e karşı yapılan harekatta padişahın

¹²¹ Hoca Sâdeddin Efendi, *age*, s. 110.

¹²² Hoca Sâdeddin Efendi, *age*, s. 110-11.

kuvvetlerine komuta ettiğinin anlaşıldığına değinerek, kaynaklardaki farklılığa dikkat çekiyor ve ayrıca, Bitlisi'nin eserinde Börklüce'nin yanında on bine yakın bir kuvvetin, Torlak Hod İbn Kemal'in yanında ise üç binden fazla insanın toplandığının görüldüğünü, ama Neşri Tarihi'nde her ikisinin topladıkları askerinin beş binden az olduğunun belirtildiğine dikkat çekerek, Börklüce Mustafa ile Şehzade Murad'ın, Aydınli'nde Karaburun denilen yerde savaşa tutuştuğunu, iki tarafın birliklerinden, atlıların ayaklarından kalkan tozların dönen gök kubbenin parlak yüzünü kara renge bürüdüğünü, kılıçların şakırtılarından, safların tokuşmalarından, bunların Behram'ın kan dökücü askerlerine denk olduklarının belirttiğini; işin sonunda, “sapıklık ve ahlaksızlık denizinde yüzen kendini bilmezlerin” yiğitlerin saldırıları karşısında helak olduklarını, başbuğları olan sözde sofuyu kılıca lokma eylediklerini ve askerlerin beklenmeyecek derecede bol ganimet çıkardıklarını anlatan Sâdeddin Efendi, Şehzade Murad'ın bu ili tımarlara bölerek askerlerine paylaştırdığını, Manisa yöresine gönderdiği Bayezid Paşa'nın ise orada yakaladığı Torlak Hod İbn Kemal'i idam edip adamlarını temizleyerek, koparılan bu fitneyi bastırıldığından söz eder.¹²³

Börklüce ve Torlak olaylarının bastırıldığı günlerde Şeyh Bedreddin'in Rumeli yakasında kendisine bağlı olanları çevresinde topladığı; kazasker iken birçok kimseye iş vermekle, nice kimseye görev bulmada yardımcı olmakla, mal ve mülk sahibi birçok kişiyi korumakla, işsiz güçsüzleri iş sahibi etmekle kendini sevdirmiş olduğundan, yanında kalabalık bir topluluk meydana geldiğini, bunlarla önce Silistre'ye, oradan da Deliorman denilen ağaç denizine girdiğine değinen Hoca Sâdeddin, Bedreddin'in çevredeki yakınlarına adamlarıyla gizlice mektuplar yolladığı şeklinde ürkütücü haberlerin kulağına erişmesiyle sadece çevresinin talan edilmesiyle yetinip Selanik fethini bir yana bırakan Sultanın, saltanatının önündeki engeli ortadan kaldırmaya öncelik vermeyi daha uygun görerek Serez tarafına hareket ettiğini ve Simavnaoğlu'nun tutuşturduğu ateşi söndürmek üzere sel gibi akan atlılarını gönderdiğini, Şeyh Bedreddin'in hakkın kendisinden yüz çevirmesi ile yılgın bir şekilde kaçış yolunu tutup Deliorman'a girerek kaybolduğunu anlatan Hoca Sâdeddin, bu esnada Börklüce Mustafa ile Torlak Hod İbn Kemal'in yenilgiye uğratılıp varlıklarının ortadan kaldırıldığını duyulduğunu ve bu bozgunun

---

¹²³ Hoca Sâdeddin Efendi, *age*, s. 111-12.

Şeyh'in kulağına da ulaştığını ve bu haberin, çevresinde toplananların birbirlerini desteklemekteki inançlarını sarstığını, dağılıp parçalanma görüntülerini ortaya çıkardığını ileri sürer ve Şeyh'in adamlarının çoğu kendisinden yüz çevirince de iş çorap söküğüne döndüğünü, kendilerini kurtarmak amacıyla Bedreddin'i yakaladıkları gibi yüce hakanın katına getirdiklerini belirtir. Yukarıda kendi anlatımı ile İdris-i Bitlisî'nin anlatımı arasındaki farka değinen Hoca Sâdeddin, burada da bu farklılığa değinen ve Bitlisî'nin, "Bayezid Paşa Şeyh ile savaşarak galip geldikten sonra, bazı güvendiği kimseleri kaçan Şeyh'in yanına gönderip, biat ettirir gibi yaptırarak yakalattı" şeklindeki anlatımını aktarır.¹²⁴

Şeyh'in ilim alanındaki üstünlüğünün, ilim ve bilgi göğünde parlayan kişiliğinin herkesçe bilinen ve kabul edilen bir gerçek olduğuna dikkat çeken Hoca Sâdeddin, Padişah'ın, zor konuları çözmekte adı unutulmayan bir alimin ortaya çıkardığı böyle bir durumun incelenmesi işini bu nedenle din alimlerine bıraktığını, bu maksatla topladığı kurulun konuyu hak üzerine çözmelerini istediğini; din alimlerinin Padişah önünde toplanarak söz aldıklarını, her birinin Şeyh'i ilim oklarına hedef yaparak serzenişlerde, azarlamalarda bulduklarını; ayaklanmakla, başkaldırmakla ilim adamlarının yüzünü kara toprağa düşürdüğü için onun ağır hakaretlere ve cezalara layık olduğunu açık ve kesin sözlerle belirttiklerini ve ortadan kaldırılması gereğini bildirdiklerini anlatan Hoca Sâdeddin, "İran'dan gelerek Anadolu diyarını uğurlu ayaklarıyla sevinçlerle doldurmuş olan, bilgi derlemek isteyenlere mutluluk getiren varlığıyla neşeler vermiş bulunan" diyerek övdüğü Mevlana Haydar-i Hirevî'nin Şeyh'i delillerle susturduğunu belirttikten sonra, devamını Bitlisî'nin anlattığı gibi anlatarak, Hirevî'nin, Bedreddin'in "Allah onu bilgisi olduğu halde yanılttı" hükmüne bağlandığını açık ve kesin delillerle ispat ettiğini, doğruluğundan şüphe olmayan "Kim size gelir de hepinize baş olan bir kimse üzerine ayaklanmanızı buyurur ve varlığınızı parçalamak isterse, onu öldürünüz!" emri gereğince, kanının dökülmesi için gereken fetvayı verdiğini; Şeyh'in de işlediği suçu itiraf etmekle, temizleyici kılıcın hükmüne ve padişahın geçerli fermanına boynunu teslim ettiğini; Padişah'ın da düzeni sağlamak ve insan oğlunun yaşantısını korumak için, vücudunun asılmak suretiyle Serez pazarında idam edilmesini buyurduğunu, nakleder. "Böylece, rıza

---

¹²⁴ Hoca Sâdeddin Efendi, *age*, s. 112-13.

yolundan şaşırın kişinin ayaklarının gideceği yer, bu ölümlü dünyada darağacının dibi oldu ve başkaldırmasını gerektiren asıl sebebin ise tahta değil darağacına çıkması olduğu anlaşıldı” diyen Hoca Sâdeddin, “önde gelen şeyhlerin uygunsuz davranışlar sonunda devrin ölüm oklarına hedef olduklarının bir gerçek olduğu”nu ekledikten sonra, “Börklüce’nin köpürüp isyan etmesi ve ayaklanıp başkaldırması üzerine sorguya çekilme kuşkusunun Şeyh’i bu sonuçla karşı karşıya bıraktığını, yoksa bu kadar değerli dini eserler ve kıymetli kitaplar yazmış olan üstün yaradılışlı ve saygıya layık bir kişinin ayaklanma, başkaldırma, hukuku ve düzeni çiğneme gibi kötü bir yolu beğenmesinin çok uzak bir ihtimal olduğunu, “Kim ki bir başkasının hayat elbisesini yırtar, elbette öldürülür” düsturunu unutmuş olmak ve dürüst yoldan sapıtmak, usul ve fûrû alanlarında böyle eserler vermiş, yazılarıyla, dersleriyle tanınmış bir kimse için imkansız bir hal olduğu,¹²⁵ görüşünü ifade eder.

3.2.9. Taşköprülüzâde (ö. 1561)

Babasının “Taşköprülü” lakabı nedeniyle kısaca “Taşköprülüzâde” olarak bilinen 16. yüzyılın meşhur biyografi yazarı Ebu’l-Hayr İsmâuddin Ahmed, amcası ve babası gibi müderris olup, pek çok medresede müderrisliğin ardından İstanbul kadılığı yaptığı sırada gözleri görmez olunca, 1554 yılında kadılıktan ayrılıp, kalan ömrünü eser telif etmeye hasretmiş bir Halvetî idi.¹²⁶ Dinî ilimlerde Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî, Seyyid Şerîf el-Cürçânî gibi Eşariyye’ye mensup alimlerin görüşleri etrafında tartışmalar yapmış, ancak kelâm ilmine ve tarihine dair bilgi verirken, İmam Matüridi’yi Sünni kelâm mektebinin kurucusu olarak gösterecek kadar Matüridiyye mezhebine bağlı kalmıştır.¹²⁷

Kendisi kadar ünlü olan ve kısaca *Şakâik* olarak bilinen eseri *eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*’de, Şeyh Bedreddin’in torunu Hafız Halil tarafından yazılan menakıbnamedeki bilgileri tekrar ettiği anlaşılan biyografisine, tamamını on tabakada kategorize ettiği Osmanlı bilginlerinin dördüncü tabakasında yer vermiştir.

¹²⁵ Hoca Sâdeddin Efendi, *age*, s. 113-14.

¹²⁶ Muharrem Tan, “Taşköprülüzâde’nin Tarihçe-i Hayatı ve Başlıca Eserleri”, *Osmanlı Bilginleri*, Taşköprülüzâde, 2. bas., çev. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 2019) içinde, s. 13.

¹²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Taşköprüzâde Ahmed Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul 2011, s. 151.

Taşköprülüzâde, muhtemelen Ebüssuûd'un şeyhülislam olduğu zamanda yazdığı eserindeki Şeyh Bedreddin biyografisinde, “Seyyid Şerif Cürçânî'nin onu hayırla yad ettiğinin rivayet edildiğini” belirtip, “Allah ikisine de merhamet buyursun”¹²⁸ demiştir. Yedinci tabakada yer verdiği, II. Mehmed zamanında sürüldüğü Manisa'da şehzade Mustafa'nın girişimiyle medreseye müderris yapılan, II. Bayezid zamanında ise İstanbul müftüsü yapılan ve ölümüne kadar bu görevde kalan Molla Alaeddin el-Arabî'nin biyografisinin sonunda, Molla'nın sıcak yaz günlerini geçirdiği Manisa'nın bir dağının zirvesinde kendisini ziyarete gelen bir köy imamından necaset kokusu aldığını söylemesi üzerine, imamın üstünü başını yoklayıp bir pislik görmediğini fakat tam oturacağı sırada cüppesinden Şeyh Bedreddin'in *Varidat* adlı risalesinin düştüğünü, bunun üzerine Molla'nın risaleyi incelediğinde içinde “icmâ-i ümmete muhalif” bilgiler olduğunu görüp, “Duyduğum koku bundan geliyormuş” diyerek imama onu yakmasını emrettiğini, imamın buna karşı çıktığını, bu kez Molla'nın, “Onu yakman gerekir, ondan sana fayda gelmez” dediği sırada, köyünden yükselen dumanın nereden çıktığına bakan imamın kendi evini gördüğünü, Molla'nın tavsiyesine uymamaktan pişmanlık duyduğunu anlattığı bir rivayete yer verir.¹²⁹

3.2.10. Lütfi Paşa (ö. 1564)

Arnavut kökenli bir devşirme olarak II. Bayezid'in saltanatı (1481-1512) ortalarında saraya alınan, Enderun'da iyi bir tahsil gördükten sonra Yavuz'un cülûsunda (1512) çuhadarlıktan başlayarak müteferrika, çaşnigirbaşı, kapıcıbaşı ve miralem olduktan sonra Kanuni Süleyman döneminin ilk yıllarında önce Kastamonu, ardından Aydın sancak beyi olan Lütfi Paşa, pek çok sefere katıldı; Yanya sancak beyliğinden sonra Karaman beylerbeyliğine tayin edildi; Korfu adasına düzenlenen seferin seyri konusunda Barbaros'la ihtilâf yaşadıktan sonra İstanbul'a döndü ve kısa bir süre görevinden azledildi, ardından divanda ikinci vezirliğe yükseldi, bu görevdeyken katıldığı Boğdan seferinde padişaha Mimar Sinan'ı takdim edip tanıştırdı; 1539'da veziriazamlığa getirildi ancak, Kanuni'nin kız kardeşi olan eşi Şah Sultan'la aralarında, zina suçlusu bir kadını

¹²⁸ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 2. bas., çev. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 2019, s. 66.

¹²⁹ Taşköprülüzâde, *age*, s. 150.

şeri ve örfi hukuka aykırı bir uygulama ile cezalandırması yüzünden, hakarete varan sert bir tartışmanın geçmesi yüzünden 1541’de veziriazamlıktan azledildi. Lütfi Paşa’nın, başka alimlere de sorduğu gibi Ebussuud Efendi’ye de bazı sorular sorup manidar sükutu karşısında, “Bu mollanın namı zatına galiptir, zira bilmediği çok, bildiği nadirdir” dediği nakledilir.¹³⁰

Hafızıkütüp Ali Bey tarafından geniş notlu ve açıklamalı olarak hazırlanan ve Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti tarafından 1925’te yayınlanan *Tevârih-i Âl-i Osmân*¹³¹ adlı eserinde, *Sultan Birinci Mehmed Han Asrı* başlığı altında Bedreddin Olayına yer veren Lütfi Paşa, Musa zamanında Simavnaoğlu’nun kethüdası Börklüce Mustafa’nın o kavgada gidip Karaburun’a yerleştiğini, o yerin halkına hayli sıkıntılar verdiğini hatta kendine “peygamber” dedirttiğini, buna benzer pek çok makul olmayan fiiller işleyerek o vilayette baş kaldırdığını, Bayezid Paşa ile Sultan Murad’ın varıp Börklüce ile buluşarak hayli cenk ettiklerini, her iki taraftan da mübalağa adam kırıldığını, neticede Börklüce’yi orada parçaladıklarını, o vilayeti zaptettiklerini; Manisa kırsalında bir iki bin torlak ile “çeng ü çegâne” ederek yürüyüp illeri azdıran Torlak Yahudi Kemal’i¹³² asıp onları dağıttıklarını; Şeyh Bedreddin’in İznik’te oturmayıp İsfendiyaroğlu’na vardığını, orada dururken bir gece gemiye binip Eflak’a geçtiğini, oradan Ağaçdenizi’ne girdiğini, Ağaçdenizi’nden çıkıp halkı kendine davet etmeleri için Zağra Ovası’na birkaç bedbaht sufi gönderdiğini, “Şimdiden sonra beylik benimdir, taht bana verildi” diye sufilerin halkı davet edip nicesinin uyarak etrafında toplandığını, ayrıca Musa Çelebi zamanında kazasker iken edindiği naip ve sevenlerinin cümlesinin yanında toplandığını, sonra işinde bir hayır olmadığını görünce dağıldıklarını ve yanında çok az adam kaldığını, Selanik üzerine düşmek için hazırlık yapan Sultan Mehmed bunu duyunca onu yakalamaları için hayli adam gönderdiğini, Şeyh’i Zağra tarafında yakalayıp getirdiklerini, Sultan Mehmed’in “Bunu nice edelim, bunca fesat etti, acaba bunu öldürmenin günahı var mı?”

¹³⁰ İpşirli, Mehmet, “Lutfi Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.27, Ankara 2003, s. 234-236.

¹³¹ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1341 (1925), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, Demirbaş No: Bel_Osm_O.00153; Yer No: 956.10152 LÜT 1341 R/1925 k.1/1, ss. 72-74.

¹³² Eserin editörü Hafızıkütüp Ali Bey buraya koyduğu 2 nolu dipnotta, “Torlak Yahudi Kemal” ifadesinin Aşıkpaşazâde Tarihi’nde “Torlak Hû Kemâl”, Hoca Sadeddin’in Tâcü’t-Tevârih’inde “Torlak hod Kemal”, Münecimbaşı’nın Sehâifü’l-Ahbâr’ında “Torlak Hod” şeklinde geçtiğini belirtiyor, bkz. Lütfi Paşa, *age*, s. 73.

diye sorduğunu, zamanın ulu danişmendi Halil adında birinin “Kanı helal, malı haram” sözü üzerine Serez’de astıklarını, anlatır.¹³³

3.2.11. Rüstem Paşa (ö. 1561)

Kanuni zamanında yükselerek 1544’de veziriazamlığa atandığı makamından, Şehzade Mustafa’nın katlinde dahil olduğu gerekçesiyle azledilse de 1555’te tekrar getirildiği bu görevinde, öldüğü 1561’e kadar kalan Rüstem Paşa’nın¹³⁴ adıyla *Rüstem Paşa Tarihi* olarak bilinse de, gerçekte Rüstem Paşa için Matrakçı Nasuh’un yazdığına inanılan¹³⁵ *Târîh-i Âl-i Osmân* adlı eserde, *Hurûc-ı İbn-i Kâdı-yi Simavne* başlığı altındaki kısımda; Sultan Muhammed, kardeşi Musa Çelebi’nin işini tamam eylediğinde, Musa’nın kadileşkeri Simavne kadısı oğluna ulufe tayin edip İznik’e sürdüğü; bu Simavne kadısı oğlunun kethüdası olan Börklüce Mustafa’nın Karaburun’a varıp hayli mürailikler edip Aydın vilayetinin ekserisini kendine döndürüp, o yerde velayet davası edip halkı ibahat mezhebine davet eylediği hatta illerde meşhur olduğu; Simavne kadısı oğlu bunu işitince kaçıp İsfendiyar’a vardığı, oradan gemiye binip Eflak’a geçtiği, oradan Ağaçdenizi’ne varıp makam tuttuğu, Börklüce ile ittifakının olduğunun bilindiği, böyle olunca Sultan Muhammed’in Bayezid Paşa’yı Börklüce’nin üzerine gönderdiği, varıp buluşunca mübalağa cenk olduğu, cenk içinde Börklüce’yi öldürdükleri, sonra geçip Manisa’da Torlak Kemal’i bulup onu da bir müridiyle berdar ettikleri; bu sırada Sultan Muhammed’in Serez’e geldiği ve Selanik’e düşmek istediği, bu tarafta Simavne kadısı oğlunun Ağaçdenizi’ne girdiği, etrafa birkaç bedbaht sufiler göndererek, “Şimden geri bana gelip mutî olun, padişahlık bana verildi, kime sancak ve subaşılık gerekse yanıma gelsin” dediği, böylece hayli adam topladığı, bu toplananların sonradan herifte padişahlık eseri olmadığını gördükleri, hemen tutup Serez’de Sultan Muhammed’e getirdikleri, Sultan Muhammed’in buyurmasıyla Simavne oğlunu pazara götürüp astıkları¹³⁶ anlatılır.

¹³³ Lütfi Paşa, *age*, s. 72-74.

¹³⁴ Ncedet Öztürk, *Osmanlı Tarihçileri*, 2. bas., Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 64.

¹³⁵ Göker İnan, *Rüstem Paşa Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2011, s. 64.

¹³⁶ Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi (Târîh-i Âl-i Osmân)*, haz. Göker İnan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019, s. 214.

3.2.12. Ebüssuûd Muhammed (ö. 1574)

Ebüssuûd'un babası Halvetiyye tarikatına mensup İskilipli Şeyh Muhyiddin Muhammed (öl. 1516), II. Bayezid'in Amasya sancak beyliği sırasında sevgisini ve dostluğunu kazanmış, Bayezid'in padişah olmasından kısa bir süre sonra İstanbul'a davet edilmiş ve burada kendisi için bir tekke inşa ettirilmiş, II. Bayezid'e yakınlığı dolayısıyla "hünkâr şeyhi" diye de bilinmiştir.¹³⁷ Bedreddin'e pek büyük saygı gösteren Şeyh Muhyiddin, "*Hakıykat ul-hakaayık fi Keşfi esrar id-dakaayık*" adını verdiği *Varidat* şerhinin baş tarafında, "Peygamber'in şeriatının güneşi, Mustafa yolunun Bedr'i, Muhammed'e mensup hakikatin mazharı, Hakk'ı bir bilen arif ve gerçeği gerçekleştirmiş erlerin seçkini; Allah'a mensup bilginlerin bilgide tam inanca, gerçeğe varanların sultanı, hak, şeriat ve takva ve dinin Bedr'i" olarak tanımladığı Bedreddin için, Allah'tan onun aziz sırrını kutlamasını niyaz etmiştir.¹³⁸ Şeyh Muhyiddin Muhammed'in oğlu Ebüssuûd, ilk kez 1516'da hizmetine girdiği I. Selim zamanında, çeşitli şehirlerin medreselerinde müderrisliğin ardından İstanbul kadılığı yaptıktan sonra, Kanunî tarafından önce 1537'de Rumeli kazaskerliğine, ardından 1545'te iki yüz akçe yevmiye ile şeyhülislamlığa atanmış, zaman içinde günlük altı yüz akçe maaşa ulaşmış, bu makamda yaklaşık yirmi dokuz yıl kalmıştır. İlmiye teşkilatına çeki düzen veren *İlmiye Kanunnamesi*'ni hazırlamış, ama ilmiye mesleğindeki ilk bozulmalar da Ebüssuûd'un şeyhülislamlığı döneminde görülmeye başlanmıştır. Tekkelerde Yunus Emre'nin şiirlerinin okunmasını "açıkça küfür" sayacak kadar katı bir tasavvuf aleyhtarı olan Ebüssuûd, hepsi de Kanunî zamanında, görüşlerini şeriata aykırı bulduğu için İsmail Maşukî (ö. 1538), Muhyiddin Karamanî (ö. 1550) ve Hamza Bâlî (ö. 1561-62) gibi şeyhler hakkında idam fetvası verdi.¹³⁹ Ebüssuûd Şeyhülislamlığı sırasında Bedreddiniler hakkında verdiği bir fetvada, "Semâvetlü taifesinden bir taife, şarap içtikten sonra birbirlerinin karılarını rızalarıyla tasarruf etseler, bunlara ne lazım geldiği" konusunda fetva talibine, "katledilmeleri gerektiğini" bildirir. "*Varidat* sahibi Şeyh Bedreddin Simavî'yi tekfir etmeyip lanet etmeyen kafirdir" diyen kişiye nasıl davranacağını bilemeyen bir başka fetva talibine, "onun müritlerinden olan kafirdir demek lazım geldiğini" bildirir ama, "adını anmayan

¹³⁷ Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1994, s. 365.

¹³⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, s. 42.

¹³⁹ Ahmet Akgündüz, agm, s. 366-67.

ve lanet etmeyen kendi halinde Müslümanın kafir olmayacağını” da ekler; bir başka fetvasında ise, “Ehli sünnet ve cemaatten olan kişi, ‘Şeyh Bedreddin dervişlerini, kim ki evinde konuk ederse tazir edip cerime hükmedin’ dese, şer’an doğru olur mu” sorusuna, “Bednamlık ile meşhur olan Semâvenli taifesinden ise, onlara meşrudur, ama konağı tazir edip cerime almak meşru değildir” cevabını verir.¹⁴⁰

3.2.13. Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600)

Gelibolu’da doğduğu için bu lakapla anılan Âlî Mustafa Efendi, medrese tahsili gördükten sonra yazdığı ilk eseri *Mihr ü Mâh*’ı, şehzadeligi sırasında II. Selim’e sunarak ona divan katibi oldu ama, müderrislik veya kadılık talep ettiği Şehzade’den de babası Kanuni’den de yüz bulamadı; Kanuni’den III. Mehmed’e kadar dört padişah zamanında yaşayan Gelibolulu, hep yüksek mevkiler talep etse de, aralıklarla azledilip işsiz kaldığı zamanların da olduğu memuriyet hayatında en fazla sancak beyliğine kadar yükselebildi ve Cidde sancak beyi iken 1600 yılında öldü.¹⁴¹ Aradığını bulamadığı, bulduğu ile yetinmediği, mevki ve servet hırsı, kibir ve gururu, kendinden başka kimseyi beğenmemedeki ölçüyü kaçırmasıyla devrinde pek sevilmediği, istediği mevkilere getirilmediği veya azledilerek tahkir edildiği, makam elde edebilmek için ölçüsüz zillet ve dalkavukluk yapmaktan çekinmediği¹⁴² ileri sürülen Gelibolulu, muhtemelen 1592

¹⁴⁰ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 193. Düzdağ, üç fetvayı da Bayezid Umumi Kütüphanesi’ndeki 2757 nolu yazmanın B.317a nolu sayfasından çevirdiğini belirtiyor. Fakat Düzdağ’ın çevirisinden otuz beş yıl kadar önce M. Şerefettin Yaltkaya, Hafız Halil’in *Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi*’ni ele aldığı bir makalesinde, Fatih’teki Millet Kütüphanesi’nin Carullah Veliyyüddin Efendi kısmında 1055 numaralı *Hakikatü’l-hakaik Keş-i esrari’-d-dakaik* adlı *Varidat* şerhinin son taraflarında yer aldığını belirttiği bu üç fetvadan ilkinin Ebüssuûd (ki, bu fetvayı talep edenin arz ettiği olay, Yaltkaya’nın aktardığından oldukça farklı olup; “Şeyh Bedreddin sevenlerinden bir taife avratları ve oğlanları ile bir yere toplanıp şarap içip, adı geçen cahil şeyhin türbesi için ‘Kabe budur, okumak yazmak nedir, ilim bizim batın ilmimizdir deyip şer-i şerife muhalif nice sözler ve haller edip yanlarında olan Sünniler bunların sözlerinden ve eylemlerinden yeter derecede acı çekmiş olsalar, bu Sünnilere ve adı geçenlere ne lazım olur” şeklindedir), son ikisinin ise Hoca Ali adlı bir kimse tarafından verildiğini belirtir (bkz. M. Şerefeddin, “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddine Dair Bir Kitap”, *Türkiyat Mecmuası*, c. III, 1926-1933, İstanbul 1935, s. 233 [*Soyadı Kanunu* 2 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe girmiş olsa da, adı geçen dergi 1935 yılında yayınlandığı halde M. Şerefeddin henüz Yaltkaya soyadını kullanmadığına göre, makale anılan kanunun yürürlüğünden önce yazılmış olmalıdır.]). Gölpinarlı ise, Yaltkaya’nın adını verdiği bu *Varidat* şerhinin, biraz farklı bir imlayla, Ebüssuûd’un babasına ait olduğunu belirtir (bkz. Abdülbâki Gölpinarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, s. 42).

¹⁴¹ Bekir Kütükoğlu, “Âlî Mustafa Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 414.

¹⁴² Necdet Öztürk, *Osmanlı Tarihçileri*, 2. bas., Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 72.

kışında yazmaya başladığı¹⁴³ eseri *Künhü'l-Ahbâr*'da, olayları “Hâdise” ve “Vâkıa” olarak tasnif edip anlatmıştır. Musa Çelebi'nin cülusundan sonra meydana gelen “Dördüncü Hadise (*Hâdise-i Râbi'a*)” olarak Musa-Mehmet Çelebi kardeşlerin çatışmasını anlattığı kısımdaki “*Elkissa*”da, Mehmed'in, Musa'yı ortadan kaldırdıktan sonra onun Rumeli beylerbeyi “evlâd-ı Mihâl”i Tokat Kalesi'ne hapse gönderdiğini, bazı suçluların ise hatalarını affettiğini belirtmesinin ardından, “büyük faziletleriyle yüzyılın ve zamanın biricigi ve pek çok eser telif etmesiyle devranın asıl iftiharı”¹⁴⁴ olarak tanımladığı Kadı Simavnaoğlu'nu fazlından dolayı idam etmediğini, hizmetten ayırarak yüz akçe maaş bağlayıp, “evlâd u iyâli” ile birlikte İznik'e sürdüğünü ve bu olayın 1413 senesinde gerçekleştiğini¹⁴⁵ anlatır. Biraz ileride de Bedreddin'i “dönemin ulemasından, ilimler sahibi, türlü türlü telifleri ile bilinip anılan, yüce kerametleriyle asırların ve zamanların malumu şöhretli bir feylesof ve yüce vasıfları olan bir alim olarak tanıtır ve biraz önce onun hakkında verdiği bilgileri tekrar ederek, Şeyh'in İznik'te göz hapsinde olup, başka memleketlere salıverilmemesinin işaret edildiğini¹⁴⁶ belirtir. Bedreddin'in sonradan firar ederek İsfendiyar'a vardığını, muradının Tatar egemenliğindeki vilayet-i Deşt-i Kıpçak'a gitmek olduğunu, fakat İsfendiyar'ın Âl-i Osmân'ın gazabının şiddetinden çekindiğini bildirerek Şeyh'i başkente (Edirne) gönderdiğini, bu sefer Zağra'da oturmasının buyrulduğunu aktaran Gelibolulu, bunu duyan çevredeki eski ahbablarının etrafında toplandıklarını, kesinlikle bazı fesatçıların Sultan Mehmed'e, etrafına toplanan bu kalabalıkla onun mutlaka saltanata talip olacağını bildirdiklerini, kendi çıkarlarıyla aynı değerdeki Mevlânâ Haydar-ı Acemî'nin bir şekilde katline ferman vererek, ortadan kaldırılması için sultana ruhsat göstermesi neticesinde “musîbet-i vefâti”nin gerçekleştiğini yazar ve bilinen eserlerini saydıktan sonra, Şeyh'in keramet göstermesi bakımından bir-iki kez ölüleri canlandırdığının gayet meşhur olduğunu belirterek, Musa'nın devlet zamanında onun büyük yerini tutacak çapta başka bir alimin varlığının bilinmediğini de ilave edip, ölüm tarihi olarak 818/1415-16 yılını kaydeder.¹⁴⁷

¹⁴³ Jan Schmidt, “Künhü'l-Ahbâr”, *DİA İslam Ansiklopedisi*, c. 22, Ankara 2002, s. 555.

¹⁴⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2019, s. 99.

¹⁴⁵ Gelibolulu, *age*, s. 99-100. Gelibolulu burada yüz akçe maaş bağlandığını belirtse de, birkaç sayfa ileride bu kez bin akçe ile İznik'e sürgün edildiğini, belirtir.

¹⁴⁶ Gelibolulu, *age*, s. 101-102.

¹⁴⁷ Gelibolulu, *age*, s. 102.

Gelibolulu, eserinde *Yirmi Dördüncü Vâkıa (Vâkıa-i Râbi‘a ve ‘İşrîn)* olarak Mehmed Çelebi'nin saltanata üçüncü cülusundan sonraki olayları anlattığı kısımda, “*İkinci Hadise (Hâdise-i Sâniye)*” olarak Börklüce Mustafa olayına yer verir. Cülustan sonra Aydın vilayeti kenarında Trabûzen* adlı sahilde Sofi Kisra adında Börklüce Mustafa şöhreti ile namlı bir mübahinin peyda olduğunu, Anuşirvan neslindenim diyerek şer‘-i şerîf hilafına bazı liyakatsiz hallere izin verip, kalabalık bir topluluk edindiğini hatta peygamberlik iddiasında bile bulunduğuna değinerek, geçmişte Simavna Oğlu'nun kethüdası ve müridi olarak, bir taraftan ortaya çıktığını ve giderek şeyhinin de ortaya çıkmasının yolunu açtığını, Şehzade Sultan Murad Han'ın Manisa'da mirliya bulunarak fitneyi def etmeye memur olduğunu, Bayezid Paşa ile söz ve güç birliği yaparak, rafz ve ilhad erbabının haklarından gelindiğini¹⁴⁸ anlatır. “Sultân-ı cihân-sitân” tarafından fetih ordusunun başında gönderilen vezir Bayezid Paşa'nın, Tire yakınlarında onlarla savaştığını ve pek çok çatışma ve katliamın sonunda Rafızilerin mağlup ve helak olarak, dört binden fazla fesatçı mülhidin keskin kılıçla yok edildiklerini belirten Gelibolulu, mülhitlerin reisinin yaralı olarak ele geçirildiğini ve o yaradan öldüğünü belirtir ve bunların Allah'ın bir olduğunu söylediklerini, Muhammed'in Allah'ın resulü olduğunu söylemediklerini ve güya serdarları olan mülhidi peygamber yerine koyduklarını anlatır. Birkaç sayfa önce “*Dördüncü Hadise (Hâdise-i Râbi‘a)*” kısmında “Elkısısa” olarak ve tarih vererek bahsettiği Bedreddin olayını bir kere daha, bu kez “*Yedinci Vâkıa (Vâkıa-i Sâbi‘a)*” ve tarihsiz olarak anlatan Gelibolulu, Şeyh'in İznik'te “ehl ü ‘iyâli ile” otururken, müridi Börklüce Mustafa'nın ortaya çıkmaya cüret ettiğini duyunca istemeden hareket edip Emir İsfendiyar'ın yanına gittiğini, gizlice gemiye binip Rumeli yakasına geçtiğini, bazı tarihçilere göre, İznik'ten kendi isteği ile ayrılmayıp padişahın emriyle sürüldüğünü, neticede Kefe'ye geçtiğini, Silistre'den dolaşp Dobruca'ya geldiğini, Börklüce Mustafa'nın asılsız yere huruç ettiğini, huruç hakkının kendisinde olduğunu iddia ettiğini, günden güne azarak yanına nice levent ve uğursuzların üşüşüğünü, bu şekilde insanları yoldan çıkarıp gezerken durumun Sultan Mehmed'e bildirildiğini, iki üç yüz adamıyla

---

* Gelibolulu'nun, tüm kaynaklarda Karaburun olarak gösterilen yere neden Trabûzen dediği anlaşılamadığı gibi, Trabzon dışında bir yer adı olarak ilk kez Gelibolulu'nun eserinde rastlanan bu sözcüğün nerenin adı olduğu bulunamadı, fakat bu sözcüğe de yalnızca bir tek makalede rastlandı, o da bir yer adı olarak değil, merdiven parmaklığı (trabzan/trabzan) olarak geçmektedir. bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “1624 Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 34 (1984), s. 162.

¹⁴⁸ Gelibolulu, *age*, s. 124.

gönderilen Kapıcıbaşı Elvan Ağa'nın Şeyh'i Zağra'da yakalayarak Serez'e getirdiğini, Acem Haydar fetvası ile bir çarşıda asıldığını, katlinin helal malının haram olduğu şeklindeki fetvanın kendisine gösterildiğini ve kendisinin de bunu imzası ile tasdik etmesi üzerine “hakkından gelindiğini” kaydeder ve “amma” diyerek, faziletinin ve diğer hallerinin ulema kesimince ortaya konduğunu da ilave ettikten sonra “*Sekizinci Vakıa (Vâkıa-i Sâmine)*” olarak Torlak Kemal olayını aktaran Gelibolulu, Torlak Hû Kemâl adındaki abdalın, uğursuz ve kalleş zümresini azdırıp iki bin fesatçı ve azgın ile “çeng ü çegâne” ederek Deccal gibi gezdiklerini, Kemâliler adında bir güruh olup halkı azdırdıklarını, bundan Hudâvendigar'ın haberi olunca asker gönderip çoğunu kılıçtan geçirttiğini, Torlak Hû Kemâl'in kendisinin Manisa'da asıldığını¹⁴⁹ aktarır.

3.2.14. Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1628)

Şereflikoçhisar'da doğup Sivrihisar'da ilk tahsilinden sonra İstanbul'da Küçük Ayasofya Medresesi'ne giren Aziz Mahmud Hüdâyî, medreseden hocası Nâzırzâde Mısır'a kadı tayin edildiği yıllarda yanında bulundu; 1573'te Mısır'dan dönüşünde Bursa Ferhâdiye Medresesi'ne müderris ve Câmî-i Atık Mahkemesi'ne naip tayin edildi; hocasının ölümünden etkilenerek resmi görevlerinden ayrılıp intisap ettiği Muhyiddin Üftâde, seyrü sülûkünü tamamlayınca onu kendi memleketi Sivrihisar'a halife tayin etti fakat altı ay sonra şeyhi Üftâde'yi ziyaret için döndüğü Bursa'da şeyhi vefat edince Rumeli'ye geçip, Trakya ve Balkanlar'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a gelerek, Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin delaletiyle tayin edildiği Küçük Ayasofya Camii Tekkesi'nde sekiz yıl şeyhlik makamında bulunduğu sırada Üsküdar'da satın aldığı arsa üzerine, bugünkü Aziz Hüdâyî Dergahı'nı kurdu ve Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'nde perşembe günleri vaaz vermeye başladı. Sultan Ahmed Camisi'nin 1616'da açılışında ilk hutbeyi okuyan ve her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz veren Hüdâyî, Üsküdar'da bulunduğu yıllarda Bulgurlu'da bir çilehane ile bir hamam yaptırmış; çilehanenin bulunduğu yerdeki Bulgurlu Köyü, Ilısluk tarlaları ve Gaziler Tepesi'nin bir kısmı, I. Ahmed tarafından bir fermanla Hüdâyî adına tescil edilmiştir. Kanuni'nin Mihrimah Sultan'dan torunu Ayşe Sultan ile evlenerek hanedana damat olan Aziz Hüdâyî, devrinin padişahlarıyla yakın ilgi

¹⁴⁹ Gelibolulu, *age*, s. 125-27.

kurmayı başarmış; III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlara mektuplar yazarak öğütler vermiş, IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşatmış, zaman zaman padişahların davetlisi olarak saraya gitmiş ve onlarla sohbetlerde bulunmuştur. İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd anlayışına bağlı bir mutasavvıf olarak bilinen Hüdâyî'nin sağlığında devlet ricalinden pek çok isim dergahına müntesip veya müdavim olmuş, vefat ettikten sonra da Anadolu ve Balkanlar'daki dini-tasavvufi hayat üzerindeki etkisi altmışa yakın halifesi vasıtasıyla sürdürülmüş; 1850 yangınında yanan Külliyesi, devrin padişahı Abdülmecid tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.¹⁵⁰ Halvetiyye'nin bir kolu olarak Bayramiyye'den doğduğu ileri sürülen Celvetiyye tarikatının da kurucusu kabul edilen Aziz Mahmud Hüdâyî, kendisine intisap eden müridin tabiat, nefis, ruh ve sır mertebelerini aştıktan sonra vücudunun ortadan kalktığına ve geride “vâcibü'l-vücûd olan Hakk'ın vücudunun” kaldığına inandığı, bu şekilde sülûkünü tamamlayan müridini halife tayin ederek irşatla görevlendirdiği; müritlerine sabah namazından sonra kendisinin düzenlediği ve “hizb-i Hüdâyî” denilen özel bir vird okuttuğu; diğer tarikatlarda kıyam, devran, sema gibi isimler verilen ayine Celvetiyye'de “nısf-ı kıyam” veya “Hızır kıyamı” denildiği, böyle adlandırılmasının iki farklı rivayetten kaynaklandığı, bunlara göre Hüdâyî'nin, kuûd tevhidi sırasında postunda otururken Peygamber'in veya Hızır'ın ruhaniyetini gördüğü, saygı için ayağa kalkmak istediğinde ayağa kalkmamasının emredildiği, onun da zikre dizi üzerinde devam ettiği, bu olaydan sonra Celvetiyye'de bu şekilde zikir yapmanın gelenek halini aldığına inanılmaktadır.¹⁵¹

Bağdat yakınlarındaki Medâin'in fethi dolayısıyla zamanın padişahına* yazdığı mektuba, “bu fetihden ötürü Kızılbaş taifesine yaklaşmış olmasının pek büyük bir iş olduğu”nu ifade ederek başlayan Hüdâyî, bu sebeple bir açıklama yapması gerektiğini belirterek, “Yıldırım Bayezid zamanında Şeyh Bedreddin diye tanınan, asılmış ve Allah'ın gazabına uğramış bir şeyhin ortaya çıktığı”nı, “*Varidat* ismiyle telif ettiği kitabında cesetlerin haşır edilmesini ve kıyamet gününü inkar ettiği”ni, “ilhad ve ibahat yoluna girdiği”ni,

¹⁵⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991, s. 338-39.

¹⁵¹ Hasan Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, s. 273-75.

* Anılan mektupta muhatap padişahın kim olduğu belirtilmese de, mektubun Medâin'in fethi vesilesiyle yazıldığı gözönüne alındığında, Bağdat'ın 30 km güneydoğusunda yer alan bu şehrin fetih tarihi olan 1638, IV. Murad'ı göstermektedir.

“Dobruca ve Zağra’da riyazete çekilerek oradaki hayvan gibi cahil avamın kalplerini çeldiği”ni, “itikatlarını ifşa ettiği”ni; “ehl-i sünnet ve’l cemaat mezhebine muhalefet edip, kendisinden önceki padişahlardan bir padişaha başkaldırarak o diyarlarda çok kimseleri yanına topladığı”ni, “nihayet bu işlerinin duyulduğu”nu, “henüz İstanbul fethedilmemişken, Edirne’de bulunan merhum Sultan Musa’nın bunun üzerine yürüyüp bu mülhidin yanında toplananları dağıttığı”ni, “nihayetinde bu mülhidin ölülerini yanına alarak kaçtığı Serez’de yakalanarak şer’-i şerif ile ve kanun ile asıldığı”ni, “mezarının da orada olduğu”nu anlatır.¹⁵² Bedreddin’in ortaya çıktığı zaman, kimin adamı olduğu ve kime karşı huruç ettiği konularındaki bilgisi tarihi gerçeklerle ve kendisinden önce yazılmış eserlerdeki bilgilerle çelişen Hüdâyî, bu hatalı tarih bilgilerinden sonra sözü, güncel bir tehlike olarak gördüğü Bedreddin’in ardıllarına getirerek, “o zamandan beri Balkanlar’ın diğer tarafında habisliğinin yayılıp saçılmakta olduğu”nu, “ona bağlı olanların mülhidlikle ve haramı helal saymakla meşgul oldukları”ni, padişaha bildirmektedir.¹⁵³ “Allahü Teala onun kabrini cennet kokularıyla kokulandırın” diye temennide bulunduğu ve “Allahü Teala’nın rahmetine ve mağfiretine duacısı olduğu”nu belirttiği cediti “Sultan Süleyman zamanında, Sultan Bayezid namına Dobruca’da ‘Celaliler’ ortaya çıkıp bir hayli fitne ve fesat cemiyeti teşkil etmişlerdi ki, bunlar da onların devamıydı” deyip, “Kızılbaşlarla bir oldukları” ve “öteden beri Kızılbaşlar ile aralarında işbirliği ve antlaşmalar olduğu”nu eklemekte ve “hala Dûçeler (دوچه لر) diye tanınan köylerde* fitne ve fesat çıkarmaya devam etmekte” olduklarını bildirmekte, “hatta orada bulunan sipahi askerlerinin, Kızılbaşlar üzerine sefer olduğunda bunlara Kızılbaşlar üzerine gitmeleri emredildiğinde, kimisinin tımarı bıraktığını, kimisinin kılıcını mühürleyip gittiğini ve ‘timar hatırı için, er olana kılıç çekmeyiz’ dedikleri”ni belirtip, “bu sipahi askerlerinin içinde şer’-i şerife, sünnet-i seniyyeye bağlı kimselerin asla bulunmadığını” ekleyerek, bunların, “Müslüman öldürmeyi kafir öldürmek gibi bilen Rafiziler” olduğunu ve “her fesadın ve her fitnenin kaynağı, merkezi” olduklarını

¹⁵² Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî, “Sultan I. Ahmed’e Mektup”, *Edirne-Simâvne Kâdîsı Emir İsrâ’il Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, haz. Şaban Er, tashihli ve ilaveli 2. baskı, Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, s. 405.

¹⁵³ Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî, *age*, s. 405.

* Bulgar akademisyen Katerina Venedikova, Hüdâyî’nin “Duçeler diye tanınan köyler” dediğinin, Balkanlarda Toyce veya Tavıçe adıyla bulunduğunu belirtiyor. *bkz.* “Bedreddin Simavi’nin Devri ve Taraftarlarıyla İlgili Bazı Kaynaklar ve İncelemeler”, *Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu – Bildiriler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi Yay., İzmir 2017, s. 377.

bildirmekte ve “sayılarının da çok olduğunu; içlerinde, şeyhleri namında şeytanları bulunduğu”nu, “bu şeytanların, daima dalalet ve İslamiyet’e muhalefet üzerine hareket etmekte oldukları”nı, “bunların bir araya geldikleri Işık zaviyeleri olduğu”nu, “kendilerine Semavnî dedikleri”ni, “şeyhlerine ise Semavioğlu denildiği”ni anlatıp, “apaçık olarak eshâb-ı kirâm hazretlerine, çehâr yâr-i güzîn hazretlerine tan eden bu ışık taifesinin pisliklerini vasıflandırmanın imkansız olduğu”nu belirttikten sonra, bunların “daima Kızılbaşların ortaya çıkmasını ve yayılmasını temenni ettikleri”ni, hepsinin “tam rafizi, mülhit, zındık kimseler olduğu”nu bildirir ve Medâin şehrinin fethini kastederek, padişahın “bunlar üzerine cihadı”nı “cihad-ı ekber” ve “en temiz gaza” olarak niteleyerek padişaha dualarını sunduktan sonra devamla, “bu taifenin yoklanması gerektiği”ni, “sayılarının çok olduğu”nu bildirmekte, “bunların asla reaya ve beraya yani Müslüman halk ve devlete haraçlarını, cizyelerini ödeyen gayri Müslim halk olarak dahi görülmemesi” gerektiğini ifade ettikten sonra da, “sancaklarda, kadılıklarda yaşayanların arasında şer’-i şerifin ahkâmını tatbik ve bunların bozuk itikatlarını yok etmek gerektiği”ni öneren Hüdâyî, bunu yapmak için “her bir köye ehl-i sünnet itikadında bir imam tayin edilmeli, bunların erkeklerine, kadınlarına, çocuklarına ehl-i sünnet itikadını öğretmelidir. Toplandıkları ışık tekkeleri de yoklanmalı ve teftiş edilmelidir. Bunlar, eshâb-ı kirâm ve çehâr yar-i güzîn hazretlerine tan etmeyi, düşmanlığı kendi iradeleriyle terk edip şer’-i şerife, sünnet-i seniyyeye tabi olurlarsa, ne ala! Aksi halde, ortadan kaldırılmalı ve münasip olan ne ise yapılmalıdır!” dedikten sonra, “bu iki taifenin kabahatlerini dil ile anlatmanın, açıklamanın doğru olmadığını”, kendisinin yaptığıının “kısa ve güzel bir özetle bildirmek” olduğunu, “eğer istenirse ayrıntılı olarak bildirebileceğini”, çünkü “Babaeski’de bulunduğundan, bu taife ile çok kıssası, macerası olduğu”nu ilave eder ve “onları, orada olan şeyh efendiler, alimler, salihler ve Müslümanların hepsinin bildiği”ni belirterek onları tanık gösteren Hüdâyî, “orasını da temizleseydiniz, tamam olurdu” diyerek, “bunun çok zor bir iş olmadığını, bunların başlarını yoklamakla halkın ıslah olacağını” belirtir.¹⁵⁴ Padişaha tavsiyelerini sürdüren Hüdâyî, “bunlar”ın “Kur’an’ı Kerim’i inkar ettikleri”ni, “İslamiyet’in şiarlarını tamamen ortadan kaldırdıkları”nı; “namaz kılanı, oruç tutanı, Kur’an’ı Kerim’e riayet edeni öldürdükleri”ni iddia ederek, padişahın “Medâin’i fethetmekle çehâr yar-i güzîn

¹⁵⁴ Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî, *age*, s. 406-407.

hazretlerinin intikamını Doğu'dan aldığı'nı, "şimdi de Batı'da olanlardan almasının farz olduğu"nu bildirir ve bunun "kolay" olduğunu belirtir; "zira bunlar, İslam memleketi içindedirler, hemen bir şeyhleri tutulsa ve şer'-i şerifin emri ile siyaset olunsa, iş tamamdır ve bu her tarafta duyulursa diğer şeytanların yerlerinde durmayıp kaçacakları gün gibi meydandadır" dedikten sonra son tavsiyesini arz eder: "O Şeyh Bedri'nin ektiği, saçtığı tohumlar koparılıp, yok edilip Doğu taraflarında şer'-i şerifin, sünnet-i seniyyenin tohumlarını saçtığınız gibi Batı'da da saçıp yayınız ki, hayat ve mamurluk olsun!"¹⁵⁵

3.2.15. Solakzâde Mehmed Hemdemî (ö. 1658)

Babasının padişah muhafızlarının başı (solakbaşı) olmasından dolayı Solakzâde diye anılan Mehmed Hemdemî'nin, babasından dolayı küçük yaşlarda saraya girip çıkmaya başladığı, bu sayede Enderun'da eğitim gördükten sonra gençliğinden itibaren IV. Murad'ın musahipleri arasına girdiği; saraydaki görevi hakkında bir bilgi bulunmasa da, gece gündüz IV. Murad'ın huzurunda bulunduğu Evliya Çelebi tarafından rivayet edilen Solakzâde, Murad'ın ölümünden sonra İbrahim ve IV. Mehmed zamanında da sarayda kalmaya devam etmiş ve eserini burada kaleme almış.¹⁵⁶

Eserinin bu çalışmada incelenen bölümünü İdris-i Bitlisî, Neşrî ve Taşköprülüzâde'nin tarihlerinden yararlanarak kaleme alan Solakzâde, eserinde olayları anlatmaya, "*Simavna Kadısıoğlu Bedreddin ve Bağlılarının Hurucu ve Onun Katli*" başlığı altında, ilk olarak "fazıl alimlerden biri, telif ve tasnifleri ortaya koyan *Teshîl* ile *Câmiü'l-Fusûleyn* adlı kitaplarının fazlının fazlalığına şahit ve delil" olduğunu belirttiği Bedreddin'in zahiri ve batını ilimlere sahip olduğunu, fazileti ile şöhreti arttıkça bulduğu pek çok talebe ve şakirtin onun dini ilimlerinden istifade ederek dini sorunlara yakından vakıf olduklarına, onun "Musa Çelebi'nin kazaskeri ve cümleten mülkî" olduğunu, "şevket-i sultanî zuhur ettiğinde" aylık bin Osmani akçe ile İznik Kalesi'nde ikamete memur olduğunu yazarak başlar. Şeyh'in yakın adamlarından Börklüce Mustafa adlı şahsın, kendisi kazasker iken kethüdalığını yaptığını, bazı saf Türkleri riya ve tezvir ile kendine çekip, "bana hilafet

¹⁵⁵ Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî, *age*, s. 408.

¹⁵⁶ Abdülkadir Özcan, "Solakzâde Mehmed Hemdemî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul 2009, s. 370.

verildi” diyerek Aydın ilinde ortaya çıktığını, giderek pek çok “cahil ve sefih, dünyevi zevklerin sarhoşluğuyla sermest olan üç binden fazla süvari ve piyade fesat ehline” serdar olduğunu, bazı meşru olmayan sözler ile halkı dalalete sürükleyerek “Aydın vilayetini tekeline aldığını” anlatır. Adı geçen Börklüce Mustafa’nın peygamberlik davasına bile kalktığına dair bazı tarih kitaplarında kayıtlar bulunduğunu belirten Solakzâde, Börklüce’nin durumunu haber alan Bedreddin’in kendine iş açılacağı ümidine düşerek, İznik’ten kaçıp, gizlice İsfendiyar diyarına firar eylediğini, Musa Çelebi vesilesiyle Eflak Voyvodası’nın aşinası olduğundan gemi ile Eflak diyarına vardığını, Eflak hakiminin Şeyh’i kabul ederek istirahatine yönelik gerekli malzemeleri sağladığını aktarır.

Börklüce’nin huruç ettiğini, Selanik’i fethetmek amacıyla Rumeli’ye hareket ettiği sırada haber alan Mehmed Çelebi’nin, Amasya’da Rumiye-i suğra hakimi Şehzade Murad’ı bu “melun kalabalığın” def’ine memur edip, Bayezid Paşa’yı da pek çok yiğit asker ile Şehzade’nin hizmetine gönderdiğini¹⁵⁷ belirten Solakzâde, Aydın vilayetinde Karaburun adlı mahalde Börklüce Mustafa ile Şehzade Murad’ın ciddi şekilde savaştıklarını, işin sonunda Allah’ın inayeti ve yardımı ile dinden çıkanların kılıçtan geçirildiğini ve pek çoğunun helak olduğunu, yerin altını kendilerine menzil eylediklerini, serdarları olan Börklüce Mustafa’nın aynı savaş meydanında katledildiğini, kötü cesedinin varlık aleminden yok edildiğini ve daha sonra vilayetin zafer kazanan askere tımar yoluyla taksim edildiğini anlatır. Sonra Torlak Kemal bahsine geçen Solakzâde, Şehzade Murad’ın Karaburun’dan sonra Manisa tarafına yöneldiğini, orada nice evbaş ve kallaş zümresini etrafına toplayan (خودبین) Hodbîn (Torlak Kemal) namındaki abdalın, iki bine yakın müfsit ve sapkın ile birlikte kudüm ve dünbelek ile Deccal gibi gezdiklerini, Kemaliler namı ile anılan bu güruhun dolaşarak halkı “sapıklığa” davet ettiklerini, belirterek, ani bir baskınla üzerlerine varıldığını, yanında mevcut bulunan yüzsüzlerin çoğunluğu kılıçtan geçirildikten sonra kendisinin de ele geçirilip Manisa’da darağacında asıldığını anlatır.

¹⁵⁷ Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solakzâde Tarihi*, Maarif Nezâret-i Celilesi, İstanbul 1297, s. 134 (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, yer no: 956.1015 SOL 1297 H/1880 k.1/1). Solakzâde burada, İdris-i Bitlisi tarihinden anladığına göre, Bayezid Paşa’nın Börklüce Mustafa cenginde bulunmadığını, belki Rumeli’de Şeyh Bedreddin ile savaşan askerlere komutanlık ettiğini belirtir ve ayrıca Börklüce’nin askerinin Bitlisi’ye göre on bin, Neşri’ye göre ise muhtemelen beş binden eksik olduğunu, kaydeder.

O günlerde Şeyh Bedreddin'in de Rumeli taraflarında ahabplarını topladığını anlatmaya başlayan Solakzâde, Şeyh'in kazaskerken birçoğunun mansıbını tayin ettiği ve pek çoklarına destek olduğu için epey kalabalık bir halk toplayıp, beyhude bir sevdaya düşüp Silistre'ye geldiğini belirtir. Kimi belgelerde Şeyh'in Börklüce ile ittifaklarının olduğunun yazıldığına da değinir, ama bundan fazla bir şey yazmaz. Solakzâde'ye göre, "akıbetini düşünmeyen Bedreddin" sonunda kalplere girmeyi başarmış, Deliorman diye bilinen ağaçlık yeri mesken edip, etrafa mektuplar göndermeye başlamış, pek çok kimseyi sapıklığa sürükleyerek kendine döndürmüştü. Bu haber uğurlu padişah Çelebi Sultan Mehmed'in kulağına erişince, Selanik çevresini yağmalamakla yetinip, fethi erteleyerek Şeyh Bedreddin ve yanındakilerin ortadan kaldırılmasını öncelendiğini aktaran Solakzâde, Mehmed'in Kapıcıbaşı Elvan Ağa'yı bir miktar dilavere serdar tayin edip üzerine gönderdiğini, kötü işler işleyen Şeyh Bedreddin bu minval ile dalalete sapıp gezerken, kendisine tabi olan bidat ehlinin meseleden haberdar olunca pek çoğunun yüz çevirip firarı tercih ettiklerini, bazılarının ise kendilerinin kurtuluşuna vesile olması için şeyhi bağlayarak Çelebi Sultan Mehmed'in huzuruna getirdiklerini* ileri sürer.¹⁵⁸

İlim ve fazl ile meşhur olmuş, müşkül meselelerin hallinde içtihat sahibi bir büyük şahıs olduğu için Bedreddin'i din erbabına havale eden Mehmed'in, "fermanı-ı şehriyar-ı cihan ile" asrın ulemasının bir yere topladığını belirten Solakzâde, ulemanın her taraftan Şeyh'i melanet taşı ile taşlamaya çeşitli serzenişlerle gayret gösterdiklerini ve pek çok açık delillerle izalesini vacip gördüklerini anlatır. Mevlana Sadeddin Taftazanî'nin Acem diyarından o asırda gelmiş öğrencilerinden Mevlana Haydar Hirevî'nin, şeriatin delilleriyle susturup, ayetler ve hadisler ile "dilsiz" hale getirerek Şeyh Bedreddin'in "ilim sapıklarından" biri olduğunu ispat ettikten sonra katline fetva verildiğini anlatan Solakzâde, bazı tarihlerin nakline göre, Bedreddin'in fetvası kendine gösterildiğinde, "katli helal ve malı haram" sözünü kendisi imza etmiş olduğuna dayanılarak katline cevaz gösterildiğine dikkat çeken Solakzâde, "alemin ıslahı ve insanlık nizamının korunması için" Serez pazarında asılan Bedreddin'in başına, Börklüce'nin "fesat ve tuğyanı,

---

* Solakzâde burada, İdris-i Bitlisi'nin farklı bir anlatımla, Bayezid Paşa'nın Şeyh Bedreddin ile muharebe ederek galip geldikten sonra bazı güvendiği kimseleri Şeyh'e biat için gönderip, onların eliyle Bedreddin'i yakaladığını yazdığını, belirtir.

¹⁵⁸ Solakzâde Mehmed Hemdemî, *age*, s. 135.

haydutluğu ve isyankarlığının” bu hali getirdiğini belirtir; bunca şeriat kitapları ve yürürlükte olan tasnifleri bulunan fazıl ve alim bir şahıstan sudur eden eserlerin, İslam dininin müftülerinin senedi, hakikati arayan alimlerin delili olduğunu, bu türlü şenaatin ondan oldukça uzak olduğunu, Allahüalem isnatlarının zahir ve bedîd (apaçık meydanda) olduğunu kaydettikten sonra, Şeyh Bedreddin’in ne kadar alim ve fazıl olduğunu bilmek isteyenlere *Şakâik*’e bakmalarını tavsiye eder.¹⁵⁹

3.2.16. Müneccimbaşı Ahmed (ö. 1702)

Konyalı olup da Selanik’e yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed İbn Lütfullah, çulha olan babasının mesleğini beğenmeyerek, Selanik Mevlevihanesi’nin şeyhine intisap etdip bu yolda ilerleyerek İstanbul’a geldi. Buradaki Mevlevihanelerden birkaçında İslami ilimlerin yanı sıra felsefe, matematik, astronomi, astroloji, tıp ve doğal ilimlerde eğitim gördüğü sırada dikkat çekerek, IV. Mehmed tarafından otuz yedi yaşında iken müneccimbaşı atandı (1078/1668); bu görevdeyken Biga ve Kemer-Edremit (bugünkü Burhaniye) kazaları kendisine arpalık olarak verildi, derecesi de Kudüs payesine yükseltildi; IV. Mehmed’in tahttan indirilmesinden (1687) sonra kendisi de azledilince önce Kahire’ye, oradan Mekke’ye geçti; buradaki Mevlevi Tekkesi’ne şeyh oldu, bir ara Medine’ye gidip orada tefsir ve Hanefî fıkıhı dersleri verse de, tekrar Mekke’ye dönüp aynı tekkeye yeniden şeyh oldu; bu tez çalışmasında yararlanılan kitabı “*Câmiü’-d-düvel*”i hayatının bu döneminde,¹⁶⁰ kendinden önceki Âşıkpaşazâde, Oruç Bey, Rûhî Çelebi, Neşrî, İdrîs-i Bitlisî, Kemalpaşazâde, Hoca Sadeddin ve Gelibolulu Mustafa gibi Osmanlı tarih yazarlarının eserlerinden yararlanarak yazmıştır.¹⁶¹

Şeyh Bedreddin İsyanının 822/1419’da meydana geldiğini kaydeden Müneccimbaşı, Mehmed Çelebi’nin, kardeşi Musa’yı yenip öldürttükten sonra, ilim ve fazlına hürmeten Şeyh Bedreddin’e aylık bin dirhem maaş bağlatarak İznik Kalesi’nde oturmasını

¹⁵⁹ Solakzâde Mehmed Hemdemî, *age*, s. 135-36.

¹⁶⁰ Ahmet Ağırakça, “Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah ve *Câmiü’-d-düvel*”, (Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah, *Câmiü’-d-düvel [Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi 1299-1481]*, 2. bas., haz. Ahmet Ağırakça, Akdem Yay. İstanbul 2014, içinde), s. 15-19.

¹⁶¹ Ahmet Ağırakça, *agm*, s. 41

emrettiğini nakleder ve kendinden önceki bazı tarihçilerin, Şeyh Bedreddin'in "gerçekten, zahiri ve Batını ilimlerde iyi bilgi sahibi bir kimse" olduğu görüşüne de katılır. Müneccimbaşı, Bedreddin'in talebe ve müritlerinin her tarafa yayıldığını, bu müritlerinden biri ve aynı zamanda kethüdası olan Börklüce Mustafa'yı, kendisi İznik'e giderken halife olarak Aydın iline gönderdiğini, Börklüce'nin bu havalideki Türklerin "akıllarını çeldiğini", etrafındaki gürhunun arttığını ve "zındıklık ve ilhadını" açığa vurduğunu, etrafına üç bine yakın "cahil, beyinsiz bir cemaat" topladığını, bunları duyan Şeyh Bedreddin'in Çelebi Mehmed'den korkarak önce İsfendiyar'ın memleketine sığındığını, oradan da kaçıp Eflak'a gittiğini, Musa Çelebi'den dolayı Şeyh'i tanıyan Eflak hakiminin ona izzet ve ikramda bulunduğunu, Selanik Kalesi'ni fethetmekle meşgul olduğu sırada Börklüce Mustafa'nın isyan ettiği haberini alan Mehmed Çelebi'nin, Amasya'da bulunan oğlu Murad'ı onu bastırmakla görevlendirdiğini, aktarır.¹⁶² Bayezid Paşa'nın bu harekate ne şekilde katıldığı konusunda net bilgi vermeyen Müneccimbaşı, bazı tarihçilerin, Mehmed Çelebi'nin Bayezid Paşa'yı Murad'a yardımcı olmak üzere gönderdiğini yazdıklarını aktarırken, biraz ileride, Murad Karaburun'da çarpışırken, diğer yanda Bayezid Paşa'nın Manisa'da Torlak Hod bin Kemâl'in (طورلق هود بن كمال) üzerine yürüdüğünü ve onu adamlarından bazılarıyla birlikte idam ettiğini, yazar.¹⁶³ Börklüce'nin Şeyh'in halifesi, Torlak Kemal'in ise Börklüce'nin halifesi olduğunu yazan Müneccimbaşı, Börklüce'nin etrafına atlı ve yaya olmak üzere on bin savaşçı toplandığını, Torlak Kemal'in ise üç bin adamı olduğunu belirtse de, bir rivayete göre, her ikisinin de etrafında beş bin atlı ve yaya bulunduğu şeklindeki farklı bir bilgiyi de aktarır. Şeyh Bedreddin'in Eflak'tan Silistre'ye, oradan da Dobruca civarındaki Deliorman'a geçip, etrafına çok sayıda adam topladığı haberi alan Mehmed Çelebi'nin Selanik fethinden vazgeçip Serez'e giderek, Çaşnigirbaşı Elvan Çelebi ile askerlerini Şeyh'in üzerine gönderdiğini, Şeyh'in yenilerek Deliorman'da kaybolduğunu, bu sırada Börklüce ve İbn Kemâl'in ortadan kaldırıldığı haberini alan müritlerinin Sultan'dan korkarak Şeyh'i yakalayıp ona getirdiklerini yazan Müneccimbaşı, burada da farklı

¹⁶² Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah, *Câmiü'd-düvel (Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi 1299-1481)*, 2. bas., haz. Ahmet Ağırakça, Akdem Yay. İstanbul 2014, s. 216-17. (Müneccimbaşı'nın bu eseri, *Şehâifü'l-ahbâr* adıyla da bilinir.)

¹⁶³ Müneccimbaşı, *age*, s. 218. Torlak'ın adının buradaki şekilde parantez içinde Arap harfleriyle yazılışı, eserin çevirmeni Ağırakça'ya aittir. Ağırakça paranteze verdiği 680 nolu dipnotta ise Torlak'ın adının çeşitli Osmanlı kronikçileri tarafından farklı şekillerde yazıldığına dikkat çeker.

anlatılara yer vererek, Elvan Bey'in Şeyh'i yakalatarak Sultan'a getirdiği rivayetinin yanı sıra, İdrîs-i Bitlisî'nin, Bayezid Paşa'nın bir hileye başvurarak, müridi olmak ve biat etmek için geldikleri yalanıyla Şeyh'in yakınına sokulan adamlarından bir grubun Şeyh'i yakalatarak Serez'e getirdiklerini anlattığını da kaydeder. Daha sonra Şeyh'in yargılanarak idam edilişi konusunda öncekilerden farklı bir şey yazmayan Müneccimbaşı, Şeyh'in Serez'deki mezarının uğur sayılarak ziyaret edildiğine değinip, onun "*Câmiu'l-fusûleyn*" ve "*et-Teshîl*" adlı iki fetva kitabı yazdığını, zamanının yegane şahsiyet ve alimlerinden biri olduğunu belirtir ve Sultan'a karşı isyan etmesinin mümkün olmadığı kanaatini paylaşır. Müneccimbaşı'na göre Şeyh, "adamin başına gelenden komşusu da zarar görür" diye düşünerek endişeye kapılmış ve kaçmayı tercih etmiştir.¹⁶⁴

3.2.17. Hayrullah Efendi (ö. 1866)

Padişah Abdülmecid zamanında (1839-1861) "Osmanlı tarih yazıcılığında çığır açmak üzere yola çıkan"¹⁶⁵ "son vakanüvis" Hayrullah Efendi, 1853-1865 yılları arasındaki zaman içinde aralıklarla on beş cilt halinde yazdığı fakat başkaları tarafından yazılan iki zeyl cildiyle birlikte toplam 18 kitaptan oluşan *Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye Târihi* adlı eserinin 6. cildinin 75. sayfasında başlayan "Üçüncü Fasil"da, "*Çelebi Sultan Mehmed Han'ın Edirne'de Üçüncü Defa Tahta Çıkışının İlanı*" başlıklı kısımda, 83. sayfadaki "Lahika"da Börklüce, Torlak ve Bedreddin olaylarını anlatmaya başlar.¹⁶⁶ Şehzade Musa'nın hükümeti zamanında kazaskerlik hizmetinde bulunan Şeyh Bedreddin'in Simâven kadısı* olarak bilindiğini belirterek söze giren Hayrullah, Musa'nın ortadan kaldırılmasından sonra, Şeyh'in günlük yüz Osmanlı akçesi tahsisıyla İznik'e gönderildiğini; halifelerinden ve kazaskerliği zamanında kethüdası olan Börklüce**

¹⁶⁴ Müneccimbaşı, *age*, s. 218-220.

¹⁶⁵ Ömer Faruk Akün, "Hayrullah Efendi Târihi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul 1998, s. 76.

¹⁶⁶ Hayrullah Efendi, *Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye Târihi*, c. 6, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, Demirbaş No: Bel_Osm_K.06194/06; Yer No: 956.1015 HAY[t.y.] k.1/1, ss. 83-85 (Bundan böyle kısaca "Hayrullah Efendi" olarak anılacaktır).

* Hayrullah Efendi burada, "Simavna kadısı oğlu" olarak bilenen Bedreddin'in kendisinin Simavna kadısı olduğunu belirtiyor ve biraz ileride de görüleceği üzere bunu tekrar ediyor.

** Hayrullah Efendi, kitabının bu kısmında Börklüce Mustafa'nın adını, bahsi geçtiği toplam dört yerde de (sayfa 83 ve 84'te ikişer kez), nedense Börklüce yerine "Yörklüce" veya "Yüreklüce" (يوركلوجه) okunabilecek bir imla ile yazıyor.

Mustafa adlı şahsın Aydın tarafına geçip, orada bulunan “Etrâk-ı bî-idrâk”ı Şeyh’in yol ve mezhebini tasdiğe davet eylediğini, sonuçta Aydın havalisinde Şeyh’in şöhreti yayılıp da Sultan’ın kulağına ulaştığında, “kurduğu yalan dolan tuzağına yakalanmamak üzere” bir yolunu bularak İznik’ten firar edip diyar-ı İsfendiyar’a kaçtığını, Sinop’tan kayığa binerek Kefe tarafına geçip, oradan da dolaşarak Eflak ülkesinden ve Tuna Nehri’nden aşip Silistre’ye ulaştığını belirtiyor.¹⁶⁷ Börklüce Mustafa’nın ise Aydın memleketinde, İdris-i Bitlisî’nin rivayetine göre on bin, Mevlana Neşrî ve Hemdemî tarihlerinin hikayesine göre beş bin kadar taraftar ve kul namıyla birtakım evbaş kalleşi başına toplayıp Karaburun’da sapkınlık yaymakta olduğu “Şehriyâr-ı Kâmkâr’ın” (Çelebi Mehmed’i kastediyor) malumu olunca, Amasya Sancağı’nı tevcih ettiği Şehzade Sultan Murad’ı altı bin kadar askerden oluşan orduya komutan atayıp, Bayezid Paşa’yı da maiyetine katarak yolladığını, Aydın nahiyesinden olan Karaburun’da Börklüce Mustafa taraftarı sufilerin üzerine varıldığını, biraz mukateleden sonra sufiler tarafında hezimet görülüp bilahare kendisinin de cenk sırasında katledildiğini; yine adı geçen Şeyh’in halifelerinden olup Manisa civarında üç bin sufi ile harp ve kıtale hazır olan Hod bin Kemal’in bulunduğu mahale gidilip biraz mukatele vukuundan sonra onu da tuttuklarını ve “yararsız vücudunu” vadiye atarak yok ettiklerini¹⁶⁸ yazan Hayrullah Efendi, adı geçen sufilerin her birini bir şekilde “gaflete düşürüp aldatan” Simâven kadısı Şeyh Bedreddin’in Rum illerinden ayağını kesmek üzere, hizmet-i sultanide bulunan kapıcıbaşlarından Elvan Ağa, bin beş yüz kadar süvari ile Edirne’den kalkıp Zağra tarafına doğru Şeyh’e gece baskını yapmaya gönderildiğinde, “*niyyet-i hâlisane-yi şâhâne iktizâ-yi celîli üzre*” Şeyh’in de kolaylıkla yakalanarak Mevlana Burhaneddin Haydar bin Mehmed Hirevî ile Mevlana Fahreddin Acemî fetvaları gereğince Serez pazarında asıldığını kaydettikten sonra Şeyh’in soyu hakkında bilgi verir.¹⁶⁹ Bedreddin’in babasının İsrail olduğunu, onun babasının ise Abdülaziz olduğunu ve Simâven adlı kasabanın kadılığı ile meşhur olduğunu yazan Hayrullah, tabakât kitaplarına dayandırdığını belirterek, Şeyh’in babasının Selçuklu sultanlarından Sultan Alaeddin Feramerz’in biraderzadesi olduğunu, Hüdâvendigâr Gazi’nin (I. Murad’ı kastediyor)

¹⁶⁷ Hayrullah Efendi, s. 83-84.

¹⁶⁸ Hayrullah Efendi, *age*, s. 84. Daha önceki tüm kaynaklarda asılarak öldürüldüğü belirtilen Torlak’ın “yararsız vücudunun” vadiye atılarak ortadan kaldırıldığını yazmış olması ve “Torlak” lakabını kullanmaması, Hayrullah Efendi tarihinde dikkat çekici unsurlardır.

¹⁶⁹ Hayrullah Efendi, *age*, s. 84-85.

zamanında bilad-ı Rum'da Simâven adlı kaleyi fethettiklerinde oranın kadılığı ile ünlenmişken, birtakım cühelanın iftirasıyla kazaya uğradıklarını, ileri sürer.¹⁷⁰

3.2.18. Namık Kemal (ö. 1888)

Sonraki Dönem Osmanlı Kaynaklarının Aktarımları kısmında incelenen son eser, “Hürriyet Şairi Namık Kemal” tarafından yazılan *Osmanlı Tarihi*'dir. Eseri kaleme aldığı tarihe kadar yazılmış yerli ve yabancı pek çok eserden yararlanıp, bunları karşılaştırarak ve kritik ederek, ayrıca olayları yorumlayarak oluşturduğu dört ciltlik eserinde, bu tezde incelenen olaylara 3. cildin 1. cüzünde yer veren Namık Kemal, 819 senesinin mühim olaylarından birinin de Şeyh Bedreddin hadisesi olduğunu belirterek başladığı anlatısında, öncelikle Şeyh'in asıldığı tarihi düzeltme yoluna gider. Hoca Sadeddin'in bu olayı Sultan Murad devrinin son olaylarından saymasını ve Katip Çelebi'nin 823 tarihini vermesini yanlış bulan Kemal, *Şakâik*'in İbni Arabşah'tan aktardığı 820 (1420) tarihinin doğru kabul edilmesi gerektiğini belirtir; çünkü birinci olarak, Arabşah Şeyh'in yaşlılarından olduğundan, sonradan tarih yazanların onun şahitliğine karşı gelmelerinin bir hükmü olmadığını¹⁷¹ belirten Kemal, ikinci olarak bir belgeyi kanıt gösterir. Buna göre; Venedik amirali Lorenzo'nun Gelibolu Deniz Savaşı'na dair yazısında, Devlet-i Aliyye donanma serdarının Venediklilerle savaşa geldiğinde memuriyetinin Mustafa'nın askerine yol vermemekten ibaret olduğundan bahsettiğinin yazıldığını, bu Mustafa'nın Düzmece Mustafa olmadığını, çünkü o olayın sekiz yüz yirmi üç (1420) yılında meydana geldiğini, oysa bahsettiği yukarıdaki kaydın bin dört yüz on altı* sene-i miladisinde yazıldığını ki, bu tarihin sekiz yüz on dokuz sene-i hicrisine tesadüf ettiğini, dolayısıyla

¹⁷⁰ Hayrullah Efendi, *age*, s. 85. Hayrullah Efendi'nin burada Bedreddin'in hikayesi ile atalarının hikayelerini birbirine karıştırdığı görülüyor.

¹⁷¹ Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, cüz 1, İstanbul 1327, s. 40-41. Namık Kemal'in dört cilt olarak kaleme aldığı, İstanbul'da 1908 ile 1910 arasında iki yıllık bir süreçte cüzler halinde yayınlanan bu eseri eksiksiz takım halinde bir yerde bulunamamış, bir kısmı İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Kaynak ve e-Arşivi'nin <http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php> adresinde, diğer kısmı da Anadolu Üniversitesi'nin <https://acikkutuphane.anadolu.edu.tr/> adresindeki Açık Kütüphanesi'nde bulunmuştur. Bu tez çalışmasında, Anadolu Üniversitesi Açık Kütüphanesi'ndeki cilt 3, cüz 1'in dijital kopyasından yararlanılmıştır. Eserin basılı nüshası aynı üniversitenin kütüphanesinde 52246 Sayıda kayıtlı görünmektedir.

* Burada her iki tarihi de Namık Kemal yazmıştır, fakat miladi tarihi yanlışlıkla “bin dört yüz altı sene-i miladisi” olarak yazmış, ama aynı yerde “bu tarih sekiz yüz on dokuz sene-i hicriye tesadüf eder” diye de yazdığı için, bu tarihi miladi 1416 olarak düzeltmek gerekmiştir.

Lorenzo'nun bahsettiği Mustafa'nın, “Şeyh Bedreddin fitnesinin öncüsü Börklüce Mustafa” olması gerektiğini ileri sürer.¹⁷²

Bedreddin'in soyuna ve eğitimine dair *Şakâik*'te aktarılan bilgileri tekrar eden Namık Kemal, Şeyh'in geniş ilmine, ünlü eseri *Câmi'ül-Fusûleyn*'in yeterli bir delil olduğunu belirttikten sonra, kazaskerliği, Musa Çelebi'ye sonuna kadar bağlı kalması, Sultan Mehmed tarafından ayda bin akçe maaş ile İznik'te ikamete mecbur edilmesi, tarikat ashâbı arasında hayli şöhreti ile pek çok talebe ve müridi bulunduğu gibi bilinen hususları aktarır ve bu arada müritlerinden biri ve en büyük halifesi Börklüce Mustafa'nın Bedreddin adına tertiplenen fitnede ön ayak olduğunu yazar ve hemen ardından, Börklüce'nin zaten Karaburun ahalisinden ve esafil'den bir adam olduğu iddiasını Dukas'ın rivayetine dayandırarak, “Bedreddin namına yaymaya çalıştığı tarikata da yine kendi gibi esafilden ve Saruhan taraflarından bir takım taraftarlar peyda eylediği”ni belirtip, yazarlarının kimler olduğunu ve eserlerin adını belirtmediği Rum tarihlerinden anladığına göre, Börklüce, yüce mutasavvıfların itimat eyledikleri arifane ölçülerin bilinen sınırlarının dışına çıkarak, sair dinlerin ashâbını da müritliğe kabul ettiğini ve Hristiyanların hakka ibadet ettiklerini inkar edenlerin dinden hariç kalacaklarını söylediğine değinen Kemal, hatta Sakız'da kendine mürit peyda etmek için iki nakib gönderdiğini, onların başları açık, ayaklarında bir keçe sarılı olduğu halde Torlu Tas Manastırı'nda münzevi olan bir rahibe geldiklerini, içlerinden birinin “ben de senin gibi münzeviyim, ben de senin ibadet ettiğin Hâlik'e ibadet etmekteyim, gece vakti ayağımı ıslatmaksızın denizden yürüyerek seni görmeğe geldim” dediğini ve münzevi rahibin ona inandığını yazar. Namık Kemal, *Şakâik*'te bahsedilen bir fıkrada, Sakız hakiminin İslamiyet arzusuna düşerek Şeyh Bedreddin'i yanına getirttiği ve onun bereket telkiniyle ihtida etmiş olduğuna” dayanarak, “Börklüce Mustafa ile bu rahip arasında cereyan eden muamelenin galat olması lazım geldiğini ileri sürer.¹⁷³

Şeyh Bedreddin'in bir halifesinin de “Hûdîn Kemâl veya Torlâk Kemâl adında bir Yahudi olduğu”nu iddia eden Namık Kemal ayrıca, Torlak Kemal'in Şeyh Bedreddin'in elinde

---

¹⁷² Namık Kemal, *age*, s. 41.

¹⁷³ Namık Kemal, *age*, s. 41-44.

ihtida ettiğini belirtir ve yine ismini belirtmediği Rum tarihlerinin rivayetine dayandırarak, “bu yol mensupları arasında geçerli olan kardeşlik ve dayanışmayı mal ortaklığı derecesine çıkardığı” iddiasını ilave edip, hemen ardından, önce Börklüce Mustafa’nın Saruhan tarafında isyan ettiğini yazan Kemal, Hoca Sadeddin’in İdris’ten rivayetine göre, Börklüce Mustafa’nın başındaki “haşerat” on binden fazla, *Şehâifü’l-ahbâr*’a göre ise Börklüce’nin takımının on beş bin kişiden fazla olduğunu aktararak, çatışmanın şiddetine bakıldığında bu rivayetin hepsinden doğru görüldüğünü belirtir. Bulgaristan kralı olan ve I. Murad zamanında mülkü elinden alınan Serman’ın oğlunun o zaman Müslüman olduğunu ve Börklüce’nin zuhuru sırasında Saruhan valisi bulunduğunu, padişah tarafından isyanın bastırılması ile görevlendirildiğini, ama yanındaki askerlerle birlikte Karaburun civarında bir boğazda geçmekte iken, oraları muhafaza eden altı bin asi tarafından kuşatılarak kendisinin ve askerinin mahvedildiğini Alman tarihçi Hammer’den aktaran Namık Kemal, asilerin bu zaferden sonra hem çoğaldıklarını hem de cesaretlerinin arttığını, şeriata aykırı birtakım bidatlar ortaya koymaktan başka, Hristiyanları İslam’a tercih etmeye başladıklarını, Sultan Mehmed’in Ali Bey adında birini Saruhan ve Aydın sancaklarına atayarak her iki sancağın askerleriyle Börklüce’yi izaleye memur etmiş olsa da, Ali Bey’in düşmanın karşısından pek az askerle kurtularak Manisa’ya gelebilmiş olmasının sebebini, Ali Bey’in askerlerinin, kahraman yaradılıştı ve savaş melekeleri olan, cesaretlendirmelerden etkilenen Osmanlı kahramanlarından olmamasına bağlar. O sırada padişahın büyük oğlu Sultan Murad-i Sani’nin on dört yaşına girmiş olduğunu, bu yaşın Sultan Mehmed için ömrünün en en güçlü, en parlak dönemi olduğunu, çünkü kendisi için iftihar kaynağı olan Ankara öncü komutanlığını o yaşında iken icra ettiğini, şahane bir sanat ve fen olan saltanat kurallarının tatbikine o yaşında iken başladığını ve milletini Timur fitnessi gibi can acıtıcı bir felaketten o yaşında iken kurtarmaya azmetmiş olduğunu, kendi halefini de riyaset makamına şan meydanında o yaşında iken çıkarmak istediğini anlatan Namık Kemal, Padişah’ın bunun için Şehzade’yi o zamanın en büyük musibetleri olan Börklüce hadisesini def etmeye tayin ettiğini, akıl hakimi, “yemin-i iktidarî” hükmünde olan Bayezid Paşa’yı da yanına kattığını,¹⁷⁴ Şehzade’nin “kahredici” kuvvetiyle boğazları açarak Karaburun Dağı’nın önlerine geldiğini ve gayet hûnrîzâne (kan dökücü) bir

---

¹⁷⁴ Namık Kemal, *age*, s. 44-46.

muharebe ile isyancılar fırkasını darmadağın ve perişan ettikten sonra Börklüce Mustafa ile hâss'ından bir haylisini esir ettiğini, Rum tarihlerinin rivayetine göre Börklüce'yi tarikat ve hakikat namına meydana koyduğu “batıl mezhepten” döndürmeye çabaladıklarını, fakat faydasının olmadığını, nihayet Alaşehir’de bir deve üzerinde çarımha gererek birçok eziyetlerle teşhirden sonra “itlaf edildiğini”, müritlerinden tövbeden istinkaf edenlerin cümlesinin gözünün önünde idam olunduğunu aktaran Kemal, sofilerin itikatlarında taassup ve sebatlarının, her biri “iriş ya dede sultan” narasıyla kendini cellat kılıcının üzerine atacak bir dereceye vardığını belirtir.¹⁷⁵

Burada olayları aktarmaya ara vererek, Börklüce'ye yapılan işkencenin nedenlerini anlatmaya girişen Namık Kemal, “hayvanca muamele” saydığı işkenceye dünyada gösterilen lüzumun korkutma ve tehdit aracı ihtiyacından kaynaklandığını, fakat kalplere kasvet vermekten, dolayısıyla cinayetin büyüklüğünü artırmaktan başka bir işeye yaramadığının daha o zamanda sabit olmasına rağmen, bunu, Börklüce hakkındaki muameleyi yapanların gaddarlığından ziyade, zamanın fikir ve adetine yüklemek gerektiğini belirterek, sair kavimlerin günahlarını birinci defa olarak taklit edenler, fiillerinin mesuliyetinden “zamanın hükmüne tabi olmak” mazeretiyle kurtulamayacağından, bu işkence ilk defa olarak seçilmiş bir şey olsaydı, şehzade ordusunun “her umurunun müdebbiri” olan Bayezid Paşa nefrete mazhar olmaktan kurtulamayacağı gibi, hilmi gazabına, lütfi kahrına, afvı tedibine bin kat galip olan Sultan Mehmed’in sernâme-i şanınin da lekelenmiş olacağını belirtir ve hemen “fakat” diyerek, Osmanlılar içinde cezada bilinen haddin dışına çıkma kötülüğünü, herkesten evvel Düğüncü Köyü’nü ahalisiyle beraber yakan Musa Çelebi’nin irtikâb ettiğini, dolayısıyla Padişah’ın da Bayezid Paşa’nın da Börklüce hakkında gösterdikleri şiddetin yeni başlamış zalimane bir adete tabi olmaktan ziyade, bundan “sakınmama küçüklüğünden” ibaret kaldığını yazar.¹⁷⁶ Karaburun olayını bu şekilde aktarıp yorumladıktan sonra Torlak Kemal olayını aktarmaya başlayan Namık Kemal, daha önce yazılanlara bir ilave yapmaksızın, “Hûdîn Kemal”in üç bin kadar müritle Manisa taraflarında isyan silahına sarılmış olduğunu, Börklüce işi hitam bulduktan sonra Bayezid Paşa’nın Hûdîn’in üzerine

---

¹⁷⁵ Namık Kemal, *age*, s. 46.

¹⁷⁶ Namık Kemal, *age*, s. 46-47.

yürüyerek firkasını bozduğunu, kendisiyle hass'ını esir ederek cümlesini Manisa'da astığını, yazar.¹⁷⁷

Kendisinden önceki bütün tarih yazarlarının yaptığı sıralamaya uyarak son sırada Şeyh Bedreddin Olayını ele alan Namık Kemal, öncelikle Şeyh'in Börklüce'nin zuhuru sırasında İznik'ten firar ederek İsfendiyaroğlu'nun yanına gittiğini belirttikten sonra *Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'den alıntı yaparak, "İsfendiyar'a halini anlatan Bedreddin'in Tatar vilayetine gitmek istediğini bildirip izin istediğini, İsfendiyar'ın Osmanlı sultanından korkarak onu Zağra vilayetine gitmeye sevk ettiği" şeklindeki bilgi doğru ise, "Şeyh'in kanına girenin İsfendiyar olduğu" şeklindeki kanaatini açıkladıktan sonra, İsfendiyar'ın beyan ettiği görüşün sebebinin Osmanlı korkusu değil, "Devlet-i 'Aliyye'de fitne arzusu" olduğundan şüphe olmadığını, çünkü İsfendiyar Bey'in Osmanlılardan ihtirazı sahih olsaydı, "müritleri firka firka isyan ellerinde dolaşan bir zatı Tatar mülküne değil, Osmanlı mülküne sokmaktan ihtiraz eylemesi gerekirdi" şeklindeki görüşünü, bu kanaatinin gerekçesi olarak ileri sürer.¹⁷⁸

Olayların devamını yorumlayarak aktarmayı sürdüren Namık Kemal, İsfendiyar Bey'in yanından Eflak'a geçen Şeyh'in, Eflak Beyi Mirce ile Musa Çelebi zamanından beri ülfeti olduğundan hüsnü kabul gördüğünü ve Mirce'nin müsaade ve muavenetiyle Dobruca'ya geçip Deliorman'ı hareket üssü kabul ederek, mürit ve taraftar peyda etmek için etrafa adamlar gönderdiğini, büyük şöhreti ve kerametinin bir hayli meftunu olduğu gibi, Musa Çelebi zamanındaki kazaskerliğinin himmetiyle bazı istek ve mansıplara nail olmuş, birçok inayet görmüşlerin de bulunduğunu, "o maâd aşüftelerinden, o devlet düşkünlerinden" yanına bir hayli "ashab-ı iktidar" topladığını; bu hal ile cemiyetinin gittikçe çoğalmakta ve askerinin berilere doğru ilerlemekte olduğu anlaşılınca, Padişah'ın bizzat Serez'e doğru giderek Çaşnigirbaşı Elvan Bey'i bir firka askerle Şeyh'i karşılamaya gönderdiğini ve devamında, Börklüce Mustafa ve Hûdîn Kemal gailelerini kamilen izaleye muvaffak olan Şehzade Murad ile Bayezid Paşa'nın da Boğaziçi'nden Rumeli'ye geçerek Elvan Bey firkasına destek olmayı başardıklarını; Şehzade ordusunun

---

¹⁷⁷ Namık Kemal, *age*, s. 47.

¹⁷⁸ Namık Kemal, *age*, s. 47-48.

gelmesinin, Osmanlı kuvvetlerini birkaç kat güçlendirmesi yanında Börklüce Mustafa ve Hûdîn Kemal fırkalarının da mahvolduğunu gösterdiğinden, Şeyh'in "yardakçılarında" önceki güvenin kalmadığını, Osmanlı ordusuyla bir meydan muharebesine giriştilerse de az zaman içinde mağlup ve perişan olduklarını, Bedreddin'in bazı "yardakçılarıyla" Deliorman'a kaçarak orada kıyam etmek tasavvurunda bulunduğunu anlatan Kemal, *Tacü't-tevarîh*'in rivayetine göre, vaktiyle Bayezid Paşa'nın Şeyh'in has müritleri arasına soktuğu bazı beylerin, ganimet fırsatıyla Bedreddin'i yakalayıp esir ederek orduya getirdiklerini ve oradan da Serez'de bulunan hümayuna gönderdiklerini, zamanın fazıllarından ve Sâdeddin Taftazanî'nin tilmizlerinden Mevlana Haydar Hiredî'nin, uzun bir tartışmanın ardından Şeyh'i mülzem ederek cürmünü itiraf ettirdikten sonra, "şâkk-ı asâ ve tefrik-i cemiyet" (topluluktan ayrılmak ve toplumu ayırmak) iradesinde bulunanların katli hakkında mevcut bulunan emirlere uygun fetva verdiğini yazar ve bazı kitapların, Şeyh'in darağacının ayağına kadar kemal-i metanetle gittiğini, bu sırada çehresinde meydana gelen değişiklikten ötürü tariz etmek isteyenlere, "güneş de gurub ederken esrar eder" yollu karşılık verdiğini, darağacının yanına geldiğinde, aldığı izinle iki rekat namaz kıldığını ve selam verince insilâh ettiğini, kendisini o haliyle astıkları şeklindeki rivayetini ilave eder.¹⁷⁹

Son kısmı bütünüyle Şeyh hakkındaki bilgilere ve yoruma ayıran Namık Kemal, onun her sırada birkaç yüz milyon nüfusa sahip Müslümanların arasında yetişebilen eşi olmayan büyük bir zeka, ilim ve marifet sahibi bir kimse olduğunu; tasavvuf yolunda zamanın en büyüğü olduğunu bütün ilim ve kalem sahiplerinin tasdik ettiği Şeyh'in masumiyet ve mazlumluğuna inandıklarını, Börklüce ile Torlak Kemal'in ortaya attığı iştirak-i emval yollu kötü fikrin, onun ortaya koyduğu esas düşüncenin yanlış anlaşılmasından doğduğunu söylediklerini belirterek, birçoklarının da ilim ve kemal yolunda son hadde geldiğini, şehadetinin cilve-yi kudsîye olduğunu söylediklerini; kimilerinin de bu hareketini, Börklüce'nin ayaklanmasını kendisinin hazırladığı sanılarak cezalandırılacağı korkusuna bağlarken, kimilerinin de o kudrette ve o ilmi derecede bir insanın hilafet iddia etmesini haklı bulduklarını aktaran Kemal, müritleri tarafından neşredilen akideler yalnız şeriata aykırılık derecesinde kendisine isnat olunabilir, çünkü tasavvufta kabul ettiği

---

¹⁷⁹ Namık Kemal, *age*, s. 48-49.

meslek, devrin görüş ve düşünüşüne o kadar aykırıydı ki, yalnız ilim adamları değil, mutasavvıflardan bile kendini küfürle suçlayanlar bulunduğunu hatta onu şeyh-i ekber payesine yükseltmek isteyen taraftarlarının, onun Allah'a ulaşma yolunda ortaya attığı fikirlerini, hiçbir zaman affolunamayacak dereceye vardırıldıklarının söylendiğini, sözü edilen akidelerinin Şeyh'in irfan-ı kamiline ve yüksek düşüncelerine yakışmayacak surette kaba saba şeyler olduğundan, taassuptan başka bir meziyeti olmayan halifelerinin basit düşünce ve hareketlerine bağlamak lazım geldiğini, Şeyh'in tasavvuf eserlerinde öyle dinlerin birleştirilmesi ve mal ortaklığı gibi şeyler görülmediğini, iddia eder.¹⁸⁰

Bedreddin vakasında asli sebep kabul edilen “cilve-yi kudsiyye” zaten ravilerince beyan olunan Allah'a yaklaşma ve esrar perdesini kaldırma düşüncesinin aklın ve o gün için ilmin anlayıp anlatabileceği bir olay olmadığı için tarihçe eleştirmenin mümkün olmadığını söyleyen Namık Kemal, eğer Şeyh'in aradığı şehitlik mertebesine ulaşmaksa, hayli zamandır ardı arkası kesilmeyen savaşların bunun için çok daha iyi bir ortam oluşturduğunu, bu yolu tercih etseydi bu mertebeye ulaşmak için asılmak gibi kötü bir duruma düşmekten de kurtulmuş olurdu dedikten sonra, İznik'ten kaçma konusuna değinerek, bunun can korkusundan olamayacağını, eğer sadece kaçmakla kalsaydı bu yakıştırmının doğru olabileceğini, fakat Şeyh'in isyana kalkışmış olmasının bu gerekçeyi geçersiz kıldığını belirtir. Şeyh'in memleket içinde büyük bir itibarı olduğundan, nereye gitse padişahın daha çok saygı görebileceğini, dolayısıyla Deliorman'a gidip isyan bayrağını çekmesinin sebebinin can korkusu olamayacağını ikinci kez vurgulayan Kemal, “aslında o kadar büyük bir zekaya sahip bu büyük insan için can korkusu düşünülebilir mi?” diye sorar ve Şeyh'in hareketinin adeta hilafet iddia etmek gibi bir mesele olduğunu ileri sürerek, bunda haklı olup olmadığını tenkit edilebileceğini belirtir.¹⁸¹ Ancak, şariat hükümlerine göre hükümete ait işlerde hangi mezhepten, hangi meslekten olursa olsun birçok hak etme yolu bulunduğunu, fakat bütün bu hak edilmiş niteliklere rağmen oraya geçebilmek için o yerin de boş olması lazım geldiğini, bir hükümetin başı varken ondan daha üstün olduğu iddiasıyla hükümeti ele geçirmeye çalışmanın en açık şekliyle isyan olduğuna dikkat çeken Namık Kemal, bunu yapmaya kalkanın, ne kudrette, ne meziyette

---

¹⁸⁰ Namık Kemal, *age*, s. 49-51.

¹⁸¹ Namık Kemal, *age*, s. 51.

olursa olsun, ortadan kaldırılması gerektiğini, o cihetle Şeyh Bedrettin'in büyük ilminin, kendisinin isyan iddiasına haklılık kazandırdığını kabul etmenin, dünyada hiçbir kaideye göre kabul olunabilecek şeylerden olmadığını vurgular. Siyaset aleminde kullanılan vasıtaların meşru olup olmadığını maksadın tayin etmesi bir vakıa olsa da, Bedreddin maksadına ulaşmış olsaydı yine de hareketinin meşru olmayacağını ileri süren Kemal, Şeyh'in dinlerin birleştirilmesi fikri ve ifrata varan talepleri nedeniyle henüz kaidesi üzerine tam oturmamış bir düzeni tamamıyla ortadan kaldıracağı şüphesiz olduğundan, bunun siyasi açıdan da kimseye faydasının olmayacağını ifade eder.¹⁸²

Buraya kadar Şeyh Bedreddin'in hareketini siyasi açıdan değerlendiren Namık Kemal, buradan sonra yüceliği herkes tarafından kabul olunan bir din adamının hükümdar olması durumunda nelerin yaşanabileceğine dair öngörüsünü dile getirir ve bu yolda kurulacak bir hükümet, saltanat üzerinde sanki Allah'ın sureti varmış gibi göstermek için kuvvet bulunduracağından, böyle bir tarz idareden az zaman içinde Cengizlere, Haccacılara rahmet okutacak bir zamane zorbalığının zuhur etmesinin kesin olacağını belirterek, tarihsel olarak tenkit edildiğinde Şeyh'in seçtiği yolun ilmen tartışmasız olan fevkalade fazlını azaltmayacağı gibi, o fazlının, hatasının mahiyetini değiştirerek kendisini mazur veya haklı göstermeye vesile olamayacağını; fikren bu meselede en sonra verilecek hükmün ise, insan tabiatının, Bedreddin kemalinde bir zatı bile en büyük hatalara sevk edebilecek kadar eksiklikler ile kirletmiş olmasına hayret etmek olacağını söyler.¹⁸³

---

¹⁸² Namık Kemal, *age*, s. 52.

¹⁸³ Namık Kemal, *age*, s. 52-53.

3.3. SONRAKİ DÖNEM YABANCI KAYNAKLARIN AKTARIMLARI

Bu başlık altında, ilk dönem ve sonraki dönem Osmanlı kaynaklarını yorumlayarak aktaran yabancı tarih yazarlarının eserlerinden, daha önceki kaynakların verdiği bilgileri yorumlayarak aktaran ilgili kısımlar derlenmiştir. Bu derlemeler, Sonuç Bölümünde analiz edilip yorumlanacaktır. Alman oryantalist Franz Babinger'in *Schejch Bedr ed-Dîn, der Sohn des Richters von Simâw* adlı monografisi, Osmanlı İmparatorluğu henüz Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "inkıraza uğratılmadığı" bir tarihte yazılmış olsa da, bu çalışmada Şeyh Bedreddin Olayının Cumhuriyet Türkiye'si'ne aktarılmasını tahrik eden temel eser olarak değerlendirildiğinden, 3. Bölümün başında ele alıp incelenecektir.

3.3.1. Hasan-ı Rumlu (XVI. yüzyıl)

İran'da Safeviler tarafından iskan edilen Rumlu Kabilesinin lideri ve ünlü Kızılbaş serdarlarından Emir Sultan, Akkoyunlularla mücadelesinde İsmail Şah'ın yanında yer almış,¹⁸⁴ Kazvin ve çevresi bir tür askeri dirlik sayılabilecek "tiyûl"¹⁸⁵ olarak kendisine verilmişti. Torunu Hasan-ı Rumlu 1530-31'de doğmuş, Tahmasb Şah zamanında sarayda yetişmiş, Safevi ordusunda kurçi (korucu) olarak görev almış ve Tahmasb'ın yanında birçok sefere katıldığı gibi, sonraki dönemde II. İsmail Şah* zamanlarında da sarayda bulunmuştur. Bu çalışmada yararlandığımız eseri *Ahsenü't-tevârih*, 1405-1577 yılları Osmanlı-İran ilişkileri için birinci elden kaynak sayılır. Kendi yaşadığı dönem olaylarını doğrudan deneyimlerine dayanarak, önceki dönem olaylarını ise yazılı kaynaklardan naklettiği zannedilen Rumlu'nun, yararlandığı kaynaklar arasında İdris-i Bitlisî sayılsa da,¹⁸⁶ Şeyh Bedreddin Olayı bahsinde Bitlisî'den farklı bazı bilgiler aktarmıştır.

¹⁸⁴ Mürsel Öztürk, "Ahsenü't-Tevarih'in Yazarı Hasan-ı Rumlu", Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, 2. bas. içinde, Türk Tarih Kurumu Yay., Anlara 2020, s. 3-4.

¹⁸⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Tiyûl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 207.

* Hasan'ı Rumlu'nun biyografisi için yararlanılan ve künyesi bir sonraki dipnotta gösterilen makalede, Rumlu'nun Muhammed Hudâbende zamanında da yaşadığı belirtilmiş olsa da, bu adı Müslüman olduktan sonra alan, önce Sünni olup sonra Şiiliği kabul eden İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han 1316 yılında öldüğünden (bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Olcaytu Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul 2007, s. 345), ayrıca zaten Safeviler döneminde İran'da İlhanlı hakimiyeti çoktan sona ermiş olduğundan, bu "bilgi" biyografiye dahil edilmemiştir.

¹⁸⁶ Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Hasan-ı Rûmlü", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul 1997, s. 346-347.

Hicri “823 Yılı Olayları” başlığının “*Rum Beldelerinde Olan Olaylar*” altbaşlığı altında, ilk olarak Börklüce Mustafa olayını anlatan Hasan-ı Rumlu, Börklüce’nin peygamberlik davasında bulunduğunu, avamdan bir topluluğun onun dergahında toplandığını, etrafına topladığı yaklaşık üç bin kişiyle Aydın’ın beldelerini ele geçirdiğini; bu haberi alan Sultan Mehmed’in oğlu Sultan Murad ile Bayezid Paşa’yı “taş kalpli bir orduyla” o “yoldan çıkmış sapığı” def etmek için görevlendirdiğini, bunların birçok savaştan sonra “o alçak bahtsız” galip geldiğini, Karaburun mevkiinde onu “dinden çıkmışlardan” bir toplulukla birlikte öldürdüklerini; Bayezid Paşa’nın “yiğitlerden” bir toplulukla Manisa’ya gelerek, orada bir Yahudi topluluğuyla birlikte muhalefette bulunmuş olan Kemal adındaki bir Yahudiyi öldürdüğünü aktaran Rumlu, yine aynı yılda Simavna Kadısıoğlu’nun saltanat iddiasında bulunduğunu belirterek, onun defedilmesi için Sultan Mehmed’in görevlendirdiği çok sayıda askerin onu yakalayarak Sultan’ın dergahına gönderdiğini ve Bedreddin’in Mevlana Halil’in fetvasıyla öldürüldüğünü¹⁸⁷ aktarır.

3.3.2. Dimitri Kantemir (1716)

Mütevazı bir köylü ailesinden gelip at yetiştiriciliği yaparak geçinmekte iken, askeriye katılarak yüzbaşılığa kadar yükseldikten sonra Eflak voyvodasının çavuşluğuna getirilen, 1685’te Boğdan Boyarları tarafından Boğdan voyvodalığına seçilen Constantin Kantemir’in oğlu olarak 1673’te dünyaya gelmiş Dimitri Kantemir, 1688-1691 yılları arasında İstanbul’da yaşadı, babası ölünce 1693’te voyvoda seçildi ama üç hafta sürdü, 1697’de Zenta Savaşı’na Boğdan birlikleriyle Osmanlı saflarında katıldı, İstanbul’a dönüp 1710 yılına kadar burada yaşadı; 1710’da başlayan Ruslarla savaş sırasında Kırım Hanı Devlet Giray’ın telkiniyle aynı yıl Boğdan voyvodalığına getirildi; çocukluğundan beri çok yönlü ve neredeyse aralıksız eğitimden geçmiş bir voyvoda oğlu, voyvoda kardeşi, voyvoda damadı ve bizzat voyvoda olarak çeşitli miraslara ve mal varlığına sahip biri iken, aynı zamanda eski bir voyvoda olarak Bâbiâli’den “müşâherehor” (aylıkçı) sıfatıyla bir miktar para da almakta olan Kantemir,¹⁸⁸ İstanbul’a üçüncü gelişinden (1700-1710) sonra, başta Sâdeddin Hoca olmak üzere Selanikî, Peçevî, Karaçelebizade, Katip

¹⁸⁷ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’l-Tevârîh*, çev. Mürsel Öztürk, 2. bas., TTK Yay., Ankara 2020, s. 147-48.

¹⁸⁸ Mihai Maxim, “Kantemiroğlu (Dimitrie Cantemir)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul 2001, s. 320-321.

Çelebi, Naima ve daha başka kaynaklardan ve dillerini iyi bildiği ve anladığı Batılı tarihçilerden başka kendi gözlemlerini katarak kaleme aldığı ve Rusya'daki çiftliğinde 1716'nın sonbaharında tamamladığı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* adlı Latince eserinin, Osmanlı Devleti hakkında girişilmiş ilk sistemli deneme olduğu sanılıyor.¹⁸⁹

Dimitri Kantemir'i Osmanlı dili ve kurumları konusunda son derece cahil biri olarak tanımlayan Joseph von Hammer'in* "*Geschichte des Osmanischen Reiches*" adlı eserinin yayınlanmaya başladığı 1824 yılına kadar, Dimitri Kantemir'in bu eserini Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi konusunda tek bilgi kaynağı sayanlar bulunuyor.¹⁹⁰ Eserinde olayları anlatmaya, birçok ulusun yok olması pahasına kazanılan ve sel gibi akan kanlarla perçinlenen Çelebi Mehmed'in zaferlerinin, bir Düzmece tarafından az kalsın altüst edileceğini iddia ederek başlayan Kantemir, o sıralarda Bedreddin adında, küçük bir beyin hizmetinde bulunan "soyu soppu belirsiz bir adamın" ortaya çıktığını belirterek, bunun Anadolu'da büyük kargaşalıklara sebebiyet verdiğini belirtiyor. Bedreddin'in eğittiği ve Mustafa Çelebi sahte adını kullanan bu düzmece kişinin, etrafına bir sürü "ahlaksız" insanı toplayarak Zağra kentini ve civarını altüst ettiğini, bundan bir yıl sonra yandaşlarının sayısının daha büyük işlere kalkışacak kadar çoğaldığını ve İznik'i kuşatarak şehir halkını kendi tarafına geçmeye ve bir ayaklanmaya ikna ettiğini anlatan Dimitri Kantemir, bu ayaklanmanın gittikçe genişleyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nu korkunç bir ihtilal ile tehdit ettiğini, bu sırada Bedreddin'in başkalarını da cezbetmek için, aslında "uşağı olan bu adama sanki efendisiymiş" gibi muamele ederek çok saygılı davrandığına dikkat çeker.

Dimitri Kantemir, Mehmed Çelebi'nin bu ayaklanmanın sonunun nereye varacağını anladığını ve dalbudak salmadan, doğuş halinde iken bastırmanın Osmanlı Devleti'nin

¹⁸⁹ Özdemir Çobanoğlu, "Önsöz", Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* içinde, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979, s. XXII-XXIII.

* Mihai Maxim, Hammer'in eleştirilerinin gerçeği yansıtmadığını, 1984 yılında Virgil Candea'nın, Kantemir'in *Historia*'sının otograf nüshasının, Harvard Üniversitesi'nin Houghton Kütüphanesi'nde olduğunu keşfedip yayınlamasıyla ortaya çıktığını iddia etmiştir. Bkz. Mihai Maxim, "Dimitrie Cantemir", *Historians of the Ottoman Empire*, eds. C. Kafadar, H. Karateke, C. Fleischer, <https://ottomanhistorians.uchicago.edu>, 20/03/2020, saat: 23.10.

¹⁹⁰ Özdemir Çobanoğlu, agm, s. XXIII.

çıkarı için gerekli olduğunu düşündüğünü belirttikten sonra, onun birlikleriyle hareket ederek Anadolu'ya geçtiğini ve Düzmece'nin İznik'i kuşattığını gördüğünü anlatır. Kantemir'e göre, Çelebi Mehmed'in geldiğini haber alan Düzmece'nin kuşatmayı kaldırarak Sultan'a karşı gitmiş ve daha ilk saldırıda yenilmiş, kaçmaya girişen kuvvetlerinin bir kısmı öldürülmüş, diğer kısmı ise tutsak edilmiş, tutsaklar arasında bulunan Düzmece Mustafa ile beraber, efendisi Simavna Oğlu da darağacında asılmakla hak ettikleri cezayı bulmuşlar. Daha önceki kaynakların anlattıklarının hiçbiriyle örtüşmeyen, belki böyle bir derdi de olmayan, bambaşka bir hikaye anlatan Dimitri Kantemir, Hammer'in yukarıda aktarılan tespitini haklı çıkarıyor. Okuduklarını yanlış anlayıp yorumladığı –muhtemelen kurguladığı– pek çok şeye rağmen, olayların geçtiği sahalari karıştırmış ve Mehmed zamanında ortaya çıkıp Murad zamanında ortadan kaldırılmış Küçük Mustafa'yı iki farklı kişi zannetmiş olsa da, Düzmece Mustafa olayı ile Şeyh Bedreddin olayının eşzamanlı olarak meydana geldiğinden bahseden ilk kişi, Dimitri Kantemir olmuştur.¹⁹¹

3.3.3. Joseph von Hammer (1834)

Avusturya/Graz'da 1774 yılında doğan Hammer, hizmetinde bulunduğu Prens Eugen'in evlat edinmesiyle de von Purgstall soyadını almış, 1789'da Viyana'da Orientalische Akademie'ye girerek burada tercüman olarak yetiştirilmek üzere on yıl tahsil gördükten sonra 1799'da İstanbul'a diplomatik görevle tercüman olarak gönderilmişti. Burada üç yıl sonra sefaret sekreteri olan Hammer, bu sayede Osmanlı Devleti'ni ve Mısır'ı tanıma imkanı bulmuştu. Mayıs 1806'da Boğdan/Yaş şehrine Avusturya konsolosu olarak tayiniyle ayrıldığı İstanbul'a bir daha dönememiş, 1817'de İstanbul'daki elçiliğe tayinini istediysede zamanın meşhur başbakanı Metternich, onun diplomatlıktan ziyade araştırma ile meşgul olmasını istediği için bu talebini reddetmiş, bu da sonradan Friedrich Engels'in dahi takdir ettiği bir tarihinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁹² Evlat edildiği aileye 1835'te varis olarak "Freiherr"^{*} unvanını alan Hammer, 1847'de Bilimler Akademisi'nde

¹⁹¹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979, s. 80-81.

¹⁹² İlber Ortaylı, "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul 1997, s. 491.

* Kutsal Roma İmparatorluğu'nda bir alt soylu sınıf unvanı olan "Freiherr", Fransızca "Baron"un Almancadaki karşılığı olarak Avusturya ve Almanya'da 18. yüzyılın ortalarından 1919 yılına kadar kullanılmıştır.

Şark Şubesi'nin kurulmasını sağlayarak başkan olmuş, burada yayın ve tebliğleriyle etkin faaliyette bulunmuş, çok sayıda ciltler halinde telif ve tercüme eserler ortaya koymuş, bu uzun araştırmaları ile sadece Osmanlı Devleti'nin ve Doğu'nun tarihçiliğinde yeni bir dönem başlatmıştır. Hammer, Türkçeyi rahat konuşur ve yazar, Arapçayı da okur ve konuşabilirdi; Farsçayı ise diplomatik müzakerelerde bulunacak kadar iyi bilirdi. Eskimiş olmakla beraber halen aşılamayan en önemli eseri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar gelen, Almanca olarak kaleme aldığı *Geschichte des Osmanischen Reiches* için Avrupa arşivleri yanında (bu konuda asıl çalışma Zinkeisen'a aittir), Arap, Fars ve Türk kaynaklarını geniş ölçüde kullanmıştır.¹⁹³

Bu tezde incelenen olayları başta Dukas olmak üzere Hoca Sâdeddin, İdris-i Bitlisî, Neşrî, Âşıkpaşazâde'nin Vatikan nüshası, Lütfî Paşa, Âli ve Solakzâde'den yorumlayarak aktaran Hammer, olayları anlatmaya, “Şimdi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en tehlikeli ve ilginç isyanlarından birinin anlatısına başlıyoruz” diyerek giriş yapar. Hammer, “tahtı gasp etmek isteyen” yeni isyancıların, bu “cüretkar ve zararlı tasarımlarını” uygulamaya koyma çalışmalarını, “tuhaf bir dinsel fanatizm kisvesi altında” sürdürdükleri için, öncekilerden daha “tehlikeli” olduklarını ileri sürer.¹⁹⁴ Hammer'a göre, derinlemesine ve etraflıca düşünülmüş, İmparatorluk için tehlikeli bu isyanın ruhu, Musa'nın Mehmed tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra hayatına merhamet edilerek, aylık maaş bağlanıp İznik'e gönderilmiş fakat kısa süre sonra oradan kaçmış olan, iyi üne sahip bir fanatik, bilgin kazasker Simavlı Bedreddin'dir.

Kısmen büyük bir hukuk alimi, kısmen de bir mistik olarak bilinen Bedreddin'in, İmparatorluğun altını oyan ve tahtı yeni bir öğretinin temeli üzerine oturtan tasarımlarının ulvi yapısını gerçekleştirmek üzere “alet” olarak, İzmir Körfezi'nin güney ucundaki Kara Dağlar olarak bilinen, Sakız Adası'nın hemen karşısında yer alan Stylarios Dağı'nda bayağı bir Türkü seçtiğini söyleyen Hammer, Bedreddin'in onda, havariliği için gerekli olan fanatik coşkuyu keşfettiğini ileri sürer. Bedreddin'in kendisine kahya ve vekil ve de

---

¹⁹³ İlber Ortaylı, agm, s. 491-494.

¹⁹⁴ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. 1, genişletilmiş ikinci baskı, C. A. Hartleben's Verlag, Pest/Avusturya 1834, s. 293.

öğretisinin yayıcısı olarak seçtiği bu Türk'ün, kendisini Börklüce* Mustafa olarak adlandırdığını belirten Hammer, onun şimdi yeni bir öğretinin müjdecisi, manevi bir baba ve efendi olarak ortaya çıktığını, öyle ki, müritlerinin ona Dede Sultan'dan başka bir şey demediklerini anlatır.

Bedreddin'in "aletlerinden" bir diğerinin ise o zamanlar ülkeyi büyük sürüler halinde dolaşan ve yeni öğretiye inanan dervişlerin başına geçen bir Yahudi dönmesi Torlak Hu Kemali ya da Kemali Hudbin olduğunu belirten Hammer, sözü bu yeni öğretiye getirerek, bunun "harem dışındaki tüm malların ortak kullanımını öngören, yoksulluk ve eşitlik öğretisi" olduğunu ve "Ben senin evini kendiminkiymiş gibi kullanırım, sen de benim giysilerimi, silahlarımı, arabalarımı, benim seninkileri kullandığım gibi kullanırsın, kadınlar hariç" diye vaaz ettiğini aktarır. Hammer'a göre, bu öğretinin Asya ve Avrupa'da egemenlik kurmak gibi gizli bir amacı vardı. O yüzden, Mehmed'le çok dostane ilişkiler içinde olan Yunanlıları kendine çekmek için Hristiyanları kazanması gerekmekteydi. Börklüce Mustafa bu nedenle "her kim Hristiyanların Tanrı'ya tapmadığını söylüyorsa kendisi kafirdir" demiş, böylece tüm Hristiyanları en dostane şekilde karşılamış ve onları Tanrı'nın gönderdiği melekler gibi kabul etmişler. Börklüce Mustafa taraftar kazanmak için müritlerini Sakız Adası'nın yetkililerine ve o zamanlarda adadaki Turlotas Manastırı'nda yaşayan meşhur Giritli münzevi keşişe gönderdiğini aktaran Hammer'a göre, "Türk çileci" dediği Börklüce, aradığı adamı Yunan münzevide bulmuştu.¹⁹⁵

Mehmed'in Karaburun'da meydana gelen bu olaylar nedeniyle Sırp kralının oğlu Saruhan Valisi Sisman'a, "Yenilikçilere" karşı gitmesini emretti, ama Stylarios Dağı'nın altı binden fazla adamla tutulmuş geçitlerinde ilerleyemeyen Sisman, tüm ordusuyla birlikte yok edildi ve böylece "*Mürtet bir Hristiyan mürtet Müslümanlar tarafından şehit düşürüldü*" diyen Hammer, bu zaferin, her taraftan müritlerin akın ettiği mezhebin mücadele ruhunu canlandırıldığını belirtir. Yunanlıların ve Romalıların özgürlük işareti

---

* Hammer, Börklüce adının geçtiği altı yerde de "Böreklüce" şeklinde yazmış, bunun bir anlamı olup olmadığı üzerinde durulmamıştır; Osmanlıca metinlerde hareketler gösterilmediğinden ve Arap harfleriyle "Börklüce" yazıldığında, "k" harfi üzerinde olması gerektiği gibi "r" harfi üzerinde de olması gereken sükûn işareti doğal olarak gösterilmediğinden, Hammer'in bu şekilde okumuş olabileceğine yorulmuştur.

¹⁹⁵ Joseph von Hammer, *age*, s. 293-94.

olarak kabul ettikleri başı örtmek yerine, “bu özgürlük ve eşitlik müritlerinin”, tüm başlıkları yasaklama, vücudu sadece tek parça giysiyle örtme ve Müslümanlardan ziyade Hıristiyanlara “yamanma” kararı aldıklarına dikkat çekerek, Mehmed’in bu kez Saruhan ve Aydın Valisi Ali Bey’e, tüm birlikleriyle “Yenilikçilere” saldırmasını emrettiğini fakat Ali Bey’in de kendisinden önce giden gibi yenildiğini, az sayıda adamıyla zar zor Manisa’ya kaçtığını aktarır. Mehmed’in bu kez, Amasya valiliğini emanet ettiği henüz on iki yaşındaki oğlu Murad ve güvenilir veziri Bayezid Paşa’yı birleşik Avrupa ve Asya ordusuyla Karaburun’a gönderdiğini, bu ordunun müstahkem geçitleri yarararak ilerlerken adamlar ve kadınları, çocuklar ve yaşlıları acımasızca boğazladıklarını, nihayet Stylarios Dağı ya da diğer adıyla Karaburun’un eteklerine, isyancı gücün çekirdek kuvvetinin bulunduğu müstahkem mevkiye tayin edici karşılaşma için geldiğinde, inatçı bir savunmadan sonra “kılıç yemeyen”^{*} diğerleriyle birlikte Börklüce Mustafa’nın da yakalanarak Efes’e götürüldüğünü anlatan Hammer’a göre, Börklüce’yi İslam’a döndürmek için üzerinde denenen tüm işkenceler, onun yeni öğretilerine inancını güçlendirmekten başka bir işe yaramamış, elleri ve ayakları haç şeklinde gerilerek bir tahtaya çivilenerek, bir deve üzerinde şehrin içinde dolaştırılmış; öğretilerinden vazgeçmeyi reddeden tüm müritleri gözünün önünde öldürülürken, ağızlarından sadece “Baba Sultan, yetiş!” sözleri duyulmuştu. Bu sözlerle kendilerini mutlu bir şekilde kılıçların altına atan müritleri böyle yaparak, “gerildiği çarşıta ölmekte olan üstadın gözleri önünde, onun öğretilerini kanlarıyla mühürlediler” diyen Hammer, Mustafa’nın ölümüyle taraftarlarının gücü azalmasına rağmen, hayatta kalanların onun ölmediğini, hala yeryüzünde olduğunu uzun süre konuşmaya devam ettiklerini belirten Hammer, Giritli Yunan münzevinin de, Börklüce Mustafa’nın Sisam’a önceki çilecilik egzersizleri için döndüğünü, tarih yazarı Dukas’a, tüm ciddiyetiyle tasdik ettiğini aktarır.¹⁹⁶

Börklüce Mustafa'nın idamından sonra, Bayezid Paşa'nın Veliaht Vali'ye (Şehzade Murad'ı kastediyor, BG) bağlı ordusu, yaklaşık üç bin dervişle dolaştığını belirttiği ve “Çılgın Hoca'nın müttefiki” diye nitelediği, ayrıca onun eski bir Yahudi olduğunu

---

* Almandaca “yemek” fiili insanlar ve hayvanlar için iki farklı sözcük olup, Hammer’in burada hayvanlara özgü “yemek” (fressen) fiilini aşağılama amacıyla kullandığı söylenebilir.

¹⁹⁶ Joseph von Hammer, *age*, s. 294-95.

belirttiği Torlak Hu Kemali’yi vurmak üzere Manisa’ya sevk ettiğini yazan Hammer, Şehzade Murad ve Bayezid Paşa’nın çok geçmeden onu yalnızca en yakın bir müridiyle birlikte astıktan sonra Avrupa’ya geçtiğini anlatır. Hammer’a göre, bu “üç katmanlı bir yenilikçi ayaklanmadır” ve en güçlü kolu; müritleri Börklüce ve Torlak’ın Asya’da yaydıkları yeni öğretiyi vaaz eden, Musa’nın geçici hükümeti sırasında kazasker iken ihsan ve tımar vererek yandaşlarını güçlendiren Bedreddin Simavnaoğlu’dur. Avrupa’ya geçen ordu, Bedreddin’in bulunduğu Haemus’un (Balkanlar’ın Eskiçağ’daki adı, BG) meşe ormanları üzerine gitmiş, Bedreddin Serez’de yakalanarak hapsedilmiş, “Büyük Taftazanî’nin öğrencisi olan İran’ın hukuk bilgini Herat’lı Mevlana Said” tarafından verilen fetva üzerine, üstlendiği kazaskerliğin yüksek saygınlığına, hukuk bilimlerine ilişkin kavrayışının derinliğine ve bugün hala klasik sayılan eserleri dolayısıyla tasavvufi bilgisiyle kendini ispat etmiş olmasına rağmen, bir isyancı olarak asılmıştır.¹⁹⁷

Buradan sonra tümüyle yoruma yönelen Hammer, bu isyanın, tüm Osmanlı tarihinde, günümüzde (1830’ları kastediyor, BG) yaşanan Vahhabi isyanına kadar, yeni Doğu tarihinde takipçileri ve yayıcıları keşişler olan ve dinsel yenilenmenin kaygan zemininde gerçekleşmiş tek isyan olduğunu ileri sürerek, Hilafetin erken tarihinde tahta karşı girişilmiş, devrimci devlet doktriniyle yakından ilişkili, tahtı ve dini aynı anda devirmekle tehdit eden birkaç isyan örneği bulunduğunu, fakat bu yenilerin tüm halk sınıflarından geldiklerini ve güçlerinin çekirdeğini keşişler alayının oluşturmadığını iddia eder. Hammer, Halifeliğin ilk isyancıları olarak nitelediği Haricilerin, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olan, hak sahibi olarak başkasını tanıdıklarından kişiliğine itaat etmeyi reddettikleri Halife’nin haşmetini değil de, Hicret’in ikinci yüzyılında, Hint dogmalarından etkilenerik ruh göçünü savunan, Horasan’daki Ravendi ve Mukanna’nın akıldışı öğretisinin ve isyanın standardını yükselttiklerini; aynı yüzyılın sonunda özgürlük ve eşitliği, tüm malların hatta kadınların ortak kullanımını vaaz ettiği ileri sürülen Babek’in Hürremiye hareketinin; üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Zendeka, Karmati’nin yanı sıra, Batınilerin en tehlikeli gizli birliği, yüksek sesle cinayet doktrini ilan ederek Allahsızlığı açığa vuran Hasan Sabbah ve İsmaililer’in, Hülagü ve Baybars tarafından yıkıldığını ve nihayet son kalıntılarının Timur tarafından temizlendiğini belirttikten sonra, bütün bu

---

¹⁹⁷ Joseph von Hammer, *age*, s. 295.

sayılanların, Kazasker Bedreddin tarafından başlatılan, Börklüce Mustafa taraftarlarının ve Torlak önderliğindeki üç bin dervişin isyanı gibi bir başrol oynamadığı görüşünü ileri sürer. Asya despotizminin anavatanındaki özgürlük, eşitlik ve mal ortaklığını savunan Mugan'ların (Zerdüşt rahipleri) yaktığı isyan ateşini, Hüsrev Nûşirevan'ın kırk bin Mugan'ın kanında söndürdüğünü; Asya ve Avrupa'daki derviş isyanlarının yarattığı aynı tehlikenin ise, Börklüce'nin çarına gerilmesi, Torlak ve Bedreddin'in asılarak idam edilmesiyle az da olsa bastırıldığına inanan Hammer, Börklüce Mustafa'nın dağdan güçlkle tahliye edilmesinden sonra bu kez taht iddiasıyla başka bir Mustafa'nın ortaya çıktığını belirtip, Osmanlı tarihini anlatmaya Düzmece Mustafa olayı ile devam eder.¹⁹⁸

3.3.4. Johann Wilhelm Zinkeisen (1840)

Saksonya-Altenburg Dükalığı'nın Altenburg kentinde 1803'te doğan Johann Wilhelm Zinkeisen, Jena ve Göttingen kentlerinde ilahiyat okuyarak başladığı eğitimini, 1826'da tarih doktorasıyla tamamladıktan sonra, 1831'de Leipzig'de tarih ve siyaset bilimi alanlarında üniversite dışından doçent oldu. Eski hocalarının çağrısıyla Osmanlı tarihi yazımı çalışmalarına katıldığı eserle, tarihçiler arasında yer edindi. Aldığı siparişe *Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Tarihi*'nin ilk cildini 1840'ta Hamburg'da yayımlayan Zinkeisen, meşhur tarihçi Leopold von Ranke'nin tavsiyesini kabul ederek, Prusya Dışişleri Bakanlığı'nın resmi gazetesinin redaktörü olarak Berlin'e yerleşti. Kısa süre sonra Avrupa başkentlerini saran yoksul sınıfların ayaklanmaları Berlin'e sirayet ettiğinde, 1848'de evini basan ihtilalcilerin hışmına uğrayınca Berlin'i terk etti. Sonra dönüp başka bir gazetede çalışmışsa da, yayının sona ermesiyle işsiz kaldı. 1854-1857 arasında Gotha'da her yıl birer tanesi çıkmak üzere eserinin II, III, IV ve V. ciltlerini yayımlayan Zinkeisen Türkçe bilmiyordu.¹⁹⁹ Eserinin I. cildinde yararlandığımız kısımları, Yunanca bildiği için Dukas'tan ve Hoca Sâdeddin'in muhtemelen İtalyanca çevirisinden, diğer Osmanlı kaynaklarını ise yurttaş Hammer'in eserinden yararlanarak yazan Zinkeisen, okuduklarını yorumlayarak yaptığı değerlendirmelerle dikkat çekiyor.

¹⁹⁸ Joseph von Hammer, *age*, s. 296-97.

¹⁹⁹ Kemal Beydilli, "Zinkeisen, Johann Wilhelm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul 2013, s. 446-47.

Johann Wilhelm Zinkeisen, olayları anlatmaya başlamadan önce, II. Murad zamanında Anadolu'da baş gösteren bazı beyliklerin bağımsızlıkçı hareketlerinin yarattığı sorunlara ilave olarak, Bizans ile süregelen bazı sorunların da II. Mehmed'in Konstantinopolis'i fethine kadar sürdüğünü anlatır. Bu noktada Şeyh Bedreddin Olayını aktarmaya başlayan Zinkeisen, yukarıda bahsettiği sorunlardan daha büyük bir sorun olarak nitelediği ve “doğal olarak Osmanlı Devleti'nin içlerine doğru ilerlemesinin gerektiğini” ileri sürdüğü Börklüce Mustafa isyanının patladığını belirtir ve çok geçmeden Avrupa üzerine de etki gösteren bu isyanın, “Osmanlı tahtının maddi iktidarından ziyade ahlaki temelini sarstığını” yazar.²⁰⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme döneminde meydana gelen ve belki de dinsel karakteri politik amaçlarının üstünü örten bu olayın, önemli olaylardan biri olarak, son zamanların köklü değişimlerinin yalnızca Tatar fırtınasından ve kardeş kavgasından ibaret olmadığını; bu dönemlerde meydana gelen sefalet, sıkıntı ve umutsuzluğun yarattığı depremlerin, imparatorluğun birliği sağlandıktan sonra bile Osmanlıların ruhunda bir yarılmaya neden olduğunu gösterdiğini söyleyen Zinkeisen, biçimleri farklı olan bu tür ayaklanmaların, doğaları gereği genellikle her zaman aynı nedenlere dayandırılabilmediğini, çünkü bunların sürekli olarak daha derin bir ahlaki şokun sonucu olduğunu ve hiçbir şeyin, dinci fanatizmin ve saçma sapan aşırılıkların, büyük kalabalıkların içine düştüğü yapay ruhsal gerilimlerden daha kolay tahrik edemeyeceğini kanıtladığını ileri sürer. Zinkeisen bu iddiasını, bir “hayalperest” ve “başkalarının elinde bir oyuncak” olduğunu iddia ettiği Mustafa'nın, “öğretisi ve mezhebi uğruna eline kılıç alabilmesi için, sadece Osmanlı monarşisinin süreceğine değil, aynı zamanda bir taraftan Peygamber'in öğretisinin doğruluğuna inancını kaybetmiş, diğer taraftan yorgun ruhları için teselli ve yiyecek arayan insanlara ihtiyacı olduğuna” dikkat çeker. Zinkeisen'a göre, bu insanlar aradıklarını, “Hristiyan coşkusu ile İslam fanatizminin siyasi amaçlarla böylesine tuhaf bir şekilde el sıkıştığı bu garip mücadeleye yol açmadan önce, muhtemelen Osmanlılarla Küçük Asya'da daha önceden yolunu bulmuş olan bazı yanlış anlaşılmalı ve çarpıtılmış Hristiyan fikirlerinde bulmuştur.”²⁰¹

²⁰⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa - Erster Theil - Urgeschichte und Wachstum des Reiches bis zum Jahre 1453*, Hamburg 1840, s. 473. Zinkeisen'in burada ve biraz ileride bir yerde daha, zaten metinde yalnızca iki kez andığı “Börklüce” lakabı yerine, Hammer gibi, “Böreklüce” yazdığı görülmüştür.

²⁰¹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *age*, s. 473-74.

Bu isyanın iç tarihi, pragmatizmi ve gelişiminin aşamaları konusunda az bilgiye sahip olmaktan yakınan Zinkeisen, bu “Muhammedi sapkınlığın” üzerindeki Hristiyan etkisini kanıtlamanın ve takip etmenin mümkün olmadığını, neredeyse yalnızca dış hikayesinin, türünün, meydana geliş şeklinin ve oluşumu aşamasında Sultan Mehmed tarafından nasıl bir enerjiyle bastırıldığının bilindiğini belirtir. Zinkeisen, daha önce Şehzade Musa'nın en sadık takipçilerinden ve en mükemmel danışmanlarından biri olan eski kadıasker Simav Kadısıoğlu Bedreddin Mahmud'un, tüm hareketin kısıktırıcısı, gerçek ruhu ve lideri olarak kabul edildiğini belirtir ve bu Bedreddin'in, Musa Çelebi'nin çöküşünde Sultan Mehmed'e esir düştüğünü, mükemmel bilgisinden dolayı affedilerek ayda 1000 Osmanlı parası maaşla İznik'e “kadı olarak gönderildiği”ni ileri sürer. Mehmed'in hoşgörüsüne rağmen, Bedreddin'in en başından beri mevcut hanedana karşı kötü planlar beslediğinin anlaşıldığı kanaatinde olan Zinkeisen, ancak Bedreddin'in bu planları daha kolay uygulamak için, dünyevi ve ilahi kanunların hocası (fakih) olarak büyük bir üne ve anlamlı sayıda taraftara sahip olacağı zamanı beklediğini, muhtemelen bu sayede, nüfuzunu maddi ve manevi zorluklardan bunalmış ezilen kitlelere nasıl genişleteceğini de bildiğini iddia eder. Zinkeisen'a göre, Bedreddin bunun için araç olarak, kökenini Hristiyan ve Muhammedi mistisizminin garip bir karışımına borçlu olabileceğini düşündüğü ve zaten Hristiyan fikirlerine daha duyarlı olan Osmanlılara kolayca sokulabilecek yeni bir doktrin kullanmış, bu doktrini yaymaya en elverişli ortamın ise, ruh hali en müsait, huzursuz tabiatlı ve beylerinin sürekli değişikliği nedeniyle politik olarak da memnuniyetsiz, komşu adaların Hristiyanlarıyla sürekli iletişim halinde olan Aydın bölgesinin nüfusu arasında bulunduğunu düşünerek gözlerini önce bu bölgeye çevirmiş, öğretisini yaymak ve Osmanlı soyuna karşı planlarını silahla yürütmek üzere gerekli adamı ise, daha kadıaskerlik zamanında hizmetinde bulunmuş, “sıradan ama azimli bir hayalperest” olan Börklüce Mustafa'nın şahsında bulmuştur.²⁰²

Bedreddin'in heyecanlandırıp heveslendirdiği Mustafa'nın, önce Smyrna (İzmir) Körfezi'nin güney ucundaki Stylarios Dağı'nda, Sakız Adası'nın karşısında, elinde kılıçla “yeni bir peygamber olarak” ortaya çıktığını belirten Zinkeisen, Mustafa'nın kadınlar hariç olmak üzere malların ortaklığını, gönüllü yoksulluğu ve İsa'ya tapanlarla birliği

---

²⁰² Johann Wilhelm Zinkeisen, *age*, s. 474-75.

vaaz ederek, kısa sürede yöre halkı arasında önemli bir taraftar kazandığını ve yeni doktrinini silahla yaymaya ve savunmaya kararlı olduğunu hemen ilan ettiğini ileri sürer. Zinkeisen, Mustafa'nın bunun için özellikle Hristiyanların yardımına güvendiğini, onları etrafına toplayabilmek için, "Hristiyanların Allah'a tapmadığını söyleyen her Türk bizzat Allahsız kabul edilecektir" prensibini doktrininin ana dogmalarından biri ilan ettiğini belirterek, böylece müritlerinin Hristiyanları gördükleri yerde kardeş gibi sarıldıklarını ve onlara sanki Allah'ın melekleriymiş gibi saygı gösterdiklerini anlatır. Bunun işe yaradığını gören Mustafa'nın, Hristiyanlarla Osmanlılar arasında genel bir kardeşliğe doğru işi genişlettiğini, bunun ardından bu kez müritlerini Sakız Adası'ndaki Hristiyan din adamları ve prenlere gönderdiğini anlatır. Burada Hammer'in Dukas'tan aktardıklarını tekrar eden Zinkeisen, Börklüce Mustafa'nın adaya gönderdiği iki müridinin, giyim kuşamıyla büründüğü görüntünün Evangelizm'den alınmış olduğuna işaret ederek, bu mucizevi gizem unsurunun plana akıllıca eklenmiş olmasının, istenen etkiye ulaştığı kanaatindedir. Zinkeisen'a göre, adadaki münzevi keşişin etkisi, Mustafa'nın davasını doğal olarak Hristiyan nüfus arasında azımsanmayacak oranda teşvik etmiş, diğer yandan, "Yahudi dönmesi Torlak Hudbin Kemal" liderliğinde etrafta kalabalık halde dolaşan, özellikle de Manisa civarında fesat çıkarmış, iddiaya göre üç bin kişilik "fanatik derviş sürüsünü" de kendi öğretilerine kazanmış, mezhebini Muhammediler arasında da güçlendirmiş ve sonuçta zaman içinde yaya ve atlılardan oluşan, kimine göre on bin veya yalnızca altı bin civarında, kimine göre ise daha az miktarda tahmin edilen, iyi teçhiz edilmiş bir ordu toplamıştı.²⁰³

Johann Wilhelm Zinkeisen, Börklüce bu orduyla Stylarios'un kayalık vadilerindeki en güvenli konumunu henüz terk etmemişken, Avrupa'ya yeni dönmüş ve o sırada Selanik taraflarında bulunan Sultan Mehmed'in, durumu haber aldığını yazıyor. Mehmed'in bu durumun imparatorluğun güvenliğine vereceği zararın derhal fark ettiğini ve Aydınli valisi Sırp dönme Susman'ı, elindeki tüm imkanı kullanarak bunu bastırmakla görevlendirdiğini belirten Zinkeisen, görünüşe göre Susman'ın bazı zorluklarla topladığı küçük bir orduyla Stylarion'un geçilmez boğazlarına dikkatsizce çok fazla girdiğini ve orada Mustafa'nın "fanatik çetesi" tarafından saldırıya uğradığını, askerleriyle birlikte

---

²⁰³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *age*, s. 477.

son adamına kadar öldürüldüğünü anlatır. Böyle bir zaferin, Styliarion'luların (Bizanslılar buna mezhep* diyor), özellikle de onlara karşı kılıç çekmiş olan eski dindaşlarına karşı amansız bir nefretten dolayı, özgüvenini, fanatizmini ve savaş isteğini doğal olarak artırdığını belirten Zinkeisen, Mustafa'nın bir bey ve lider olarak peygamberin üstünde tutulduğunu ve bundan böyle başlarında bir başlık olmadan ve yalnızca yekpare bir entariyle, sadece açık gökyüzünün altında yaşamaya ve genel olarak Muhammedilerden ziyade kutsal metinlere bağlı kalınmasına oybirliğiyle karar verildiğini Dukas'tan yorumlayarak aktarır. Eğer Mehmed önüne set çekmek için gerekli adımları atmasaydı, bu yeni inancın “bulunduğu dağlardan komşu ovalara yıkıcı bir fırtına gibi düşeceği” kanaatini ifade eder. Mehmed'in emriyle Susman'ın yerine getirilen Ali Bey'in, Aydınli ve komşu beyliklerde bulabileceği bütün birlikleri toplayıp Styliarios'un dar geçitlerini ikinci kez geçerek, isyanın asıl ocağına daldığını, fakat bu kez de “kurnazlık ve fanatikliğin” düzenli saldırıya galip geldiğini belirten Zinkeisen, silahlı köylülerin çeşitli vadilerde tuzağa düşürdüğü birliklerinin büyük çoğunluğu katledilen Ali Bey'in, ancak birkaç adamıyla birlikte, büyük zorlukla Manisa'ya kaçabildiğini anlatır.²⁰⁴

Giderek büyüyen bu tehlikenin, Mehmed'i daha zinde ve daha kapsamlı önlemler almaya mecbur ettiğini belirten Zinkeisen, Amasya valisi olan on iki yaşındaki oğlu Murad ile vezir Bayezid Paşa'ya, Avrupa ve Asya'dan asker toplayarak Mustafa'yı ve tüm adamlarını ortadan kaldırmaya kadar durup dinlenmemelerini emrettiğini yazar. Zinkeisen'a göre, savaş bu kez amansız bir ciddiyetle yürütülmüş, sayılamayacak miktardaki birlikler dağları işgal ederek erkek, kadın ve çocuk ayırımı yapmadan, herkesi acımasızca öldürerek bu kanlı yolda adım adım ilerlemiş, Mustafa'yı arta kalan birlikleriyle sürerek sonunda dar bir koridorda sıkıştırmışlardı. Mustafa ve adamları dağların Karaburun denilen en uç noktasındaki eteklerine güçbela sığınabilmiş, sonucu belirleyen çarpışma gerçekleştiği bu yerde çaresizlik içinde bir mücadele yaşanmış, korkunç bir kan banyosu içinde her iki taraf da eşit derecede büyük kayıp vermiş, sonunda Mustafa kendini ve ordusundan kalanları galiplere teslim etmiş ve hepsi esir edilerek

---

* Zinkeisen buraya koyduğu 1 nolu dipnotta, Dukas'ın buna ek olarak, onların yalnızca cüppe giymeyi benimsedikleri geleneklerinden dolayı “Μονοχίτωνες (yekpare entari)” dediğini yazıyor; “Τουρκοκαλόγηροι (Türk keşişler)” sözünün ise Bizanslılar tarafından genellikle dervişler için ortak ad olarak kullanıldığını belirtiyor, bkz. s. 478.

²⁰⁴ Johann Wilhelm Zinkeisen, *age*, s. 477-78.

Efes'e götürülmüştü. Orada inançlarında ısrar edenleri türlü işkenceler altında idam ettiklerini anlatan Zinkeisen, Mustafa'nın bu şهادette sarsılmaz bir kararlılıkla kendisini taraftarlarının önüne attığını belirterek, inancından hiç vazgeçmediğini, haç şeklindeki bir tahtaya çivilenmiş şekilde, sergilenmek için şehirde bir zafer turu ile dolaştırıldıktan sonra gönül rahatlığıyla hayatından vazgeçtiğini anlatır. En son anda bu kahramanlığı gösteren Mustafa'nın, bu felaketten sağ kurtulan az sayıdaki taraftarının hala yaşadığına inandığını ve geçmişte olduğu gibi Samos'ta gizlice sakin bir yaşam sürdüğü inancıyla uzun süre kutsallaştırdıklarını belirttikten sonra, onunla birlikte ve hemen ardından hem öğretisinin hem de mezhebinin tamamen çöktüğünü ileri sürer. Mustafa'nın öğretisini kabul eden ve Torlak Kemal'in emrinde hala Manisa'da "her türlü fitneyi işleyen vahşi dervişler" in bile kısa bir süre sonra Bayezid Paşa yönetimindeki "Osmanlıların muzaffer ordularının" saldırısına uğradığını ve tamamen yok edildiklerini anlatan Zinkeisen, Mustafa gibi esir düşen Torlak Kemal ile kaderini son ana kadar onunla paylaşan en sadık yoldaşının asılarak öldürülmesinin ardından, Bayezid Paşa'nın ordusunun başında bu kez de Bedreddin öğretisinin kök saldığı topraklardan dört bir yana yürüyerek, orada burada bunu kabul eden bütün dervişleri yakaladığını, İslam'a dönmeyenleri her türlü işkence altında zulmederek idam ettirdiğini anlatarak, bu bahsi kapatır.²⁰⁵

Buraya kadar bu yeni öğreti ve mezhebin sahibi olarak Börklüce Mustafa'yı gösteren Zinkeisen, buradan itibaren mezhebin kurucusu ve bu isyanların tamamının kışkırtıcısı olarak, "İznik'in bilgin hukuk alimi Mahmud Bedreddin"i gösterir ve yalnızca onun hayatta kaldığını, ama tehlikeli olamayacağını belirtir. Zira isyanlar başladığında korkarak kaçtığını, bir süre Kastamonu hakimi İsfendiyar Bey'e sığındığını ve sonuçta Anadolu'da davasını kaybettiğini anlayınca Avrupa'ya geçtiğini ileri süren Zinkeisen, Musa Çelebi zamanında iyi ilişkiler kurduğu Eflak prensinin Bedreddin'i dostça karşıladığını ve destek verdiğine değinerek, orada kadıasker olarak iyi bir itibara sahip olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sınır bölgelerinde öğretisi ve isyan planları için güçlü bir ilave kuvvet bulmasının kolay olduğuna işaret eder. Zinkeisen, Şeyh'in ilk karargahının Silistre olduğunu, sonra Balkanlar'ın ormanlık dar geçitlerine çekildiğini ve buradan dört bir tarafa propaganda için öncüler gönderdiği sıralarda Selanik'te bulunan

---

²⁰⁵ Johann Wilhelm Zinkeisen, *age*, s. 478-480.

Sultan Mehmed'in ordusuyla birlikte acilen Serez'e çekildiğini belirtir ve bu sırada Edirne'ye gelmiş olan Bayezid Paşa'yı emrinde bir orduyla Balkanlara karşı gönderdiğini anlatır. Mustafa ve Torlak'ın Asya'daki yenilgi haberleri Bedreddin'in birliklerinin cesaretini kırdığı için buradaki çarpışmanın ne kanlı ne de uzun sürdüğüne değinen Zinkeisen, Bedreddin etrafında toplananların çoğunun liderlerine itaat etmeyerek kaçtıklarını ya da Sultan'ın ordusuna katıldıklarını, her taraftan takip edilen ve sıkıştırılan Bedreddin'in kendisinin de bir süre daha Balkanların ıssız yüksek vadilerinde dolaştıktan sonra, kendisini kurtarmak isteyen adamları tarafından yakalanarak Mehmed'e teslim edildiğini ve Sultan'ın iradesine göre, "katı ama adil bir mahkeme" tarafından yargılanmasının istendiğini anlatır. Yüksek yargı makamına sahip olanların en ünlüsünü, kadılığın en yüksek makamı olan kadiaskerliği yürütmüş olan birini yargılamak üzere Serez'e çağırılan seçkin kadılar ve fakihlerin yaptığı yargılama sonucunda, "vatan haini" ilan edilerek idama mahkum edildiğini ve Serez'de halka açık bir yerde gecikmeden asılarak idam edildiğini, Hoca Sâdeddin'e atıf yaparak anlatan Zinkeisen, bütün bu süreçleri yorumlamaya çalışır. Önce niteliği ve amaçlarının dikkate değer görüldüğünü belirttiği bu hareketlerin, böylesine kısa zamanda bastırılarak köklerine kadar yok edilme şekli ve enerjisinden dolayı çok daha fazla dikkat çeken Mahmud Bedreddin ayaklanmasının muhtemelen 1418 yılında sona erdiği şeklindeki tahminini* açıklayıp, ardından yoruma geçen Zinkeisen, Mehmed'in ve heyetinin izlediği siyasetin doğru duygulara ve nelerin kaybedileceğine ilişkin açık bir farkındalığa dayandığını ve sadece tahtın o an içinde bulunduğu güvenlik ve Osmanlı hanedanının devamlılığı sorunu değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı ve bütünüyle geleceği tehlike altında olduğunu ileri sürer. Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki moral gücünün, muhafaza edici ilkesinin hala İslam'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun öncülüğünde Hristiyan dünyasına karşı birliğine ve saflığına dayandığı kanaatini açıklayan Zinkeisen'a göre, kısa süre önce baş gösteren siyasi kargaşalardan dolayı derinden sarsılmış olan İmparatorluk, Bedreddin'in

---

* Zinkeisen buraya koyduğu 2 nolu dipnotta, kronoloji konusunda sadece tesadüfi, dolayısıyla önemsiz ve kesin olmayan bilgilere dayanılmak zorunda olduğunu, çünkü Osmanlı ve Bizans kaynaklarında kronolojik bir düzen aranmayacağına değindikten sonra, neden "1418 yılı" dediğini açıklamaya çalışarak, bu tarihin yaklaşık olarak belirlenebileceği dört kaynaktan söz eder: Birincisi, Dukas'ın o tarihte Murad'ın on iki yaşında olduğunu yazmış olması; ikincisi, Loredano adlı kişinin, 1416'da Gelibolu Deniz Savaşları'nda Osmanlı amiralinin oraya geliş sebebi olarak, Mustafa'nın birliklerini Avrupa'ya geçirme ihtimalinden duyulan endişe olduğunu açıkladığı ifadesinin yer aldığı Laugier'in eserine yaptığı atıf; üçüncüsü, Sâdeddin'e göre, isyan çıktığında Sultan Mehmed'in Selanik'te bulunması.

“sapkınlığı” devam etse ve onun himayesi altındaki isyan padişahın iktidarı ve inananların ruhu üzerinde güç kazansaydı, kaçınılmaz olan iç kargaşadan pek kurtulamayacağından, sırf bu nedenle Karaburun’daki savaş ve Serez’deki kan davası, Sultan I. Mehmed’in iktidarındaki en önemli olaylar arasındadır ve Osmanlı İmparatorluğu’nun restoratörü adını hak ediyorsa, o bu unvanı özellikle en tehlikeli düşmanlarına karşı orada ordularıyla, burada adaletin kılıcıyla kazandığı zaferlerden dolayı hak etmektedir.²⁰⁶ Bedreddin bahsini kapattıktan sonra Düzmece Mustafa olayını anlatmaya başlayan Zinkeisen, Düzmece Mustafa’nın, Mehmed’in etrafındaki adamlarını ve onun eski rakiplerini yanına çekerek tahtı ve imparatorluğu elde etmek için çarpıştığını, başardığı takdirde isyanının sona ereceğini, oysa Bedreddin’in halk aracılığıyla bir taht devrimi yapmak istediğini, bunun için öğretisiyle en alt sınıfları, köylüleri ve genç kuşakları kendi tarafına çekmeye çalıştığını, isyanının devlet düzeninin kökten değişmesine sebep olacağı ve imparatorluğun tamamını isyana sürükleyeceği için kitleleri heyecanlandırmayı başardığını, Düzmece Mustafa’nın ise çok az taraftar bulduğunu yazar.²⁰⁷

3.3.5. Alphonse de Lamartine (1854)

Fransa’nın doğusundaki Mâcon’da, 1790 yılında asil bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Alphonse de Lamartine, 1808-1819 yılları arasında avare bir aristokrat hayatı yaşadıktan sonra, şiir kitapları ve romanlar yazarken, bir taraftan da bazı Avrupa şehirlerinde elçilik kâtibi ve ateşe olarak görev yaptı. 1832-1833’te çıktığı Lübnan, Suriye, Filistin ve İstanbul’u kapsayan yolculuktan din anlayışı, duygu ve düşünceleri bakımından büyük bir değişim geçirerek döndü. 1833’te milletvekili seçilen Lamartine’in siyasetle ilgisi, 1851’de Louis Napoléon’un cumhurbaşkanı seçilmesine kadar sürdü; güçlü bir hatip olarak parlamentoda çok defa “Şark meselesi” üzerine yaptığı konuşmalarda Batı’nın Doğu’yu, özellikle Osmanlıları iyi tanıyamamış olmaktan kaynaklanan yanlış hükümler verdiğini sık sık dile getirdi. 1848 olaylarında sosyalistlerin kıvılcık bayraklı gösterilerine karşı üç renkli Fransız bayrağını savunan Lamartine, o yıl

²⁰⁶ Johann Wilhelm Zinkeisen, *age*, s. 480-82.

²⁰⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *age*, s. 485.

kurulan geçici hükümette kısa bir süre dışişleri bakanlığına getirildi, ancak 2 Aralık 1848'deki hükümet darbesiyle bu görevinden uzaklaştırıldı. Bu hayal kırıklığıyla 24 Nisan 1849'da Sultan Abdülmecid ve Sadrazam Reşid Paşa'ya birer mektup yazarak, Türklere olan sevgisini ve derin dostluğunu dile getirdi. İstanbul'a yakın bir yerde, İzmit veya İzmir yakınlarında bir çiftliğin kendisine tahsis edilmesini istedi. Aydın yakınlarında bir arazinin verilmesi uygun görülerek devletçe satın alınan çiftlikler yirmi beş yıl süreyle kendisine verildi. 1851 yazında İstanbul'a gelen Lamartine, Abdülmecid tarafından kabul edildikten sonra İzmir ve Aydın'a giderek çiftlik arazisini gezdiyse de, işletecek sermayeyi bulamadığından Türkiye'ye yerleşmekten vazgeçti. Ömrünün son yıllarını evini satacak kadar maddi sıkıntı içinde geçiren Lamartine'e 1867'de III. Napolyon hükümeti tarafından 25.000 frank maaş bağlandı, ama iki yıl sonra, 1869'da Paris'te öldü. Pek çok eseri Türkçeye de çevrilen Lamartine, Rusya tarihinin yanı sıra Türkiye tarihini de yazdı; bunu Türklerle ilgili olumlu düşünceleriyle minnet duygusunun ifadesi olarak yazdığını düşünenler kadar, 1940'lı yıllardan sonra yapılan incelemelerde, Lamartine'in Türklerin bazı olumlu niteliklerinden söz etmesine rağmen, Anadolu topraklarında Avrupa'nın bayraktarlığını yapmak istediği ve bir tür sömürgeci siyaset ile Doğu'ya yaklaştığını ileri sürenler de olmuştur.²⁰⁸

İstanbul'da Taksim Meydanı'na açılan bir caddeye adı verilen Lamartine, 1854-55 yıllarında sekiz cilt halinde yayınladığı, Türkiye'de daha önce *Türkiye Tarihi* ismiyle yayınlanmış olsa da, son zamanlarda *Osmanlı Tarihi* adıyla yayınlanan *Histoire de la Turquie* adlı eserinin 2. cildinde (bu çalışmada tek cilt halinde yayınlanan bir çeviriden yararlanılmıştır), bu tezde incelenen olayları dört başlık altında ele alarak yorumlamıştır. İlk olarak, "*Sahte Peygamber*" başlığı altında, Macarların Sofya'ya kadar ilerlemelerini kastederek, "art arda gelen bu felaketler sırasında, henüz tam anlamıyla bastırılmamış iç savaş yüzünden Anadolu'da bulunan I. Mehmed'in, zaman zaman politikasının birer parçası olan kuvveti, oyalamayı ve yiğitliği ortaya koyduğunu belirterek, olayları anlatmaya başlar. Din adamları ve ordusu arasında doğan çok tehlikeli bir başkaldırma hareketinin, Mehmed'e Avrupa'daki tehlikeleri ve Anadolu'daki karışıklıkları unutturduğunu belirten Lamartine, Musa Çelebi'nin ölümünden sonra, Türkler arasında

²⁰⁸ Emel Kefeli, "Lamartine, Alphonse de", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara 2003, s. 93-94.

din hukuku ve bilim konularında çok değerli bir kişi olarak tanınan ve “ordunun büyük kadısı” olan, yani din, fıkıh ve savaş işlerinden sorumlu bulunduğunu belirttiği Şeyh Bedreddin’in, I. Mehmed tarafından İznik’e sürüldüğünü, fakat “egemen olamadıkları şeyleri bozan insanların karakterini taşıdığını” iddia ettiği Bedreddin’in, sürüldüğü yerde, kendisine yapılan bu hareketin öcünü almayı tasarlamaya başladığını ileri sürer. “Mizaçları gibi ihtiraslarını açıkça ortaya seren Osmanlılar arasında son derece az rastlanan entrikacılığın, büyük kadının içten pazarlıklı ruhunda” giderek tehlikeli olmaya başladığını belirten Lamartine, Bedreddin’in isyan ateşini büyütme amacıyla üzerine üflenecek bir kıvılcım aradığını ve bir rastlantının ona bu olanağı verdiğini iddia eder.²⁰⁹

Lamartine, bu rastlantının, İzmir Körfezi’nin Sakız Adası’na bakan ucunda, Karaburun denen yerde, kendisine gökten ilham geldiğini iddia ederek ortaya çıkan, köy köy, kasaba kasaba dolaşarak, sözde kendisine vahyolunan düşünceleri toplumsal kuramlarla harmanlayan ve halkın cahilliğinden yararlanan, halka umut dolu şaşırtıcı şeyler anlatan, Karaburun’a yaslanmış dağlarda keçi besleyen bir Türk’ün oğlu olan Mustafa adlı kişi olduğunu ileri sürer. Türklerin geniş hayalleri ile Kur’an’ın hükümlerinin istenildiği gibi yorumlanmasına olanak tanıyan İslamiyet ve herkese kendi istediği tarikatı seçme hakkını ve alışkanlığını veren uzun iç savaş yıllarına dikkat çeken Lamartine, bunlara bir de, I. Mehmed tarafından henüz düzeltilmeye çalışılan olayları ilave eder. Bütün bu durumlar, Türkleri her yeni çıkan inanışın propaganda ve kışkırtmalarına yatkın duruma getirmiş; yoksulluktan yetişenlere ve yoksullara, dünyadaki mutlu insanların adaletsiz üstünlüğüne ve şartların ortaya çıkardığı eşitsizliğe karşı intikam almayı öğütleyen Mustafa’nın düşünceleri halk tarafından benimsenmiş diyen Lamartine, bu saçma düşünceler haklı bir şikayet gibi görülse de, asla uygulanabilir bir öğreti olamazdı, der. Buna rağmen Mustafa’nın kafalarda geniş bir imparatorluk kurmayı başardığına işaret eden Lamartine, bunu da, hayale dayalı öğretilerin sınır tanımamasına bağlar ve bunu sağlayan ütopyanın gücünün, bütün sızlanmalar, haklı haksız şikayetler, bütün sefaletler ve bütün hayallerin bu öğretilerde kendilerine yer bulup tatmin olmasında yattığı kanaatine dayandırır.²¹⁰

²⁰⁹ Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, çev. Serhat Bayram, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 150-51.

²¹⁰ Alphonse de Lamartine, *age*, s. 151.

İkinci olarak, “*Üç Din de Eşit İlan Edildi*” başlığı altında, Börklüce Mustafa’nın düşüncelerinin bir anda Batı Anadolu’yu nasıl kapladığını, çadırdan çadıra, köyden kasabaya nasıl bir hızla yayıldığını anlatan Lamartine, taraftarlarının Mustafa’ya “Dede Sultan” adını verdiğini, kendi yaşam felsefelerine tıpatıp uyan yeni düşüncelerin dervişler arasında hemen yayıldığını belirtir. Bu sahte öğretinin, özel mülkiyetin kaldırılması, doğadan ve çalışmadan elde edilecek bütün ürünlerin ortaklaşa paylaşılması, herkesin mallarına el konulması ve fakirler arasında paylaşılması gibi ilkelerle beslendiğini ileri süren Lamartine, kadınların bu karmaşık toplumun ortak unsuru olmaktan kurtulmalarını Doğu’nun geleneklerine bağlar, ama mülkiyetin beslediği kadın ve ailenin, bir kere mülkiyet ortadan kaldırılınca, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu garip düzenin en aşağılık yaratıkları olacaklarını iddia eder. Diğer yandan büyük bir sahtekarlıkla Dede Sultan’ın yandaşlarınca kandırılan Yahudiler ve Hıristiyanların, bu sapık düşüncelere katılanların sayısını artırdığını belirtir. Yahudi ve Hıristiyanların ilgisini çekmek için, üç dinin kardeşliği ve eşitliğinin ilan edildiğine işaret eden Lamartine, Sakız Adası’nda yaşayan keşişlerin, geceleri denizi yürüyerek aştığını ileri süren sahte peygamber tarafından ziyaret edildiğini, bu keşişlerin de bu mucizeye inanarak ya da inanmış görünerek bütün adaları dolaşıp olayı anlattıklarını aktararak, böylece Yunan keşişlere ait yeni “sapık düzen” ile Osmanlı dervişlerinin toplumsal düzeninin birleştirilmeye çalışıldığını iddia eder. Lamartine’e göre, Dede Sultan Osmanlı Devleti’ni yeni diniyle etkisi altına alıyor, katı düşünceleri İzmir Körfezi’nden Manisa vadilerine ve İznik Ovası’na kadar yayılıyor, kısa zamanda çevresine on bin kişilik bir ordu ve sayısız “yobaz” toplanıyordu.²¹¹

“*Yeni Sapık Düzenin Yandaşları Yok Edildi*” şeklinde üçüncü başlığın altında, asilerin I. Mehmed’in hükümdarlığını Tanrı adına kabul etmediklerini belirterek söz başlayan Lamartine, I. Mehmed’in, yeni bir dünya kurmak isterken, devleti yıkmakta duraksamayacak olan bu tarikatın silah gücüyle ortadan kaldırılması gerektiğine inandığını belirterek, bunun için Bursa’dan, sonradan Müslüman olan Sırp kralının oğlu Şişman komutasında altı bin kişilik bir yeniçeri ordusunun sefere çıkarıldığını, ancak ilk karşılaşmada, Dede Sultan ve yandaşlarınca sarılan Şişman ve yanındakilerin kılıçtan

---

²¹¹ Alphonse de Lamartine, *age*, s. 151-52.

geçirildiğini ve üzerlerine yollanan bir orduyu yenmelerini tanrısal bir işaret gibi yorumladıklarını, sayılarını ve cüretlerini artırma yoluna gittiklerini, bu kez Aydın Valisi Ali Bey'in, Tire Vadisi üzerinden yeni bir kuvvetle asilerin üzerine yollandığını, ancak yine yenik düşüldüğünü, ordusunun önemli bir bölümünü kaybeden Ali Bey'in, Dede Sultan'dan zorlukla kurtulup Manisa Vadisi'ne sığınınca, imparatorluğun ciddi bir tehlike karşısında olduğuna iyice inanan I. Mehmed'in, henüz on iki yaşındaki Amasya Valisi oğlu Şehzade Murad'a Bayezid Paşa'nın gözetimi altında bir ordu toplamasını ve kıyıları izleyerek asilerin dağlarına ulaşmasını emrettiğini anlatır. Buraya kadar önceki yazarlardan kısmen farklı şeyleri ifade etmiş olsa da, genele uyan bir anlatıyı tekrar eden Lamartine, buradan sonra önceki yazarlardan farklı bir kurguyu anlatır. Buna göre, I. Mehmed'in kendisi de gerekli kuvvetleri toplayıp içeriden ilerleyip, isyancıların bulunduğu dağları kuşatıyor, “uygar toplum içinde tehlike oluşturan asilere karşı, bütün Anadolu Türkleri elbirliği ediyor ve sultanın arkasından kaynaşmış bir kitle olarak geliyor.” Hristiyan, Yahudi, Müslüman, Rum isyancıardan oluşan Dede Sultan yandaşlarının umutsuzca savaştıklarını ve yok edildiklerini, yakalananlardan bazılarının, ihtida etmeleri halinde canlarının bağışlanacağı önerisini kabul etmediklerini belirten Lamartine, zincire vurulan ve kolları kesilen Mustafa Dede'nin Efes kentine götürüldüğünü, çarmıha gerilerek bütün bölgede gezdirildiğini, yandaşlarına onu inkar etmeleri halinde son defa olarak yaşamlarının bağışlanacağını bildirildiğini, ama hepsinin birden başlarını kılıçlara uzatarak, “Hayır! Dede Sultan ruhlarımızı krallığına kabul et” diye bağırduklarını, Dede Sultan'ın Efes'te en az “yüz bin yandaşının” gözleri önünde ölmesinin bile onun ölümsüzlüğe kavuştuğu efsanesinin yayılmasını önleyemediğini anlatır. Lamartine, yine önceki yazarların anlattıkları arasında bulunmayan ve muhtemelen, Torlak Kemal'in adından bahsetmese de, o olayla Börklüce olayını karıştırarak, “dilencilik felsefelerini” bu yeni öğretilerde bulan “üç bin dilenci dervişin”, Şehzade Murad'ın Manisa'dan ayrılmasından hemen sonra Dede'nin cesedini mezarından çıkardıklarını, bunun üzerine Şehzade Murad'ın hemen geri döndüğünü, geniş çınar ormanları ayaklanmanın hızla bastırılmasını önlese de, sonunda üç bin dervişin, bu çınar ağaçlarına asılarak idam edildiğini iddia eder.²¹²

---

²¹² Alphonse de Lamartine, *age*, s. 152-53.

Dördüncü ve son başlıkta, “*Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Olaylar Avrupa’yı Etkiledi*” diyen Lamartine, Osmanlı Devleti’nin bu bulaşıcı hastalıktan kendisini kurtaramadığını, kötü etkinin yüzyıllarca sürdüğünü, ancak bu sapık düzenin hiçbir zaman hayalci ve aşırı düşünce sınırını atlayamadığını ileri sürse de, Sırbistan ile Trakya arasında kalan ülkelerdeki ortak otlaklar, uygulanmak istenen yeni düzenin bir örneği olarak kabul edilince, oralarda yaşayan halkların aynı ilkelerin savunucusu olarak ayaklandıklarını belirtir. Dede Sultan’ın saçma düşüncelerinin burada Şeyh Bedreddin’in ihtiraslarıyla karıştığını, birden siyasal ve askeri önem kazandığını ve devleti daha da çok oyaladığını belirten Lamartine, Süleyman, İsa ve Musa Çelebiler’in eski yandaşlarının da tarikatçıları destekler gibi görünerek içlerine sızdığını ve böylece iktidara geçmeye çalıştıklarını ileri sürer. Bütün bu değişik ihtirasları ayrı ayrı şımartan Şeyh Bedreddin’in arkasında büyük bir çapulcu kuvveti toplandığını, bu çeteleri bir araya getirerek I. Mehmed’in ordusuyla boy ölçüşebilecek bir ordu kurmaya çalışan Bedreddin’in, Serez’de I. Mehmed’in oğlu Şehzade Murad Bey tarafından yenildiğini anlatır. Lamartine, yüksek kadılar mahkemesinde idama mahkum olarak asılan Bedreddin’in, İmparatorluğun önemli hukuk adamlarından biri olmasının ve Osmanlı hukuku hakkında pek çok bilimsel eser vermesinin, ölüm cezasından kurtulmasına yetmediği şeklindeki yaygın kanaate katılır.²¹³

Cahil halk için bir hezeyan olarak kabul edilen bu yeni sapık düzenin Şeyh Bedreddin gibi aydın bir adam için affedilmez bir suç olduğunu ifade eden Lamartine, I. Mehmed’in onun şahsında ikiyüzlülüğü ve asiliği cezalandırdığı şeklindeki kanaatini açıkladıktan sonra, “ezilen sınıfların cahilliğini ve saflığını” istismar etmek isteyen bütün dinlerin, adalet ve eşitlik safsataları içeren yeni öğretilere kaydığı görüşüne, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra İran ve Arabistan’da sapık ilkelere dayanan pek çok kanlı, kansız ayaklanma meydana geldiğini ilave eder. Dede Sultan’ın öğretisinin, Doğu’da bu tip akımların sonuncusu olduğu görüşünü ekledikten sonra daha ileri bir “analiz” yapan Lamartine, bu akımların bu sefer Doğu’dan Batı’ya geçtiğini ve orada çeşitli karışıklıklara neden olduğunu; örneğin Almanya’da Reform’dan sonra Anabaptistlerin ayaklanması, İngiltere’de Cromwell İhtilali’nden sonra Fransa’da 1789 İhtilali, 1848 yılında Babeuf’un ve öteki radikal sosyalistlerin kışkırtmalarıyla kanlı ayaklanmaların

---

²¹³ Alphonse de Lamartine, *age*, s. 153.

ortaya çıkmasının fikri temellerini Börklüce Mustafa ve Şeyh Bedreddin’de bulur. Lamartine, Ancak bu öğretinin her yanda milletin birleşik gücü karşısında eridiğini, safsatadan ileri gitmeyen bu yeni düzenin her zaman bastırıldığını ve kısa süren bir zihin hastalığı olmaktan öteye gidemediğini ileri sürüp, I. Mehmed’in bu düşünceyle savaşarak Asya ve Avrupa’da gücünü sağlamlaştırdığını, beşiğinde boğulan bu öğretiden, gizli birkaç örgütten başka bir şey kalmadığını iddia etse de, biraz ileride, Düzmece Mustafa Olayını anlattığı yerde, yine daha önceki kaynaklarda yer almayan bir “bilgi” olarak, “Şehzade Mustafa ve destekleyicilerinin çevresinde (Mustafa’nın gerçekten Şehzade Mustafa olduğuna) ikna olmuş Osmanlılardan, Dede Sultan ve Şeyh Bedreddin’in tamamen yok edilmemiş yandaşlarından oluşan bir ordu toplanması”ndan söz eder.²¹⁴

3.3.6. Nicolae Jorga (1908)

18 Haziran 1871’de Romanya’da doğan Nicolae Jorga, ilk ve orta eğitiminin ardından girdiği Yaş Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde, birinci yılın sonunda üstün yetenekleri olduğunu fark eden hocalarının yaptığı özel bir imtihanla diploma aldıktan sonra bir lisede Latince öğretmenliğine başlasa da, kazandığı bursla filoloji eğitimine Fransa’da devam etmiş, École Pratique des Hautes Études’ün tarih ve filoloji bölümünden 1892 yılında mezun olmuş, ardından Almanya’da 1893’te Leipzig Üniversitesi’nden doktor unvanı almış, 1894’te ülkesine dönerek Bükreş Üniversitesi’nde dünya tarihi profesörlüğüne tayin edilmiş, 1921’de Sorbonne Üniversitesi’nde tarih dersleri vermiş, 1928-1929 yıllarında Bükreş Üniversitesi’nde dekanlık ve rektörlük yapmış. Bilim adamlığının yanı sıra siyasetle de uğraşan Jorga, 1907 yılında milletvekili olarak Romanya Parlamentosu’na girmiş, 1910’da milliyetçi bir çizgiye sahip, toprak reformuna önem veren Nasyonal Demokratik Parti’yi kurduysa da, bir süre sonra pek başarı kazanamayan bu partiden ayrılmış, I. Dünya Savaşı sırasında ülkenin tavrının belirlenmesi, savaşın ardından meclis başkanı sıfatıyla milli birliğin sağlanması konularında önemli rol oynamış, 1930’da sürgünden dönen kralı desteklemiş, 1931-1932 yıllarında başbakanlık ve bunun yanı sıra eğitim ve kültür bakanlığı yapmış, 1938’de saray danışmanı, 1939’da senato başkanı olmuş, II. Dünya Savaşı sırasında ülkenin

---

²¹⁴ Alphonse de Lamartine, *age*, s. 153-55.

Almanlar tarafından işgalinden kısa bir süre sonra Nazi yanlısı Demir Muhafızlar (Garda de Fier) adlı örgüt tarafından 27 Kasım 1940'ta öldürülmüştür. Jorga'nın tarihçiliğinin esasını, Osmanlı sonrası kurulan yeni Romanya devletine bir milli tarih oluşturma gayreti teşkil etmekle birlikte, ona göre, ortak bir tarihe sahip Güneydoğu Avrupa, Grek-Roma temelleri üzerine oturmuştu. Jorga'ya göre, bölge insanları, Trakya topraklarında Latin faktörünün entegre edici fonksiyonuyla bir araya gelerek ortak bir yaşam tarzı oluşturmuşlar, Latin faktörü Helenizm'i asimile ettikten sonra burada Roma hukukuna ve Doğu Kilisesi inançlarına dayanan, bir anlamda Osmanlı'nın da dahil olduğu bir kültürü ortaya çıkarmıştır. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethedince Bizans yıkılmadığını düşünen Jorga, Osmanlı Devleti içerisinde en azından Balkanlar'da, dini ve siyasi bir dizi müessese vasıtasıyla varlığını sürdürdüğünü, aslında Osmanlılar'ın Balkanlar'daki idare tarzının Bizans'ın bir nevi İslamileşmiş devamı, hatta Roma'nın İslami şekli olduğunu ileri sürer. Rumen edebiyatında da önemli bir yere sahip olan Jorga, şiir, roman, piyes, hatıra, biyografi, yol yazıları gibi türlerde pek çok eser vermiş, roman ve piyeslerinde genellikle milliyetçi görüşleri doğrultusunda tarihi şahsiyetleri ön plana çıkarmıştır. Bu çalışmada yararlanılan eserini Rumen, Macar, Polonya, Almanya ve diğer Avrupa arşivlerindeki belgeleri kullanarak yazmış, ama Türk kaynaklarına başvurmamış olması nedeniyle eksik ve yanlış tespitlerde bulunması önemli bir kusur olarak kabul edilmiştir.²¹⁵ Çağdaşı meşhur Alman oryantalist Giese tarafından da, Osmanlı kaynaklarını incelemeden ön yargılı sonuçlara vardığı için, eleştirilmiştir.²¹⁶

Beş ciltlik *Geschichte des Osmanischen Reiches* adlı eseri Almanya'nın Gotha kentinde 1908-1913 yılları arasında yayınlanmış, 1990 yılında ise herhangi bir değişiklik yapılmadan Frankfurt'ta yeni baskısı yapılmış, bu tez çalışmasında eserin bu yeni baskısından yararlanılmıştır. Birinci kitapta yer verdiği olayları, Yunan Anakarası ve Mora Yarımadası'ndaki karışıklıklar sırasında, Bayezid'in Ankara Savaşı'nda kaybolmuş en küçük çocuğu Mustafa'nın Romanya taraflarında taht talebiyle ortaya çıktığını ve Eflak'ta güvenli bir sığınak bulduğunu, beylerden bazılarını da yanına çekmeyi başardığını anlatarak başlayan Jorga, Venedik kaynaklarına dayanarak, Mustafa'nın

---

²¹⁵ Turgut Akpınar, agm, s. 359-60.

²¹⁶ Kemal Kahraman, "Giese, Wilhelm Friedrich Carl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul 1996, s. 67.

Temmuz 1415'te, düşmanlarından kaçan Cüneyd ile birleşip, Osmanlı tahtındaki iddialarını ileri sürmek için Bulgar topraklarında ortaya çıktığını belirterek, Rumen Prensi, Bizans İmparatoru, kovulmuş Karaman ve İsfendiyar'ın, Mehmed'i devirmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü ve birliğini ve de geleceğini sonsuza dek yok etmek için Mustafa ile ittifak kurduklarını, Sırp Despotu'nu da kendi taraflarına çekmeyi umduklarını ve Macar Kralı'nın da bu "kutsal birliğe" katılması için daha uygun bir zaman beklediğini aktarır. Asya'da da nihayet Osmanlı iktidarına karşı yeterli mayanın kendiliğinden hazır olduğunu iddia eden Jorga, bu mayanın, Sakız Adası'nın karşısındaki alanda, halk üzerinde etkili bir hatip ve peygamber Börklüce'nin ve bilgin teolog Bedreddin'in coşkulu mezhebi olduğunu, bunların yoksulluktan, özgürlük içinde birlikte yaşamaktan bahsettiklerini ve Hıristiyanları sevmeyi tavsiye eden, ıslah edilmiş bir İslam için propaganda yaptıklarına dikkat çeker. Mustafa'nın "Hıristiyanların kafir olduklarını iddia edenin kendisi kafirdir" dediğini, bu yeni, "daha iyi inancın", Hıristiyan keşişler gibi, entarili, yalınayak, derviş başlığı altındaki kafaları tıraşlı pek çok propagandacısının inançlı köylüler arasında dolaştıkları sırada Avrupa tehlikesinin Mehmed'i Avrupa'ya geri çağırdığını, onun da zaten Ağustos 1415'te orada hazır olduğunu belirtir.²¹⁷

Mehmed'in Avrupa'ya gelişinin "fazla cesaretlenmiş" Avrupalı komşuları ve isyancı vasallara karşı savaş anlamına geldiğini belirten Jorga, Ege ve Akdeniz'deki çeşitli yerel hakimler, korsanlar, Venedik ve Osmanlı arasında cereyan eden hakimiyet çatışmaları sırasında Venedik'in "ikili oynadığını", bir taraftan Macar kralı ile barışıp Doğu Akdeniz'de ittifak kurmak üzere 1416 Şubat'ında Venedik'e gelen Rum elçileri kabul ettiğini ileri sürerken, Karaman beyini, Küçük Mustafa'yı ve başka rakipleri Mehmed'e karşı kullanmaktan vazgeçmediğini, diğer taraftan Musa Çelebi ile yapılmış anlaşmayı yenilemek için elinden geleni yaptığını ve Osmanlı ile savaş istemediğini belirtir, ama onun hakimiyetini de tanımak niyetinde olmadığını, nihayet 2 Nisan 1416'da Golfo'nun*

²¹⁷ Nicolae Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Erster Band bis 1451, unveränderte Neuausgabe nach Gotha 1908-1913, Vito von Eichborn Verlag, Frankfurt 1990, s. 369-370.

* "Golfo" İtalyancada körfez anlamında ama, burada Jorga'nın bu sözcüğü bir yer adı olarak mı kullandığı belli olmadığı gibi, körfez anlamında kullandı ise hangi körfezi kastettiği anlaşılıyor. Zinkeisen'in "Loredano" (bkz. 2.3.4.) ve Namık Kemal'in "Lorenzo" (bkz. 2.2.18.) olarak bahsettiği Venedikli amirale Bozcaada'nın batısında ve tüm Ege'de görülecek Osmanlı gemilerine saldırı görevi verildiğinden, muhtemelen Edremit Körfezi kastediliyor.

komutanı Pietro Loredano'ya, Türk denizgücünün Bozcaada'nın batısında görülmesi halinde engellenmesini ve Ege Denizi'nde görülecek Osmanlı gemilerine her ne pahasına olursa olsun saldırma emri verildiğini aktarır. Çok geçmeden bu gerginliği yumuşatacak bazı girişimlere rağmen, Venedik'in Sultan'a gönderdiği elçileri taşıyan kadırgalar Gelibolu'ya yaklaştıklarında, çoğu Venedik kolonilerinden gelmiş Yunan devşirme ve isyancının yer aldığı 32 Türk gemisinin saldırısına uğradığını, bunun üzerine Sultan'ın ilk büyük filosunu 29 Mayıs 1416'da yok eden Loredano'nun, bir daha donanma kurmayacaklarına dair Osmanlılara bir mektup dikte ettiğini ve Aralık 1419'da barış yapıldığını yazar. 1416'da Mora'dan dönen Bizans İmparatorunun Küçük Mustafa'nın tarafında olduğunu ilan etmesi üzerine, Gelibolu komutanının aynı yılın mayıs ayında limanda topladığı filonun Eflak'tan alarak Tuna üzerinden İstanbul'a getirdiği Mustafa'nın, buradan Selanik'e geçtiğini, buna karşılık Mehmed'in Konstantinopolis civarında bazı köyleri fethetmeye başladığını belirten Jorga, Boğaz'ın öbür tarafındaki Marmara Ereğlisi'ni işgal ettikten sonra Selanik üzerine yürüdüğünü, Sonbaharın son aylarında Mustafa'yı ve Cüneyd'i bu kentte kıstırdığını, fakat anlaşma yoluna giderek, Bizans'a ödeyeceği yılda üç yüz bin akçe karşılığında, Mustafa'nın Limni Adası'nda, Cüneyd'in ise Konstantinopolitan Pammakaristos Manastırı'nda alıkonulmasını kabul ettiğini aktarır. Jorga, bundan sonra Mehmed'in yaşlı isyankar Mircea'yı cezalandırmak için Eflak'a yöneldiğini anlatır.²¹⁸ Musa'yı koruduğu, Küçük Mustafa ve akıl hocasını barındırdığı ve 1416 Sonbaharı'nda Bulgaristan'a yapılan akında onlara yardımcı olduğu, tehlikeli Kadı Bedreddin de ona sığındığı ve meşru sultana karşı yeni bir tarz ayaklanmayı temsil eden bu kutsal adam ile birlikte, Selanik surlarını kuşatmışken Silistre'ye saldırdığı ve Bulgaristan'ın Deliorman'ı Ağaçdenizi'ni yağmalayıp ateşe verdiği için Mehmed'in bu Rumen prensinin cezalandırılması gerektiğini düşündüğünü belirten Jorga, Bedreddin'in çok geçmeden esir alınarak Serez'deki ordugahta idam edildiğini, böylece Mircea'nın "davranışının hesabını ödemedi" tek başına kaldığını anlatır.²¹⁹

1417 Baharı'nda Romanya'daki fetih girişimlerini aktaran Jorga, I. Mehmed'in Boğdan ve Macaristan tarafından yalnız bırakılan Mircea'nın peşine düştüğünü, fakat bu sefer

---

²¹⁸ Nicolae Jorga, *age*, s. 370-74.

²¹⁹ Nicolae Jorga, *age*, s. 374-75.

Tuna'yı geçemediğini, beri tarafta çeşitli fetihlerle yetindiğini; “savaşçı Hristiyan bağımsızlığının son temsilcisi” olarak nitelediği Mircea'nın ise, Sırp yıllıklarına göre, ertesini yılın ocak ayında Karpatlar'ın güneyinde öldüğünü aktardıktan hemen sonra, o sıralarda Asya'daki durum da netlik kazanmıştı diyerek, Karaburun olaylarını anlatmaya başlar. Stylarion Dağı'ndaki dervişler ve Hristiyan dostlarının 1416'dan beri Müslüman Ortodoksiye karşı fanatik bir din savaşına giriştiklerini, Aydın Emiri Ali'nin onlara yenilerek güçlkle Manisa'ya kaçabildiğini, Mehmed'in bu kez isyancılara karşı yalnızca vezir Bayezid'i değil, savaş tecrübesi kazanmasını istediği on sekiz yaşındaki oğlu Murad'ı* da sevk ettiğini anlatan Jorga, bunların oldukça büyük ordusunun dağlardaki Karaburun denilen yerin yakınlarında bahtsızların birliklerini vurarak imha ettiğini, liderleri ve peygamberleri Börklüce'yi** Balat'a getirdiklerini, inancını inkar etmediği için acımasızca işkence gördüğünü, o sırada taraftarları “Göklerdeki Tanrım, bize acilen yardım et!” naraları altında katledilirken, Börklüce'nin bedeninin dört deveye bağlanmak suretiyle parçalanarak katledildiğini anlatır.²²⁰

3.3.7. Leopold Schefer (1839)

Bir tarih kitabı olmamakla birlikte, bu tezde incelenen olayları, şu anki bilgilere göre dünyada ilk kez bir romana konu eden yazar olarak Leopold Schefer (1784-1862)²²¹ ve romanına, bu olayların 1800'lerin Almanyası'na nasıl yansıtıldığını anlamının bir gereklilik olduğu inancıyla, bir istisna yapılmıştır. 1817'de muhtemelen Mısır'da bir yıl boyunca Arapça öğrenen Alman şair, besteci ve yazar Leopold Schefer, 1819 yılının

* Jorga, eserinin 376. sayfasında, Şehzade Murad'ın o sırada on sekiz yaşında olduğu bilgisini verdiği bu kısmın sonuna koyduğu 1 nolu dipnotta, anlattıklarına benzer bilgiler için Dukas ve Sâdeddin'le karşılaştırma yapılmasını istemesine karşın, Dukas on iki yaşını ifade etmiş (bkz. 2.1.1); Hammer ve Zinkeisen da Dukas'a uyararak on iki yaşını ifade etmişlerdir (bkz. 2.3.3. ve 2.3.4.); sadece Sâdeddin değil, ilk dönem Osmanlı kaynaklarının tamamı Murad'ın yaşını belirtmemektedir. Jorga, “on sekiz yaş” için bir kaynak göstermemektedir.

** Hammer ve Zinkeisen gibi Jorga da “Börklüce” yerine “Böreklüce” yazmıştır.

²²⁰ Nicolae Jorga, *age*, s. 375-76.

²²¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Leopold_Schefer, 01/05/2020, saat: 01:30. (Schefer'in biyografisi için atf yapılan bu kaynakta verilen eserler listesinde, bu tezde bahsedilen eser için, “Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir soykırım hakkında roman” olduğu, konunun Franz Werfel tarafından “*Forty Days of Musa Dagh*” ile 20. yüzyıla transfer edildiği belirtilmektedir. Söz konusu Werfel eseri, Antakya Ermenilerinin Samandağ sınırındaki Musa Dağ'da 1915 yılında yaşadıklarını konu eden bir roman olup, *Die vierzig tage des Musa Dagh* adıyla 1933'te Berlin'de basılmış, “*Musa Dağ'da Kırk Gün*” adıyla Saliha Nazlı Kaya tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Belge Yayınları (İstanbul) tarafından ilk baskısı 1997 yılında, yedinci baskısı ise 2017 yılında yapılmıştır.)

Mayıs-Ağustos aylarında Türkiye’de kalmış ve Çeşme/İzmir’e geçerek, Karaburun Dağı’nda dolaşmış.²²² Genelde bir kurmaca olan ve tarihsel gerçeklerden hayli uzak olan eserin içeriğine girilmeden, bu tezin konusu bakımından anlam taşıdığı için romanın başında yer alan önsöze ve romanın ilk paragrafına değinilecektir.

Leopold Schefer, *Der Kreuzigte* oder Nichts Altes unter der Sonne*** adlı romanının ilk sayfasında,²²³ “Türk İmparatorluğu’ndaki en büyük ve neredeyse tek korkunç halk ayaklanması 1420’de gerçekleşti” diyerek başladığı *Önce Birkaç Söz* başlıklı tek sayfalık yazısında, romanın dayandığı gerçek olaylar hakkında kısa bilgi verir. Yazının sonunda Türkçe “en iyi kaynak” olarak Neşri ve Yunanca kaynak olarak Dukas’ı zikrettiği bu kısa bilgi notunda Schefer, Dede Sultan denilen, “basit bir insan ama çok yetenekli bir çiftçi” olan Böre’nin,^{***} Ionia’da Stylarios Dağı’nda, Timur’un yol açtığı yıkım sırasında ve sonrasında ayırım gözetmeksizin tüm insanların bir arada durmasını sağlayabilmek için “Benim olan senindir” diye öğütte bulunduğunu ve Yahudi, Hıristiyan ve Türklerin hep birlikte ona düştüğünü; tüm dervişlerin de “soylu Haham (Rabbi)” olarak tanımladığı Torlak’a, özellikle düştüğünü; Avrupa’daki yüksek ve düşük mevkideki memurların ise

²²² http://www.padelt-2004.de/Der_Gekreuzigte/doc/Der_Gekreuzigte-15.htm, 01/05/2020, saat: 01:00.

* Almanca “haça/çarmıha germek” anlamındaki “kreuzigen” filinin geçmiş zaman çekimi “gekrezigt” aynı zamanda “çarmıha gerilmiş” anlamında sıfat olup, isim hali “Gekreuzigte” eril cinsiyette bir sözcük olup, sözlüklerde dinsel bir terim olarak doğrudan İsa (Mesih) anlamında gösterilir.

** Schefer, bu kısa romanının adını “*Der Gekreuzigte oder Nichts Altes unter der Sonne - Çarmıha Gerilmiş ya da Güneşin Altında Hiçbir Şey Eski Değil*” koyarak, sanki Eski Ahit’e bir nazire yapmıştır. Romanın ilk adı *Der Gekreuzigte* doğrudan İsa’yı kastederken, ikinci adı olan *Güneşin Altında Hiçbir Şey Eski Değil* sözü, doğrudan Eski Ahit’in çok bilinen bir dizesine reddiye olarak kabul edilebilir. Vatikan Devleti tarafından yayınlanan *Vetus Testamentum (Eski Ahit)* 23. cildinde *Liber Ecclesiastes*’in 1. bab, 10 nolu dizesi (verse), “nihil sub sole novum” (bkz. http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_vt_ecclesiastes_lt.html, 01/05/2020, saat: 02:00), “güneşin altındaki hiçbir şey yeni değil” ya da “güneşin altında yeni hiçbir şey yok” şeklinde Türkçeye çevrilebilen cümle ile başlar.

²²³ Leopold Schefer, “Der Kreuzigte oder Nichts Altes unter der Sonne”, *Urania Taschenbuch auf des Jahr 1839*, F. A. Brockhaus Verlag, Leipzig/Almanya 1839, s. 194. (Bu eser, daha sonra yazarın başka eserleriyle birlikte, 1857 yılında Verlag von Veit und Comp. [Berlin/Almanya] tarafından *Leopold Schefer’s ausgewählte Werke, vierter Theil* içinde 1.-134. sayfalar arasında tekrar yayınlanmıştır. Bu çalışmada 1839 basımı nüshaya atfı yapılmıştır.) Türkçe çevirisi için bkz. Leopold Schefer / 1840, *Güneşin Altında Çarmıha Gerilenler-Börklüce Mustafa*, çev. İlhami Yazgan, Ganime Gülmez, Ceylan Yay., İstanbul 2019.

*** Romanda Börklüce Mustafa’nın adı tek bir yerde geçer; Bedreddin yakalandığında sorgulanırken, Börklüce Mustafa’nın doktrininin inanılır olup olmadığını sorulur. Bedreddin de, bu doktrini Mısır’da bir öğretmen olarak Sultan Ferruh’un oğlu Berkuk’a gelecek günler için öğrettiğini, onun ve kendisinin olduğu cevabını verir. Bu cevap üzerine de sorgucu Bedreddin’e, “Sen ve Böre, ikiniz de Şeytan’dansınız” der (*age*, s. 294-95).

“tüm Türk imparatorluğunu dönüştürmeyi” amaçladığını belirttiği ve “güçlü bir ruh olan büyük şeyh” olarak nitelediği, hukuk alimi ve kazasker Bedreddin’e düştüğünü ileri sürer.

Schefer, Bulgaristan kralının dönek oğlu Sisman’ın, Stylarios Dağı’nda Böre’ye karşı ilk savaşı yaptığını ve bütün adamlarıyla birlikte öldürüldüğünü, ardından Alibey’in büyük bir ordu kaybettiğini, sonunda Bayezid Paşa ve Sultan I. Mehmed’in oğlu Murad’ın, 180.000 kişilik Asya ve Avrupa ordusunun tamamıyla ve ancak güçlükle dağa saldırdığını anlatır. Bu son savaşta Böre’nin yakalandığını, nafîle işkence edildiğini, sözlerinin ilhad olarak görüldüğünü ve çarımha gerildiğini, taraftarlarının onun öldüğüne inanmadığını anlattıktan sonra, Manisa’da Torlak’ın üç bin dervişinin vurulduğunu ve Torlak’ın asıldığını, Böre’nin ülkedeki tüm inanırlarının ve dervişlerin acımasızca imha edildiğini anlatan Schefer, Emine Dağ’dan* çekilen Bedreddin’in Türk ordusu tarafından Serez’de bastırıldığını, ardından asıldığını ve bu anda, Bedreddin’in koşullarını kabul etmeyerek halk yararına sultan olmayı reddetmiş olan Sultan’ın kardeşi Mustafa’nın şimdi taht talebiyle ortaya çıktığını ve onun yardımını alamadan canından olduğunu anlatır.²²⁴

“Avuçlarındaki büyük yetenekle, büyük yetenekli bir çocuk, bir dünya yaratabilir.” epigrafıyla romana başlayan Schefer, daha ilk paragrafta bir panorama çizerek, “İnsanlığın burada (Almanya) ve orada (Osmanlı) kutsallaştığı bir grup adam vardır” diyerek giriş yaptıktan hemen sonra, Sanct Huss’un** küllerinin, onun çağlamasından (yakılmasından beş yıl sonra taraftarlarının büyük bir isyan başlatmasını kastediyor, BG) sadece beş yıl önce, çöküşten korkan Katolik din adamları tarafından Ren’e döküldüğünü; ondan 66 yıl önce, düzelmeyecek kadar bozulmuş Roma’da iyi bir krallık kurmak isteyen

* Schefer burada, Alman tarihçiler Hammer ve Zinkeisen’in aksine, Balkanlar’ın Eskiçağ’daki adı olan Haimos/Haemus’un bir dönem Osmanlı Türkçesindeki adını kullanmış.

²²⁴ Leopold Schefer, *age*, s. 194.

** 16. yüzyıl Protestan Reform hareketini haber veren yeni “heretik” akımın öncüsü Jan Huss (1370-1415), öğrencisi olduğu Prag Üniversitesi’ne sonra rektör (1409-10) olmuş, “heretik” sayılan görüşleri nedeniyle aforoz edilip üniversiteden atılınca Prag’ı terk ederek gönüllü sürgüne gitmiş, sürgünde vaizliğe başlamış, 1414’te kendini Konstanz Konsili önünde kanıtlaması için yapılan davete uyduğunda yakalanarak 1415’te kazıkta yakılmış, külleri Ren Nehri’ne serpilmiş; bunun üzerine taraftarları ayaklanmış, bu ayaklanmaya en radikal Husçu grup olan Taborlular yön verdiğinde isyan vahim bir aşamaya yükselmiş, Kilisenin ve Alman Elektörler’in 1421-1431 arasında üzerlerine düzenledikleri dört askeri harekatı da püskürten Husçu köylüler isyanı çevre prensliklere de yaymışlar, Kutsal Roma İmparatoru Sigismund (1387-1437) uzlaşmak zorunda kalmış, ardından 1458’de ele geçirdikleri Bohemya Krallığı’nı n 1471’e kadar ellerinde tutmuşlardır. *Bkz.* Jacques Le Goff, *Avrupa’nın Doğuşu*, çev. Timuçin Binder, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 198-200.

Rienzi'nin* bıçaklandıktan sonra asıldığına değiniyor. Schefer, bu değinmenin hemen ardından, bir şahin avına çıkar gibi Timur'a karşı giden Sultan Yıldırım Bayezid'in yenilerek toprağa düşmesinin üzerinden on yedi, Asya'nın fatihi ve talancısı Timur'un ölümünün üzerinden on beş yıl geçtiğini belirterek, sözü Husçuların yenilgisine getirir ve bu sabah Bohemya'daki Tabor Dağı'nda yatmakta olan hala sıcak binlerce cesedin, küçük mor yaralarından pınarlar gibi kanamaya devam ettiklerini, sersem Avusturyalı Katoliklerin, geceleyin liderleri dönük Ulrich von Rosenberg'in komutası altında ele geçirmeyi denemek için saldırdıklarında, Husçuların doğal kalesi Tabor Dağı'nı cesaretle savunan, yakılarak idam edilmiş Huss'un en sadık arkadaşı, intikamcısı ve onun öğretisinin koruyucusu Nicolaus von Hussinecz'i şehit ettiklerini, anlatır.²²⁵

Henüz romana başlamadan yaptığı sunuş ve ardından romanın ilk sayfasındaki anlatıda sergilediği koyu Katolik aleyhtarlığından esasen Protestanlık savunucusu olduğu anlaşılan Leopold Schefer'in, romanına konu ettiği Anadolu'da cereyan etmiş olaylardan, savunduğu inanca uygun bir hikaye inşa etmeye yöneldiği, kendileri de köylü sınıftan olan Husçuların isyanından yaklaşık yüz yıl sonra, 1525'te Almanya'da bu kez Protestanlığın kurucusu Martin Luther'in peşine takılarak, ama kısa süre sonra onun niyetinin kendininkiyle aynı olmadığını fark ederek ayrı bir yola sapıp, sınıf temelli büyük bir köylü isyanı başlatan rahip Thomas Münzer'den hiç bahsetmemesi, bu nedenle anlaşılırdır. Belki Münzer de daha önceki isyancı köylüler olan Husçuları kendine yakın zannettiği için, 1521'de terketmek zorunda kaldığı Zwickau'dan, yakınlardaki Prag'a geçerek Huss hareketinden arta kalanlarla ilişki kurup orada tutunmaya çalışmış, ama konuşmalarından sonra Bohemya'dan da kaçmak zorunda kalmıştı.²²⁶

---

* Cola di Rienzi, Antikçağ edebiyatı alanında yetişmiş biri olarak, o metinlerden yaptığı alıntılarla herkesin hoşuna giden "uçuk kaçık" kehanet konuşmalarıyla kitlelerin desteğini almayı başarıp Roma Belediyesi'nin merkezini ele geçirmiş, Roma'nın büyük ailelerinin düşmanlığıyla Kardinal Albornoç'un komutası altındaki papalık ordusu birleşince Rienzi sürgüne gitmiş, bir süre sonra Roma'ya dönerek iktidarı tekrar ele geçirmek istese de başaramamış ve 1354'te öldürülmüş; bu olay Roma'yı ve tüm Hristiyanlık alemini derinden sarsmış, Antikçağ Latin düşüncesinin yeniden doğuşuna vesile olmuş. *Bkz.* Jacques Le Goff, *Avrupa'nın Doğuşu*, çev. Timuçin Binder, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 196.

²²⁵ Leopold Schefer, *age*, s. 195-96.

²²⁶ Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, çev. Kenan Somer, 3. bas., Sol Yay., Ankara 1999, s. 57; Maurice Pianzola, *Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı*, çev. Jale Reyhan İdemen, Evrensel Bas. Yay., İstanbul 2005, s. 55-61.

4. BÖLÜM: OLAYLARIN CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NE AKTARILIŞI

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde Şeyh Bedreddin'le ilgili ilk yayın, 1921 yılında Franz Babinger tarafından Almanya'da yapılmıştır. Aynı yılın sonunda İstanbul'da iki ayrı günlük gazetede konu edilmiş, üç yıl sonra, 1924'te Darülfünun Kelam Tarihi Müderrisi Mehmed Şerefeddin tarafından, hayatı ve ona ait olduğu iddia edilen *Varidat* adlı eserin incelendiği bir risale yayınlanmıştır. Bundan on iki yıl sonra da Nazım Hikmet tarafından bu risaleye dayanan bir destan yayınlanmış ve böylece Şeyh Bedreddin artık unutulmayacak şekilde, Yeni Türkiye'nin edebiyat, sanat ve bilim camialarına mal olmuştur. Bu bölümün ilk kısmında öncelikle Babinger'in tezi ele alınacak, Yaltkaya'nın buradaki görüşleri nasıl aktardığı gösterildikten sonra, Nazım Hikmet'in Yaltkaya'nın risalesinden nasıl bir komünist destan ürettiği ele alınacaktır.

4.1. FRANZ BABINGER'İN ÇALIŞMASI

Doğu Filolojisi eğitimi sayesinde Türkçe dahil neredeyse tüm Doğu dillerini bilen Alman oryantalist tarihçi Franz Babinger (1891-1967), 1. Dünya Savaşı'nda asker olarak Türkiye'ye geldi ve Çanakkale Savaşı'na katıldı.¹ Savaşın iki büyük mağlubundan Osmanlı İmparatorluğu yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakırken, Almanya bir sosyalist devrimin eşiğine gelmişti. 1918'de tüm Almanya'da Komünistlerin önderliğinde devrimci işçi hareketleri başladığında, İmparatorluk Ordusundan devralınan askeri güçler bu eylemleri bastırmak yerine, yer yer işçileri destekliyor ve kendileri de bu hareketlere katılıyordu. İşçi hareketlerini bastırma konusunda orduya güvenmeyen generaller, *Freikorps* adında paramiliter bir güç oluşturmuşlardı.² Bu güce gönüllü katılan Franz Babinger, Devrimci Münih Sovyet Cumhuriyeti'ne karşı savaştı.³ 1920'lerden itibaren

¹ Semavi Eyice, "Babinger, Franz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991, s. 390.

² Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi 4 – Spartakistlerden İspanya İç Savaşına*, çev. Akın Sarı, 2. bas., Dipnot Yay., Ankara 2020, s. 70.

³ Christoph Herzog, "Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar", çev. Faruk Yashçimen, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 15, 2010, s. 113.

ise kendini tamamen akademik çalışmalara verdi,⁴ 1921 yılında Şeyh Bedrettin üzerine yazdığı *Schejch Bedr ed-Dīn, der Sohn des Richters von Simāw – Ein Beitrag zur Geschichte des Sektenwesens in Altosmanischen Reich*⁵ başlıklı doçentlik tezini yayınladı; 1930/31’de Katolik siyasi partisine (Deutsche Zentrumspartei) üye olan Babinger, büyükanelerinden birinin Yahudi kökenli olduğu hakkında, Nasyonal Sosyalist propaganda gazetesi *Der Stürmer*’de maksatlı bir şekilde yayınlandıktan sonra, Berlin’de Doğu Dilleri Bölümü’nden (Seminar für Orientalische Sprachen) emekli edildi. Bir önceki bölümde eserini incelediğimiz Rumen siyasetçi ve tarihçi Nicolae Jorga’nın çağrısı ile 1935/36’da gittiği Romanya’da iş buldu, ancak kısa süre sonra Jorga’nın Nazi yanlıları tarafından öldürülmesi ve Hitler’in Balkan Harekatı Babinger’i zor durumda bıraktı. 1943 yılında Almanya’ya çağrılmadan önce Naziler onu Bulgaristan’a casusluk vazifesiyle göndermişlerdi. Savaşın bitiminden üç yıl sonra, 1948’de, yeni kurulan Münih Türkoloji profesörlüğüne getirildi.⁶ *Anonim Tevarih*’in *Giese Neşri* olarak bilinen nüshasının yanı sıra Aşıkpaşazâde, Neşrî, İbni Arabşah, İdris-i Bitlisî, Hoca Sadeddin, Solakzâde, Lütfi Paşa, Dukas ve benzeri başka kaynaklara ilave olarak, kendisinden önce Almanca yazılmış Osmanlı Tarihlerinden, bunları karşılaştırarak yararlanan ve Cumhuriyet’in kuruluş aşamasında Türk aydınlarının meseleye bakışının temelini oluşturduğunu düşündüğümüz Franz Babinger’in doçentlik tezi, aşağıda üç kısımda ele alınacaktır.

4.1.1. Babinger’in Börklüce Mustafa Olayına Yaklaşımı

Öncelikle “harekette bu kadar erken rol oynayan” Börklüce Mustafa’nın kim olduğu sorununu ele alan Franz Babinger, muhtemelen daha önceden bedenini ve ruhunu Bedreddin’e teslim etmiş ve sürgününü onunla paylaşmış biri olduğunu düşünür ve “Börklüce” lakabının Almanca yayınlanmış Osmanlı Tarihi kitaplarındaki farklı yazım şekillerinin hepsinin yanlış olduğunu belirterek, “Börklüce”ye en yakın şekilde Almanca

⁴ Semavi Eyice, agm, s. 390.

⁵ Franz Babinger, *Schejch Bedr Ed-Dīn, der Sohn des Richters von Simāw*, Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger, Berlin u. Leipzig 1921. (Burada künyesi verilen eser, tezin ilk kez yayınlandığı *Der Islam* dergisinden ayrıbasımdır. Elimizdeki bu orijinal metinden önemli farklılıklar içeren bir Türkçe çeviri için bkz. Franz Babinger, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, çev. ve haz. İlhami Yazgan, 2. bas., La Kitap, Ankara 2015.)

⁶ Christoph Herzog, agm, s. 113.

telaffuz edilebilecek bir imla ile “Bürklüdsche Mustafa” şeklinde yazar.⁷ Börklüce’nin önceki hayatı hakkında kaynakların sessiz olduğuna değinen Babinger, ancak her zaman Bedreddin’in “kethüdası”, “kahyası” veya “vekili” şeklinde anıldığını yazar. Eğitim derecesinin bilinmediğini, Dukas’ın ondan bahsederken “sıradan bir köylü” dediğini* fakat onun bu tanımı hak etmediğini düşünür. Ancak her halükarda muhtemelen 1416 baharında Aydın bölgesine giderek, orada “efendisi ve üstadının” öğretisini yaymaya başladığı ve yaklaşık beş bin kişiyi etrafına topladığının kesin olduğunu, katılım güçlü ve sürekli olmalıydı ki, Aydın’dan ayrılarak Karaburun’a geçtiğinde** davasından emin olduğunu da yazar. Burada Antik Yunan ozanı Sakızlı Homeros’un *Odysseia* destanının 3. kitabının 172. dizesini alıntılıyarak (*ὀπένερθε Χίοιο, παρ’ ἡνεμόεντα Μίμαντα* = *Sakız’ın eteklerinden, rüzgarlı Karaburun’a*), bunu Almancaya “*Sakız’ın doğusunda, rüzgarlı Karaburun’un eteğinde*” şeklinde çevirip,** sonuna yine kendinden, Almanca “koyuldu/yola çıktı” kelimesi ekleyerek, bu şekilde Homeros ile Börklüce arasında hemşehrilik ilişkisi kurduğu gibi, olaya şiirsel bir hava da katar. Tepelerin en dar erişilmez yerine, savunulması en kolay bir toprak parçası üzerine karargahını kurduğunu, o zaman Cenevizlilerin egemenliğindeki Sakız Adası’nın dini ve dünyevi yetkilileriyle buradan temas kurmaya çalıştığını belirten Babinger, bu ilişkilerin başlatılması için daha derin sebeplerin ne olduğunun belirsizliğini koruduğunu belirtir.⁸

Müslüman kroniklerine göre, Bedreddin’in bir zamanlar adanın reisini İslam’a döndürmek için orada bulunduğu hatırlandığını belirten Babinger, muhtemelen Şeyh’in oradaki Hristiyanlarla temas kurmaya çalıştığını, ancak Müslüman yazarların bunu bir Bedreddin mucizesine (keramet) dönüştürmüş olabileceğini düşünür. Her ne olursa olsun, “sapkın olaylar” çok geçmeden tehdit edici biçimler alınca Sultan’ın

⁷ Franz Babinger, *age*, s. 55. Aslında Babinger, Alman dilinin aynen Türkçedeki gibi birebir “Börklüce” şeklinde telaffuza olanak tanınmasına rağmen, “Bürklüce” şeklindeki telaffuza, “doğrusu budur” demiştir.

* Dukas’ın Börklüce’yi nitelerken kullandığı ἰδιώτης sözcüğüne karşılık olarak, Babinger Almanca “gewöhnlich” (bayağı, sıradan, kaba) sözcüğünü kullanmıştır (Franz Babinger, *age*, s. 52). Ayrıntı için *bkz.* İkinci Bölüm’ün 2 nolu dipnotu.

** Babinger, kendisinden önce yapılan yanlış sürdürerek, Aydın’dan ayrılarak Karaburun’a geçtiğini yazıyor. Oysa Aydın o tarihte eyaletin adı olup, bir varış noktası değildir. Edirne’den Karaburun’a gidişi bu şekilde anlaması, olayı, önce Aydın’da etrafına adam toplayıp sonra Karaburun’a geçtiği şeklinde yorumlamasına yol açıyor.

*** Bu yanlış çevirinin, Babinger’in Eski Yunancayı yetersiz bilmesinden mi yoksa bir şey mi kastetmek istemesinden mi kaynaklandığı anlaşılabilir.

⁸ Franz Babinger, *age*, s. 56.

kulaklarına ulaşmış olabileceğini, fakat Sultan'ın ilk başta onların gücünü önemli ölçüde hafife almış gibi görüldüğünü, ne Şişman ne de Saruhan ve Aydın Valisi Ali Bey'in, Mustafa ve yandaşlarını aşağı indirmeyi başaramaması nedeniyle alınan bu çifte yenilginin,* Sultan'ı daha kararlı önlemler almaya zorlaması üzerine, zor zamanlarda denenmiş ve sınanmış danışmanı ve yardımcısı, eski vasalı Bayezid Paşa'ya, o sırada Amasya valisi olan genç şehzade Murad ile birlikte, imparatorluğun her tarafından bir ordu toplayarak bu yenilikçilerin üzerine tüm araçlarla ve çelik sertliğinde bir amansızlıkla gidilmesi talimatını verdiğini anlatır. Börklüce Mustafa'nın yakalandıktan sonra Ayasuluğ'a getirilerek, "çarmıha gerilip bir deve üstünde şehirde dolaştırılarak teşhir edildiği" şeklindeki Dukas anlatısına karşın, Osmanlı kaynaklarının böyle bir şeyden bahsetmeyip, Börklüce'nin "çatışma sırasında olay yerinde yakalanarak parçalandığını" yazdıklarına dikkat çeker. "Bu ölüm biçiminden olduğu kadar, Mustafa'nın neşeli cesaretinin kararlı takipçilerinin uğruna hayatlarını verdiği tuhaf sözlerden de bahsedeceğini" açıklamasının⁹ ardından, arada Torlak Kemal konusunu irdeler, sonra tekrar Börklüce konusuna, bu kez Bedreddin'le ilişkisi bağlamında döner. Mustafa'nın propagandası açıkça başarı gösterirken, bunu haber alan Bedreddin'in sürgün yerini terk ederek Sinop'a, İsfendiyar'a gittiğini, oradan geçtiği Deliorman'da, bütün rivayetlerde açıkça "sufi" ve "mürid" olarak gösterilen taraftarlarıyla yaşadığına ve buradan Börklüce Mustafa ile temasa geçtiğine dikkat çeken Babinger, bunun "amaçlı bir tertibin açık bir kanıtı!" olduğunu iddia eder.¹⁰

4.1.2. Babinger'in Torlak Kemal Dolayısıyla Yahudilerin Olaydaki Varlığı Konusuna Yaklaşımı

Karaburun'dan sonra Bayezid Paşa'nın ülkenin her tarafını arayarak "yeni doktrini" savunan herkesi imha ettiğini, bunlar arasında, Manisa'da etrafına 1000-2000 kişi toplayan Torlak Hû Kemâl adında bir adamın akılda kaldığını belirten Babinger, bu kişinin ne kendisi ne de Bedreddin'e bağlılığı hakkında hiçbir şey bilinmediğine dikkat

* Babinger, eserinin 57. sayfasında buraya koyduğu 1 nolu dipnotta, Osmanlı tarih yazarlarının Sultan'ın askerlerinin bu iki yenilgisini sessizce görmezden gelmelerinin kesinlikle önemli olduğunu, not ediyor.

⁹ Franz Babinger, *age*, s. 55-57.

¹⁰ Franz Babinger, *age*, s. 59-60.

çekerek,* “küçük hataların çoğu zaman büyük tarihsel hatalara yol açabileceğine dair iyi bilinen gerçeğin özellikle belirgin bir örneğini sunduğu için, bu kişinin üzerinde durulmaya değer” olduğunu belirtir. Torlak’ın adı üzerinde ve öncelikle de bir zaman sonra adına ilave edilmiş olan “Yahudi” ibaresi üzerinde duran Babinger, eski kaynakların ittifakla “Hû Dîn” ibaresini bu Torlak Kemal isminin değişmez parçası olarak aldıklarını, fakat sonraki zamana ait üç yazma eserde bunun “يهودى” (Yahûdî) şeklinde geçtiğini, Solakzade’nin bunu hodbîn’e (خودبين) çevirdiğini, bunun bir şaka olduğunu, zira Farsçada bu sözcüğün anlamının “bencil”, “gururlu”, “kibirli” olduğunu belirtir. Babinger ayrıca, Sâdeddin’de görülen “hûd bin kemâl” imlasının da bir o kadar yanlış olduğunu belirtir.¹¹ Babinger, konuyu ilk kez yazan Alman tarihçi olarak Hammer’in “Yahudi damgasını” desteklediğine, Zinkeisen’in temkinli davrandığına, Jorga’nın ise bu konuda sessiz kaldığına dikkat çeker.¹² İlave olarak, *Enzyklopädie Des Islam II*, 416’da ismi açıklanmayan bir yazarın, harekete “Yahudilerin ve Hıristiyanların da katıldığı” sonucunu çıkardığını, aynı yazarın tabii ki “Kemali” isminin “küçük Yahudi” anlamında kulağa çalındığını** da belirttiğine işaret eder. En sakıncalı hatanın ise, Hammer’in Türkiye’deki Yahudilerin tarihinde bu şahsiyete tatsız da olsa bir rol verildiği şeklindeki görüşü olduğunu belirten Babinger, M. Franco’nun, Hammer’in eserinin Fransızca çevirisine*** (c. II, s. 181 vd.) yaptığı atıfla, “*Essai sur l’histoire des israélites de l’Empire*

* “Torlak Kemal’in Börklüce Mustafa ve Şeyh Bedreddin hadiselerinden bağımsız bir şekilde hareket eden ve kendisinin başında olduğu bir yapı kurmaya gayret eden bir şahsiyet” olabileceği konusunda bkz. Fatih Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dini Hayat (Aydınoğulları, Menteşeoğulları ve Saruhanoğulları)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2016, s. 80.)

¹¹ Franz Babinger, *age*, s. 57-58.

¹² Franz Babinger, *age*, s. 58. Oysa durum Zinkeisen açısından Babinger’in dediği gibi değildir. Hammer, “*ein abtrünniger Jude: Torlak Hu Kemali oder Kemali Hudbin*” = “bir Yahudi dönmesi Torlak Hu Kemali ya da Kemali Hudbin” derken (bkz. 2.3.3.; Hammer); Zinkeisen “*eines jüdischen Renegaten, Torlak Hudbin Kemal*” = “Yahudi dönmesi Torlak Hudbin Kemal” (bkz. 2.3.4.; Zinkeisen) demektedir. Aralarındaki fark; Hammer’in “dönme” sözcüğünü Almanca sıfat, “Yahudi” sözcüğünü ise isim olarak; Zinkeisen’in ise Latince’den bozularak Almancaya geçmiş “dönme” isim sözcüğünü, “Yahudi”yi de sıfat olarak kullanmasından, yani sıfatla isimleri yer değiştirerek kullanmış olmalarından ibarettir. Jorga ise, Babinger’in dediği gibi sessiz kalmış, Torlak’tan hiçbir şekilde bahsetmemiştir.

** Babinger buraya koyduğu 2 nolu dipnotta, daha sonra duyduğuna göre, Abraham Danon adlı kişinin Adrianopol kentinde 1888 yılında yönettiği İspanyolca gazete *Il Progresso*’da bu konuyu kapsamlı şekilde ele aldığını, ayrıca J. H. Mordtmann’ın, “Kemaliko” adının özellikle Selanik’te İspanyol Yahudileri arasında yaygın görüldüğünü belirttiğini de not ediyor.

*** Türkiye’de Hammer’in adıyla piyasada bulunan *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (İlgi Kültür Sanat, İstanbul), Babinger’in sözünü ettiği bu Fransızca çeviriden Mehmed Ata’nın 1913’te Osmanlıcaya çevirip yayımladığı eserin sadeleştirilmiş hali olup, eserin Almanca orijinalinden hem sayfa tertibi hem de içerik olarak oldukça farklıdır. Bu çeviri ile ilgili bir kritik için bkz. Tuğba İsmailoğlu Kacı, “Hammer Tarihi’nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve

Ottoman” (Paris 1897, s. 30) adlı eserinde bu hatayı düzelttiğini ve son olarak Salomon A. Rozanes’in İbranice eseri “*Dibre jeme Israel be-Togarma*”da, bunun oldukça açık bir şekilde kanıtlandığını belirtiyor.¹³

Torlak Kemal’in “Yahudi” olduğu şeklindeki “bilgiye” Osmanlı kaynaklarında ilk kez, Muhyiddin Cemâlî’nin (ö. 1550) *Tevârih-i Âl-i Osman*’ında, “Torlak Yahudi Kemâl’i dahı anda buldular” cümlesinde rastlanmıştır.¹⁴ Cemâlî’den 14 yıl sonra vefat eden Lütfi Paşa’nın *Tevârih-i Âl-i Osmân*’ında da geçtiği görülüyor ki, bu eser Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti tarafından 1341 (1925) yılında yeniden basıldığında, eserin editörü Hafızıkütüp Ali Bey, “Yahudi” kelimesinin geçtiği yere bir dipnot koyarak, “Torlak Yahudi Kemal” ifadesinin *Aşıkpaşazâde Tarihi*’nde “Torlak Hû Kemâl”, Hoca Sadeddin’in *Tâcü’t-Tevârih*’inde “Torlak hod Kemâl”, Müneccimbaşı’nın *Sehâifü’l-Ahbâr*’ında “Torlak Hod” şeklinde geçtiğini belirtme ihtiyacı hissediyor (bkz. İkinci Bölüm, 131 ve 132 nolu dipnotlar). Lütfi Paşa ile aşağı yukarı aynı tarihlerde yaşamış İranlı Türk tarihçi Hasan-ı Rumlu da (ö. 1577) *Ahsenü’t-tevârih*’ adlı eserinde Torlak’ın Yahudi olduğuna ilave olarak, onun bir grup Yahudi topluluğu ile birlikte muhalefette bulunduğunu yazmıştır (bkz. 2.3.1.). Yukarıdakilerden daha önce ise *Anonim Kronik*’in bir varyantında “Torlak Hû Dîn Kemâl” şeklinde geçmiştir (bkz. İkinci Bölüm 21 nolu dipnot).

Muhyiddin Cemâlî *Tevârih-i Âl-i Osman*’ında, “Torlak Yahudi Kemâl’i dahı anda buldular” cümlesinin hemen devamında, Torlak’ın bir “merdûd” ile birlikte asıldığından bahseder.¹⁵ Cemâlî’nin “Yahudi” ve “merdûd” kelimelerini bir bilgiye dayanarak kullandığı varsayıldığında, “merdûd” sözcüğünün de üzerinde durmak gerekecektir. Anılan sözcüğün Arapça bir sıfat olarak “reddolunmuş, kovulmuş” ve “geri döndürülmüş, geri çevrilmiş” anlamları üzerinde bir spekülasyon yapmak gerekirse, bunların henüz

---

Çevirisi Üzerine”, *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Mart 2016, Yıl 1, No. 1, Sakarya, ss. 262-279.

¹³ Franz Babinger, *age*, s. 58.

¹⁴ Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Muhyiddin Cemâlî’nin Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*’ı, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 54.

¹⁵ Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Muhyiddin Cemâlî’nin Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*’ı, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 54.

Yeniçeri Ocağı sistemi teşekkül etmediği bir zamanda, Osmanlıların gaza eylemlerine hazırlanırken hatta iç savaş döneminde birbiriyle çarpışan dört şehzadenin, her çarpışma öncesi özellikle Batı Anadolu’da asker toplayarak ordu kurdukları gözönüne alındığında, torlakların bu asker toplamlarına katılan ve geçimlerini gazadan elde ettikleri ganimetle sağlayan, gazalar durduğunda ortada kalmış, Müslüman fetihlerine katıldıkları için kökleriyle/köyleriyle ilişkisi kesilmiş veya aileleri tarafından reddedilmiş çevre köylerin gayrimüslim gençleri olabilir. İkinci bir ihtimal olarak, yine bahsedilen özellikleri nedeniyle, Bayezid Paşa ile Şehzade Murad’ın Börklüce Mustafa üzerine giderken yol üzerinde Saruhan ve Aydın’da asker topladıkları bilindiğinden, bunların reddedilerek orduya dahil edilmemiş torlaklar olabileceği de düşünülebilir. “Torlak” ve “merdûd” sözcüklerinin anlamları, bu iki ihtimalin de yabana atılmayabileceğini düşündürüyor.

Yahudilerin Batı Anadolu’ya özellikle İzmir ve Manisa bölgesine, Torlak Olayından çok daha sonra yerleştiklerine dair görüşler, 20. yüzyılda da ileri sürülmüştür. 1530’da Manisa’da 88 Yahudi hane (bekarlarla 649 kişi) bulunduğunu saptayan Stanford J. Shaw, Antik zamanlarda Yahudilerin İzmir’de yaşamış olmalarına karşın, Osmanlı fethi gerçekleştiğinde Bizanslılar tarafından katliamlarla çoktan ortadan kaldırılmış olduklarını, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Tire ve Manisa’da biraz Yahudi yerleşimi gerçekleşse de, uzun sayılacak bir süre yerleşimci çekecek kadar önem taşımayan, küçük bir Ege limanı olmaktan öteye gidemeyen İzmir’de, ancak XVII. yüzyılda İspanya’dan Marranolar’ın ve XX. yüzyılın başlarındaki Yunan katliamı sonucu Selanik’teki Yahudilerin göç etmesiyle önemli bir Yahudi cemaati oluşmaya başladığını iddia eder.¹⁶ İzmir’deki Osmanlı Yahudi cemaatinin, görece geç, XVI. yüzyılın son çeyreğinde oluşmasını ise bu tarihin, Osmanlı İmparatorluğu’nun Suriye’yi fethinden sonra Manisa ve Tire’ye yerleşen Yahudilerin, Anadolu’nun bu kesiminde kendisini hissettiren merkezi otoriteye göçebe kabilelerin baş kaldırmasıyla doğan anarşi sonucu, İzmir kıyılarına göç ettiği zamana denk düşmekte olduğunu açıklar.¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu İzmir’i fethettiğinde orada hiç Yahudi bulunmadığını iddia eden Shaw’a göre, Bizans katliamları

---

¹⁶ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 62.

¹⁷ Stanford J. Shaw, *age*, s. 85-86.

ve zulümleri, Roma zamanında İzmir'e gelmiş Yahudileri tamamen ortadan kaldırmıştı.¹⁸ Shaw'a göre özetle, bölgedeki Yahudi varlığı, esas olarak Torlak Kemal Olayından 150 yıl sonra oluşmuştu. Babinger'in yukarıda bahsettiği, Yahudi Cemaatinin bir kısmının, Torlak Kemal Olayında Yahudilerin varlığını iddia eden görüşlerden duyduğu rahatsızlığın kendisini hissettirdiği Shaw'ın açıklamalarında, İzmir ve Manisa'da Eskiçağlardan beri var olan Yahudi popülasyonunun, Bizans döneminde Hristiyanlar tarafından neredeyse tamamen ortadan kaldırıldığı, Osmanlı döneminde ise XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren göçlerle yeniden ortaya çıktığı anlaşılıyor.

Feridun M. Emecen ise, 1904'te Manisa yakınlarındaki Turgutlu'ya yaptığı bir seyahat sırasında elde ettiği bulgulardan bahseden Avram Galanti'nin bir çalışmasına (*Türkler ve Yahudiler, Tarihî siyasî tedkik*, İstanbul 1928, s. 16) atıf yaparak, buranın Musevi mezarlığında 1391 tarihli bir İbranice kitabeye rastladığını, dolayısıyla Osmanlı Türklerinin bu bölgeyi ele geçirmeden önce Musevilerin burada bulduklarının anlaşıldığını belirttiğini, ayrıca 1421 yıllarından kalma mezar taşlarının da yörede bulunduğunu bir başka eserinde yazdığını (*Histoire des juifs d'Anatolie*, İstanbul 1939, II/2, 60) belirterek, burada sonraki tarihi kayıtlarla uygun düşmeyen bir durum olduğuna dikkat çeker. Turgutlu'nun bulunduğu yerin Bizans döneminde meskun olduğunun bilinmediğini belirten Emecen, burada rastlanan bazı eski kalıntıların da böyle bir yerleşmenin Saruhanoğulları dönemine intikal ettiğini göstermediğine işaret eder. Turgutlu'nun bir kasaba halinde gelişip büyümesinin Osmanlılar devrinde ve XVI. yüzyılda olduğunu belirten Emecen, "Ancak Turgutlu'ya yakın antik Sardes şehrinde (günümüzde Manisa/Salihli'ye bağlı Sart kasabası, BG) Yahudi varlığının bulunduğu malumdur" diyerek, önceki açıklamasına şüphe düşürür ve devamında "Yalnız antik devir ve Bizans dönemine ait bölgede bazı İbranice kitabelere rastlanmaktadır" diyerek, bu şüpheyi büyütür. Galanti'nin eserinde, Hıristiyanlığın ilk yıllarına ait Manisalı bir Yahudi'nin mezar taşını zikrettiğini, ayrıca bugün Manisa Müzesi'nde Sardes Sinagogu'na ait bazı kitabelerin bulunduğunu, yine Sardes'te IV. yüzyıla ait bir buğday satıcısına dair bir kitabeyle Alaşehir civarında bir başka kitabenin de olduğunu kaydeden Emecen, diğer taraftan Rozanes'in 1930'da Sofya'da ve 1945'te Jerusalem'de basılmış,

---

¹⁸ Stanford J. Shaw, *age*, s. 203.

yukarıda Babinger'in de daha önceki bir baskısına atıf yaptığı “*Dibre jeme Israel be-Togarma*”da aynı yere atıf yaparak, “Şeyh Bedreddin'in müritlerinden Manisa bölgesinde büyük bir isyan çıkaran Torlak Kemal'in Manisalı bir Yahudi olup, sonradan İslam'ı kabul etmiş olduğunu” belirtir. XVI. yüzyılın başlarına kadar burada herhangi bir Yahudi topluluğunun varlığına dair kaynaklarda bir işaret bulunmadığına değinerek, en azından XVI. yüzyıl başlarına ait tahrir kayıtlarının yukarıda belirtilen malumatın sıhhati hakkındaki şüpheleri dağıtmadığını, bu kayıtlar şehirde görülen Yahudi topluluklarının büyük kısmının göçmenlerden müteşekkil bulunduğunu açık olarak ortaya koyduğunu belirten Emecen, öte yandan yine yukarıda bu konu üzerinde duran müelliflerin verdikleri bilgiler kabul edilecek olursa, burada yaşadıklarına inanılan “kalabalık” Yahudi topluluklarının akıbetinin ne olduğu suali ile karşı karşıya kalındığını ifade eder. Emecen'e göre; bu hususta Fetret devrinin karışık siyasi ortamının menfi tesirleri, fetihten sonra İstanbul'a nakledilmeleri gibi bazı varsayımlar ileri sürülebilirse de, ne bu sorunun cevabı verilebilmekte ne de verilen bilgiler üzerindeki sis perdesi aralanabilmekte ve yapılan izahlar tatminkar olabilmektedir.¹⁹

İÖ 6. yüzyılda Anadolu'yu da bir dönem egemenliği altına alarak, Yunanistan'a kadar istila hareketleri düzenleyen İran Ahameniş İmparatorluğu'nun başlangıcından beri Sardes'e yerleşmiş olan Yahudilere ek olarak, Hellenistik Pers Kralı III. Antiochos'un üç bin Yahudi ailesini İÖ 3. yüzyılda Lidya ve Frigya'ya (günümüz Manisa, Kütahya, Afyon dolayları) yerleştirdiğini, 1. yüzyılda yaşamış Romalı Yahudi tarihçi Josephus Flavius'un, *Antiquitates Iudaice* adlı eserinden aktaran Siren Bora, Romalılar Anadolu'ya geldiklerinde (İÖ 188) Anadolu Yahudilerle karşılaştığına dikkat çeker. Bora, Lidya'nın merkezi olan ve yirmiden fazla yerleşim yerine sahip Sardes'in, İÖ 3. yüzyılın sonlarında Yahudi yerleşimcileri barındırmakta olduğunu belirtir.²⁰ Bu bölge Yahudilerinin 15. yüzyıldaki varlığı hakkında bir açıklama yapmayan Bora, Osmanlılar'ın 1424-26 tarihlerinde İzmir'i tamamen fethettiklerinde burada bir sinagog yapıldığını, ancak Osmanlı'nın iskan politikası gereğince İzmirli Yahudilerin 1453 yılında İstanbul'a göç ettirilerek oraya yerleştirildiklerini, 1453 ile 1560 yılları arasında İzmir'de

¹⁹ Feridun M. Emecen, *age*, s. 27-29.

²⁰ Siren Bora, *Anadolu Yahudileri – Ege'de Yahudi İzleri*, Gözlem Yay., İstanbul 2017, s. 48-59.

Yahudi topluluğunun varlığına ilişkin ciddi bir bulguya rastlanmadığını belirtir.²¹ Araştırmacıların birleştiği husus, bu tezde incelenen dönemin öncesinde ve sonrasındaki varlığı hakkında somut kanıtların bulunduğu bölge Yahudilerinin, Torlak Kemal Olayı sebebiyle torlakların ortadan kaldırıldığı dönemde, varlıklarının ispat edilememesidir.

Torlak Kemal Olayı, ilk dönem kaynaklarında hem Bedreddin'den hem de Börklüce'den bağımsız olarak, onlarla herhangi bir şekilde ilişkilendirilmeden geçer. Hiçbir kaynakta Torlak Kemal'in Bedreddin ya da Börklüce ile irtibatta olduğuna dair bir kayıt yoktur. Yalnızca Bedreddin'in torunu Hafız Halil, dedesinin Mısır dönüşü uğradığı İzmir'den Edirne'ye giderken Kütahya yolunda torlaklara rastladığını, tartıştıklarını ve sonunda ikna olduklarını, Şeyh'i Bursa'ya göndermek üzere saygı ile yolculadıklarını anlatır. Bu anlatıdan ve Manisa'daki torlak "mukatele"sinden, Torlaklar taifesinin Manisa-Kütahya dolaylarında yaşadığı anlaşılıyor. Sadece Manisa bölgesi değil, Batı Anadolu, özellikle Ege, eski çağlardan beri Yahudilerin yerleştikleri bölgelerdendir. İlk Türk fetihleri zamanında da bu bölgede yoğun yaşayan nüfuslardan oldukları biliniyor.

Torlakların ilk dönem kaynaklarına yansıdığı şekilde, Manisa'da "*çeng ü çegâne ederek gezdikleri*" bilgisine, torununun yazdığı Menakıbnâme'de Şeyh Bedreddin'in Edirne'ye giderken "Kütahya yolunda torlaklara rastladığı ve onlarla tartışıp ikna ettiği" (bkz. 3.1.4.2) bilgisi eklenince, bunların Manisa-Kütahya dolaylarında topluca yaşadıkları anlaşılıyor. Osmanlı'da devlet işleri için eleman yetiştirilmesi, 14. yüzyıl ortalarından itibaren "devşirme" veya "toplama" usulüyle sistemleştirilmişti.²² I. Murad döneminde kurulan Yeniçeri Ocağı'na asker temini için önce pençik kanunu gereğince gayrimüslim genç savaş esirlerinden faydalanılmış, fakat zamanla fetihlerin azalması, Ankara Savaşı'ndan sonra da bir süre durması yüzünden devşirme yoluna başvurulmuş; daha önceki İslâm devletlerinde görülmeyen bu usul, Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) uygulanmış, ancak oğlu II. Murad devrinde (1421-1451) kanunlaşmıştır.²³ Torlaklar sözcüğü Osmanlı tarih kaynaklarına işte bu "ara dönemde" yansımıştır. Osmanlı

²¹ Siren Bora, *age*, s. 137-39.

²² Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 97.

²³ Abdulkadir Özcan, "Devşirme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, s. 254.

kroniklerinin burada eksik bıraktıkları husus, bilinen şekliyle “devşirme” usulünün resmen başladığı tarihten önce yeniçeri ocağına alınan gayrimüslim gençlerin veya savaş esirlerinin hangi sözcükle adlandırıldığıdır. Büyük ihtimalle “torlak” sözcüğü, yeniçeri ocağında devşirme usulü başlayıncaya kadar, herhangi bir askeri eğitimden geçirilmeden fetihlere katılmış gayrimüslim gençleri veya savaş esirlerini tanımlamada kullanılmıştır. Tam olarak Çelebi Mehmed zamanında uygulanmaya başlanan devşirme usulünden önceki fetihlerde asker olarak faydalanılan gayrimüslim gençlerin, 1402 ile 1413 arasında “fetihlerin durduğu” zaman diliminde “boşta” kalarak, kendi başlarının çaresine bakmaya yönelmiş oldukları düşünülebilir. Karınlarını doyurmaktan ve barınmaktan başka bir derdi olmayan bu grubun, giderek Manisa civarında bir asayiş problemine dönüştüğü görülüyor.

4.1.3. Babinger’in “Torlak” ve “Kemali” İsimlerinde Anlam Arayışı

Torlak Kemal bahsinde en son “torlak”^{*} ve “kemali” lakapları üzerinde duran Babinger, bunlar hakkında sadece varsayımlarda bulunulabileceğini ileri sürer. “Torlak”ın Eski Türkçe bir sözcük olduğunu, “çıplak” anlamı yanında “genç”, “sakalsız”, “acemi” ve “tay” gibi anlamlarının da olduğunu, fakat ilk kez Menavino’nun seyahatnamesinde bir Derviş mezhebi olarak bahsedildikten sonra, sayısız gezgin öyküsüne konu olduğunu anlatır.²⁴ Daha sonra “kemali” sözcüğü üzerinde duran Babinger, Solakzâde’nin eserinde geçen “کمالیر” (kemaliler) ile Menavino, Nicolas de Nicolay ve Löwenklau’nun eserlerinde bahsi geçen “huggiemallar”, “giomailer”, “geomaliers”, “dschemali” kelimelerinin benzerliğinden hareketle, yukarıda belirttiği gibi, “kemali” lakabı hakkında bazı varsayımlarda bulunur.

Babinger’in bahsettiği Giovanni Antonio Menavino’nun, muhtemelen 1548’den sonra basılmış eserini Türkiye’den ilk kez Lütfü Gücer, 1960’larda tetkik için gittiği İtalya’da

---

* Babinger burada “torlak” sözcüğünün üzerine koyduğu 3 nolu dipnotta, Şeyh Süleyman Efendi’nin *Çağatayca-Osmanlıca Sözlüğü*’nde (Budapeşte 1902, s. 194) “cahil” ve “tecrübesiz anlamlarının gösterildiğini; W. Radloff’un *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* adlı sözlüğünün 3. cildinde (1186) “torlak”ın “torlan-“ fiilinden türediğini ve “yabani”, “ele avuca sığmaz” anlamlarının gösterildiğini belirterek, kendince bazı çıkarsamalarda bulunmaktadır.

²⁴ Franz Babinger, *age*, s. 59.

görerek almış ve Torlaklar hakkındaki kısmı çevirerek, kendisi de Şeyh Bedreddin hakkında bir broşür yayınlamış olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun çıkardığı *İş ve Düşünce Mecmuası*'nda yayınlamıştır.²⁵ Fındıkoğlu bu çeviriye yazdığı sunuşta, Bedreddin konusyla ilgilenenlerin, “Torlaklar”ın bir taife teşkil etmesi ihtimalini ileri sürdüklerini belirtir. *Costumi et la Vita de Turchi (Türklerin Adetleri ve Yaşayışı)* adını taşıyan kitap yazarının, 12 yaşında iken bir deniz yolculuğunda esir alınarak II. Bayezid'e hediye edildiğini, Bayezid ve Selim döneminde çoğu sarayda olmak üzere, on yıl boyunca Türkiye'de yaşadığını ve İran seferi sırasında kaçıp memleketine döndüğünü, orada yazdığı bu kitabı Fransa Kralı'na, Yavuz'un ölümünden önceki bir tarihte takdim ettiğini anlatan çevirmen Lütfü Gücer'e göre, eserde Türkiye'nin dört dini* başlıklı bölümde şunlar bulunmaktadır: Giomailer** (çevirmenin “Comailer*** okunur” şeklinde notu var; ancak daha sonraki bir çeviride “Cemaliler” olarak çevrilmiştir²⁶), Kalenderler, Dervişler ve Torlaklar. Lütfü Gücer'in yalnızca eserin Torlaklar kısmını çevirdiği Menavino'ya göre; Torlaklar da Dervişler gibi, bir ucunu aşağı sarkıtarak edep yerlerini örtecek şekilde omuzlarına kuzu postu giyinirler, vücutlarının geri kalan kısımları çıplaktır, tıraşlı başlarına serpuş giymeyip açıkta bırakırlar ve soğuktan korunmak için yağlarlar, okumasını bilmezler ve erkeğe yakışır hiçbir iş tutmazlar, dilencilik edip şehirde yalnız dolaşırlar, başkalarının sırtından geçinmek için aşhanelere ve hamamlara devam ederler, köylerde kadınlara yanaşıp fallarına bakarlar, kadınlar da onlara ekmek ve yiyecek maddeleri verirler, çok defa kendi aralarında zamanın örfüne ve dine aykırı işler yaparlar, içlerinden yaşlı birini ermiş gibi gösterip köylüleri kandırarak, büyük bir felaket olacağını söyleyip köyü felaketten kurtarmak için topluca Tanrı'ya dua ederler, köylüler bunlara inanarak kadınlı erkekli bu çıplakların etraflarına toplanırlar ve onlara sadaka verirler, köyü terk ederlerken de erzak verirler ama Torlaklar sonra bu saf köylülerle kendi

²⁵ Lütfü Gücer, “Şeyh Bedreddin Dolayısıyla Torlaklar”, *İş ve Düşünce – Türkiye İktisadî ve İçtimai İlimler Mecmuası*, c. XXXV, S. 269, Mart 1970, İstanbul, s. 6-8.

* Çevirmen burada parantez açarak, (Tarikatı olacak) demiştir. Nitekim aşağıda 28 nolu dipnotta künyesi verilen kitapta “tarikat” şeklinde çevrilmiştir.

** Babinger'in yukarıda dikkatini çeken sözcüklere benzediği dikkate alınırsa, o sözcükler ile “kemali” sözcüğü arasında Babinger'in zannettiği gibi bir ilişki olmadığı anlaşılmaktadır.

*** Künyesi hemen alttaki dipnotta verilen kitapta, bu sözcük Harun Mutluay tarafından “Cemaliler” olarak çevrilmiştir.

²⁶ Giovan Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Harun Mutluay, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 50.

aralarında alay ederler, bunlar da dervişler gibi sarhoş edici ot kullanırlar, toprak üzerinde çıplak halleriyle uyurlar, hayvanlar gibi ve onlardan daha hayvanca bir tarzda kendi aralarında cinsel ilişkide bulunurlar, üstelik de tarikatlarının mukaddes olduğunu söylerler. Menavino'nun gördüğü bazı gerçekleri büyük oranda abartarak bundan hikaye yarattığı anlaşılabilir, “bir taife oluşturdukları muhtemel olan Torlaklar” hakkında yazdıklarının, bir tarikat profilinden ziyade işsiz güçsüz ve de mesleksiz bir grup insanla ilgili olduğu söylenebilir. Menavino, torlakların derviş olduğunu söylemediği gibi, onları tanımlarken “dervişler gibi” ifadesini kullanmakta, bazen de bir tarikattan bahsetmektedir. Menavino'nun tarikat kelimesini de özensizce kullandığı anlaşılıyor. Zira dervişler her ne kadar çoğu zaman bir yolcu, sokak dilencisi, fakir ya da garip gibi görünseler de, başıboş topluluklar olmadıkları gibi, bir tarikat örgütlenmesi içinde yer aldıkları bilinmekte; tarikat kurucusu şeyhin bulunduğu tekke ve zaviyeler örgütün merkezi durumunda olduğu gibi, bu merkeze bağlı tekke ve zaviyeler gibi alt birimlerde de kurucu şeyhin halifeleri bulunurdu.²⁷ Yalnızca Menavino değil, torlakları birer derviş ve bunların taifesini bir tarikat olarak niteleyen tüm değerlendirmelerin, bu bakımdan hatalı olduğu kanaatindeyiz. Tarikat olarak nitelenen bir yapının, öncesi ve sonrasıyla silsilesinin gösterilmesi gerekir. Menavino'nun anlatımıyla Torlaklar bazı özellikleri bakımından Kalenderi dervişlere benzese de, Kalenderilerden ve Dervişlerden de ayrı birer tarikat olarak bahsetmektedir.²⁸ Menavino'nun eserinin belki de tek katkısı, Franz Babinger'in “Kemali” ile “Cemali” kelimeleri arasında yukarıda kurmaya çalıştığı benzerlik varsayımını boşa çıkarmış olmasıdır, denilebilir.*

İtalyan Türkolog ve oryantalist Ettore Rossi, “*Torlak'lar Kelimesine Dair*” başlıklı kısa makalesinde kelimenin anlamı üzerinde durmuş ve öncelikle Torlakların Rum Abdalları denilen derviş tabakasına dahil olduklarının Fuad Köprülü tarafından gösterildiğine işaret ederek, aralarında Menavino'nun da bulunduğu Babinger'in atıf yaptığı kaynaklara

²⁷ Resul Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum – 13-15. Yüzyıllar*, Kitap Yay., İstanbul 2008, s. 103.

²⁸ Giovan Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Harun Mutluay, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 50-52.

* Menavino'nun torlaklarla ilgili anlatısını başka anlatılarla birlikte ciddiye alan Ahmet T. Karamustafa, derviş topluluklarını incelediği eserinde torlakları “Kalenderler” başlığı altına koyar. bkz. Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanmaz Kulları – İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. Ruşen Sezer, 7. bas., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2016, s. 81-84.

dayanarak, Torlakların yaşam tarzları hakkında bilgi verdikten sonra, sözcüğün Türkçe ile diğer Balkan dillerindeki anlamları hakkında, o gün bilinen iddiaları tekrar etmiştir.²⁹

Bulgaristan Bilimler Akademisi Tarih Araştırmaları Enstitüsü'nde tarihçi Katerina Venedikova da “torlak” sözcüğünün anlamları üzerinde durmuş, öncelikle eskilerden Kaşgarlı Mahmud ve Şemsettin Sami ile yenilerden İsmail Parlatır'ın sözlüklerinde gösterilen anlamlarını verip, sonra da sözcüğün Bulgaristan'daki kullanımları hakkında bilgi vermiştir. Torlak sözcüğünün Bulgar ağızlarında da bulunduğunu, Bulgaristan'ın bazı bölgelerinde, örneğin Deliorman'da, Kuzeybatı Bulgaristan'da köylülerin lakabı olduğunu, “kaba saba adam”, “kaba köylü” anlamında kullanıldığını belirtiyor. Bulgaristan'da Torlak adını taşıyan pek çok köyün de bulunduğunu belirten Venedikova, bu sözcüğün etimolojisi hakkında da çalışmalar yapıldığına değinerek, Torlak adındaki köylerin Türk ve Müslüman olmakla birlikte, bazı Torlak köylerinin Hristiyan Ortodoks olduğunu da sözlerine ekliyor.³⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin veri tabanı üzerinde 13 Mart 2021; saat 20:30'da yapılan bir sorgulamada, köy veya şahıs ismi ya da lakap olarak toplam 55 evrakta Torlak sözcüğünün geçtiği görülmüştür. Bu da sözcüğün yukarıda belirtilen başka anlamlarıyla da kullanılmış olduğunu gösterir.

Henüz herhangi bir kaynakta rastlanmasa da, “torlak” sözcüğü, “tor” isminden veya “torlamak” fiilinden türetilmiş gibi görünmektedir. Türkçede, fiil mastarının sonundaki -mak eki atıldıktan sonra kalan köke bir -k harfinin eklenmesiyle fiilden sıfat yapmak mümkün: Patla-mak → patla-k, çatla-mak → çatla-k, pörtle-mek → pörtle-k, sula-mak → sula-k vb. Fiil kökü “tor”un kökeninin eski Türkçe olduğunu belirten İsmet Zeki Eyüboğlu, bunun “türeme, doğma, üreme, gelişme, yayılma, soy bildiren kök” olduğunu; ayrıca, Anadolu halk ağzında “toy, beceriksiz, işte yeni olan, ince örgülü balık ağı, utangaç, ürkek, çekingen”, Arapça'da “ahmak, çözülemeyen ilmek, kendini beğenmiş,

²⁹ Ettore Rossi, “Torlak”lar Kelimesine Dair” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, c 3, Türk Dil Kurumu, Ankara 1955, ss. 9-10.

³⁰ Katerina Venedikova, “Bedreddin Simavi'nin Devri ve Taraftarlarıyla İlgili Bazı Kaynaklar ve İncelemeler”, *Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu – Bildiriler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi Yay., İzmir 2017, s. 373-78.

mağrur” gibi anlamları da olduğunu; tor’dan türeyen torlak’ın ise “toy, genç, beceriksiz” anlamları olduğunu belirtmektedir.³¹

Türk Dil Kurumu yayınladığı ilk *Türkçe Sözlük*’te “tor” sözcüğü için isim olarak “sık gözlü ağ”, sıfat olarak ise “ağ örgüsünde (Tor başlık) ve toy, acemi (Tor hayvan) anlamlarını; “torlak” için sıfat olarak “genç ve beceriksiz hovarda”, “alışmamış hergele”; “torlamak” fiili için “derlemek”; “torluk” için ise isim olarak “toyluk, acemilik” anlamlarını vermektedir.³² “Torlak” sözcüğü için adı zamanımızda öne çıkan bazı sözlükler tarandığında, Mehmet Zeki Pakalın’ın “Bektaşî tabirlerindedir, acemilikleri sebebiyle yeni intisap etmiş olanlar hakkında kullanılır”,³³ İsmail Parlatır’ın “yeni ortaya çıkan, türedi”, “sokaklarda yatan kimsesiz, serseri”,³⁴ Esat Korkmaz’ın “tarikata yeni girmiş acemi derviş”, “Torlaklardan olan kimse, topluluk”, ayrıca “Torlaklar” için, “Şeriat kurallarına, yaygın töre ve geleneklere aldırılmazlıklarıyla belirgin, yün ya da at kılından dokunmuş giysiler giyen, gönül zenginliğini her şeyin üstünde tutan kalenderi dervişler kolu”;³⁵ Fehmi Yılmaz’ın “Bektaşî tarikatına katılan yeni üye”;³⁶ Ahmet Gökbel’in “tarikata, yola yeni girmiş acemi derviş” ve ayrıca “torlaklar” için “Şeriat kurallarına, yaygın töre ve geleneklere aldırılmazlıklarıyla bilinen, yün ya da at kılından dokunmuş giysiler giyen, gönül zenginliğini her şeyin üstünde tutan Kalenderi dervişler kolu”³⁷ anlamlarını verdiği görülmektedir. Torlakların, anılan sözlük yazarlarına göre; tarikata yeni girmiş kalenderi derviş³⁸ ya da Bektaşî tarikatına katılan yeni üye³⁹ şeklinde izahları olsa da, genel bir adlandırmayla “tarikata yeni girmiş derviş” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu tanımlar, Cumhuriyet’ten sonra yapılmış tanımlar olup, geriye götürülerek bu anlamda kullanılmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Her

³¹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2. bas., Sosyal Yay., İstanbul 1991.

³² TDK *Türkçe Sözlük*, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1944.

³³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, MEB Yay., İstanbul 1993.

³⁴ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, göz. geç. 6. bas., Yargı Yay., Ankara 2014.

³⁵ Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, Ant Yay., İstanbul 1993; *Etimolojik Kızılbaşlık Sözlüğü*, Demos Yay., İstanbul 2016.

³⁶ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 2. bas., Gökkuşbu Yay., İstanbul 2017.

³⁷ Ahmet Gökbel, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2019.

³⁸ Esat Korkmaz,

³⁹ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 2. bas., Gökkuşbu Yay., İstanbul 2017, s. 659.

halükarda bu sözcüğün “acemi”, “eğitimden geçmemiş” anlamları üzerinde bir ittifak söz konusudur.

Şemsettin Sami ise bu yazarların hepsinden önce, 1900 yılında basılan *Kâmûs-i Türki*'sinde torlak sözcüğünün hemen altında “torlamak” (طورلامق) fiilini açıklamaktadır. Sami'ye göre torlamak; “toplamak, devşirmek*, bohçalamak, paket yapmak” anlamlarıdır. Bu fiil günümüz Türkçesinde tek başına kullanılmayıp, “torlayıp toparlamak” (derleyip toparlamak) gibi geçişli veya “torlanıp toparlanmak” (derlenip toparlanmak) gibi geçişsiz fiil ikilemelerinde kullanılmaktadır. Türk Dilinin ilk gramer kitabını yazmış olan Tahsin Banguoğlu ise, -IAk ekinin, başka ad ve sıfatların yanı sıra insan tiplerini belirten *aşağılama* anlatımıyla sıfatlar da yaptığını belirterek, örnek olarak; ödle, dişlek, torlak, dazlak, cavlak, götlek, aylak, çıplak, şallak, civelek, semelek, yamalak kelimelerini gösterir.⁴⁰ Nitekim Halil İnalçık da, çeşitli Osmanlı kroniklerinde Bedreddin'in yandaşlarının, abdalları aşağılamak için kullanılan *torlak* veya *ışık* gibi isimlerle anılmakta olduğunu kaydeder.⁴¹ Bu bakımdan, Kemal ismine eklenmiş Torlak lakabının bir aşağılama ifade ettiği düşünülebilir belki, ama “torlamak” fiilinden türemiş bir sıfat olduğu gözönüne alındığında ise “devşirilmiş” anlamında olduğu açıktır.

4.1.4. “Hodbîn” Sözcüğünün Torlak Kemal'in Adına Eklenmesi Meselesi

Franz Babinger'in üzerinde durduğu “Hodbîn” sözcüğünün Torlak Kemal'e nasıl eklenmiş olabileceğinden önce sözcüğün nasıl türediğinden başlamak gerekirse, ilk dönem yazarlarında görülen “Torlak hû Kemal” yazılışındaki “hû - هو” sözcüğü, Arapça eril 3. tekil şahıs zamiridir ve aslında “hüve” şeklinde okunması gerekirken, harekesiz yazıldığında “hû” ya da “hü” şeklinde okunarak Türkçeye girmiş olmalıdır; en çok bilinen hali, Müslüman mezar taşlarında yaygın olarak görülen ve “herkesin fani, bir tek Allah'ın ebedi olduğunu” ifade eden “هو الباقي – hüve'l-bâkî”dir. Babinger “hodbîn” sözcüğü

* Şemsettin Sami, devşirmek (دوشيرمك) fiilinin divşirmek (ديوشرملك) şeklinde de yazıldığını belirttiği gibi, divşirmek şeklinde yazdığı yerde de kelimenin anlamını açıklamadan, “دوشيرمك” maddesine bakılmasını ister.

⁴⁰ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 6. bas., TDK Yay., Ankara 2000, s. 186-87.

⁴¹ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, 4. baskı, T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 219, 19 nolu sonnot.

nedeniyle bir şakadan bahsetmişti, ama zaten “Torlak hû Kemal” isminde bir şaka varmış gibi görünmektedir. Kelimesi kelimesine günümüz Türkçesine çevrildiğinde, “Olgun olan Çaylak” ya da “O Olgun Çaylak” gibi bir anlamı vardır. İlk dönem yazarları tarafından kullanılan Arapça “hû”, sonraki yazarların bir kısmı tarafından Farsça karşılığına benzer şekilde kullanılarak “خود - hod”a dönüştürülmüş gibi görünüyor ve bu kez “Torlak hod Kemâl - Kendisi Olgun Acemi” gibi bir anlama kavuşmuştur. İdris-i Bitlisî, Şeyh Bedreddin’in hodbinliğinden bahsetmişken, Torlak için ilk kez Hoca Sadeddin’in “Torlak Hod İbn Kemal” yazdığı görülüyor (bkz. 3.2.8.). Arapça “-nın oğlu” anlamındaki “ابن - ibn” öneki kısaltıldığında, “elif”siz olarak “بن - bin” şeklinde yazılmaktadır. Muhtemelen Solakzâde, “hod” ve “bin” sözcüklerini birleştirerek, Farsça bencil anlamındaki hodbîn şeklinde yazmış olmalıdır (bkz. 3.2.16.). Hemen ardından yazan Müneccimbaşı Ahmed bunu düzelterek, ama bu kez Farsça “hod”un “h”si yerine Arapça “hû”nun “h”sini koyarak, Torlak hod bin Kemâl (طورلق هود بن كمال) şeklinde yazmış (bkz. 3.2.16.), böylece en başta yapılan şaka ve belki de alay, başka türlü anlaşılmayacak şekilde, doğrudan “Olgun’un oğlu Acemi” anlamında yazılır olmuştur. Müneccimbaşı’nın hodbîn sözcüğünü yazış şeklinde başka bir amaç da olabilir. “Hod” sözcüğündeki “h” Farsçada “خ” ile yazılırken, Müneccimbaşı’nın “ه”yi tercih etmesine şüpheyile de yaklaşmak gerekebilir, zira “hod”un “هود” şeklinde yazılışı (ki, Arapça olduğundan bu kez “hod” değil “hûd” veya “hevd” şeklinde okunacaktır), Kur’an’da geçen fakat Tevrat’ta bu isimle anılmayan, Âd kavmine gönderilmiş bir peygamberin adı olmakla beraber, aynı zamanda Yahudileri ifade eden bir isim olarak da geçtiği ve bu anlamıyla hâid kelimesinin çoğulu olup, “tövbe etmek” anlamındaki “hevd (هود)” fiilinden türetilmiş bir isim olarak “tövbe edenler” anlamında olduğu da ileri sürülmektedir.⁴² Bu şekilde okunduğunda ise “Kemal’in oğlu Yahudi Torlak” ya da “Tövbe etmiş Kemal’in oğlu Torlak” gibi bir anlam da kazanabilmektedir. Hodbîn şeklinde yazılışı bir alay/şaka olabileceği gibi, Torlak’ın ümmet kökenini de gösteriyor olabilir.

---

⁴² Ömer Faruk Harman, “Hûd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, s. 280.

4.1.5. Bedreddin'in Liderliği, Öğretisi ve Safevilerle İlişki İddiası

Börklüce Mustafa'nın Karaburun'daki propagandasının açıkça başarı gösterdiğini haber alan Bedreddin'in, sürgün yerini terk ederek Sinop'a, İsfendiyar'a gittiğini, oradan geçtiği Deliorman'da, bütün kroniklerde açıkça "sufi" ve "mürid" olarak gösterilen taraftarlarıyla yaşadığı, buradan Börklüce Mustafa ile temasa geçtiğini belirterek, bunun "amaçlı bir tertibin açık bir kanıtı!" olduğunu iddia eden Babinger, "Osmanlı hanedanının kalıtsal düşmanı" olarak nitelediği İsfendiyar'ın yanında bir süre kalan Bedreddin'i bir geminin Karadeniz'den Eflak'a, "Osmanlı Devleti'ne muhalif olan herkesi hoş karşılayan Mircea"ya götürdüğünü, "eski kaynaklar bu konuda sessiz kalmış" olsa da, Sadeddin ve Solakzade'nin tanıklığına dayanarak, "Bedreddin'in Mircea ile temasa geçtiğine şüphe bulunmadığı"ni ileri sürer. Anılan bu iki kaynağa göre, ilk varış yeri Tuna Nehri üzerindeki Silistre idi; bunlara göre daha yakın tarihli Osmanlı kroniklerine göre ise, Ağaç Denizi ya da Deliorman olarak adlandırılan güneydeki ormanlık alana döndü ve buradan civar bölgelere elçilerini gönderirdi. "Orada, tımar ve diğer imtiyazları bahşetmekle pek çoğunu memnun eden Edirne'nin hayırsever kazaskeri hala iyi hatırlanırdı."⁴³

Bedreddin'in bu çevrelerden taraftar kazanma ümidinin onu aldatmışa benzemediğini, çünkü ona yönelen akımın küçük görünmediğini söyleyen Babinger, bu faaliyetlerin Mehmed'den uzun süre gizlenmediğini belirtir. Çünkü Mehmed o sırada, Düzmece Mustafa'yı Selanik'te kuşatmak istediği için Rodop Dağları'nın öbür tarafında, yani yakında bulunuyordu. Mehmed'in isyancılara karşı gönderdiği Kapıcıbaşı Elvan Bey'e, vaatleri bazılarına şüpheli görünmüş olabilecek Şeyh'in adamları tarafından teslim edildiğini ve Padişah'ın önüne, Serez'e sürüklendiğini anlatan Babinger, Bedreddin'in bilinen sonunu aktardıktan sonra, "olayların meydana geldiği tarih" hakkında tartışır. Hammer ve Zinkeisen'in belirttiği 1418 tarihinin yanlış olduğunu, aynı şekilde başka bir kaynaktaki 1420 tarihinin de yanlış olduğunu belirterek, olayların 1416 yılının kış sonu ya da bahar başında meydana geldiğini iddia eder.⁴⁴ Babinger'i bu yanlışla düşüren,

⁴³ Franz Babinger, *age*, s. 59-60.

⁴⁴ Franz Babinger, *age*, s. 62-63.

öncelikle ilk dönem kaynaklarından ziyade sonraki dönem kaynaklarına itibar ederek, Börklüce Olayının ve Bedreddin Olayının eşzamanlı meydana geldiğini sanması hatta Bedreddin'in Deliorman'dan Börklüce ile temas kurarak ona talimatlar gönderdiğine⁴⁵ inanması olmalıdır. Babinger, sonraki dönem kaynaklarının ekserisinin esas olarak bir tarih anlatısından ziyade, tabii olunan sultana övgü ve atalarının geçmişinin temize çekilmesi amacıyla yazılmış metinler olduklarını fark etmemiştir. Bu apolojetik tavrından kısmen ilk dönem kaynakları için söz edilebilirse de, en azından olayların ardışık olarak meydana geldiği konusunda gerçeğe sadık olduklarını söylemek mümkündür ve Börklüce ile Bedreddin arasındaki irtibatı bir tahmin olarak ileri sürerler. Babinger, sonraki dönem kaynaklarının bu irtibat iddiasını öyle ciddiye almıştır ki, o takdirde olayların eşzamanlı olarak meydana geldiği iddiasını, bir mantıki tutarlılık olarak ileri sürmüş olabilir.

İsyan pratiğinden sonra Bedreddin öğretisini anlatmaya koyulan Babinger, “bu önemli adamın” hayatı sona erdikten sonra, onun “devleti kökten değiştirecek” öğretilerinin geniş halk kitlelerine yayılması planının başarısızlığa uğradığını, içinde bazı izlerinin bulunduğu Dukas kroniği olmasaydı, bunların ne olduğu sorusunun cevabının hiçbir zaman bulunamayacağını, çünkü Osmanlı kaynaklarının açık şekilde en yüzeysel bilgilerden bile kaçındığını, Bizans kronikçisinin sağladığı bilgilerle bir resim çizmek istendiğinde ise, Bedreddin öğretisinin dış ve iç biçimlerini ayırt etmek gerektiğini vurgular.⁴⁶ Börklüce Mustafa'nın “gönüllü yoksulluktan” söz ettiği, “kadınlardan başka tüm malların ortaklaştırılması” ve “Hristiyanlara hoşgörülü olunmasını, inançlarının İslam'la eşit tutulması gerektiğini” öğrettiği; Bedreddin müritlerinin geleneksel kıyafetten farklı giyindikleri, tıraşlı başlarını açıkta bıraktıkları, çıplak ayakla yürüdükleri, yalnızca yekpare entari giydikleri ve kalıcı evlerde değil açık havada yaşadıkları gibi bilgileri aktardığı Dukas kroniğinin, özetle rapor ettiği tek şeyin bunlar olduğunu ifade eden Babinger, bu hareketin göze çarpan özelliğinin şüphe götürmez bir biçimde komünist bir çizgi olduğunu, o öğretiye bağlıymış gibi görüldüğünü, fakat bununla birlikte, karanlık eskiçağlardan yakın zamanlara kadar komünist hareketlerde gözlenebildiği gibi bir olgu olup olmadığının şüpheli olduğunu belirtip, İslam ülkelerinin

---

⁴⁵ Franz Babinger, *age*, s. 60.

⁴⁶ Franz Babinger, *age*, s. 64.

de bu tür girişimlerden azade olmadığını, ama bunun Sünnet karşıtı Şii akımların bir özelliği olduğunun dikkati çektiğini not ettikten sonra, mülkiyet ortaklığının kesinlikle İslami bir zeminde uygulanması elbette düşünülemez* der. Bu görüşünü, toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında zorunlu bir sadaka olarak zekatın doğrudan bir servet vergisini temsil ettiğini ve devletin temelini oluşturduğunu; mirasın paylaşılması ve mülkiyet hukuku konusunda ayrıntılı hükümlerin bulunduğu bir inançta, özel mülkiyetin kaldırılması veya kamulaştırılmasından kesinlikle söz edilemeyeceğini, zaten Kur'an'ın aile bağlarını muhafaza etmeyi peşinen yerleştirdiğini, dolayısıyla böyle bir hareketin "icmâ"-devleti çerçevesinde gelişmesinin hiçbir zaman mümkün olmadığı şeklindeki yorumuna dayandırır ve bu yorumuna, Şii hareketlerde komünist özelliklerin sıklıkla tespit edilebildiğini, bunun da sadece Karmatileri hatırlattığını, ortaklaşmacı bir mülkiyet düzeni kurmaya yönelik bu girişimlerin tümünün, İslam karşıtı akımlar olduğunu ilave eder.⁴⁷ Komünizmin ayırt edici özelliğinin, bir tür kardeşlik topluluğunun bir tarikat gibi davranmasından başka bir şey olduğuna dikkat çeken Babinger, mülkiyetin arka planda kaldığı bu sufi topluluklarında dış dünyaya ve onun değerlerine ilgisizliğin, beslenme ve geçim dertlerine kayıtsızlıkla el ele gittiğini, görüşlerinin, komünist arzuların sınırında dolaştığını, "Stilarionlu (Karaburunlu)" sözde Hristiyan dostluğunun da muhtemelen bundan çok farklı olmadığını belirtir.⁴⁸

Georg Jakob'un Bedreddin hareketi için varsaydığı, "İslam ve Hristiyanlık arasındaki çelişkileri gidermek çabasını, bu sözde Hristiyan arzularında görmek belki de iyi olurdu" diyen Babinger, Börklüce Mustafa'nın Sakız münzevisine, onun hizmet ettiği aynı

---

* Babinger buraya koyduğu 1 nolu dipnotta; "Hubert Grimme'nin, *Muhammed'in Hayatı-I* adlı eserinde (Münster 1892, s. 14 ve devamı), Muhammed'in ortaya çıkışını sosyalist ama tam olarak komünist olmayan bir bakış açısıyla açıklamaya çalıştığını, ama Christiaan Snouck-Hurgronje'nin *RHR*'deki bir makalesinde, 'zekat'ın dayandığı bu temeli sağlam gerekçelerle çürüttüğünü" not düşer.

⁴⁷ Franz Babinger, *age*, s. 64-65.

⁴⁸ Franz Babinger, *age*, s. 65-66. Babinger buraya koyduğu 2 nolu dipnotta; "bu bağlamda, dini bir temele sahip komünist fenomenlere atıfta bulunacağımı" belirterek, 'Niklashausen Davulcusu' Hans Böhm'ün coşkusu veya 16. yüzyılda hayalci Thomas Münzer'in girişimlerinin bilindiğini, ancak Fransa'daki komünist girişimlere daha az dikkat edildiğini, temel fikrinden yola çıkarak, İncil'in sözlerini mevcut toplumun, mülkiyetin ve ailenin temellerine saldırmanın ve Mesih adına mal ortaklığının, alt sınıfların "özel mülkiyetin enkazı" üzerinde yükselmesinin, maddi hayatın eşitliğini 'Evangelizm Bayrağı' altında talep etmenin, ama aynı zamanda tüm özel dönüşümlerin şiddet ve devrimci rahatsızlıklar yoluyla değil, yalnızca sevgi ve kardeşlik fikrinin gerçekleştirilmesi yoluyla olması gerektiğini vurgulayan vaazların Fransa'da F. R. de Lamennais'nin '*Paroles d'un croyant*' (1834) ve '*Le Livre du peuple*' (1905) ve özellikle C. Pesqueur'nün başeseri '*De la république de Dieu*' (1844)'deki sansasyonel yazılarıyla gerçekleştirdiklerini", not etme gereği hisseder.

Tanrı'ya dua ettiği şeklindeki sözde güvencesinin, tasavvuf literatüründe ama özellikle de Hurufilerde görülen çok güçlü düşünceleri hatırlattığına dikkat çekerek, “Anadolu'nun o dönemdeki dinsel durumunun, İslam hatta Hristiyanlık öncesi dönemden gelen inançların devamının inkar edilemez gerçeği değerlendirilirken, İslam'ın Küçük Asya toprağı için Hristiyanlığa karşı neredeyse dokuz yüzyıl süren zorlu bir mücadele verdiğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini” belirtir. “641'de Müslüman Arapların Kilikya'yı istilasıyla başlayan süreç, 1516'da Yavuz'un Anadolu halkını zorla Müslümanlaştırmasıyla devam etti” diyen Babinger, “bu toprakların kaderi, sakinlerini sonsuza kadar inancını kabul etmeye zorlayan “*dârü'l-İslâm*” olarak mühürlenmiş olsa da, İslam'ı kabul etmeyen diğer dinlerin azınlık olarak varlıklarını sürdürdüğünü” iddia eder. Bu nedenlerle Küçük Asya-Osmanlı derviş gruplarında, çoğunlukla oldukça yozlaşmış ve iyi anlaşılmamış formdaki bazı Hristiyan gelenek, inanç ve sembollerinin İslam öncesi zamanları hatırlatmasının şaşırtıcı olmaması gerektiğini vurgular.⁴⁹

Dukas'ın Bedreddin öğretisi hakkında verdiği bilgilerin yetersiz olduğunu, ama onun sözcüsü olarak tanıttığı Börklüce Mustafa'nın adamlarının dış görünüşüyle ilgili ayrıntılı bilgiler verdiğini belirten Babinger, kazınmış açık başın özellikle dikkat çekici olduğunu, Menavino'nun Türk mezheplerinden bahsettiği anlatısında, dervişlerin kafalarının saçsız olduğunu, Torlakların tamamının da çıplak kafalarıyla dikkat çektiğini hatırlattıktan sonra, sakalsızlığın en azından bazı tarikatlarda gözlemlenen özel bir gelenek olduğuna işaret ederek, Hurufi Nesimi'nin yoldaşı Temennacı'nın, “*Sufî, Kalender ol gel kazıt saçı sakalı / Sana bu bir tuzaktır gider bu kâl ü kâl'ı*”^{*} beytini hatırladığını belirtir⁵⁰ ve çeşitli sufi zümrelerin giyim kuşamlar ile Karaburunluların dış görünüş benzerliklerine değinir.

Dukas'ın bahsettiği, kendisinin “bir garip dua” dediği, Börklüce taraftarlarının idam edilirken “Dede Sultan eriş!” nidasının şimdiye kadar Börklüce Mustafa ile ilgili

⁴⁹ Franz Babinger, *age*, s. 67-68.

^{*} Babinger bu beyti Almancaya, “*Sufî, Kalender ol, gel, yol saçı, sakalı / Bu senin için bir tuzaktır, bu süs püs (lüzumsuzluk) geçip gider*” şeklinde çevirmiştir. Beytin sonundaki Arapça “kâl ü kâl” (dedikodu) sözcüğünü muhtemelen anlamamış ve yakıştırarak “süs püs” diye çevirmiş, onun önündeki “gidermek” fiilinin emir kipindeki 2. tekil şahıs çekimi olan “gider” sözcüğünü de “gitmek” fiilinin 3. tekil şahıs geniş zaman çekimi zannetmiş ve onu da “geçer gider” şeklinde Almancaya çevirmiş.

⁵⁰ Franz Babinger, *age*, s. 68-69.

olduğunun anlaşıldığını belirten Babinger, her ne kadar müritleri arasında Börklüce'nin itibarı çok yüksek olsa da (burada, ona peygamber denildiğini hatırlatıyor, BG), bundan mezhebin liderinin, yani Bedreddin'in anlaşılması gerekiyormuş gibi görüldüğünü⁵¹ ileri sürer. Biraz ileride ise bu kez, "Dede Sultan"ın Bedreddin'i kastettiği şeklinde ileri sürülen görüşün, doğal olarak, büyük hukuk alimi Şeyh'in ortaya çıkmakla neyi amaçlamış olabileceği sorusuna yol açacağını dikkat çeker. Bu durumda ise Bedreddin'in Cüneyd, İsfendiyar ve Mircea gibi, mülklerinin büyük ölçüde daralmasından rahatsız olan küçük beylerle ittifak içinde olduğunu düşünmenin en yakın varsayım olacağına işaret eder. Bunun ise İsfendiyar ve Mircea ile olan ilişkisinden açıkça bahsedilmesiyle ve son olarak Sakız Adası'nın Hristiyan makamlarıyla açıkça anlaşma girişimi ile desteklendiğine dikkat çeken Babinger, eski Osmanlı kroniklerinin Bedreddin'in görüşleri hakkında tamamen sessiz olduğunu, en eski kronik olan *Anonim*'in, en katkısız tarihi gerçekleri yansıttığını, ikinci olarak Âşıkpaşazâde'nin anılacağını belirtir. Babinger, Âşıkpaşazâde'de Bedreddin'in kendisinden "kral, mehdi" olarak, ikinci durumda "halife" olarak bahsettiğinin söylendiğini, daha sonraki kroniklerin her iki ifadeden de kaçındığını ve genellikle "padişahlık" ve "beylik"ten bahsettiklerini belirtir ve Müslüman Doğu'da dini liderlerin, Muhammed döneminden Osman Dan Fodio* gibi insanlara kadar, birçok kez siyasi rol oynadıklarını hatırlatarak,⁵² dini bir lider olarak gördüğü Bedreddin'in, aynı zamanda siyasi liderliğe soyunmasının İslami geleneklere uygun olduğunu anlatmak ister.

Franz Babinger, son olarak Şeyh Bedreddin ile Safeviyye ilişkisini ele alır. Bedreddin'in idamından yüz yıl sonra, iki Türk devleti arasında meydana gelen çekişmede rol oynayan bir kısım Anadolu Türkmeninin, Bedreddin'in mensubu bulunduğu Türkmen kabilesinin bir parçası ile Halep yakınlarında temas etmesi sonrasında başlayan tanışıklığı, yüz yıl geriye götürerek, Bedreddin'le Şah İsmail arasında bir usta-çırak ilişkisine dönüştürmekte, bunun kanıtlanmasını isteyenlere ise Aşıkpaşazade Tarihi'ne bakmalarını tavsiye etmektedir. Bedreddin'in ölümünden iki kuşak sonra öğretisinin güçlendiğini, Şah

⁵¹ Franz Babinger, *age*, s. 70.

* Bir alim ve fakih iken, Nijerya Fûlânî Devleti'ni kuran ve ilk halifesi olan (1812-1817) Osman bin Fûdî, bkz. Ahmet Kavas, "Osman b. Fûdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul 2007, s. 466.

⁵² Franz Babinger, *age*, s. 71-72.

İsmail ve atalarının onun bu öğretilerini savunduğunu iddia eden Babinger, Simavna Kadısıoğlu'nun müritlerinin, İsmail'in dedesi Cüneyd'in tahta çıkma iddiasını ilk temsil edenler arasında yer aldığını da iddiasına ekler hatta 1500'lerin başlarında Osmanlı'ya karşı ciddi bir Türkmen ayaklanmasına liderlik eden ve Şah İsmail'e doğru yürüyüşe geçen Tekeli Şahkulu'nun şahsında Bedreddin'in her ayrıntısıyla teşhis edilebileceğine inanıldığını da ileri sürerek, iddiasını büyütür.⁵³ Bu iddiasının kanıtını da kendisi veren Babinger; yoksulluğu, sıradan ve sade yaşamı, Hristiyanlarla iyi geçinmeyi vaaz eden Şah İsmail'in, bunları ondan yüz yıl önce Bedreddin'in vaaz etmiş olmasının tesadüf olamayacağını; Bedreddin'in öğretisinin, bilinen tüm özellikleriyle, İsmail'in ve muhtemelen atalarının yaptığı ve daha sonra bu kadar umut verici bir şekilde uygulamaya koydukları taleplerde görüldüğü şeklindeki öznel inancını, bu iddiasının kanıtı olarak ileri sürer.⁵⁴ Bedreddin'in Kızılbaşlığı varsayımını tarihe anakronolojik olarak yaklaşıp yaklaşarak ileri süren Babinger, bu iddiasını kanıtlamak için bir başka iddia ileri sürmektedir.

Babinger'in tezinde bahsettiği Bedreddiniler ise gerçekte Bedreddin'in mensubu olduğu Amuca Kabilesi'dir. Anılan kabile, Refik Engin'in araştırmasında Trakya'da kurban geleneğini sürdüren kabilelerden biri olarak gösterilmekte ve bu kabilenin Bulgaristan'da 41, Türkiye'de ise çoğunluğu Trakya'da olmak üzere Balıkesir, Bilecik, Eskişehir, İstanbul, İzmit, Kütahya ve Yalova'da toplam 69 köylerinin olduğu, il, ilçe ve köy adı belirtilerek gösterilmektedir.⁵⁵ Alevilerin yerleşim yerleri ve bağlı olduğu dede ocakları konusunda araştırmalarıyla tanınan Hamza Aksüt de bazı farklılıklarla bu köyleri teyit eder. Amuca kabilesinin dede ocağını tespit etmekte zorlandığını belirten Aksüt, bazı araştırmacıların bu kabileyi Bedreddin'e bağlamasının gerçeği yansıtmadığına işaret ederek, bu kabilenin dede grubunun her şeyden önce seyit olduğunu ileri sürer ve topluluğu Trakya'ya getiren kişinin Seyit Abdal Ahmet Baba olarak bilindiğini, Amucaların bir bölümünün 1868 yılında Babagan yolağına geçtiğini gösterir.⁵⁶ Kendisi de bu kabilenin mensubu olan ve hem Bedreddin'in adını taşımış hem de kabile içinde

⁵³ Franz Babinger, *age*, s. 90.

⁵⁴ Franz Babinger, *age*, s. 91.

⁵⁵ Refik Engin, *Amuca Kabilesi'nde ve Trakya'da Kurban Geleneği*, Can Yay., İstanbul 2004, s. 27-36.

⁵⁶ Hamza Aksüt, *Aleviler (Türkiye-İran-İrak-Suriye-Bulgaristan) – Dede Ocaklarının, Topluluklarının ve Yerleşimlerinin Tarihi*, 5. bas. Yurt Kitap Yay., Ankara 2012, s. 378.

dedebabalık makamına erişmiş olan Bedri Noyan'ın yazdığına göre de, Şeyh Bedreddin'e mensup Bedreddinî denilen Trakya Türklerinin bir bölümünü oluşturan, Türklüklerini titizlikle koruyarak, Hristiyanlar bir tarafa, başka Müslümanlara bile pek karışmamış olan Amuca Kabilesi'nin Ulu Ahmet Abdal Baba adlı mürşidi, 93 Savaşı [1877-78] göçünde İstanbul'a gelince Rumeli Hisarı Dergahı'nda konuk olmuş, burada Bektaşiliği akıl ve mantığa uygun bir yol görerek dergah mürşidi Nafi Baba'ya bağlanıp, ondan Babalık İcazeti almıştır. İki oğlu Hüseyin ve Şaban Sırrı Baba ile savaştan sonra eski yerlerine dönünce, Amuca Kabilesi'nden olan evlatlarını Bektaşî yapmışlardır.⁵⁷ Bedreddiniler'in

⁵⁷ Bedri Noyan Dede Baba, *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*, c. 5, Ardıç Yay., Ankara 2002, s. 180. Kendisi de bir Bedreddinî olan Bedri Noyan Dede Baba'nın bu açıklamasından çok önce, Bedreddiniler'in Alevi olduğuna ilişkin iddialar, ilk önce Abdülbaki Gölpınarlı tarafından kabul edilmişti. Gölpınarlı'ya göre; bugün Aleviler içinde, Rumeli'de Bedreddin Ocağı mensupları, Bedreddin'i pir tanımakta, hatta onun ölmediğine inanmakta, zuhurunu beklemektedir. Sonradan, Semavî denen taifenin, yani Bedreddin sufilerinin İran'a bağlılıklarını görmekteyiz. Halbuki "*Varidar*"ta, Şiiliğine, yahut teşeyyu'una ait küçücük bir ima bile yoktur; bilakis Ebu Bekir'i hürmetle anar. Zaten onun vahdet telakkisiyle bu çeşit mezhep ihtilaflarını bir araya getirmeye imkan da yoktur. Herhalde Aleviler, Batnilerin geleneğini bilerek, bilmeyerek benimsemişler, hükümetin, medresenin hoş görmediği, astığı, lanetlediği Bedreddin'i kendilerinden saymışlar, onun akla, düşünceye dayanan fikirlerini anlamayan Bedreddin sufileri de Alevilerin kendilerine gösterdikleri yakınlık yüzünden ve düşmanın aynı oluşundan onlarla kaynaşmışlar, Bedreddin Ocağı, bu suretle meydana gelmiştir (bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, s. 40-41).

Şeyh Bedreddin'in Alevi olup olmadığı konusunda ayrıntılı bir değerlendirme yapan Markus Dressler ise, Babailerin Şiiciliğinin kapsamı dahi tartışmalı iken, Bedreddin hareketini –hem daha önceki Babai hareketi ile teması hem de sonra Kızılbaş toplulukları ile toplumsal ve yapısal süreklilikler arz eden– elle tutulur herhangi bir şekilde "Alevi" olarak nitelendirmenin çok daha güç görüldüğünü belirtir. Dressler buraya koyduğu 19 nolu dipnotta, Michel Balivet'nin, *Türkiye'de "Şeyh Bedreddin – Tasavvuf ve İsyân"* adıyla çevrilen kitabına atıfla, "Bedreddin hareketi ile Bektaşî tarikatı çevresi ve Anadolu Kızılbaşları arasında açık sosyokültürel süreklilikler mevcut" olduğu şeklindeki görüşünü eleştirerek, tüm bu çetrefilli kavramsal meseleler gözönüne alındığında, Alevi teriminin, Babailerden Bektaşilere, Bedreddiniler'den Kızılbaşlara ve modern Alevilere tarihsel olarak birbirleriyle bağlantılı çeşitli gruplar açısından ortak bir payda olarak kullanılmasının önüne geçilmesi gerektiğini düşündüğünü, belirtir. Bu grupları birbirine bağlayan toplumsal ve dinsel sürekliliklerinin Alevi etiketi ile yeterli bir şekilde ifade edildiğini savunmak hayli sorunludur, diyor Dressler'e göre, zira bu müşterek Aleviliğin neye delalet ettiği sorusu, cevaplanması son derece güç bir husus olmayı sürdürmektedir. Üstelik, bu müştereklik net bir şekilde tanımlansa dahi yine de Babailerden modern Alevilere dek uzanan uzun erimin sorgulanabilir nitelikte teleolojik varsayımlar içerdiği gerçeğinin değişmediğini vurgulayan Dressler, modern bir kategori olan Alevi başlığının premodern çağlara doğru geriye dönük okunmasıyla şekillenen bu teleolojik faaliyetlerle ilgili sorunun, söz konusu gruplar premodern tarihsel araştırmalarda "proto-Alevi" olarak sınıflandırıldığında ortadan kalkmadığına dikkat çekiyor. Bunu kabaca, Hıristiyanlığın tarihini yazarken İÖ Yahudilerini "proto-Hıristiyanlar" olarak sınıflandırmaya benzeten Dressler, tarihsel bir bakış açısından bakıldığında, bunu kabulü pek mümkün olmayan bir tanım olarak niteler. (Markus Dressler, *Türk Aleviliğinin İnşası*, çev. Defne Orhun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 14-15.)

Dressler'in bu değerlendirmesinden üç yıl sonra yayınladığı çalışmasında Ayfer Karakaya-Stump ise, Irak kaynaklı bir tarikat olan Vefailik ve Vefailik ile yakın ilişkiye sahip olduğunu düşündüğü gezginci dervişler grubu Rum Abdallarının Anadolu'nun doğusunda Kızılbaş hareketini meydana getiren ana damarlardan olduğunu, bu bölgedeki dede/pir ocaklarına ait belgelerin ortaya koyduğunu ileri sürdüğü cümlesine koyduğu 10 nolu dipnotta, erken 15. yüzyılda önemli bir dini ve siyasi ayaklanmanın önderliğini yapmış Şeyh Bedreddin'in Bedreddinî olarak bilinen Balkanlar'daki takipçilerinin ve İran kaynaklı Nurbahşiyye tarikatının da Kızılbaş hareketini oluşturan unsurlar arasında sayılması gerektiğine dair şu ana kadar yaptığı araştırmalarda önemli ipuçlarına rastladığını

Bektaşilikle ilişkisi, Şeyh Bedreddin'in idamından 450 yıl sonra kurulmuştur. Dede Baba Bedri Noyan, Bedreddiniler için "tarikat" tanımı yapmazken, Bedri Noyan tarafından Bedreddiniler'i araştırmaya teşvik edildiğini ileri süren Refik Engin, bu araştırma sonunda kaleme aldığı kitabın başından sonuna kadar, Bedreddinler için tarikat nitelemesi yapmaktadır.⁵⁸ Trakya Bektaşilerinin Alevi ya da Kızılbaş olup olmadıkları ayrı bir tartışma konusu olup, Babinger'in Şeyh'i Safeviler üzerinden Kızılbaşlıkla ilişkilendiren görüşünü dayandırdığı Menakıbnâme'nin sahte olduğunu, Abdülbaki Gölpınarlı göstermiştir (bkz. 1.7. Hafız Halil – Menâkıbnâme).

4.2. BABINGER'İN ÇALIŞMASI VESİLESİYLE KONUNUN ŞEREFEDDİN YALTKAYA TARAFINDAN YENİ CUMHURİYET'E TAŞINMASI

Alman oryantalist Franz Babinger'in doçentlik tezinin *Der Islam* dergisinin XI. cildinde miladi 1921 Ocak ayında yayımlandıktan 11 ay sonra, Rumi takvimin 11. ayı olan Kânûn-i Sâni'nin 31'inde, Müttefik Devletlerin işgali altındaki İstanbul'da, İngilizleri tutan Refi Cevat'ın *Alemdar Gazetesi*'nde⁵⁹ "Şüheda-yi Hakikat"* başlığı altında bir yazı dizisi başladı. 1 Şubat 1921 tarihli nüshada dizinin ikinci yazısı olan Bedreddin Simavî iken, ertesini gün yayınlanan nüshada dizinin üçüncü yazısı, Kanuni Süleyman'ın İrakeyn Seferi'nden dönerken uğradığı Aksaray'da, babasından bizzat alarak İstanbul'a getirdiği, bir yıl sonra 1529'da Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'nin fetvasıyla 19 yaşında idam ettirdiği, Bayrami-Melami kutbu Pir Ali Aksarayî'nin oğlu,⁶⁰ Bedreddin'in sıkı bir takipçisi olan İsmail Maşuki⁶¹ hakkında idi. Dizinin ilk bölümünün yayımlandığı 30 Ocak

---

belirtiyor. (Ayfer Karakaya-Stump, *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık – Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*, 2. bas., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 84.)

⁵⁸ Refik Engin, *Sıradışı Bir Tasavvufçu Şeyh Bedreddin*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.

⁵⁹ Hıfzı Topuz, *Hava Kurşun Gibi Ağır – Nâzım Hikmet'in Romanı*, 18. bas. Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s. 25.

* Türkiye'nin ilk Komünistlerinden olup sonradan A. Cerrahoğlu takma adını kullanan Kerim Sadi, bu yazıyı "İkinci Meşrutiyetin Osmanlı sosyalistlerinden" ve "tekkeci sosyalist" olarak nitelediği Baba Rıfkı'nın yazdığını ileri sürer (bkz. A. Cerrahoğlu, *Şeyh Bedreddin*, Çığ Yay., İstanbul 1966, s. 31-32). İlk komünistlerden bir başkası olan Hikmet Kıvılcımlı ise Kerim Sadi'nin bir Marksizm kalpazanı olduğunu ileri sürer (bkz. Hikmet Kıvılcımlı, *Marksizm Kalpazanları Kimlerdir?*, Sosyal İnsan Yay., İstanbul 2008).

⁶⁰ DİA, "İsmail Ma'sûkî", *İslam Ansiklopedisi*, c. 23, TDV Yay., Ankara 2001, s. 113.

⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar – 15.-17. Yüzyıllar*, 7. bas. Timaş Yay., İstanbul 2016, s. 183.

1921 tarihindeki nüsha ile İsmail Maşuki hakkındaki yazının yayınlandığı 2 Şubat'tan sonraki gazete nüshaları elde bulunmadığı için, bu dizide başka kimlerden bahsedildiği şimdilik bilinmiyor, ancak eldeki 6 Şubat ve sonraki nüshalarda yazı dizisinin devam etmediği görülüyor. Elde bulunan iki nüshada bahsedilen kişilerin, Osmanlı padişahları tarafından idam ettirildikleri biliniyor. İlginç bir şekilde, İngiliz yanlısı *Alemdar*'ın, Bedreddin'i "Hakikat Şehidi" olarak yazdığı tarihten bir gün önce, 31 Ocak 1921 tarihinde, Milli Mücadele yanlısı olan Celal Nuri İleri'nin⁶² gazetesi *İleri*'de, "Taassub Kurbanları" başlığı altında bir derleme yayınlanmış, bu derlemede başka isimlerin yanında Bedreddin'den de bahsedilmiştir.

Hem Almanya'da hem de İstanbul'da (üstelik de karşı saflarda yer alan zıt görüşlü iki ayrı gazetede ve eşzamanlı olarak) art arda Bedreddin'i konu eden yayınlar Köprülüzade Mehmet Fuad'ın dikkatini çekmiş olmalı ki, kendisi de bütün yazılarını Arapça yazdığı halde, "bütün eserlerini Arapça yazmış olan Bedreddin'in tüm eserlerine müracaatla hakiki çehresini meydana çıkarmanın daha çok Arapça bilenlere ait olduğunu" söyleyerek, Darülfünun Kalam Tarihi Müderrisi Mehmed Şerefeddin Efendi'yi teşvik etti.⁶³ Bedreddin'in eserleri üzerinde çalışmaya başlayan Şerefeddin Efendi, Osmanlıca yazdığı ve yer yer Arapça ve Farsça kısımların da yer aldığı⁶⁴ risalesini tamamlayıp 1 Ekim 1924'te yayınladı. Bu tarih artık, İstanbul'da Müttefik Devletlerin işgalinin sona erdiği ve İstanbul'un Ankara Hükümeti'nin egemenlik sınırlarına katıldığı, böylece hem Köprülüzade'nin hem de Şerefeddin Efendi'nin profesör unvanı verilerek Cumhuriyet Türkiye'si'nin akademik personeli haline geldikleri tarihtir.

Cumhuriyet'in Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatıldığında (1924), Cumhuriyet'ten önce kapatılmış olan İlahiyat Fakültesi, Darülfünun içinde yeniden açılmış, Yaltkaya da burada kelim müderrisliğine tayin edilmiş, 1933'te gerçekleştirilen İstanbul Üniversitesi Reformunda bu fakülte ikinci kez kapatılınca, Yaltkaya bu kez

⁶² Recep Duymaz, *Celâl Nuri İleri ve Âti Gazetesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 1991.

⁶³ M. Şerefeddin Yaltkaya, *Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. Hamit Er, Kitabevi Yay., İstanbul 1994, s. 50; Mehmet Şerefeddin Yaltkaya, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. İsmail Aka, Mustafa Demir, Temel Yay., İstanbul 2001, s. 19.

⁶⁴ İsmail Aka, Mustafa Demir, *age*, s. 8.

öğrenci alınmayan İslam Tetkikleri Enstitüsü'ne Ord. Prof. olarak tayin edilmiştir. İlk Diyanet İşleri Reisi Börekçizâde Mehmet Rıfat yaşlılık sebebiyle çalışamayınca, 1938'den itibaren bu görevi Cumhuriyet'in ikinci Diyanet İşleri Başkanı olarak tedviren sürdüren Yaltkaya, 1941 sonunda Üniversitedeki görevinden ayrılarak yalnızca Diyanet'teki görevini dürdürmüş,⁶⁵ Börekçizâde'nin vefatıyla 14 Ocak 1942 tarihinde Diyanet İşleri Reisi olarak atanmıştır. Henüz bu göreve atanmadan ve atandıktan sonra, tartışmaları günümüzde de süren, mütedeyyin kesimin Cumhuriyet'in kurucularına muhalefet ettiği önemli olayların içinde yer alan Yaltkaya, 1938'de Atatürk'ün cenaze namazının kılınması için cenazenin camiye götürülmesine şer'an bir zorunluluk olmadığını ifade etmiş,⁶⁶ Dolmabahçe Sarayı'nda yanındaki hafızlarla birlikte, başında sarığıyla, Türkçe tekbir getirerek namazı da bizzat kıldırılmıştır.⁶⁷

Ali Suavi, Hocazade Mehmet Ubeydullah ve Ziya Gökalp'in şahsında geçmişi Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerine kadar uzanan ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi tartışmalarına Cumhuriyet'in kurucu kadroları sahip çıkınca, konu bir ulusal bilinç meselesine dönüşmüştü. Bu bilinç, Arap kültürünün yüzyıllardan beri Türk kültürü üzerindeki baskısına son verme arzusuyla birleşmiş, buna yönelik adımlar atılmış ve ilk olarak 20 Haziran 1928 tarihinde Darülfünun İlahiyat Fakültesi içinde, Mehmet Fuad Köprülü başkanlığında toplanan, aralarında Yaltkaya'nın da bulunduğu bir komisyon, ibadet dilinin Türkçe olması ve ayin, dua ve hutbelerin Türkçe şekillerinin kabul edilmesi ve kullanılmasını öneren, "İslamiyet'i Islah" ya da "İbadet Reformu" olarak bilinen bir raporu hazırlayıp sunmuştur. İlahiyat Fakültesi hocalarının çoğunun imzaladığı bu raporu Yaltkaya'nın imzalamadığı görülür. Yaltkaya'nın bu rapora imza atmak zorunda kalmadığı için Allah'a şükrettiği ifade edilse de, onun bu sözlerinde muhtemelen raporda yer alan "camilere kürsü ve musiki aletlerinin sokulması" gibi konuları tasvip etmemesinin etkili olduğu, yoksa raporda geçen Türkçe ibadetle ilgili önerilere karşı çıktığını düşünmenin doğru bir yaklaşım olmadığı belirtilmiştir. Çünkü daha 1913 yılında

⁶⁵ Aykut Kazancıgil, "Mehmet Şerafeddin Yaltkaya – Hayatı ve Eserleri", *İlim ve Sanat Dergisi*, S. 26, Ekim 1989, İstanbul, s. 53-54.

⁶⁶ Birgül Bozkurt, *Mehmet Şerafeddin Yaltkaya – Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası*, Divan Kitap, İstanbul 2017, s. 43-45.

⁶⁷ Fahri Özteke, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Etnosentrik Bir Din Adamı Mehmet Şerafettin Yaltkaya*, Çizgi Yay., İstanbul 2020, s. 44.

bu yönde görüşleri dile getiren Yaltkaya, 1934 yılında o günkü hükümetin talebi üzerine İzmirli İsmail Hakkı ile birlikte hazırladığı raporda, Hanefî fıkhnın kaynaklarına dayanarak, Türkçe Kur'an'la namaz kılınabileceği yönünde görüş bildirmiştir.⁶⁸ İslamcı kesimden ciddi tepkilerle karşılaşan Yaltkaya'ya en sert tepki, II. Meşrutiyet'ten beri arkadaşı olan ve İslamcı çizginin önde gelen isimlerinden Halil Eşref Edib'den gelmiştir. Pek çok eleştirinin yanında, Yaltkaya'nın bu konuda ikiyüzlü bir tutum içinde olduğu hissi verircesine, onun bir yandan Türkçe ibadete taraftar görüldüğünü, diğer yandan da yukarıda bahsi geçen rapora imza atmadığından dolayı Allah'a şükrettiğini ifade etmiştir.⁶⁹ Bir zamanlar birlikte felsefe dergisi çıkardığı Hilmi Ziya Ülken, Şerefettin Yaltkaya'yı Cumhuriyet döneminin modernist, Türkçü İslamcı çizgideki düşünürler arasında görüp, onu "Sarıklı bir Türkçü" olarak nitelerken,⁷⁰ "tutucular" onu laik çevreye fazla yakın olmakla suçlamışlar; "laikler" de onu gerici bulmuşlardır.⁷¹ Cumhuriyet'in henüz başında iken Şeyh Bedreddin hakkında bir risale yazarak, konuyu Osmanlı'dan Yeni Türkiye'ye taşıdığını düşündüğümüz Yaltkaya'nın anılan risalesini ve daha sonra İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı makaleyi, aşağıda incelemeye çalışacağız.

Şeyh Bedreddin Hakkındaki Risalesi: Yaltkaya'nın aşağıda ele alınacak olan risalesi, iki ayrı yayınlı, biri kısmen çevriyazıya, diğeri günümüz Türkçesine çevrilerek okurlara sunulmuştur. Birinci yayın, Hamit Er tarafından bir yüksek lisans semineri olarak hazırlanmış metne, Yaltkaya'nın Bedreddin'le ilgili yazdığı iki makalenin eklenmesiyle oluşturulmuş bir kitap (*M. Şerafeddin Yaltkaya, Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Kitabevi, İstanbul 1994); ikinci yayın ise, bu birincisini hazırlayanın yöntem ve çevirisi nedeniyle eseri bilimsel bir başvuru kaynağı olmaktan uzak gören İsmail Aka ve Mustafa Demir tarafından hazırlanan kitaptır (Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin – Hayatı – Felsefesi - İsyânı*, Temel Yay., İstanbul 2001). İkinci eseri hazırlayanların birinci esere yönelttikleri eleştirilerin bu tezin incelediği meselenin esası dışında kalmasına ilave olarak, birinci eser Yaltkaya'nın tezinde bir eksiltme ve

---

⁶⁸ Birgül Bozkurt, *age*, s. 295-302.

⁶⁹ Birgül Bozkurt, *age*, s. 343-45.

⁷⁰ Birgül Bozkurt, *age*, s. 111.

⁷¹ Hamit Er, "Mehmed Şerafeddin Yaltkaya", (*Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, M. Şerafeddin Yaltkaya, Kitabevi Yay., İstanbul 1994) içinde, s. 38.

çarpıtmaya yol açmasa da, atıflar ikinci esere yapılacaktır. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya, Şeyh Bedreddin'in hayatı ve eserleri hakkında hazırladığı risalede Şeyh'i 29 bölümde incelemiştir. Bu tez çalışmasının konusunu ilgilendiren ilk yirmi beş bölüm, aşağıda ele alınarak incelenecektir.

1. Bölümde Şeyh'in babasının kimliğini ele alan Yaltkaya, *Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'de yer alan, Bedreddin'in babası Kadı İsrail'in atalarından birinin Selçuklu Hanedanı'na mensup biri olduğu şeklindeki bilginin, doğru olmadığını “kesinleştirir”.⁷² 2. ve 3. Bölümlerde Şeyh'in doğum yeri ve tarihini ele alarak, *Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'de doğru gösterildiği halde, Hammer ile başlayıp son dönem Osmanlı tarihçilerinden bazılarının sürdürdüğü, Kütahya'nın Simav ilçesi olduğu şeklindeki yanlış bilgiyi düzeltir; bugün artık tamamen kesinlik kazanmış olan, Edirne yakınlarındaki Simavna Kalesi olduğunu teyit eder ve buraya koyduğu dipnottan, Şeyh'in doğum yeri konusunda araçlarla yazıştığı Franz Babinger'e, Babinger'in Şeyh'in doğum yerini kesinleştirdiği şeklindeki iddiası üzerine, bunun zaten beş yüz sene önce kesinleştirildiğini belirterek, teessüflerini bildirir. 4. Bölümde Şeyh'in tahsilini irdeleyen Yaltkaya, bu konuda *Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'de yazılan bilgilerin bazılarını itiraz edip, orada gösterilen alimlerden bir kısmının ölüm tarihi gibi bilgilerle karşılaştırma yaparak, bir kısmının doğru olmadığını “ispatlar” ve Şeyh'in tahsil gördüğü yerler arasında Konya'dan başka bir yer görünmediğini ileri sürdüğü bu bahiste, önemli bir noktaya değinerek, Şeyh'in Konya'da ders aldığı Feyzullah isimli kişinin hocası olan Fadlullah'ın*, Hurufilerin başı olan Fadlullah** olup olmadığının bilinmesi durumunda, Bedreddin'in tasavvuf yolunun açıklanmasında çok önemli bir yeri olacağına dikkat çekerek, eğer Bedreddin *Varidat*'ında Hurufilik'ten bahsetmiş olsaydı, bu Fadlullah'ın o Fadlullah olduğundan, yer ve zaman uygun düştüğünden, hiç şüphe kalmayacağını belirtir.⁷³

⁷² Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. İsmail Aka, Mustafa Demir, Temel Yay., İstanbul 2001, s. 23.

* Arap Alfabesindeki harflerle temsil ettikleri sesler konusunun sıkıntılı hususlarından biri olarak bu ismin Türkçe yazılış şekline yansıyan “ض” harfi, bazıları tarafından “d”, bazıları tarafından “z” sesi ile okunabilmektedir. İsmi “Fadlullah” şeklinde yazılıp okunmasında çevirmenlere uyulmuştur.

** Timur'um emriyle öldürülen, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabâdi'yi (ö. 1394) kastediyor.

⁷³ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 27-30.

5. Bölümde Şeyh'in muallimliğini irdeleyen Yaltkaya, öncelikle, *Künhü'l-Ahbâr*'da belirtildiği gibi, Şeyh'in ilim bakımından Şerif Cürcânî'den üstün olduğu görüşüne asla katılmadığını ifade ederek, Şeyh'in Mısır Sultanı Berkuk'un oğlu Ferec'e muallim tayin edilmiş olmasını da hiçbir zaman kendi yüksek bilgisi ile ilişkili göremeyeceğini, kaldı ki, sonradan tahta oturan Ferec'in dininin düşük seviyesi ve cahilliği ile anılmasının, eğitiminin ciddiyetle sağlanmadığını ortaya çıkardığını, bunun da Şeyh'in meziyetine yorumlanması gerektiğini ileri süren Yaltkaya'ya göre, Şeyh'in Ferec'e muallim tayin edilmiş olması, Sultan Berkuk'un Şeyh Hüseyin Ahlatî'ye "haddinden fazla inanıp saygı duyması" ve Bedreddin'in de Hüseyin Ahlatî'nin müritlerinden olmasıdır.⁷⁴

6. Bölümde Şeyh Bedreddin'in dervişliğini değerlendiren Yaltkaya, "*Heşt be Hişt* yazarının ifadesi doğru kabul edilecek olursa, yaratılışı zaten tarikat yoluna uygun olan Bedreddin", öyle olmasa bile asrındaki en büyük ilim adamlarının belirttikleri felsefe, ilahiyat ilimlerini okuduktan sonra, kendisi için yalnızlığa çekilme ve keşif yoluna sıra gelmiş olmalı ki, Kahire'de iken Seyyid Hüseyin İbn-i Ahlâtî'ye bağlandığını belirtir ve Bedreddin'in ilmi simasını ortaya koymak için hocalarının öğrenilmesi yanında şeyhinin de kim olduğunu bilmenin daha çok gerekli olduğuna işaret eder. Ahlatî'nin çağdaşları tarafından hekim, tabip ve veli şeklinde düşünülmesinin, onun sadece sofi olmayıp, aynı zamanda bir tabip ve filozof olduğunu da gösterdiğini belirterek, senelerce hikmet ve felsefe okumuş olan Şeyh Bedreddin'e de zaten filozof olmayan bir şeyh yeterli olmazdı diyerek, adeta alay eder ve buraya bir şey daha ekler: Şeyh Bedreddin'in geçirdiği ruh safhalarında bu şeyhin eliyle yazılmış hikmet ve felsefe ile karışık tasavvuf bilgisi bulunması gerekirse de, *Varidat*'ında kader sırrına esas olarak kabul ettiği isim, fiil ve sıfatların kabiliyetlere uyduğunu söylerken, bu gibi anlaşılması güç konularda öğrenim görmediğini ifade etmiş olması*, bu bağımsız ruhî yapısının şeyhi Hüseyin İbn-i Ahlâtî'ye de tamamıyla uymamış olduğunu açık olarak göstermektedir derken, yine alay eder.⁷⁵

⁷⁴ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 31-32.

* Yaltkaya buraya koyduğu dipnotta *Varidat*'a atıf yaparak, Bedreddin'in "Allah'a kitap mütalaa etmeden öğrenim görmeyip araştırmadan kendisi tarafından böyle bir eser doğurduğu için şükür ederim" yazdığına değinir.

⁷⁵ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 33.

7. Bölümde Bedreddin'in Tebriz'de Timur huzurunda yaptığı tartışmayı ele alan Yaltkaya, öncelikle *Şakâik*'te geçen bu hikayeyi menkıbe olarak niteler ve Bedreddin'in Tebriz'e Ahlâtî'nin emriyle irşat için gittiğini, o sırada Tebriz'de olan Timur'un adeti gereği huzurunda ilmi sohbetler yaptırdığını, bir konuda oradaki ilim adamlarının hepsi aciz kalınca, Cezerî'nin tavsiyesiyle huzura çağrılan Şeyh Bedreddin'in bu meseleyi çözdüğünü, bundan dolayı Timur'un kendisine büyük saygı göstererek birçok mükafatta bulunduğunu anlatır. Böyle bir bilginin Timurnâme'lerde bulunmamasına değinen Yaltkaya, Bedreddin'in bir Osmanlı ilim adamı olması nedeniyle Timurnâme'lerde ondan bahsedilmemiş olabileceğini belirtir.⁷⁶

8. Bölümde Bedreddin'in tekke şeyhliğini tetkik etmekten ziyade yorumlamaya yönelen Yaltkaya, *Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'de bahsedildiği gibi, Bedreddin'in Tebriz'den Tiflis'e, oradan Kahire'ye gelip şeyhi ile görüştüğünün ve şeyhin ölümüyle onun yerine şeyh olarak altı ay kadar o makamda kaldıktan sonra hiçbir sebep bildirmeyerek Halep, Konya ve Tire'ye gittiğinin ve bunun ardından bir rivayet olarak Sakız Adası hakiminin ihtida etmek için Şeyh'i davet ettiği ve Şeyh'in oraya giderek onu İslam'a soktuğunun yazılmış olmasını (Sakız'a kendisinin gitmediğini, Börklüce'nin adamlar gönderdiğini, Hammer'a dayanarak reddeder**), her inkılâpçı için fikir ve maksadın yayılması bakımından gerekli bir hareket olarak yorumlar.⁷⁷ 9. Bölümde Şeyh'in tarikat silsilesini ele alan Yaltkaya, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserde zikredilen bu silsilede bazı boşluklar saptar. 10. Bölümde Şeyh'in *Varidat*'ına göre tarikata giriş tarzını inceleyerek onu özetleyen Yaltkaya, herhangi bir değerlendirme yapmadan, sonraki 11. Bölüme geçer. *Şeyh'in Kerametleri ve Bazı Olaylar* başlığı altında, *Varidat*'ta anlatılan; ölmüş böceği diriltme, içine düştüğü ağır hastalıktan duyduğu ilahi nida ile kurtulma, bir vecd anında etrafındaki kişileri her bakışta başka kişiler olarak görme, hafif uykulu iken mevcudiyetin tamamını yalnız Allah olarak görme ve dilinin O'nun dili olması gibi daha nice, zihinsel melekeleri normal insanın idrakinin almayacağı sürrealist olayları art arda sıralar.

⁷⁶ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 33-34.

^{**} Bedreddin'in torunu Hafız Halil, *Menakıbnâme*'sinde dedesinin Sakız Adası'na gidişini anlatır, bkz. 3.1.4.1.

⁷⁷ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 35.

12. Bölümde *Şeyh Bedreddin'de Vahdet-i Vücûd* konusunu ele alan Yaltkaya, öncelikle bütün mutasavvıfların bu konuda Şeyh Bedreddin'den ayrı görüşlerinin olmadığını belirtir. Şeyh'in bu konuda *Varıdat*'ta ifade ettiği görüşlerini sekize bölerek alıntılar ve bunları en sonda toptan yorumlar. Yaltkaya'ya göre; bu görüşe göre "hulûl"* ve "ittihada"*** gerek yoktur. Çünkü açıklandığı gibi Şeyh Bedreddin'e göre hakiki vücut bir olup, diğerine ters düşen gerçek bireyler yoktur. Eşyadaki açıklık, görünüşteki duruma göredir. İmkan alemi şeklen bir hayal gibidir. Vücut yalnız hak olan zatın gerekli olan vücudu olup, muhabbetle birlik makamından çıkıp çeşitli nesnelere tezahürle ortaya çıkmış, isim ve sıfatları ile kendini göstermiştir. Bundan dolayı vücut dağılmıştır.⁷⁸

Şeyh Bedreddin'in *Evrenin Başlangıcı (Kıdem-i Alem) Konusundaki Görüşü*'nü 13. Bölümde ele alan Yaltkaya, Allah'ın yaratıklarından ayrı olduğunu kabul etmeyen Şeyh'in, yukarıda *Vahdet-i Vücûd* bahsinde belirttiği tecelli ve tezahür görüşüyle zaten alemin başlangıcına ait görüşlerini belirtmiş olduğunu, kendisinin bu konuda gayet açık olarak alem denilen varlığın cins ve kişilikleriyle bir geçmişe dayandığını ve hudûs'unun*** da zamana bağlı değil, özlerine ait olduğunu vurguladığını (ki, bunun da alemin sonradan yaratıldığı anlamına geldiğini), yalnız varlıktaki dayanağı öze değil de, özün dışındaki delillere dayandığını, bu dayanmanın belli bir zamana ya da zamanın bütününe ait olabileceğini aktardıktan sonra bunları yorumlayan Yaltkaya, buna göre Şeyh Bedreddin'in, "alem, hangi şekilde bulunursa bulunsun Allah'ın zatıyla birlikte

* "Ruhun bedenle, faal aklın insanla birleşmesine bazı filozoflar ve Bâtıniler'ce hulûl denilmişse de, İslâm düşünce tarihinde itikadî tartışmalara konu teşkil eden hulûl, 'ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddî varlık görünümünde ortaya çıkması' diye tanımlanabilir." Kürşat Demirci, "Hulûl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, s. 340.

** "Bu tür hulûlün kapsamına öncelikle panteist felsefeler ve onların bir türü olduğu ileri sürülen vahdet-i vücûd nazariyesinin dahil olduğu kabul edilir (...) Bunların mutlak hulûlü benimseyenler arasında gösterilmesi Allah-âlem aynılığını savundukları düşüncesine dayanmaktadır. Zira onlar, tasavvufta seyrüsülûk merhalelerini aşarak "fenâfillâh" mertebesine erenlerin Allah'tan başka hiçbir varlığın bulunmadığını tecrübe ile bildiklerine ilişkin düşüncelerini açıkça beyan etmişlerdir. Yine bu sûfiler vâcib varlığın mutlak ve tek mevcut olduğunu, tabiatta görülen çokluğun insanın varlığı eksik algılamasından ibaret bulunduğunu söylemişlerdir, bu da onların Allah-âlem ikiliğini reddettikleri tarzında yorumlanmıştır. Bu tür hulûlü benimseyenlere İttihâdiyye adı verilmiştir." Yusuf Şevki Yavuz, "Hulûl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, s. 342.

⁷⁸ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 45-49.

*** "Kelâm literatüründe Allah'ın varlığını kanıtlamak üzere başvurulan kozmolojik delillerden biri için kullanılan hudûs, terim olarak bir varlığın, olayın, hatta bütünüyle evrenin mevcudiyetine yokluğun takaddüm etmesi, bunların bir zamanlar yokken sonradan var olması olgusunu ifade eder." Bekir Topaloğlu, "Hudûs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, s. 304-305.

geçmişe sahip olup zamana bağlı değildir” dediğini, “yalnız vücudunu Allah’ın özünden sonradan kazandığı” görüşüne sahip olduğunu ifade eder.⁷⁹ 14. Bölümde Şeyh’in *İrade* konusundaki görüşlerini değerlendiren Yaltkaya, Şeyh’in, “Allah’ın ortaya çıkmaya meyli olduğunu” kabul ettiğini ve “alemin her şeyiyle bir öncesi olduğunu” söylediğini, bunların ise İslam’ın, “fail-i muhtar” olan Allah’ın dilediğinde alemi yarattığını ve yine dileyeceği zaman alemi yok edeceği” şeklindeki Allah telakkisindeki inanca ters düştüğünü belirterek, felsefenin telakkisi gibi, Şeyh Bedreddin’in bu görüşe –Allah’ın fail-i muhtar olmayıp, bizzat gereklilik yani sonucun sonucu şeklinde kayıtlı bulunduğunu ortaya koyması ile sahip olduğu alemin geçmişi düşüncesine– sahip olduğunu böylece anlamış olduğunu, ifade eder.⁸⁰

Şeyh Bedreddin’e Göre Ahiret’i 15. bölümde ele alan Yaltkaya, Allah’ı mutlak gereklilik olarak kabul etmek, alemin yok olacağı bir zamanı kabul etmemek demek olduğu gibi, bununla alemin yok olacağı bir zamanın olmadığını kabul etmek de gerekir, dedikten sonra, Şeyh Bedreddin’in zaten kıdem-i alem’i kabulünden ötürü umumi İslam telakkisine göre ahiret ve kıyameti kabul etmediğini anlamış olduğunu belirtir ve dünya ve ahiretin farkını itibari bir kıyas olarak kabul eden Bedreddin’in, ruhlar vb. gibi varlıkların camit alemde bulunduğunu, bunların ortadan kalkmasıyla soyut varlıkların da ortadan kalkacağını belirttiğini, böylece Şeyh Bedreddin’e göre, dünya ve ahiret, camit (somut) ve mücerret (soyut) alemler birbirleri ile bir arada düşünülür, bunların hepsi ezeli ve ebedidir diyen Yaltkaya, Bedreddin’in kıyamet konusunda ise, Peygamber devrinde bazı kimselerin deccal ve dâbbetü’l-arz ve bunun emsali alametleri beklediklerini hatta bunların kendi zamanlarında gerçekleşeceğini muhtelif kitaplarda belirttiklerini, sahabelerden sonrakilerin de aynı şekilde bu olayları beklediklerini hatta bu konuda kitaplar yazıldığını, bu arada bazı kişilerin bu olayların hicri sekizinci asırda olacağını yazdıklarını, fakat bu sözlerden bugün halkın hayal ettiği gibi bir olay meydana gelmediğini ve binlerce sene geçse bile bunların kapıldıkları şekilde bir şey olmayacaktır, dediğini aktarır.⁸¹ Yaltkaya’nın ele aldığı meselelerin 16. sırasında Şeyh’in “cismani

⁷⁹ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 49-50.

⁸⁰ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 50-51.

⁸¹ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 51-52.

haşır” konusundaki görüşlerinin yankıları vardır. Bu bahiste öncelikle, yukarıda 3.2.7 ile 3.2.14’te sunduğumuz Sofyalı Bâlî Efendi ve Aziz Mahmud Hüdâyî’nin devrin padişahlarına Bedreddin aleyhinde yazdıkları mektupları anan Yaltkaya, ayrıca, Sofyalı Bâlî Efendi’nin Halifesi Nureddinzâde’nin de *Varidat* üzerine yazdığı şerhin birçok yerinde, özellikle de cesetlerin dirilişi meselesinde Bedreddin’e şiddetli hücum ettiğinden bahseder. Ebussuûd Efendi’nin babası Muslihiddin-i Yavusî Efendi’nin *Varidat* şerhinde ise, cesetlerin dirileceğini inkar eden Şeyh Bedreddin’i tamamıyla desteklediğinin görüldüğünü belirten Yaltkaya, Bursalı İsmail Hakkı Efendi’nin de kendi şeyhinin şeyhi Aziz Mahmud Hüdai’nin aksine, Şeyh Bedreddin’i desteklese de, söylediklerinin cismani haşrı ispat açısından hiçbir olumlu bilgi taşımadığını not eder.⁸² Sonraki 17. Bölümde ise Şeyh’in Cennet ve Cehennem hakkındaki görüşlerini irdeleyen Yaltkaya, bu konudaki görüşlerini kendince şerh ettiği Şeyh Bedreddin’in, Batlamyus’un eski görüşüne göre Cennet’in sekiz ve Cehennem’in yedi kapısını, uzaydaki yıldızlar arasında bulmaya çalıştığını ileri sürerek, alay eder.⁸³

18. Bölümde Şeyh’in Şeytan ve Melek hakkındaki görüşlerini özetledikten sonra, görülen şeylerin dışarıdan içeriye doğru yansımaları durumuna ters olarak içeriden dışarıya yansıdığını, bazen bu saiklerin dışarıda şahıslaştığının sanıldığına inandığını belirtiyor.⁸⁴ Sonraki bölümde İsa Peygamber’in hayatı konusundaki görüşlerine değinen Yaltkaya, Bedreddin’in anlattığı bir anekdotta, hicri 808 senesinde bir cuma günü önüne iki adamın geldiğini gördüğünü, birinin elinde Hz. İsa’nın bulunduğunu, bunların kendisine İsa’nın bedeniyle ölmüş olduğuna işaret ettiklerini, böylece İsa’nın ruhuyla diri, cesediyle ölü olduğunu keşfettiğini, anlatıyor.⁸⁵

20. Bölümde *İnsan-ı Kâmil Nazariyesi*’ni ele alan Yaltkaya, mutasavvıfların, bütün görünen şeylerde tecelli etse bile tam ve olgun şekilde Allah’ın kemale ermiş şeylerde görüldüğünü düşündüklerini, tarikat reislerini kendilerine örnek edinerek, reise itaat ile ibadeti bütünleştirdiklerini ileri sürer. Yaltkaya’nın tarifine göre; reis hakkın tam bir

---

⁸² Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 53-57.

⁸³ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 57-60.

⁸⁴ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 61-62.

⁸⁵ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 62-63.

mazharıdır ve onda görülen hakıdır. Şeyh Bedreddin'in bile bu nazariyeye işaret ederek, “İnsanlar cahiliyyet zamanında özel putlara ibadet ediyorlardı. Zamanımızda da kendi düşündükleri putlara ibadet ediyorlar. Beklenir ki, Allah hakkı açığa çıkarır da kendine insanlar kulluğun hakkı ile kullukta bulunurlar” demekle, kendini kastettiğinden şüphe bulunmadığını iddia eder. “Şüphe bulunmayan” bu iddiasına dayanarak, “Merhale katedip Allah'a yakınlık derecelerini tamamlayan Bedreddin” in, “özel ve düşünülen putlardan sonra halka kendisini put edindirmeyi düşündüğünü ve bir sözüyle ordular teşkil ederek istediği hükümetleri devirmeyi aklına koyduğunu” ileri sürmektedir.⁸⁶

21. Bölümde Şeyh'i bir fakih olarak inceleyen Yaltkaya, Şeyh'in öncelikle her ne olursa olsun bir fakih olduğuna işaret eder ve sadece meseleleri ezberleyip nakil ve rivayet eden alelade bir fıkıhçı olmayıp, gerek ibadetler, muamelat ve cezaları kapsayan “*Letâ'ifü'l-İşârât*”ına şerh olarak yazmış olduğu *Teshil*'inde ve gerekse yalnız muamelattan bahseden “*Câmi'u'l-Fusûleyn*” adlı eserinde, sayfeleri kendi fıkıhçı kişiliği ile doldurmuş müçtehit bir fakih olduğunu belirtir ve Şeyh'in fıkıhçı simasını tayin için eserleri hakkında bilgi verme gereği duyarak, iki kitabını kısaca tanıttikten sonra *Teshil*'i irdeler. *Leta'ifü'l-İşârât*'ı anlayabilmek talebelere zor geldiği için, özel maksatlarını anlamayı kolaylaştırmak için kapalı anlamları açıp gizli şifreleri çözümlenmek isteyerek kitabın rağbet görmesi için olayları şerh ve izah ile genişletmeden aktardığını, bunda tabiatına ait bine yakın nükteleri konu içine soktuğunu belirtir. Şeyh'in kitabı yazmaya başladığı ve bitirdiği zamanı açıkladıktan sonra, “bu sırada bela, hapis, gurbet, devam eden bir hüznün ve keder içinde zorluklar arasında bulunduğunu, kalbinin içindeki ateşin tutuşmakta ve gündün güne artmakta olduğunu, öyle ki, kalbi demir olsa sertliğine rağmen eriyecek” dedikten sonra, “Ey gizli letaif sahibi, korktuklarımızdan bizi kurtar” dediğini aktaran Yaltkaya, Birgivi Mehmed Efendi'nin⁸⁷ *Teshil*'i muteber olmayan bir kitap kabul ettiğini belirtme ihtiyacı hisseder.

⁸⁶ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 63.

⁸⁷ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 68. Fıkıhta Hanefî, itikatta Mâtürîdî olan Birgivi Mehmed Efendi (bkz. Emrullah Yüksel, “Birgivi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1992, s. 192), kağıt üzerinde bir oksimoronmuş gibi görünen “Sünni Osmanlı Devleti'nin temeli olan Bektaşî Yeniçeri Ocağı”na karşı, ilk kez III. Selim (1789-1807) tarafından kurulan Nizâm-ı Cedîd Ordusu'nda uygulanmak üzere hazırlanan Levent Çiftliği Kanunnamesinde, askerlerin eğitimi için okutulması hükmüne bağlanan *Birgivi Risalesi*'nin (bkz. Gülay Tulasoğlu,

22. Bölümde Bedreddin'in kazaskerliğini irdeleyen Yaltkaya, Şeyh'in Mısır'dan Edirne'ye döndüğünde anne ve babasını hayatta bulduğuna değinerek, Edirne'ye dönüşünün anne ve babasını ziyaret için olabileceği gibi, bu şehirde hükümdar olmuş Musa Çelebi'nin davet etmesiyle de olma ihtimalinin bulunduğunu, fakat bunları tespit edebilmenin mümkün olmadığını, ama Murad Bey'in *Târih-i Ebû'l-Fâruk* kitabında "Musa'nın takdirlerini kazanmış, kazaskerliğe kadar yükselmiş" demesine bakılırsa, Şeyh'in yavaş yavaş merhale katederek bu makama geldiğinin zannedilebileceğini belirtip, Musa'nın saltanat süresi dikkate alındığında buna imkan olmadığı gibi, bu makama ondan başka layık ve üstün bir kimsenin olmamasını ileri sürerek, bu zanna itiraz eder. Edirne'nin Şeyh'in baba ocağı olduğunu görmezden gelen Yaltkaya'nın, Şeyh'in buraya gelişinde sanki bir makam beklentisi içinde olduğunu ima eder. Musa Çelebi ile beraber bu mevkiye gelen Şeyh'in, Musa'nın saltanatına son verilmesiyle sona eren kazaskerliği sırasındaki faaliyetlerini anlamak için *Câmi'ü'l-Fusûleyn*'ini bilmek gerektiğini belirten Yaltkaya, bu konudaki değerlendirmelerini aktarır; Şeyh Bedreddin'in on ay gibi kısa bir sürede *Câmi'ü'l-Fusûleyn* gibi bir eseri tamamlamış olması için iki ihtimal ileri sürer: Ya hırsızlık yapmıştır ya da hükümeti idare etme zaruretiyle acele etmiştir. Fıkıhçılar tarafından vücuda getirilmiş olan dava ve münakaşa bölümlerinin toplayan *el-Füsûl* adındaki *Fetâva* mecmualarından ikisini içine aldığı için *Câmi'ü'l-Fusûleyn* olarak adlandırılan kitabında, başkalarının görüşleri üzerine kendi şahsiyetini yansıtan itirazları, tercihleri ve yönlendirmelerini ekleyerek, bunları da yer yer "derim ki", "bana göre doğru olan şudur ki" vb. ibarelerle dile getirdiğini, bu görüşlerini sonradan kimi fıkıhçıların eleştirdiğini, kimilerinin ise takip ettiğini, siyasi durumunun ise hakkındaki hücumları artırdığına işaret ettikten sonra kitabın tenkidini yapan Yaltkaya, eser hakkında derlediği olumlu ve olumsuz görüşleri sunar ve son olarak, kapsamı hakkında bilgi verir.⁸⁸

23. Bölümde Şeyh'in İznik günlerine değinen Yaltkaya, bazı tarihçilerin onun İznik'te serbest olduğunu, din ilimlerini ifade ve bilgilerini yaymakla, ziyaretçi kabul edip onlara irşat telkinleri vermekle, ayrıca ders vermekle meşgul olduğunu söyleseler de, (yukarıda

---

"Türk-Sünnî Kimlik İnşasının II. Mahmud Dönemindeki Kökenleri Üzerine", *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşılık – Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel*, der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş, İletişim Yay., s. 175) müellifidir.

⁸⁸ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 69-77.

21. Bölüme ilişkin bahiste aktarılan) *Teshil*'in mukaddimesindeki sözlerine bakarak, bu tarihçilerin ifadelerini ihtiyatla karşılamak gerekeceğini belirtir. *Şeyh Bedreddin Vukuatına Dair Tarihi Kaynaklar* başlıklı 24. Bölümde, bu tezin İkinci Bölümünde sunulan kaynakların bazılarını aktarmış olan Yaltkaya, en sonda Dukas'ın konuya ilişkin anlatısını aktarır. Dukas'ın eserindeki ilgili kısmı Köprülüzade Ahmed Cemal'in, Franz Babinger'in Almanca eserinden yaptığı çeviriden aynen aldığı anlaşılan Yaltkaya,⁸⁹ Dukas'ın Börklüce Mustafa'yı nitelerken kullandığı Yunanca ἰδιώτης sözcüğüne karşılık olarak; Babinger'in Almanca "gewöhnlich" (bayağı, sıradan, kaba),⁹⁰ Dukas'ı Türkçeye ilk çeviren Mirmiroğlu "kendi kendine yaşayan"⁹¹, ikinci kez çeviren Bilge Umar ise "kaba saba"⁹² şeklinde çevirmişken, Köprülüzade'nin çevirisindeki "adi" kelimesini olduğu gibi alan Yaltkaya, Babinger'in çevirisini kimden aldığını belirtmediği için, buradaki "adi bir köylü" ifadesini ona ait zanneden Nazım Hikmet'in özel husumetini kazanacaktır.

Tezimizi ilgilendiren son 25. Bölümde Şeyh Bedreddin'in gayesinin ne olduğunu sorgulamaya girişen Yaltkaya, burada yalnızca İdris-i Bitlisî, Şükrullah ve Dukas'a atıf yapar. Şeyh Bedreddin'in tarikat silsilesini 9. Bölümde ele almış olan Yaltkaya, orada bazı isimlerin ölüm doğum tarihlerini karşılaştırarak silsileye itirazda bulunmuşken, Bedreddin'in ölüm tarihi (kendi risalesinde h. 823 olarak gösterir ki, m. 1420/21'e karşılık gelir) ile İdris-i Bitlisî'nin doğum tarihini (1457) karşılaştırmayı aklına getirmeden, "*Heşt Be Hişt* yazarının Şeyh'in ağzından naklettiği" dediği sözleri aktarır. Şeyh'in idamından 37 yıl sonra doğmuş olan Bitlisî'nin "Şeyh'in ağzından naklettiğine göre" Bedreddin; görülmeyen işaretlerle kendi düşüncelerine inananlar ile birlikte bütün

⁸⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966, s. XI. Gölpınarlı, Köprülüzade'den bu alıntıyı yaptığı yere koyduğu dipnotta, Gölpınarlı'nın bu çalışmasına İsmet Sungurbey'in yazdığı Önsöze koyduğu 6 nolu dipnota bakılmasını ister. Sungurbey o dipnotta, Babinger'den yaptığı alıntı için Yaltkaya'nın kaynak göstermemesine Prof. Kissling'in yaptığı eleştiriyi aktarır. Gölpınarlı'nın aktardığı Köprülüzade Ahmed Cemal'in *Dergâh Mecmuası*'nın 5 Nisan 1338 tarihli nüshasında yayınlanmış Dukas çevirisi ile Yaltkaya'nın kullandığı çeviri karşılaştırıldığında, birebir aynı olduğu görülüyor.

⁹⁰ Franz Babinger, *Scheich Bedr Ed-Dîn, der Sohn des Richters von Simâw*, Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger, Berlin u. Leipzig 1921, s. 52.

⁹¹ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, s. 67.

⁹² Michael Doukas, *Tarih-Anadolu ve Rumeli-1326-1431*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 98.

alemi ele geçirmek için ortaya çıkıp ayaklanacak ve memleketleri kendi müritleri arasında paylaşacak; kuvvet, ilim ve tevhid sırrının doğrulamasıyla taklit ehlinin kanun, millet ve mezheplerini hükümsüz kılacak; geniş meşrebiyle bazı haramları helal hale getirecekmiş. Yaltkaya bu ifadeden “pek açık” şekilde anlaşılacağını ileri sürdüğü tespitine göre, Bedreddin kendi düşüncelerine inananlardan ve müritlerinden oluşan bir hükümet kuracak ve memleketleri bunlar arasında paylaşacaktı.⁹³

İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'inden aktarmaya devam eden Yaltkaya, bir sonraki paragrafta, “kuvvet, ilim ve tevhid sırrının doğrulamasıyla taklit ehlinin kanun, millet ve mezheplerini hükümsüz kılmak ve geniş meşreplilik ile bazı haramları helal hale getirmek gücünü kendisinde gören Şeyh”in, “o zaman Osmanlı diyarında yaşayan insanlar arasındaki din farkını da ortadan kaldıracığını, bahsedilen gayrimüslimler de şeyhin kuracağı hükümet içinde Müslümanlarla aynı haklara sahip olacaklar, aynı muameleleri görecekler, memleket paylaşımına katılacaklardı” sözlerini aktardıktan sonra, Şeyh'in bu oluşumu sağlamak için bazı haramları helal kılmakla yetinmediğini, adeta Yahudilik karşısında Hz. İsa'nın durumunu alarak, İslam sınırları içinde peygamberliğini ilan ettiği yorumunu ekler ve Şükrullah'ın *Behçetü't-Tevârih*'inden aktardığını belirttiği, “bu Şeyh'e bağlı sufiler, lâ ilahe illallah deyip Muhammedün Rasûlullah demiyor ve peygamberlik mertebesini şeyhlerine ayırıyorlardı” sözlerine, “Bu durumda Müslüman ve gayrimüslimleri bir noktaya toplayabilmek için her iki tarafa da kendi peygamberlerini terkettirmekten daha kestirme bir yol yoktu” yorumunu ekliyor.⁹⁴ Şükrullah'ın yukarıda aktarılan sözleriyle hiçbir şekilde Bedreddin'i kastetmediğini (Şükrullah zaten hiçbir yerde Bedreddin'den bahsetmez), “Karaburun'da ibahacı bir kişinin ortaya çıktığını” belirttiği yerde Börklüce Mustafa'yı kastettiği halde (bkz. İkinci Bölümün 2 nolu dipnotu), Yaltkaya, Bitlisî'nin tahrifatına, ilk kronikçi Şükrullah'ı tanık yapmaya çalışır.

Son olarak, Dukas'ın eserinde görüleceğini belirterek, Şeyh'in adamlarının Türklerden daha ziyade Hristiyanlara ilgi gösterdiklerini ileri süren Yaltkaya, bunun sebebinin, kardeş mücadeleleri ile (şehzadelerin çatışmasını kastediyor) huzur ve rahatları bozulmuş

---

⁹³ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 98.

⁹⁴ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 99.

olan halk arasında rahatsız olan zimmîlerin karşı karşıya kaldıkları elim durumlarda aranması gerektiğini, zira Müslüman halktan ziyade Hristiyanların huzur ve rahattan mahrum kaldıklarını, dolayısıyla kendilerine vaat edilen haklara ve huzur ortamına karşı Müslümanlara göre daha fazla zaaf gösterdiklerini, bu yüzden Şeyh'in halifesi Börklüce Mustafa'nın, Hristiyanların fazla sayıda bulunduğu bir kıyı olan, sarp bir konuma sahip Karaburun'u seçmiş olmasının ve az zamanda etrafına on bine yakın kimsenin toplanmasının doğal olduğunu iddia ettikten sonra, Leiden (Hollanda) kaynaklı *İslam Ansiklopedisi*'nin 2. cilt, 476. sayfasına atıf yaparak, bunların arasında birçok Yahudi ve Hristiyan bulunduğu" bilgisini bu iddiasına dayanak yapar.⁹⁵

Hristiyanlığın özünde bulunduğunu belirttiği "züht, yalnızlık, dünya malını mülk edinmeme gibi kurallar ile Şeyh'in sufi terbiyesi arasında bir benzerlik bulunduğunu" iddia eden Yaltkaya, "Şeyh'in, daha doğrusu bu yeni peygamberin ümmeti arasında Hristiyanların bulunabilmesine durum uygun olmakla, bunlar aynı zamanda Cenevizlilerin elinde bulunan Ada Hristiyanlarını da kendi sufi cezbisine çekmeyi başarmışlardı" diyerek, Bedreddin'in görüşleri ile Hristiyanlık arasında paralellik kurar ve eserinin hiçbir yerinde Şeyh Bedreddin'den bahsetmeyen "Dukas'ın ifadesine göre" diyerek, "bunlarca malların tasarruf hakkı olduğu gibi, yalnız basit ve aşağıya uzanan tek bir elbise giyilecek, zerkülah denilen baş örtüleri atılıp başları açık olacak ve hatta başları kazınacak, ayaklar ise çıplak bulunacaktı" dediği yere koyduğu dipnotta, "Şeyh Bedreddin'in kendi eserlerinde bu konuda açıklık olmadığı"nı, belirterek, Dukas'ın Börklüce taraftarlarını tasvir ederken kullandığı bu cümlelerin, "Şeyh'in sözlü ifadelerinden ibaret emirler olması gerektiğini" tahmin eder, sonra da "*Heşt Be Hişt*'in ifadesinden anlaşılacağı gibi, bu uygulamaların bazılarının Börklüce Mustafa'nın uydurmuş olduğu kabul edilebilir" der, ama en *Risale*'si boyunca buraya kadar yer yer Şeyh'le alay ederek gelen Yaltkaya, bu noktada Bedreddin hakkındaki en uç değerlendirmesini yapar: Yiyecek, giyecek, hayvan ve toprak gibi şeylerin "ortak mal" sayılmasını öğütleyen Börklüce Mustafa'nın kadınları bu uygulamanın dışında tutması, Yaltkaya'ya göre, Mustafa'nın halka karşı seçtiği takiyye ve gizlenme siyasetinin sonucudur, zira bütün alemin bir olduğunu savunan Şeyh'in Mustafa'ya bu durumu

---

⁹⁵ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 99.

istisna ettirecek özel bir ders vermediğinin açık olduğunu iddia eder. Yaltkaya'ya göre, Bedreddin kadınların da “ortak mal” olduğu görüşündeydi. Bu iddiasını kanıtlamak için, *Risale*'sinin sonuna zeyl ettiği, bu tezde 3.2.7. numarada incelenmiş olan, Sofyalı Bâlî Efendi'nin Bedreddin'in idamından 100 yıl sonra Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu layihada, “Dobruca ve Deliorman halkının tamamının ona intisap ederek müridi oldukları, batıl yoluna girerek can u gönülden emrinde ve hizmetinde bulduklarını” iddia ettiği “Şeyh Bedreddin-i Simavî'nin neslinden Çelebi Halife” hakkındaki, “bunların genç ve ihtiyar, kadın ve çocuklardan oluşan özel toplantılarında mumları söndürüp karanlıklar içinde eğlence alemleri düzenleyip İslam kurallarını çiğnediklerini, Moğollar gibi nice fesatlar çıkarıp halkın inançlarının bozulmasına sebep oldukları” şeklindeki şikayetnameyi dayanak gösterir.⁹⁶ Bununla yetinmeyen Yaltkaya, Bedreddin'in *Varidat*'ında görerek aktardığını belirttiği felsefi düşüncelerinden, bu ibâhe hareketine Bedreddin'in uygun düşündüğünün anlaşıldığını belirtip, yine zeyl bölümüne koyduğu ve bu tezde 3.2.14. numarada incelenmiş olan, Bedreddin'in hangi padişah zamanında ortaya çıktığını, hangi padişaha başkaldırdığını, hangi padişah tarafından ortadan kaldırıldığını bile yanlış bilen, Celvetiyye tarikatının kurucusu; namazın rükunlarından biri olan kuûd tevhidi sırasında postunda otururken Peygamber'in veya Hızır'ın ruhaniyetini gördüğünü, saygı için ayağa kalkmak istediğinde ayağa kalkmamasının emredildiğini söyleyen, bunun üzerine zikre dizi üzerinde devam eden, bundan sonra tarikat mensuplarına da zikri bu şekilde yaptıran Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, Sultan I. Ahmed'e Dobruca halkını şikayet ettiği, ezilmesini istediği Bedreddin yandaşları ile Kızılbaşların bir olduğunu iddia ettiği layihasını delil gösteren Yaltkaya, Hüdâyî'den fazladan, Bedreddin taraftarlarının Batnilerle ilişkileri olduğunu öğrendiğini ifade eder ve son olarak, Saltuk Dede'ye bağlı Batini inançlarına sahip Baba İshak taraftarlarının H. 622'de Dobruca'ya geldikleri gözönünde tutulduğunda, Deliorman'da bulunan Şeyh'in burayı neden seçtiğinin ve niçin çevresine binlerce kişinin toplandığının daha kolay anlaşılması olacağını, sözlerine ilave eder.⁹⁷

---

⁹⁶ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 100.

⁹⁷ Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *age.*, s. 100-101.

Baştan beri Babinger etkisinden söz ettiğimiz Yaltkaya'nın *Risale*'sinde, bu etkiyi kolaylaştıracak bir altyapı bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Mehmet Fuad Köprülü, 1919'da yayınladığı *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* adlı çalışmasında, hakkında pek kesin bilgisinin bulunmadığını baştan belirttiği Babaîler hadisesinin, Anadolu'da ehli sünnet itikadına muhalif rafz ve itizal hareketlerinde, sonraları Bedreddin Simavî hadisesinden başlayarak bu çalışmasını yayınladığı zamanlara kadar devam eden birtakım vakaların meydana gelmesinde, Kızılbaşlık, Bektaşilik gibi taifelerin teşekkülünde, bu Babaîler hadisesini mühim bir başlangıç saymanın yanlış bir hareket olmadığı görüşünü ifade ederken,⁹⁸ biraz ileride, “Bedreddin Simavî taraftarlarının ayaklanması” dediği olayın, “eski Babâîler hadisesinin tekerrürü şeklinde meydana geldiği”nden emindir.⁹⁹ Köprülü, 1922'de yayınladığı *Anadolu'da İslamiyet* adlı çalışmasında ise, kendine göre, Simavnalı Bedreddin kıyamında Dobruca'da mevcudiyeti görülen Bâtıniyyü'l-Mezhep Türkler, 662'de Sarı Saltuk Dede maiyetinde oraya giden ve Karesioğlu İsa Bey zamanında kısmen Anadolu'ya dönen Baba İshak taraftarlarının bakayasası olduğu gibi, Aydın ilinde Bayezid Paşa ile harp eden ateşli ve mutaassıp Türkmenler de sonradan Aydın iline hicret etmiş Babai Türkmenlerinin torunlarıdır, bütün Anadolu Kızılbaşları da bunlardan ibarettir.¹⁰⁰ Köprülü'nün Şeyh Bedreddin'in hakiki çehresinin ortaya çıkarılması için teşvik ettiği Şerefettin Yaltkaya'ya, önceden bir istikamet tayin ettiği anlaşılıyor. Eğer Dobruca'daki Babai bakayalarının Şeyh Bedreddin'le bir ilişkisi kurulacaksa, bu ilişkinin, bunların başta Bedreddin'in etrafında toplanmışken onu neden terk ettiklerinde aranması, bizce daha doğru olacaktır. Bedreddin Olayından 180 yıl kadar önce Anadolu'da meydana gelmiş Babai ayaklanmasında, liderlerine ve inançlarına son derece bağlı, Köprülü'nün deyimiyle “ateşli ve mutaassıp” kitlenin evladının, Bedreddin'i terk etmesinde bir itikat uyumsuzluğu söz konusu olabilir mi? Bu soruya verilecek olumlu cevap, Bedreddin'in “ehli sünnet itikadına muhalif rafz ve itizal” hareketlerden uzak bir şahsiyet olduğunu kanıtlar.

⁹⁸ Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, 3. bas., Alfa Yay., İstanbul 2017 (ilk baskı 1919), s. 301.

⁹⁹ Mehmet Fuad Köprülü, *age*, s. 455.

¹⁰⁰ Mehmet Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Alfa Yay., İstanbul 2017 (ilk baskı 1922), s. 46-47.

İslam Ansiklopedisi'ne Yazdığı Bedreddin Maddesi: Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Leiden'da yayınlanan *İslam Ansiklopedisi*'nin tercüme edilerek zeyil maddeleriyle birlikte Türkiye'de yayınlaması (1940-1987) üzerine Yaltkaya, yayın kurulunda yer aldığı bu ansiklopedinin birinci baskısı 1941 yılında yapılan 2. cildine *Bedreddin Simâvî* maddesini yazmıştır. *Risale*'de Torlak Kemal'in adına hiç değinmemişken, burada ondan da bahsetmektedir. Yukarıda incelenen *Risale*'sinden farklı veya ilave olarak yazdıkları aşağıda incelenecek olan Yaltkaya, Şeyh'in İznik günlerindeki "serbestliği" iddialarına *Risale*'de ihtiyatla yaklaşmışken, bu kez Bedreddin'in başına birçok kimseler toplandığını, uzak yerlerden kendisine türlü türlü hediyeler geldiğini ve herkesin onu ziyarete koştuğunu anlatır. Yaltkaya'ya göre, sayıları binleri bulan bu mürit ve dervişler üzerinde Şeyh'in son derece kuvvetli nüfuzu bulunmaktaydı; öyle ki, bu adamlar "Allah birdir" dedikten sonra, peygamberliği ancak şeyhlerine layık görmekteydiler. Şeyh'e ve halifelerine uyanlar arasında, Türklere ziyade Yahudi ve Hristiyanların görüldüğünü ileri süren Yaltkaya, bunun sebebinin ise, onların bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaatleri çok cazip bulmalarına bağlar.

Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi propagandacıların, Şeyh'ten aldıkları ilham ve hızla az zaman içinde binlerce kişiyi ayaklandırmaya muvaffak olduklarını, bunlar arasında mansıp ve mevkilerinden düşmüş bir takım gayrimemnunlar ile medrese talebelerinin bile bulunduğunu hatta Şeyh'in kazaskerliği zamanında maaş ve tımar elde etmiş olanların da bu isyana iştirak etmiş olduklarına inanan Yaltkaya; kendisini halife ilan ederek, her murada ermek isteyen kendisine baş vurmasını isteyen, Aydınli'nde ayaklanan Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal'in dahi kendi adamlarından ve hidayet kılavuzlarından olduğunu açıklayan Bedreddin'in, gerek hükümet ve gerek ulema arasında müsamaha edilmeyecek kadar tehlikeli bir ihtilalci olduğunu hatta kendisinin, ayaklanmadan önce bile hükümetçe sıkı bir tarassut altına alınmış olduğunu, iddia eder.

Bu derece "sıkı tarassut" altındaki kişinin bunca işi nasıl başarmış olabileceği konusunda bir tahminde bulunmayan Yaltkaya, Şeyh'in öldürülmesinin, yapılmak istenilen siyasi inkılabı durdurmuş olsa bile, dini inkılabı tamamıyla set çekemediğini, Şeyh'in ölümünden iki asır sonra Bedreddiniler'in hükümetin dikkatini çekecek kadar bir varlık ve faaliyet göstermekte oldukları iddiasına, Hüdâyî'nin yukarıda bahsedilen layihasına

atıf yaparak, Şeyh'in yoluna gidenlerin Kızılbaşlarla bir oldukları iddiasını da ekler. Reis ve taraftarları dervişlerden oluşan bu hareketin Osmanlı tarihinde tek olduğuna vurgu yaptıktan sonra, Şeyh'in sorguya çekildiği zaman sarfedecek bir söz bulamamış olduğu iddiasına, hakkında verilen idam fetvasını kendisinin tasdik etmiş olmasını da ekleyen Yaltkaya'ya göre, bunlar Şeyh'in karakterini göstermektedir.¹⁰¹

4.3. YALTKAYA'NIN RİSALESİ VESİLESİYLE KONUNUN NAZIM HİKMET TARAFINDAN KOMÜNİST BİR DESTANA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Şerefettin Yaltkaya'nın *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedreddin* başlıklı risalesi üzerine, yayınlandığı 1924 yılından sonra, Nazım Hikmet'in onu Bursa Hapishanesi'nde okuyup, hapisten çıkınca 1936'da aynı isimle yayınlacağı *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'na kadar, herhangi bir yayına rastlanmıyor. Yaltkaya'nın risalesini okuyup inanan ve bundan bir destan üreten Nazım Hikmet, henüz 19 yaşında iken, Erzurum ve Sivas kongreleri, ardından Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanması ve Yunanlılara karşı gelişen savaş yurdun dört bir yanında coşkuyla izlenirken ve İstanbul Hükümeti'nin tüm baskılarına rağmen çığ gibi büyürken, arkadaşları Yusuf Ziya, Vâlâ Nureddin ve Faruk Nafiz ile birlikte¹⁰² gizlice İstanbul'dan vapurla İnebolu'ya geçerek, Milli Mücadeleye destek olmak istediklerini bildirip beklediler; 15 günlük bekleyişten sonra haber geldi, ama Yusuf Ziya İngilizleri tutan Refi Cevat'ın *Alemdar* gazetesinde edebiyat sayfası düzenlediği, Faruk Nafiz de Damat Ferit Paşa'dan nişan aldığı için geri çevrildiler. Nazım ile Vâlâ, onlara bir görev çıkartıp yol parası yollayan Halide Edip ile eşi Adnan Adıvar¹⁰³ sayesinde gittikleri Ankara'da, Bolu'da öğretmen olarak görevlendirildiler.¹⁰⁴ Bolu'ya giden iki arkadaş, orada komünizmi, sosyalizmi, Marks'ı, Lenin'i öğrenecekleri ağır ceza reisi Ziya Hilmi ile tanıştılar. Sovyetler Birliği'ne gidip Devrim'e katılmak isteyerek, 1921 Ağustosunun son günlerinde Bolu'dan ayrıldılar.¹⁰⁵

¹⁰¹ M. Şerefeddin Yaltkaya, "Bedreddin Simâvî", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 2, 5. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 446.

¹⁰² Hıfzı Topuz, *Hava Kurşun Gibi Ağır – Nâzım Hikmet'in Romanı*, 18. bas. Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s. 14.

¹⁰³ Hıfzı Topuz, *age*, s. 22-25.

¹⁰⁴ Hıfzı Topuz, *age*, s. 33.

¹⁰⁵ Hıfzı Topuz, *age*, s. 37-38.

1922’de Sovyetler Birliği Komünist Partisi’ne üye olan Nazım, Lenin’i görmedi ama tabutunun başında nöbet tuttu. 1924 Temmuz ayında Türkiye’ye dönmeye karar verdi.¹⁰⁶ 1925 başlarında İstanbul’a döner dönmez Türkiye Komünist Partisi’nin (TKP) yayın organı *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* gazetelerinin kadrosuna katıldı. Bir süre sonra Türkiye’de meydana gelen iç karışıklıklar nedeniyle *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* yasaklandı. Yazar ve yöneticileri yakalanarak Ankara İstiklal Mahkemesi’ne götürüldüler. Ele geçirilemeyenlerden Nazım Hikmet’in gıyabında 15 yıl hapsine karar verildi. 1925 Eylülünde İstanbul’dan Sovyetler Birliğine kaçtı.¹⁰⁷

1927 yılında çıkarılan bir af kanunu ile Nazım’ın da cezası affedilir; aynı yılın sonbaharında Türkiye’ye dönmek ister. Moskova’dan Batum’a, oradan da yaya olarak sınırı pasaportsuz geçip Hopa’ya gelir. Hopa’da durumundan şüphelenilince hapse atılır ve idam talebiyle Rize Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanır. Yargılama sonunda sınırı pasaportsuz geçmek suçundan üç gün hapis cezası verilen Nazım, başka suçtan mahkumiyetinin olup olmadığına araştırılması için de İstanbul’a gönderilmesine karar verilir. Üç ay kadar süren dava sonunda tahliye edilir.¹⁰⁸ 1933 Martı’nda çıkardığı *Gece Gelen Telgraf* adlı kitap yasaklanan Nazım, komünizm propagandası suçuyla tutuklandı. Duruşma devam ederken Bursa Cezaevi’ne gönderildi. Bursa Ağır Ceza Mahkemesi’nde başlayan davada 1934 Ağustosunda dört yıl hapsine karar verildi. 16 ay hapis yattıktan sonra cumhuriyetin 10. yılı dolayısıyla çıkarılan bir yasadan yararlanarak, 1934 Ağustosunda serbest kaldı.¹⁰⁹ Bu arada cezaevinde Şerefettin Yaltkaya’nın Şeyh Bedreddin risalesini okumuş, bunun üzerine bir şiir yazmaya başlamış ve bunu koğuştaki arkadaşlarına okumuştur.¹¹⁰ Yaltkaya’nın, Franz Babinger’in tezini Türkçeye çeviren Köprülüzade Ahmed Cemal’in çevirisinden aynen aldığı kısımdan, Börklüce Mustafa’yı “adi bir Türk köylüsü” olarak tanıtmaya öfkelenen Nazım, yazdığı destana, ilk bundan bahsederek başlar.

---

¹⁰⁶ Hıfzı Topuz, *age*, s. 51-57.

¹⁰⁷ Hıfzı Topuz, *age*, s. 61-62.

¹⁰⁸ Hıfzı Topuz, *age*, s. 66-70.

¹⁰⁹ Hıfzı Topuz, *age*, s. 91-99.

¹¹⁰ Hıfzı Topuz, *age*, s. 122.

“Darülfünun İlähiyat fakültesi tarihi kelâm müderrisi Mehemed Şerafeddin efendinin 1925-1341 senesinde Evkafı İslâmiye matbaasında basılan ‘Simavne kadısı oğlu Bedreddin’ isimli risalesini okuyordum” diyerek destana giriş yapan Hikmet, “Risalenin altmış beşinci sayfasına geldiğimde, Cenevizlilere serkâtip olarak hizmet eden Dukas’ın, tarihi kelâm müderrisinin bu altmış beşinci sayfasında diyordu ki” diyerek, Yaltkaya’nın Risalesinden, aşağıdaki kısmı aktarır:

“O zamanlarda Yonyon körfezi medhalinde kâin ve avam lisanında Stilâryum-Karaburun tesmiye edilen dağlık bir memlekette âdi bir Türk köylüsü meydana çıktı. Stilâryum Sakız adası karşısında kâindir. Mezkûr köylü Türklere vaiz ve nesayithe bulunuyor ve kadınlar müstesna olmak üzere erzak, melbusat, arazi gibi şeylerin kâffesinin umumun mâli müştereki addedilmesini tavsiye ediyor idi.”¹¹¹

“Stilâryumdaki âdi Türk köylüsünün vaiz ve nasihatlarını bu kadar vuzuhla anlatan Cenevizlilerin serkâtibi, siyah kadife elbisesi, sivri sakalı, sarı uzun merasimli yüzüyle gözümün önüne geldi” diyen Hikmet, Simavne kadısı oğlu Bedreddin’in en büyük müridine, Börklüce Mustafa’ya “âdi” demesinin her iki manasında da kendini güldürdüğünü, sonra birdenbire risalenin müellifi Mehemed Şerafeddin efendiye düşündüğünü, risalesinde Bedreddin’in gayesinden bahsederken:

“Erzak, mevaşi ve arazi gibi şeylerin umumi mali müşterek addedilmesini tavsiye eden Börklüce’nin kadınları bundan istisna etmesi bizce efkârı umumiyeye karşı ihtiyar etmiş olduğu bir takkiye ve tesettürdür. Zira vahdeti mevcuda kail olan şeyhinin Mustafa’ya bunu istisna ettirecek bir dersi hususiyet vermediği muhakkaktır.”

dediğini belirterek, “bu tarihi kelim müderrisini asırların üstüne remil* atıp insanların zamirini keşfetmekte yed-i tulâ** sahibi buldum” der ve böylece Yaltkaya’yı “şarlatanlıkta son derece usta” olmakla suçlar. Hikmet’e dokunan, hiçbir eserinde kadınların ortaklaştırılacağına (hatta genel olarak ortaklaşmacılığa) dair bir ifadesi

¹¹¹ Nazım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı ve Bedreddin Destanına Zeyl – Milli Gurur*, Kovan Kit. Yay., İzmir 1967, s. 7; Nazım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*, Dost Yay., Ankara 1968, s. 15. (Destanın ilk baskısına ulaşamadığından, sonradan iki farklı şehirde ve iki ayrı yılda basılmış nüshalar karşılaştırarak kullanılmış olup, bundan sonraki atıflar künyesi ikinci sırada gösterilen nüshaya yapılacaktır.)

* **remil**: bir takım nokta ve çizgilerle kayıptan haber verme dolandırıcılığı. bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*.

** **yed-i tulâ**: tam ihtisas ve vukuf, büyük kudret. bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*.

bulunmayan Şeyh Bedreddin'e, Yaltkaya'nın bunu yakıştırmasıydı. Üstelik Börklüce Mustafa'nın "kadınlar hariç" dediği Dukas kroniğine yansımışken, Yaltkaya bunun "yer ve zamana göre bir takiyye ve örtü" olduğunu ileri sürerek, Bedreddin'in Börklüce'ye kadınları ortaklaşmadan hariç tutacak özel bir ders vermediğini iddia etmekteydi. Hikmet burada Yaltkaya'nın bu suçlamasına cevap olarak, doğrudan Marks ve Engels'e atıf yapar. Yaltkaya'dan elli yıl önce komünistlere aynı suçlamayı yapmış olan Avrupa burjuvazisine, 1848'de yayınladıkları *Komünist Manifesto* ile verdikleri cevabı¹¹² alıntılar: "Burjuvazi için karısı alelâde bir istihsal âletidir. Burjuvazi, istihsal âletlerinin içtimaileştirileceğini duyunca tabiatıyla bundan içtimaileştirilmenin kadınlara da teşmil edileceği neticesi çıkarıyor." Bu alıntıdan sonra, "Burjuvazinin modern amele sosyalizmi için düşündüğünü, Darülfünun İlähiyat Fakültesi müderrisi de Bedreddin'in kurunu vüstaî (Ortaçağ, BG) köylü sosyalizmi için neden düşünmesin?" diye soran Hikmet, "İlähiyat bakımından kadın mal değil midir?" diye ikinci bir soru sorarak, Yaltkaya'nın zihinsel formasyonuna işaret eder. Sonra, "bu İlähiyat Fakültesi Müderrisinin sülüs yazısından, kamaşkaleminden, divitinden ve rıhından Bedreddin'imi kurtarmam lazım" diye düşünürken, aklında İbni Arabşah'tan, Âşıkpaşazâde'den, Neşrî'den, İdris-i Bitlisî'den, Dukas'tan ve hatta Şerefeddin efendiden okuya okuya ezberlediği satırlar varken,¹¹³ olayların yaşandığı yerlere doğru tamamen kurgusal bir seyahate çıkar. Börklüce'nin müridiyle yan yana karanlık denizin dalgalarını sessizce aşarak yılların arkasına, asırlarca geriye, sultan Gıyasettin Ebülfeth Mehemed bin ibni Yezidülkirişçi, yahut sadece Çelebi Sultan Mehmet devrine gider"¹¹⁴ "Ve işte size anlatmak istediğim macera bu yolculuktur. Bu yolculukta gördüğüm, ses, renk, hareket şekli manzaralarını parça parça ve çoğunu –eski bir itiyat yüzünden– bir çeşit uzunlu kısıklı satırlar ve arasına kafiyeyle tespit etmeğe çalışacağım." dedikten sonra başladığı destanın 1. Bölümünde, Osmanlı ülkesini betimler:

¹¹² Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Yılmaz Onay, 10. bas., Evrensel Bas. Yay., İstanbul 2016, s. 61. "Ama siz komünistler kadınların ortaklaşalığını getirmek istiyorsunuz, diye tüm burjuvazi koro halinde yüzümüze haykırmakta. Burjuva, kendi karısını salt bir üretim aracı olarak görüyor. Dolayısıyla, üretim araçları ortaklaşa kullanılmalıdır, sözünü duyar duymaz, bu ortaklaşalık kaderinin aynı şekilde kadınları da kapsamından başka bir şey düşünemiyor. Tam tersine kadınların bu salt üretim aracı olarak kullanılma durumunu ortadan kaldırmaktır söz konusu olan, burjuva bunu kavrayamıyor işte."

¹¹³ Nazım Hikmet, *age*, s. 16-18.

¹¹⁴ Nazım Hikmet, *age*, s. 22-23.

“Sedirde al yeşil, dal dal Bursa ipeklisi,
 duvarda mavi bir bahçe gibi Kütahyalı çiniler,
 gümüş ibriklerde şarap,
 bakır lengerlerde kızarmış kuzular nar idi.
 Öz kardeşi Musayı ok kirişiyle boğup
 yani bir altın leğende kardeş kanıyla aptest alarak
 Çelebi Sultan Mehmet tahta çıkmış hünkâr idi.
 Çelebi hünkâr idi amma
 Âl Osman ülkesinde esen
 bir kısırlık çığlığı, bir ölüm türküsü rüzgâr idi.
 Köylünün göz nuru zeamet
 alın teri timar idi.
 Kırık testiler susuz
 su başlarında bıyık buran sipahiler var idi.
 Yolcu, yollarda topraksız insanın ve insansız toprağın feryadını duyar idi.
 Ve yolların sonu kale kapısında kılıçlar şakırdar köpüklü atlar kişner iken
 çarşıda her lonca kesmiş kendi pirinden ümidi tarumar idi.
 Velhasıl hünkâr idi, timar idi, rüzgâr idi ahûzar idi.”

Destanın 2. Bölümünde, sazlıklarından sıtma gelen İznik Gölü’nün insanının sakalına ak düşmeden ölmekte, çocukları aç, kadınların memesinin kurutulmuş balığa benzemekte, delikanlıları türkü söyleyememekte; bir evde Bedreddin adında bir ihtiyar, boyu küçük, sakalı büyük ve ak, koyun postu üstüne oturmuş, hattı talik ile “Teshil”i yazmakta, Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal karşısında diz çökmüş, bıkmadan usanmadan Bedreddin’e bakmaktadır. 3. Bölümde, bir sazan balığı yüzünden kaleye zincire vurulan bir balıkçının çıplak ayaklı kadını ağlamakta, Bedreddin göle eğilip suyu avuçlayıp doğrulmakta ve sular parmaklarından dökülüp tekrar göle dönerken, kendi kendine:

“– O âteş ki kalbimin içindedir
 tutuşmuştur
 günden güne artıyor.
 Dövülmüş demir olsa dayanmaz buna

eriyecek yüreğim.

Ben gayrı zuhur ve huruç edeceğim! *

Toprak adamları toprağı fethedeceğiz.

Ve kuvveti ilmi, sırrı tevhidi gerçekleştirecek

biz milletlerin ve mezheplerin kanunlarını

iptâl edeceğiz...

demekte ve “Teshil”ini yazarken Torlak Kemal’le Mustafa’nın şeyhlerinin elini öptüklerini ve İznik kapısından dizlerinde çırıl çıplak bir kılıç ve heybelerinde el yazma bir kitapla çıktıklarını anlatır. Kitaplarının adı “Varidat” idi.¹¹⁵

4. Bölümde Börklüce Mustafa’nın hurucunu anlatan Hikmet, Mustafa ile Torlak şeyhlerinin elini öpüp atlarına binerek biri Aydın biri Manisa taraflarına gittikten sonra, kendisinin de rehberi ile Konya ellerine doğru yola çıktığını ve bir gün Haymana Ovası’na ulaştığında:

Duyduk ki Mustafa huruç eylemiş

Aydın elinde Karaburunda.

Bedreddinin kelamını söylemiş

köylünün huzurunda.

Duyduk ki; “cümle derdinden kurtulup

piri pâk olsun diye,

on beş yaşında bir civan teni gibi, toprağın eti,

ağalar top yekün kılıçtan geçirilip

verilmiş ortaya hünkâr beylerinin timarı zeameti.”

Rehberiyle Karaburun’da dolaşıp Börklüce müritleriyle sohbetten sonra İznik’e yol alan Hikmet ve rehberi, Bedreddin’i İznik Gölü kıyısında bulurlar. Bedreddin onlara, “Nöbet

---

* Nazım Hikmet buraya koyduğu 1 nolu dipnotta, “Hişti bihişt sahibinin şeyhin ağzından naklen M.Ş. tercümesi” olduğunu belirttiği şu iki cümleyi not eder: Mutekitlerimle âleme malikiyet için zuhur ve huruç edeceğim. Ve kuvveti ilim ve sırrı tevhidin tahkiki ile ehli taklidin kavanini millet ve mezheplerini iptal edeceğiz.

¹¹⁵ Nazım Hikmet, *age*, s. 24-29.

bizimdir. Rumeli'ye geçek" der. Gün ışığında gizlenip, geceleri yol alarak İsfendiyar'a ulaşır, oradan bir gemiye binerler. 6. ve 7. Bölümlerde Deliorman'ı betimleyen Nazım Hikmet, 8. Bölümde rehberiyle birlikte Deliorman'da ayrılıp Gelibolu üzerinden Karaburun'a dönerler. Bedreddin'den Mustafa'ya haber götürmektedirler. İzmir'e yakın bir kervansarayına vardıklarında, padişahın on iki yaşındaki oğlunun elinden tutan Bayezid Paşa'nın, Anadolu askerlerini topladığını duyarlar. Oyalanmadan şehirden çıkıp Aydın yolunu tutmuşlardı ki, bir bağ içinde, bir ceviz ağacı altında, bir kuyuya serinlesin diye karpuz salmış dinlenen ve sohbet eden dört çelebiye rastlarlar. Üçü kavuklu, biri fesliydi. Selam verip selam aldıktan sonra, kavuklulardan bir Neşri imiş. Demiş ki: – Halkı ibahet mezhebine davet eden Börklüce'nin üzerine Sultan Mehmed Bayezid Paşa'yı gönderir. Kavuklulardan ikincisi Şekerullah bin Şehabeddin imiş. Demiş ki: – Bu sofinin başına bir çok kimseler toplandı. Ve bunların dahi şer'i Muhammediye muhalif nice işleri âşikâr oldu. Kavuklulardan üçüncüsü Aşıkpaşazade imiş. Demiş ki: – Sual: Ahir Börklüce paralanırsa imanla mı gidecek, imansız mı? – Cevap: Allah bilir anınçünkü biz anın mevdi halini bilmezüz. Fesli olan çelebi İlâhiyat fakültesi tarihi kelim müderrisi olduğunu belirten Hikmet, "Yüzümüze baktı. Gözlerini kırıştırarak kurnaz kurnaz gülümsedi. Bir şey demedi"ğini söyledikten sonra hemen atlarını mahmuzlayarak Aydın'a, Karaburun'a Börklüce'nin yanına vardıklarını anlatır.

Nazım Hikmet destanın 9. Bölümünde, Karaburunlular ile Osmanlı ordusunun savaşını betimler:

Sıcaktı.

Sıcak.

Sapı kanlı, demiri kör bir bıçaktı

sıcak.

Sıcaktı.

Bulutlar doluydular,

bulutlar boşanacak

boşanacaktı.

O, kımıldamadan baktı,

kayalardan

iki gözü iki kartal gibi indi ovaya.

Orda en yumuşak, en sert

en tutumlu en cömert,

en

seven,

en büyük, en güzel kadın:

TOPRAK

nerdeyse doğuracak

doğuracaktı.

Sıcaktı.

Baktı Karaburun dağlarından O

baktı bu toprağın sonundaki ufka

çatarak kaşlarını:

Kırlarda çocuk başlarını

Kanlı gelincikler gibi koparıp

çırılçıplak çığlıkları sürükleyip peşinde

beş tuğlu bir yangın geliyordu karşıdan ufku sarıp.

Bu gelen

Şehzâde Murattı.

Hükmü hümâyun sâdır olmuştu ki şehzade Muradın ismine

Aydın eline varıp

Bedreddin halifesi mülhid Mustafanın başına ine.

Sıcaktı.

Bedreddin halifesi mülhid Mustafa baktı,

baktı köylü Mustafa.

Baktı korkmadan

kızmadan

gülmeden.

Baktı dimdik

dosdoğru

Baktı O.

En yumuşak, en sert
 en tutumlu, en cömert,
 en
 seven,
 en büyük, en güzel kadın:

TOPRAK

nerdeyse doğuracak
 doğuracaktı.

Baktı.

Bedreddin yiğitleri kayalardan ufka baktılar.

Git gide yaklaşıyordu bu toprağın sonu
 fermanlı bir ölüm kuşunun kanatlarıyla.

Oysaki onlar bu toprağı,
 bu kayalardan bakanlar, onu,

zm, inciri, narı

tüyleri baldan sarı,

sütleri baldan koyu davarları,

ince belli, aslan yeleli atlarıyla

duvarsız ve sınırsız

bir kardeş sofrası gibi amıştılar.

Sıcaktı.

Baktı.

Bedreddin yiğitleri baktılar ufka...

En yumuşak, en sert
 en tutumlu, en cömert,

en

seven,

en büyük, en güzel kadın:

TOPRAK

nerdeyse doğuracak

doğuracaktı.

Sıcaktı.
 Bulutlar doluydular.
 Neredeyse tatlı bir söz gibi ilk damla düşecekti yere-
 Birden-
 -bire
 kayalardan dökülür
 gökten yağar
 yerden biter gibi,
 bu toprağın verdiği en son eser gibi
 Bedreddin yiğitleri şehzâde ordusunun karşısına çıktılar.
 Dikişsiz ak libaslı
 yalnayak ve yalın kılıçtlar.
 baş açık
 Mübalâğa cenk olundu.
 Aydının Türk köylüleri,
 Sakızlı rum gemiciler,
 Yahudi esnafları,
 on bin mülhid yoldaşı Börklüce Mustafa'nın
 düşman ormanına on bin balta gibi daldı.
 Bayrakları al, yeşil,
 kalkanları kakma, tolgası tunç
 saflar
 pâre pâre edildi ama,
 boşanan yağmur içinde gün inerken akşama
 on binler iki bin kaldı.

Hep bir ağızdan türkü söyleyip
 hep beraber sulardan çekmek ağı,
 demiri oya gibi işleyip her beraber.
 hep beraber sürebilmek toprağı,
 ballı incirleri hep beraber yiyebilmek,
 yârin yanağından gayrı her şeyde

her yerde
 hep beraber!
 diyebilmek
 için
 on binler verdi sekiz binini...

Yenildiler.
 Yenenler, yenilenlerin
 dikişsiz, ak gömleğinde sildiler
 kılıçlarının kanını.
 Ve hep beraber söylenen bir türkü gibi
 hep beraber kardeş elleriyle işlenen toprak
 Edirne sarayında damızlanmış atların
 eşildi nallarıyla.¹¹⁶

Bu bölümde Börklüce Mustafa'nın Karaburun'da kurmaya çalıştığı toplumsal düzeni ve yenilgisini destanlaştıran Nazım Hikmet, “yârin yanağından gayrı her şeyde / her yerde / hep beraber!” dizeleriyle, Türkiye Solu'nun günümüze kadar sıkça kullanacağı, Komünist ideolojiyi kısaca formüle eden mottoyu da yaratmış oluyordu. 10. Bölümde Ayasuluğ yargılamaları ve idamları destanlaştıran Hikmet, infazlara engel olmak için tarihe müdahale etmek ister, ama şehrin kapısındaki O, buna izin vermez. İnfazlara engel olmak için Ayasuluğ Kalesi'ni yakıp yıkmak ister, ama gerçekte olan olmuştur; tarihi geriye döndürmek imkansızdır. Artık Börklüce Mustafa ve iki bin adamının infazını destanlaştırmaktan başka yapacak bir şeyi yoktur şairin:

Boynu vurulacak iki bin adam,
 Mustafa ve çarmıhı
 cellât, kütük ve satır
 her şey hazır
 her şey tamam.

---

¹¹⁶ Nazım Hikmet, *age*, s. 37-41.

Kızıl sırma işlemeli bir haşa
altın üzengiler
kır bir at.
Atın üstünde kalın kaşlı bir çocuk
Amasya padişahı şehzâde sultan Murat,
Ve yanında onun
bilmem kaçınıcı tuğuna ettiğim Bayezid paşa!

Satırı çaldı cellât.
Çıplak boyunlar yarıldı nar gibi,
yeşil bir daldan düşen elmalar gibi
birbiri ardınca düştü başlar.
Ve her baş düşerken yere
çarmıhından Mustafa
baktı son defa.
Ve her yere düşen başın
kılı depremedi:
– İriş
dede sultanım iriş!
dedi bir,
başka bir söz demedi...¹¹⁷

11. Bölümde, Bayezid Paşa'nın Manisa'ya giderek Torlak Kemal'i "anda bulup anı dahi anda astığını", on vilayetin teftiş edilerek "gideceklerin giderildiğini ve on vilayetin betekrar bey kullarına timar verildiğini" kısaca anlattıktan sonra, rehberiyle birlikte tekrar seyahate çıkan Nazım Hikmet, bu on vilayetin üzerinden geçerek, katliamdan sonra gördüklerini anlatır. "Tepemizde dolaşıyorlar" dediği akbabaların zaman zaman acayip çığlıklar atarak karanlık derelerin içine süzöldüklerini, henüz kanları kurumamış körpe kadın ve çocuk ölülerinin üstüne indiklerini; yollarda, güneşin altında, genç, ihtiyar erkek

---

¹¹⁷ Nazım Hikmet, *age*, s. 45-46.

cesetleri serili olduğu halde, kuşların yalnız kadın ve çocuk etini tercih etmelerini, karınlarının ne kadar tok olduğunu gösterdiğine yorar. Yollarda hünkâr beylerinin alaylarına rastlayan Hikmet ve rehberi, hünkârın bey kullarının, çürümüş bir bağ havası gibi ağır ve büyük bir güçlkle kımıldanabilen rüzgârların içinden ve parçalanmış toprağın üstünden geçerek, rengârenk tuğları, davullarıyla ve çengü çigane ile timarlarına dönüp yerleşirlerken, Gelibolu karşıdan görünür. Gördüğü manzara karşısında takati kalmayan Nazım Hikmet'in, denizi yüzerek geçmesi mümkün değildir. Bir kayık bulurlar. Hikmet yolda, kayıkçının ağzından, *Komünist Manifesto*'nun girişten sonraki I. bölümünün ilk cümlesinde özetlenen, "Bugüne kadarki tüm toplum tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir"¹¹⁸ şeklindeki Marksist tarih anlayışının, köleci toplum aşamasından manüfaktür aşamadaki prekapitalist üretim çağına kadarki kısmını kısaca anlatır: Serbest insan ve esir, patriçi ve pleb, derebeyi ve toprak kölesi, usta ve çırak, bir kelime ile ezenler ile ezilenler, nihayet bulmaz bir zıddiyette bir birine karşı göğüs gererek bazen el altından, bazen açıktan açığa fasılasız bir mücadeleyi devam ettirdiler.¹¹⁹

12. Bölümde Rumeli'ne ayak basar, Çelebi Sultan Mehmed'in Selânik Kalesi'ndeki muhasarayı kaldırarak Serez'e geldiğini duyarlar. Bir an önce Deliorman'a gitmek için gece gündüz yol almaya başlamışlardı ki, karşıdan gelip Serez tarafında giden üç atlının dolu dizgin önlerinden geçtiğini görürler. Atlılardan birinin terkesinde bir heybe gibi bağlanmış, insana benzer bir karaltı gören Nazım, rehberine der ki:

Ben tanırım bu nal seslerini.
 Bu köpükleri kanlı simsiyah atlar
 karanlık yolun üstünden dörtnala geçip
 hep böyle terkelerinde bağlı esirler götürdüler.

Ben tanırım bu nal seslerini.

Onlar
 bir sabah

¹¹⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Yılmaz Onay, 10. bas., Evrensel Bas. Yay., İstanbul 2016, s. 42.

¹¹⁹ Nazım Hikmet, *age*, s. 46-47.

çadırlarımıza bir dost türküsü gibi gelmişlerdir
 Bölüşmüşüzdür ekmeğimizi onlarla
 Hava öyle güzeldir,
 yürek öyle umutlu,
 göz çocuklaşmış
 ve hâkim dostumuz ŞÜPHE uykuda...
 Ben tanırım bu nal seslerini.
 Onlar
 bir gece
 çadırlarımızdan dolu dizgin uzaklaşırlar.
 Nöbetçiyi sırtından bıçaklamışlardır
 ve terkelerinde
 en değerlimizin
 arkadan bağlanmış kolları vardır.

Ben tanırım bu nal seslerini
 onları Deliorman da tanır..

“Filhakika bu nal seslerini Deliorman’ın da tanıdığını çok geçmeden öğrendik” diyen Hikmet, daha ormanın eteklerine ilk adımlarını attıklarında, Bayezid Paşa’nın “diğer tedbiratı saibe” ile ormana adamlar bıraktığını, bunların karargaha kadar sokulup Bedreddin’in müritliğine dahil olduklarını ve bir gece Şeyh’i çadırında uykuda bastırıp kaçırdıklarını duyarlar. “Yani yol kenarında rastladığımız üç atlı Osmanlı tarihindeki provokatörlerin ağababası idiler ve terkelerinde götürdükleri esir de Bedreddin’di.”¹²⁰

13. Bölüm, Bedreddin’in Serez’de yargılanmasına ayrılmıştır. “Huzûru Hümâyun’da, ortada yer saplı bir kılıç gibi Bedreddin, karşıda hünkâr. Bakıştılar.

Hünkâr istedi ki:
 bu müşahhas küfrü yere sermeden önce,

---

¹²⁰ Nazım Hikmet, *age*, s. 48-49.

son sözü ipe vermeden önce,
 biraz da şeriat eylesin ibrâzı hüner
 âdâbü erkâniyle halledilsin iş

Mevlâna Haydar'ın “Malı haramdır ama kanı helaldir” şeklindeki fetvası ve Bedreddin'in bir diyeceğinin olup olmadığının sorulduğu anları dizelerle anlattıktan sonra:

– Madem ki bu kerre mağlubuz
 netsek, neylesek zaid.
 Gayrı uzatman sözü.
 Madem ki fetva bize aid
 verin ki basak bağrına mührümüzü..¹²¹

dizeleriyle bitirdiği bu bölümde, Bedreddin'in mücadelesinin bitmediğini, yenilginin bu defaya mahsus olduğunu ifade ederken yazdığı son iki dize, Türkiye Sol akımlarının yaşadığı her yenilgiden ve mahkemelerin verdiği her mahkumiyet kararından sonra kullanılan, ikinci bir yaygın mottoya dönüşmüştür.

14. ve son bölüm, Şeyh'in idam kararının infaz edildiği sahnenin betimlenmesine ayrılmıştır. Yenilginin hüznü, bu bölümde doruğa çıkar.

Yağmur çiseliyor,
 korkarak
 yavaş sesle
 bir ihânet konuşması gibi.

Yağmur çiseliyor,
 beyaz ve mürted çıplak ayaklarının
 ıslak ve karanlık toprağın üstünde koşması gibi.

---

¹²¹ Nazım Hikmet, *age*, s. 50-51.

Yağmur çiseliyor.
 Serezin esnaf çarşısında,
 bir bakırcı dükkânının karşısında
 Bedreddinim ağaca asılı.

Yağmur çiseliyor.
 Gecenin geç ve yıldızsız bir saatidir.
 Ve yağmurda ıslanan
 yapraksız bir dalda sallanan şeyhimin
 çırılçıplak etidir.
 Yağmur çiseliyor.
 Serez çarşısı dilsiz.
 Serez çarşısı kör.
 Havada konuşmamanın, görmemenin kahrolası hüznü
 Ve Serez çarşısı kapatmış elleriyle yüzünü.

Yağmur çiseliyor.¹²²

Bu şiiri yazmaya başladığını hapisane koğuşundaki arkadaşlarıyla paylaşan Nazım Hikmet, Ahmed adlı bir mahkumun anlattığı hikayeyi, destana zeyl eder. Destanın sonunda “Ahmedin hikayesi” başlığıyla yer alan bu kısa hikayede adı geçen Ahmet, Balkan Harbi’nden önce, küçük bir çocukken dedesiyle birlikte Rumeli’de bir köylüye misafir olmuşlar, köyün yoluna kadar kendileriyle birlikte gelen jandarma, bu köyün insanların dünyanın en inatçı, en vergi vermez, en dik kafalı köylüleri olduğunu anlatmıştı. Jandarmaya göre, bunlar ne Müslüman, ne gâvurdular. Belki Kızılbaşlılar ama, tam da Kızılbaş değil. Dedesinin bu köylüyle sohbetini dinleyen Ahmed, Şeyh’in asılışını ve gece karanlığında onu asıldığı yerden indirip gömülüşünü anlatan köylü, onun yine geleceğini, “Çırılçıplak ağaca asılan çırılçıplak gelecek yine” deyince, dedesinin güldüğünü, “Sizin bu itikadınız Hristiyan itikadına benziyor. Onlar da, İsa peygamberin tekrar dünyaya geleceğini söylerler, hatta Müslümanların içinde bile İsa peygamberin

---

¹²² Nazım Hikmet, *age*, s. 51-52.

günün birinde Şâmî şerifte gözükeceğine inananlar vardır” dediğini, buna bir süre cevap vermeyen köylünün, sonra kavga eder gibi konuşarak, “İsa peygamberin ölüsü etiyile, kemiğiyle, sakalıyla dirilecekmiş. Bu yalandır. Bedreddin’in ölüsü, kemiksiz, sakalsız, bıyiksız, gözün bakışı, dilin sözü, göğsün soluğu gibi dirilecek. Biz Bedreddin kuluyuz, ahrete, kıyamete inanmayız ki, dağılan, fena bulan bedeninin yine bir araya toplanıp dirileceğine inanalım. Bedreddin yine gelecek diyorsak, sözü, bakışı, soluğu bizim aramızdan çıkıp gelecektir.” dediğini anlatan Ahmed, “Dokuz yaşında buna inandım, otuz bu yaşında yine inanıyorum.” der. Gerçek bir anlatı mı yoksa kurgu mu olduğu net şekilde anlaşılmayan bu zeyilde bahsedilen şeyin, Bedreddin’e atfedilen *Varidat*’ta geçen cismani haşır meselesi ve reenkarnasyon olduğu açıktır. Ancak burada dikkat çeken bir başka husus, Nazım Hikmet’in hapisane arkadaşı Ahmed’in Bedreddiniler için, Jandarmanın ağzından, “ne Müslüman, ne gâvur; belki Kızılbaş ama, tam da Kızılbaş değil” dediğini aktarmış olmasıdır.

Franz Babinger, kısmen Osmanlı kroniklerinin de yardımıyla, özellikle ilk dönem kroniklerini iyice tetkik etmeden, daha ziyade sonradan üretilmiş, özellikle de tarihsel gerçeklere sadakat konusunda ciddi bir bozuk sicile sahip İdris-i Bitlisî’ye ve Osmanlı ülkesi üzerinde İran Safevi Şiiliğinin ciddi bir tehdit oluşturduğu dönemde, “Kızılbaş tehlikesiyle” üretilen metinlere itibar ederek yürüttüğü varsayımlar ve anakronolojik yaklaşımla bir Bedreddin tarihi inşa etmiştir. Şerefettin Yaltkaya’nın Babinger’in etkisiyle yazdığı Bedreddin Risalesi, bir tesadüf eseri hapisanede o risaleyi okuyan Nazım Hikmet’in, okuduklarına inanarak, büyük bir destan üretmesine kaynaklık etmiştir. Nazım’ın destanında izlediği sıra ve olaylar örgüsü, bütünüyle Yaltkaya’nın risalesine uymaktadır ve destanın içeriği, risalenin içeriğiyle örtüştüğünden, Nazım’ın tek kaynağının Yaltkaya’nın risalesi olduğu anlaşılmaktadır. Atalarının çok da uzak olmayan bir tarihte Karaburun’da bir komün denemesi yapmış olmaları, Nazım’ı heyecanlandırmış olmalıdır. Bedreddin’in müridi olduğu iddia edilen Börklüce Mustafa’nın liderliği altında Karaburun’da ölümüne çarpışan ve sağ ele geçirildiğinde bile “Eriş Dede Sultan, eriş!” nidasıyla “kellesini kılıcın altına uzatan” taraftarların, hareketin asıl lideri olduğu iddia edilen büyük alim Şeyh Bedreddin’in önderliği altında toplanmayışı Nazım’ın aklına bir şüphe düşürmemiş gibi görünse de, destanında en canlı anlatıma ve dramatik yapıya sahip bölümleri, Karaburun’daki bu komün denemesine aittir.

5. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ AYDINLARININ KONUYA YAKLAŞIMLARI

Nazım Hikmet'in Şeyh Bedreddin Destanı'nı 1936'da yayınlamasından sonra, 1947 yılına kadar bu konuda yurt içinde yapılmış bir yayına, şimdilik rastlanamamıştır. Dışarıda ise, 1938 yılında Avusturyalı tarihçi Paul Wittek'in bir makalesine ve Alman oryantalist Carl Brockelmann'ın genel bir İslam devletleri tarihi içinde Bedreddin Olayına yer verdiği rastlanıyor. Türk tarihçilerin döneme ilişkin yaklaşımlarına Franz Babinger ile birlikte bir çerçeve oluşturduğu kanaatinde olduğumuz Wittek'in makalesini ve Brockelmann'ın değini aşağıda ele alıyoruz.

5.1. CUMHURİYET'İN BAŞINDAKİ DIŞ YAYINLAR

Franz Babinger gibi, 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın diğer müttefiki Avusturya'nın askeri olarak İstanbul'da bulunmuş ve Türkçeyi burada öğrenerek, sonradan Türkiye'ye ilgisini iletmiş olan Paul Wittek¹, Paris Sorbonne Üniversitesi'nde 1936 ve 38 yıllarında verdiği konferanslarından oluşan bir makale yayınlamıştır. Babinger'den sonra Türk tarihçilerinin Şeyh Bedreddin Olayına yaklaşımlarını belirleyen ikinci kaynak olduğunu düşündüğümüz Wittek, Osmanlı tarihinin Ankara Savaşı ile İstanbul'un Fethi arasındaki zaman dilimini incelerken, Bedreddin Olayından bahseder. Öncelikle, çok küçük miktarda ve pek az bir zamandan beri Hristiyan memleketlerinde yerleşerek Anadolu'dan kesilmiş olan Rumeli Türklerinin, her bakımdan ister istemez yerli ahaliye yaklaşmak mecburiyetinde olduklarını, bunların büyük kısmının sipahi, yani mütevazı feodal şövalyeler durumuna geçmiş eski gazilerden oluştuğu şeklindeki tespitini paylaşan Wittek, bunların bir taraftan "İslam" etkisi altında, öte taraftan aralarında yaşadıkları Hristiyanlarla devamlı ilişkileri sebebiyle müsamahakar olduklarını belirtiyor ve "hatta çok geçmeden onları müşterek bir harekette Hristiyanlarla birleşmiş göreceğiz" diyor.²

---

¹ Emine Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu – "Halil İnalçık"*, 13. bas., İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 103.

² Paul Wittek, *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına*, çev. Halil İnalçık, 27 sayılı *Belleten*'den ayrı basım, TTK Yay., Ankara 1943, s. 574.

Osmanlılar'ın elinde kalmış eyaletlerin en büyük ve en zengini olan Rumeli üzerinde hakimiyet kuran Süleyman Çelebi'nin, artık muzaffer harplerle ganimet elde edemediği ve her şeyi kendi tebaasından çıkarmak mecburiyetinde bulunduğu zamanda, vergileri daha da ağırlaştırdığına işaret eden Wittek'e göre, hem Hristiyan hem Müslümanlardan oluşan geniş bir sosyal tabakanın kinini kendi üzerine çeken Süleyman Çelebi, Anadolu'da güçlenen ve başkent Bursa'yı elinde tutan kardeşi Mehmed Çelebi'yi tehdit olarak görmüş ve ona taarruz etmişti. Ağabeyi karşısında gerileyen Mehmed, babası Bayezid'in ölümüyle serbest bırakılan ve gelip yanına yerleşen kardeşi Musa'yı Eflak'a göndererek, bir kurtuluş çaresi bulmak istemişti. Osmanlı kroniklerinde, Musa'nın Süleyman'a karşı Eflak prensi Mircea tarafından Rumeli'ye davet edildiğinin hatta kendisine damat yaptığının belirtilmesine karşın, onu Rumeli'ye gönderenin Mehmed olduğunu iddia eden Wittek, görünüşe göre, Mircea'nın da bu komploya sokulduğunu belirtir ve Mehmed'in bundaki amacının, Rumeli'de Süleyman'dan gayrimemnun kim varsa hepsiyle münasebete girişecek Musa'nın, umumi bir ayaklanma tertip ederek iktidarı ele geçirmeye kalkışmasıydı. Mehmed'in asıl amacının ise muhtemelen bu şekilde bir hareketle Süleyman'ı Anadolu'yu bırakmaya zorlamak olduğunu belirten Wittek, ikinci bir tahminde daha bulunur: Musa'nın ani bir başarısını Mehmed aklına getirmemiştir. Bu iddialarının hemen devamında bu kez Musa'nın faaliyetinin tamamen hususi bir karakterde olduğunu, onun Rumeli'ye Eflak prensinin (yani Mircea'nın, BG) yardımıyla geldiğini ve Sırp Stefan'ın kendisine askerleriyle yardım etmiş olabileceğini de iddia eder. Wittek, Bulgar vakayinamesinin, onun ordusunun Uhlarlardan, Sırp'lardan ve Bulgarlardan mürekkep olduğunu söylediğini belirtir. Bunlar hakkında bir bilgi bulamamaktan şikayetçi olduğu Türk kaynaklarında fevkalade mühim ufak bir noktaya rastladığını belirten Wittek, "Musa'nın kadıasker olarak, yani ulema sınıfının en yüksek payesine, birkaç yıl sonra "bir nevi komünizmi ve Hristiyanlarla kardeşliği telkin eden" sosyal ve dini büyük bir hareketin başı olacak olan Şeyh Bedreddin'i seçtiğine" dikkat çeker. Musa'nın propaganda ile Süleyman'ın ordusunu kendi tarafına çektiğini belirten Wittek, bir müddet sonra Şeyh Bedreddin'in çıkaracağı hareketin esaslarının kendisince azıcık malum olduğundan, o zaman bu propagandanın halk kitleleri arasında ne gibi fikirler yaydığını da keşfedebileceğini belirtiyor.³ Kendisine "malum olan bu esaslardan

---

³ Paul Wittek, *agm*, s. 575-77.

hareketle yapacağı keşfi” biraz ileride açıklayacak olan Wittek, ondan önce bir Musa Çelebi tahlili yapar.

Süleyman’ın Osmanlı birliğini yeniden kurmak için giriştiği tecrübenin başarısızlıkla sonuçlandığını, cihatla ve cihat için doğmuş Osmanlı Rumeli’sinin zamanla hayati fonksiyonundan vaz geçmek mecburiyetinde kalmaya tahammül edemediğini ve onun iktisadi ve siyasi yapısı, ahlakı dağılmışken, acaba “Musa’nın yeni Rumeli’si, ihtilalci Rumeli yaşayabilecek miydi?” diye soran Wittek, Trakya, Tesalya ve Sırbıye’de Musa’nın ordularının Süleyman’ın bıraktığı şehir ve bölgeleri geri almaya başladıklarını; asıl gazanın, akınların Karintiya’ya kadar uzandığını ve Musa’nın, Bizans’tan da uzun zamandan beri kaldırılmış olan vergiyi istediğini ve hatta İstanbul’a karşı bir hücumla bile kalkıştığına değinir. Wittek’e göre, bütün bunlar Rumeli’nin niye ihtiyacı olduğunu Musa’nın çok iyi anladığını göstermiş, bundan dolayı memleketin büyükleri onun hizmetine girmekte gecikmemişlerdi. Fakat bir sorun vardı: Musa, kardeşi Süleyman’ın hizmetinde oldukları halde sonunda ona ihanet edenlere güvenemiyordu. Türk kaynakları, onun bu aristokratlara karşı aldığı kin dolu tavrı böyle izah ediyorlardı. Oysa Wittek’e göre, bu hareket tarzı daha ziyade onun ihtilalci tarafını meydana vurur. “Halkın, Müslüman ve Hristiyan küçük köylülerin macera dolu iki yıl içinde iktidar mevkiine çıkardıkları bu şiddetli, sert ve mutaassıp genç adam, büyük feodal yahut zengin ulema olan bu efendilerden, aristokratlardan nefret ettiği gibi nefret etmekte idi.” Ankara bozgunundan sonra babasının esaret hayatını paylaşmış, babasının öldüğünü görmüş ve cenazesini gömmüş yegane şehzade Musa, o zamandan beri babadan sonra hanedanın yalnız bir erkek üyesini yaşatan zalim adetin tehdidi altında kardeşi Mehmed’in yanında yaşamış, böylece çok elemli bir gençlik hayatı geçirmiş, nihayet devletin aristokratları ve yüksek memurları arasına hakiki bir dehşet salmıştı.⁴

Bu dehşeti yaşayan efendilerin İstanbul’a, Sırpın yanına, hudutlarda keza kendilerini tehdit altında hisseden büyük gazi reislerinin yanına ve özellikle o sırada bütün Anadolu eyaletlerini ele geçirmiş olan Mehmed’in yanına kaçarak, ona müdahalede bulunması için

---

⁴ Paul Wittek, *agm*, s. 577-78. Wittek’in, bu makaleyi yayınlamasından bir yıl sonra hayatını kaybeden Avusturyalı nörolog ve psikanaliz yöntemlerinin mucidi Sigmund Freud’un, hayatın ileri evrelerindeki her türlü davranışın kaynağını kişinin çocukluk döneminde yaşadıklarına bağlayan teorisini, ilk okuyanlardan biri olduğu anlaşılıyor.

yalvardıklarını belirten Wittek, Bizans İmparatoru'nun da onu Avrupa'ya geçirmeyi vadettiğini ilave eder. Sonunda Mehmed'in bunu kabul ettiğini ve Rumeli'ye geçerek Musa'nın üzerine yürüdüğünü, ama İstanbul'un hemen yakınında İnceğiz'de onu bekleyen Musa ve "milleti"nin, Mehmed'in zannettiğinden çok daha kuvvetli çıktıklarını anlatan Wittek'e göre, bu zaferden sonra "halk" temayülünün daha fazla kuvvetlendiği ve ölçüyü aştığı düşünülebilir. İkinci muharebeye daha özenle hazırlanan Mehmed'in, Anadolu'daki müttefiklerinin, tabilerinin ve eyaletlerinin temin edebileceği bütün kuvvetlerin yanında Bizans İmparatoru, Sırp Kralı Stefan ve garp serhatlerindeki büyük gazi reisleriyle de anlaşarak ve Musa'nın temsil ettiği sosyal tehlike karşısında telaşa düşmüş olan bütün prenslerin de yardımını alarak gerçekleştirdiğini ifade eden Wittek, bu muharebede Musa'yı ortadan kaldırdığını belirtir.⁵

Musa ortadan kaldırılmış olsa da, Wittek'e göre sosyal tehlike baki idi. "Musa'nın iktidara geniş bir sosyal tabakanın hoşnutsuzluğu sayesinde geldiğini görmüş ve onun faaliyetinin, nasıl Rumeli Müslümanlarıyla Hıristiyanlarının birleştiği ihtilalci bir hareket karakterini taşıdığını göstermiştik" diyen Wittek, vatanı Rumeli'ye dönmeden önce İslam aleminde uzun tetkik seyahatleri yapmış olan Musa'nın kadıaskeri büyük alim Şeyh Bedrettin'in, Musa'nın düşmesinden hemen sonra sürüldüğü İznik'te hareketsiz kalmadığını ileri sürer. Bayezid'in oğullarından biri olup Ankara savaşında kaybolan ve şimdi birdenbire tekrar meydana çıkan, Osmanlı sarayının daima bir düzme gözüyle baktığı Mustafa 1415 yazında Rumeli'yi karıştırırken, Bedrettin'in de ötede dailerıyla Rumeli ve Batı Anadolu ahalisini tahrike giriştiğini anlatan Wittek'e göre, Aydın eyaletinde isyan patladığı zaman Bedreddin, önce Musa'nın şimdi de Mustafa'nın hamisi olan Mircea ile uzlaşarak Eflak'a kaçmış, oradan da Rumeli'ye girmiştir. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'den bu makalesinde hiç bahsetmeyen Paul Wittek, adını anmadığı Karaburun'daki ayaklanma üzerinde Türk müverrihlerinin hikayelerine göre ve hatta Bedrettin'in kendi torunu tarafından yazılmış bir biyografisine malik olduğunu, Dukas'ta da Aydın isyanı üzerinde çok tafsilatlı bir bahis bulunduğuna değinir ve bu kaynaklar sayesinde burada, önünde bütün mezhep farklarının silindiği tasavvufi bir tanrı

---

⁵ Paul Wittek, *agm*, s. 578-79.

aşkıyla erişilen, bir çeşit insanıyetçi komünizm söz konusu olduğunu görebilmekte olduğunu belirtmekle yetinir.⁶

Birinci olarak; Musa'nın Rumeli'ye geçişinde Eflak Prensi Mircea'nın oynadığı rol konusunda, aralarında tutarsızlık bulunan iki farklı iddia ileri süren Wittek, birinci iddiasında, Süleyman'ı Anadolu'dan çıkararak Rumeli'ye dönmesini sağlamak üzere, Musa'yı Rumeli'de bir ihtilal çıkarmak maksadıyla Mehmed'in gönderdiğini ve Mircea'nın da bu komploya sokulduğunu; ikinci iddiasında ise Musa'nın faaliyetinin tamamıyla hususi karakterde olduğunu ve onun Rumeli'ye Mircea'nın yardımıyla geldiğini ve Sırp Stefan'ın da ona askerleriyle yardım ettiğini ileri sürüyor. Wittek, birinci iddiası için bir kaynak zikretmez. İkinci iddiası için ise yalnızca Stefan'ın yardımı konusuna kaynak zikredip Mircea'nın yardımı konusunda bir kaynak zikretmese de, bu iddiasındaki Mircea'nın rolü, kaynaklarla uyumludur. Neşrî doğrudan Mircea'nın İsfendiyar'a elçi göndererek Musa'yı istediğini yazarken, diğer ilk dönem kaynaklarının tamamı, Mircea'nın isteğinden bahsetmeksizin, Musa'yı İsfendiyar'ın Mircea'ya gönderdiğini yazarlar; Dukas ise Musa'nın kendisinin gitmek istediğini, İsfendiyar'ın yardımcı olduğunu yazar. Yani Musa'nın Rumeli'de Süleyman'a karşı bir ihtilal tertiplemek üzere Mehmed tarafından gönderildiği iddiası, kaynaklar tarafından doğrulanmıyor.

İkinci olarak; Wittek'in bu bahiste çeşitli yerlerde belirttiği "ihtilal" sözcüğünün üzerinde durmakta yarar var. Wittek'in aktardığı kaynaklara göre prensler, krallar ve beylerin sağladığı askeri destekle ileri harekate kalkışan Musa'nın, Süleyman'dan bezmiş ordusunu da kolayca kendi saflarına kattığını zaten kendisi de belirtiyor. Profesyonel orduların karşılaştığı bir muharebeye "ihtilal" tanımı yapmanın doğru olmadığı açıktır. Wittek, daha sonra "ihtilalci" bir öz bulduğunu söyleyeceği Şeyh Bedreddin'e bunu yakıştırmak için, baştan tedbir almış gibi görünüyor. Çatışmalar ve ölen insan sayısı bakımından bu olayların en büyük parçası olan Karaburun'dan hiç bahsetmeden, oradaki olay konusunda tafsilatlı bilginin Dukas'ta bulunduğunu belirtmesi, sanki olayla Bedreddin'in bağlantısı hakkında Dukas'ın anlattığı bir şeyler olduğunu ima ediyor olsa

---

⁶ Paul Wittek, *agm*, s. 585-86.

da, Dukas'ın Bedreddin'den ve Rumeli'de yaratmaya çalıştığı hareket hakkında hiçbir şekilde bahsetmediğini daha önce belirtmiştik. Wittek, Musa ile Bedreddin'in birlikte komünist özellik taşıyan ihtilalci bir hareket başlattıkları, Musa ortadan kaldırıldıktan sonra bunu Bedreddin'in sürdürdüğünü anlatmaya çalışıyor.

Alman oryantalist Carl Brockelmann ise, İslam halklarının tarihi hakkında 1939 yılında yayınladığı çalışmasının (*Geschichte der islamischen Völker**) 3. bölümünü Osmanlılara ayırmıştır. “İslam'ın İleri Karakolu Osmanlılar” başlıklı bu bölümde, “Bayezid oğulları arasında kardeş kavgaları” altbaşlığında bu tezin incelediği dönem olaylarını ele alan Brockelmann, Musa ile çatışmasından galip çıkan Mehmed'in, Sırpları ve Yunanlıları, kendine yaptıkları yardımdan dolayı arazi terketmek suretiyle ödüllendirdiğini belirtiyor. Brockelmann, Moğol tehlikesinin ve onun ardından ortaya çıkan kardeş kavgalarının, Osmanlı devletinin temellerini ne dereceye kadar sarstığını, bizzat İslamiyet'i de hedef tutan dikkate değer bir tarikat hareketinin gösterdiğine işaret eder. Brockelmann'a göre bu hareketin lideri, Musa Çelebi'nin eski kadıaskeri ve müşaviri, Konya Selçuklu emirinin yakın akrabası Simavnalı Bedreddin Mahmud'dur. İslam hukukundaki derin bilgisini uzun zamandan beri kullanılmakta olan bir kitabında göstermiş olan bu çok meşhur fakihin, hizmetinde bulunduğu Musa'nın bozguna uğramasından sonra yerleştiği İznik'te kendini cezbeli bir tasavvufa verdiğini belirten Brockelmann, bunun kuşkusuz Şiiler katında çok yaygın olduğunu ve aslında mehdi inancıyla ilgili bulunduğunu, fakat onu İslamiyet'e tamamıyla yabancı kıldığını ifade eder. Brockelmann, Dukas'ın Börklüce Mustafa'ya atfettiği, “Hristiyanların Müslümanlarla eşit olduğu” ve “malların ortak kullanımı” şeklindeki iki ayrı görüşü birleştirerek ve bunu Bedreddin'e atfederek, onun bu yeni akidesinin, “malların ortaklığını kabul eden Hıristiyanları Müslümanlarla aynı haklara sahip”, Allah'a ibadet ediciler olarak tanıdığını ileri sürer ve bu yeni akidenin,

---

* Kitabın çevirmeni Neşet Çağatay kitaba yazdığı Çevirenin Ön Sözü'nde, 1939'da basılmış kitabın özgün adını “*Geschichte der islamischen Völker = İslam Halkları Tarihi*” olduğunu belirtse de, kapakta Türkçe olarak “*İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*” olarak göstermiştir. Ancak kitabın 1943'te yapılan ikinci baskısında anılan isme bu kez “Devletler” ibaresi de eklenerek “*Geschichte der islamischen Völker und Staaten*” yapılmıştır. Bu ikinci baskının Google Books'ta incelenebilen İçindekiler kısmının, yararlandığımız çeviri eserinkinden farklılıklar içerdiği görülmüştür. Kitabın ikinci baskısının kapağında veya ilk sayfalarında bir “genişletilmiş” ibaresi bulunmamakla birlikte, yararlandığımız birinci baskı çevirisinde Bedreddin ve Börklüce olayları “Bayezid oğulları arasında kardeş kavgaları” altbaşlığında verilirken, ikinci baskının İçindekiler kısmında bunların o altbaşlıktan sonraki “Der Aufstand des Badraddin von Ssimauna und Bürklüdsche Muftafas” altbaşlığında, bağımsız bir kısım olarak yer aldığı görülüyor.

çoğunlukla başlarında bulunanlar tarafından zorlanan, Eski Yakınoğu putperestlik fikirleriyle karışmış Hristiyan dinine ait fikirlerin yaşamakta olduğu Küçük Asya köylülerinde, parlak bir kabul bulduğunu kaydeder.

Brockelmann'a göre, Sakız Adası'nın karşısında, İzmir Körfezi'nin güney ucundaki Stylarios Dağı'nda taraftarlarını etrafına toplayan Börklüce Mustafa, Bedreddin'in yalnızca eski kahyası değil, aynı zamanda talebesiydi ve onun mutaassıp dervişler tarafından sevk edilen avenesi, Manisa havalisine kadar olan yerlerde serseriyane dolaşmaktaydılar. Meydana gelen çatışmalardan sonra Börklüce Mustafa tarikatının şehidi olarak çarmıha gerilirken, Şeyh Bedreddin daha önce Eflak'a kaçmış, orada taraftarlarından geri kalanları etrafına toplayarak ve onlarla birlikte Balkan dağlarının bir geçidinde tutunmuştu. Bedreddin'in üzerine yürüyenin bizzat Çelebi Mehmet olduğunu ileri sürerek, tüm kaynaklardan farklı üçüncü bir iddia ortaya atan Brockelmann, Börklüce Mustafa'nın öldüğünü haber alan avenesinin Çelebi Mehmed'e katıldığını, daha bir süre başı boş dolaşan sadık müritlerinin nihayet Bedreddin'i kendi elleriyle teslim ettiklerini ve 1416 yılında Serez'de hain sıfatıyla asılarak öldürüldüğünü ileri sürer.⁷

5.2. İKİ KUTUPLU DÜNYADA ŞEYH BEDREDDİN'İN AMATÖR/POPÜLER TARİH YAZARLARINCA ARAÇSALLAŞTIRILMASI

Sovyetler Birliği (SSCB), İkinci Dünya Savaşı'nın Almanya'nın teslim olmasıyla sona erdiği 7 Mayıs 1945'ten 7 hafta önce 19 Mart 1945'te, Türkiye ile 1925'te imzaladığı ve ek protokollerle 7 Kasım 1945'a kadar uzatılan dostluk anlaşmasını yenilemeyeceğini, Moskova'daki Türkiye büyükelçisine bildirdi. 1921'de SSCB'nin ilk başkanı Lenin'in imzasıyla Türkiye'ye bırakılmış Kars ve Ardahan'ın tekrar SSCB'ye iadesini ve eskidiği gerekçesiyle Montrö Türk Boğazları Sözleşmesi'nin değiştirilmesini talep eden yeni bir anlaşma istendi. Birinci isteği reddeden Türkiye, ikinci istekten SSCB'nin Boğazlarda üs isteyeceği çıkarımını yaptı. Türkiye'nin Moskova elçisi, Sovyetlerin asıl derdinin

---

⁷ Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, 3. bas., TTK Yay., Ankara 2018, s. 226.

Boğazlarda güvenliğin sağlanması olduğu, arazi konusunda ısrar etmeyeceği, bunu pazarlık konusu olarak ileri sürdükleri yönünde Ankara'ya görüş bildirse de, toprak isteği çok fazla tepki çekmiş ve Türkiye'nin ABD'ye yanaşmasına önemli etki etmişti. 18 Haziran'da Türk büyükelçiyi kabul eden SSCB Dışişleri Bakanı isteklerini yineleyince, 1925 dostluk anlaşmasının yerini alacak yeni bir anlaşma yapılması olasılığı ortadan kalktı.⁸ Avrupa'da Nazi Almanyası ile Faşist İtalya'yı yenerek savaşı sonlandıran ABD ile SSCB olduğu için, savaş sonunda doğal olarak bu ikisi etrafından bir kümelenme gerçekleşti ve bu kümelenmenin ortaya çıkardığı "İki Kutuplu Sistem", SSCB'nin dağıldığı yıl olan 1991'e kadar sürdü. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanyası'nın ortasına kadar Kızıl Ordu'yla gelen SSCB, Batı'nın Napolyon'dan beri Rusya'ya yaptıklarını unutmayarak, kendi sınırından çıkarak geldiği Berlin'in ortasına kadar, geçtiği ülkeleri Sosyalist Sisteme dahil etti ve Doğu Avrupa'yı Batı ile kendi arasında tampon yaptı. Böylece Avrupa'nın doğusunu SSCB'ye kaptıran ABD, bir de batısını kaptırmamak için, psikolojik, askeri ve ekonomik önlemlere başvurdu. ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de kendi adıyla bir doktrin ilan etti ve Sovyet tehdidini önlemek üzere acilen Yunanistan'a 300, Türkiye'ye 100 milyon dolarlık askeri yardım yapmaya karar verdi. Bunun arkasından askeri önlem olarak gelen "çevreleme" politikası gereği, SSCB önderliğindeki Doğu Bloku'nu, ABD önderliğinde kurulan askeri ittifaklarla çevirmek üzere 1949'da NATO kuruldu.⁹

İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği denge politikasıyla tarafsız kalmaya çalışan Türkiye'nin ekonomisi, savaştan sonra dış ticaret açığı vermeye başlamış, buna bir de savaş sonrası kurulan ittifakların dışında kalması eklenince yalnızlık duygusu içine girmişti. Böylesi tehditler algılanan uluslararası bir ortamda ve onun derinden etkilediği iç ekonomik ve siyasal atmosferde, Türkiye Batı'ya paralel bir dış politika izlemeye başlamıştı. Savaştan beri antikomünist dalganın yükseldiği Türkiye, SSCB'den uzaklaşarak Batı'ya yanaşmaktaydı. Tek partili yaşamı 1946'da noktalarak Türkiye'yi "demokratik dünyaya" yansıtıran İsmet İnönü liderliğindeki CHP, 1946'daki şaibeli seçimle iktidarda

⁸ Erel Tellal, "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c. 1, ed. Baskın Oran, 24. bas., İletişim Yay., İstanbul 2020, s. 501-502.

⁹ Baskın Oran, "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası*, c. 1, ed. Baskın Oran, 24. bas., İletişim Yay., İstanbul 2020, s. 481-485.

kalsa da, 2 Mayıs 1950’da başlattığı komünistlere karşı yaygın tutuklamalardan iki hafta sonra, 14 Mayıs’ta yapılan genel seçimlerde hezimete uğrayarak iktidarı Demokrat Parti’ye devretti. İlk günlerinde ülkede bir demokrasi havası estiren DP, Nazım Hikmet’in bile salıverildiği bir af kanunu çıkardı. Fakat bu hava kısa sürdü. DP’nin, Komünist Kuzey’e karşı Güney’i savunan ABD Ordusu saflarında savaşmak üzere Kore’ye asker göndermesine karşı çıktığı için, Türk Barışseverler Cemiyeti başkanı ve genel sekreteri 29 Temmuz’ta tutuklanarak, 45’er ay cezaya çarptırıldı. 25 Ağustos’ta Diyanet İşleri Başkanı, İslam’ın Komünizmi reddettiğini açıkladı. 28 Eylülde Kore’ye gidecek Türk birliği yola çıktı.¹⁰

5.2.1. Şeyh Bedreddin’in Sağ ve Sünni Çevreler Tarafından Düşmanlaştırılması

Şerefettin Yaltkaya’nın 1924’teki risalesi, Nazım Hikmetin 1936’daki destanı ve yine Yaltkaya’nın 1940’ların başında yayına başlayan *MEB İslam Ansiklopedisi*’ne yazdığı “Bedreddin Simâvî” maddesinden sonra, böyle bir uluslararası ve ulusal konjonktürde Şeyh Bedreddin Olayına yer veren ilk yayının, 1927’den 50’ye kadar aralıksız CHP milletvekili olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yapıldığı görülüyor. Şemsettin Günaltay’ın başkanlığı döneminde (1941-1961), kendisinin de kuruluşundan beri üyesi olduğu Türk Tarihi Kurumu tarafından 1947’de basılan *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde, “*Samavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Vak’ası*” başlığı altında yer verdiği Şeyh Bedreddin Olayına, öncelikle Bedreddin’in torunu Hafız Halil’in yazmış olduğu *Menakıb-ı Şeyh Bedreddin*’de yer alan, Şeyh’in soyunun Anadolu Selçukluları hükümdarı Alaeddin Keykubad’a dayandığı şeklindeki bilgiye inanmadığını ifade ederek başlayan Uzunçarşılı, saltanat kurmak için meydana çıkanlar ve muvaffak olanların, bu hareketlerini meşru göstermek için kendilerinin eski hükümdar sülalelerinden birine mensup olduklarını iddia ettikleri ve bunu ispat için silsilenameler düzenlediklerini belirterek, “Menakıb-ı Şeyh Bedreddin müellifinin Şeyh Bedreddin’i Selçukilere mensup göstermesi de bu kabilden olsa gerektir” der.¹¹ Bedreddin’in hayatını torununun *Menakıbnâme*’sinden özetleyen Uzunçarşılı, şeyhinin emriyle Tebriz’e giden ve orada

¹⁰ Baskın Oran, *age*, s. 487-494.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, 13. baskı, TTK Yay., Ankara 2019, s. 360 ve ilave olarak 361’deki 1 nolu dipnot.

Timur'la karşılaşan Bedreddin'in, "asıl ziyaret edilmesi gereken Kazvin'e de gittiğini, oradan Batini akidesi dolgun olarak döndüğünü" yazsa da¹², bu "bilgi" *Menakıbnâme*'de yer almadığı gibi, Uzunçarşılı buna bir kaynak da göstermez. Bedreddin'i Batnilikle ilişkilendiren ilk kaynak olan İdris-i Bitlisî, Kazvin seyahatinden bahsetmemiştir. *Menakıbnâme*, Ahlatî'nin isteğiyle Tebriz'e giden Bedreddin'in, oradaki Timur bahsinden sonra, Ahlatî'nin bu kez Bedreddin'i geri getirmesi için Kaasım'ı gönderdiğini, Bedreddin'in onunla birlikte, Ahlat'tan geçerek uğradığı Bitlis'ten Mısır'a döndüğünü yazar.¹³ 16. yüzyılın ortalarından sonuna kadar Şii Safevilerin başkenti olan Kazvin'e (1548-1598), ölümünden yüz yıldan fazla bir zaman sonra Bedreddin'i seyahat ettiren Uzunçarşılı*, 1397'de şeyhinin vefatı üzerine bir müddet Kahire'de onun yerine şeyh olduğunu ve sonra Anadolu'ya döndüğünü; burada Karaman, Germiyan, Aydın elinde Tire ve diğer "Alevilerle meskun yerleri" dolaştığını belirtir. Uzunçarşılı'ya göre, Şeyh Anadolu'da uzun vadeli bir plana göre gezmektedir. O, bu çalışmasının sonunda hükümdarlığı elde etmek istiyordu. Bunun için irşat yoluyla Anadolu'da dolaştığı sırada tasavvufi, daha doğrusu Batini akidesini yaymaya başlamış ve gezdiği yerlerde hep "Alevi Türkmenlerle" temas ederek, onları maksadına göre hazırlamak istemiş, daha sonra Rumeli'ye geçerek Edirne'de yerleşmiş ve kendisini ziyarete gelenlerle görüşerek, yavaş yavaş faaliyetini genişletmiştir. Şeyh Bedreddin'in bu faaliyetinin, Osmanlı Devleti'nin parçalanıp, şehzadelerin birbirleriyle mücadele ettikleri zamana tesadüf ettiğine dikkat çeken Uzunçarşılı'ya göre, ilim ve fazileti, irfan ve kudreti etraftan duyulan Bedreddin'i bu nedenle kazasker tayin eden Musa Çelebi, bilmeden onun nüfuzunun yayılmasına yardım etmiş ve Şeyh de bundan istifadeyi kaçırmamıştır. Kardeşi Musa Çelebi'ye galebe edip hükümdar olan Mehmed Çelebi tarafından ikamete memur edildiği İznik'te serbestçe yaşıyor, eser telif ediyor, kendisini ziyarete gelenlerle görüşüyorken, halifesi Börklüce Mustafa'nın Karaburun'daki faaliyetini iletlediğini

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 362.

¹³ Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, *Sınavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı, Eti Yay., İstanbul 1967, s. 63-65.

* Uzunçarşılı, eğer Bedreddin'i Şiilikten önce Nizari İsmaililikle ilişkilendirmek istemişse, 11. yüzyılın sonlarında Hasan Sabbah Alamut Kalesi'ni ele geçirmeden önce bir süre burada kalmışsa da, şehir İran Selçukluların elinde idi (Farhad Daftary, *İsmaililer – Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yay., İstanbul 2017, s. 479) ve halkı Sünni idi (Farhad Daftary, *age.*, "Sünni İslamla Yakınlaşma" s. 568-571). Ayrıca Moğollar, Alamut'taki İsmaililer'i ortadan kaldırmadan önce 1220'de Kazvin ahalisini kılıçtan geçirmişler ve birçok Türk-Moğol kabilesini buraya iskân etmişlerdi (Marcel Bazin, "Kazvin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 154-155).

haber alınca, hacca gitmek bahanesiyle çocuklarını İznik'te bırakarak Kastamonu'ya kaçmış ve oradan da Sinop'a giderek, bir gemi ile önce Kefe'ye, oradan da Eflak voyvodasının yanına gitmişti. Böylece Mustafa İzmir'de Urla Yarımadası'nın kuzey tarafındaki Karaburun'da, müridi “Yahudi dönmesi” Torlak Kemal ise Manisa'nın “Kızılbaşlarla meskun” mıntıklarında çalışarak, Osmanlı Devleti'nin zaafından istifade ile onlar Anadolu tarafında, Şeyh Bedreddin de Rumeli'de bir isyan hazırlıyorlardı.¹⁴

Şeyh Bedreddin'in Eflak'tan Osmanlı topraklarına geçip Silistre, Dobruca ve Deliorman taraflarında propaganda yaparak epey taraftar bulduğunu, bunları başına topladığını ve ayaklanma mıntıkası olarak “Alevilerle meskun” olan Deliorman'ı seçtiğine dikkat çeken Uzunçarşılı, Anadolu ve Rumeli'deki isyanlarla iç mücadele sarsıntılarında henüz kurtulmuş olan Osmanlı Devleti'ni gafil avlayarak, şeyhlikten şahlığa geçmek isteyen Bedreddin'in, kendi cemiyetine başka din ve mezheplerden de adam aldığını belirtiyor. Karaburun'da yanında takriben beş bin kişi bulunan Börklüce Mustafa'nın önce isyan ettiğini, az zamanda pek korkunç bir hal aldığını ve güçlkle bastırıldığını anlattıktan sonra bilinenleri tekrar eden Uzunçarşılı, Manisa taraflarındaki Torlak Kemal isyanının Karaburun isyanı kadar korkunç olmamakla beraber üç bin kişi kadar olduğunu, Şehzade Murad ile Bayezid Paşa'nın Torlak Kemal ile avnesini astırmak suretiyle bastırıldığını iddia ettiği “bu Alevi kıyamının” asıl reisi olan Şeyh Bedreddin'in ise Deliorman'a yerleştikten sonra etrafa adamlar ve mektuplar göndererek halkı kendi cemiyetine davet ettiğini, kendisi kazasker bulunduğu sırada Rumeli'de epey taraftar peyda etmiş olsa da, Anadolu'daki kıyamın büyümesine beklemekte olduğunu, ancak Börklüce ve Torlak isyanlarının bastırılmasının Bedreddin ve maiyetindekilerin maneviyatını sarstığını ileri sürer. Buradan sonra bilinenlerden farklı olarak, Çelebi Mehmed'in o tarihlerde Düzme Mustafa'nın Tesalya ve Selanik etrafındaki faaliyetlerini önlemek üzere, o tarafa gitmekte olduğunu belirten Uzunçarşılı, Serez'e gelince Bedreddin'in Deliorman'daki faaliyetlerini ve isyan hareketini haber aldığını, belki de daha önce haber alarak Bayezid Paşa'nın Anadolu'dan dönmesini beklediğini ileri sürer. İlk dönem kaynaklarda ve sonrakilerde, Musa ortadan kaldırıldığında Bedreddin İznik'e sürülürken, Musa'nın beylerbeyi olan Mihaloğlu Mehmed Bey'in Tokat'taki Bedevi Çardağı'na hapse

---

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 362-363.

gönderildiği kayıtlıyken; Uzunçarşılı bu hapsin, o taraf akıncılarının Bedreddin'e katılmış olmalarından dolayı Balkanlar'daki akıncıların kumandanı Mihaloğlu'ndan şüphelenildiği için gerçekleştiğini, herhangi bir kaynağa atıf yapmadan ileri sürer. Ayrıca, Şeyh Bedreddin'in bir isyanla hükümdar olmak istemesinde, Osmanlı ordusunun parçalanmasının kendisinde bir ümit uyandırmış olmasının etkisinin olabileceğini ve Batini şeyhlerinden Hüseyin Ahlatî'nin halifesi olmasının, isyan hareketinde "Alevilerle meskun" yerlere güvenmiş olduğunu gösterdiğini ileri sürer.¹⁵

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1947'deki bu yayınından sonra 1950'ye kadar Şeyh Bedreddin Olayı hakkında bir yayına rastlanmıyor. Kore'de ABD kuvvetleri saflarında savaşmak üzere gidecek Türk askeri birliğinin 28 Eylül 1950'de yola çıkmasından 1,5 ay sonra, 15 Kasım'da yayına başlayan on beş günlük bir derginin ilk sayısının ilk sayfalarında, "*Stalin'in Şeyhi Bedreddin-i Simavî*" başlıklı bir makale ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da yazarları arasında bulunduğu, yine on beş günlük bir başka dergide, 31 Aralık 1950'de başlayıp 1 Nisan 1951'de sona erecek, beş sayı devam eden "*Şeyh Bedreddin Kimdir*" başlıklı bir yazı dizisi yayımlanmaya başladı. Antikomünist dalga yükseliyor ve DP hükümeti otoriterleşme yoluna giriyordu. Salıverildikten üç ay sonra Nazım Hikmet bu koşullarda tekrar tutuklanacağından korkarak, 17 Haziran 1951'de son kez Sovyetler Birliği'ne kaçtı.¹⁶ 26 Ekim 1951'de büyük komünist tutuklaması yapıldı ve 18 Şubat 1952'de Türkiye NATO'ya girdi.¹⁷

Tarih Hazinesi adlı 15 günlük dergiyi yayınlamaya başlayan İbrahim Hakkı Konyalı, "*Stalin'in Şeyhi Bedreddin-i Simavî*" başlıklı yazısında esasen Şerefettin Yaltkaya'nın risalesini özetliyor. Özellikle babasının kadı olmadığını, tarih coğrafya kitaplarında Simavna kasabasının Batını yetiştiren merkezlerden biri olarak gösterildiğini, Mısır'da Hüseyin Ahlatî'nin Çerkes hükümdarlarına musallat edilen Batını büyüklerinden biri olduğunu ve buna benzer birtakım aşağılayıcı ve tahkir edici nitelemelerden sonra, asıl demek istediklerini sıralayarak yazısını bitiren Konyalı'ya göre; Bedreddin'in iştirakçilik,

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age*, s. 363-666.

¹⁶ Hıfzı Topuz, *Hava Kurşun Gibi Ağır – Nâzım Hikmet'in Romanı*, 18. bas. Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s. 227-235.

¹⁷ Baskın Oran, *age*, s. 494.

ibahacılık tohumlarını atmak istediği topraklarda bugün onun kızıl müridi Stalin'in Bolşevizminin kanlı rejimi hakimdir. Bedreddin'in asıldığı günü yalnız Türkler ve Müslümanlar değil, bütün dünya milletleri kurtuluş günü kabul etmeli ve törenler yapmalıdır. Türkler ise komünizmin müthiş düşmanı olan Çelebi Sultan Mehmed'i ve onun silah arkadaşlarını saygı ile anmalıdır. Konyalı'nın son tavsiyesi ise, Bedreddin'in kemiklerinin bir fırında yakılarak yok edilmesidir.¹⁸

İbrahim Hakkı Konyalı yukarıda anılan yazısının bir yerine dipnot koyarak, “Kıymetli müdekkik Raif Yelkenci Bedreddin'in iştirakçiliğini ve ibahacılığını isbat eden eşsiz bir menakıbname bulmuştur. Okuyucularımıza gelecek sayılarımızda Raif Yelkenci'nin bu kızıl peygamber hakkındaki bir tetkikini sunacağız.” anonsunu yapmış, fakat Yelkenci anılan yazısını, Konyalı'nın kendi dergisinin ilk sayısının kapak içindeki “*Bu Mecmuayı Niçin Çıkarıyoruz*” başlıklı yazısında şikayetçi olduğu, eski ortağının dergisi *Tarih Dünyası*'nda tefrika etmeye başlamıştır. Son zamanlarda eline geçtiğini bildirdiği, Hicri bin tarihinde yazıldığı anlaşılan *Menakıbu Şeyh Bedrettin* adlı bir yazmada, Bedrettin'in aslında “ehli sünnet akidesini yıkmak için dört mezhep dışında kurulmuş şii batıniyeden Rafizi olduğunun sarahaten anlaşıldığını” ve “esrarı, afyonu, şarabı ve en geniş mikyasta zinayı ve ahlaksızlığı mubah kılan ve bunun için de her şeyde iştiraki tavsiye eden yeni bir rejim ortaya attığını” iddia eder. Ardından “Bedreddin'in babasının kadı olmadığı, Simavna'nın kasaba değil köy olduğu” ve de “Hazreti Ali türbesinin ve Şii ulema reisinin bulunduğu Necef civarında olduğu” ve “Bedreddin'in de burada doğmuş olmasının daha doğru ve akla mülayim geldiğini”, “Mısır dönüşü gittiği Edirne'de babasını görmesinin imkansız olduğu” gibi iddiaları peş peşe sıralar.¹⁹ İkinci yazısında Bedreddin'in doğum yeri üzerindeki spekülasyonlarını sürdüren Yelkenci, bu kez Timur'un Şii olduğunu iddia ederek, Ahlatî ölünce efendisiz kaldığını ileri sürdüğü Bedreddin'in, “yeni bir efendi aramış olması ve Şii Timur'a kapılanmış olması muhtemeldir” der. Bayezid ölünce, Timur cenazeyi Musa Çelebi ve maiyetine verdiği yüz atlı ile gönderdiğinde,

¹⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, “Stalin'in Şeyhi Bedreddin-i Simavî”, *Tarih Hazinesi-Tarih ve İlim Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 1, 15 Kasım 1950, İstanbul, s. 3-7.

¹⁹ Raif Yelkenci, “Şeyh Bedreddin”, *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 2, Sayı 18, 31 Aralık 1950, İstanbul, s. 751-753.

Bedreddin'in de bu atlıların arasında Timur'un bir casusu olarak Osmanlı topraklarına ayak bastığı şeklindeki zannını, önceki zanlarına ekler.²⁰

Bu yazı dizisinin başından beri Şerefettin Yaltkaya'nın risalesini vulgarize ederek yayan Yelkenci, üçüncü yazısında da aynı usulü takip ederek, Yaltkaya'nın *Varidat* hakkında yazdıklarının bir kısmını aktarır, Şehzadeler arası savaşı, Bedreddin'in İznik sürgününü, Börklüce ve Torlak olaylarını, bulduğunu belirttiği menakıbnameden cümleleri aralara serpiştirerek anlatır.²¹ Dördüncü yazısına ilginç bir keşifle başlayan Yelkenci, Torlak Kemal'in aslında Manisa'da değil, Rumeli'nde olduğunu ve Bedreddin'in orada Torlak vasıtasıyla bir isyan hazırladığını, anılan menakıbnamede dayanarak ileri sürer. Bedreddin ve müritlerinin Rumeli'deki faaliyetlerini, bulduğunu belirttiği menakıbnamede dayanarak anlatırken, Bedreddin'in Torlak'a yazdığını iddia ettiği bir mektuptan bahsederken seviyeyi ahlak sınırlarının altına düşüren Yelkenci'nin, bu bahiste yazdıklarını alıntılarmaktan imtina ediyoruz.²² Cilt ve sayı numarasından mart ayında basılmadığı anlaşılan derginin bir sonraki nüshasında tefrikanın son yazısı yer almakta. Bir önceki sayıda başladığı ahlaka mugayir anlatıyı sürdüren Yelkenci, tefrikasının bu son yazısının sonunda, Rumeli'deki Bedreddin'in yedi binden fazla adamdan oluşan ordusunun başında Torlak Kemal'in bulunduğunu, şiddetli geçen çarpışmada Torlak parçalanırken, Bedreddin'in akşamın karanlığından istifade ederek kaçtığını iddia eder.²³ Raif Yelkenci'nin bulduğunu ileri sürerek, yukarıda aktarılan görüşlerini dayandırdığı menakıbnameden sahte olduğu, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından ispatlanmıştı. Bedreddin'den çok daha önce başkası için yazılmış bir menakıbnamede, Bedreddin'in adının asıl şahsın adıyla değiştirilerek oluşturulmuş bu sahte “Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi”nden, bu tezin başındaki Kaynaklar bölümünde, HAFİZ HALİL – *MENAKIBNÂME* başlığı altında bahsedilmişti.

Şeyh Bedreddin aleyhindeki popüler tarih yayınlarını bu kez 1960 ve 64'te üç ayrı kitapla sürdüren Reşad Ekrem Koçu, ilk olarak, Osmanlı padişahları katalogunda Musa

²⁰ Raif Yelkenci, “Şeyh Bedreddin”, *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 2, Sayı 19, 15 Ocak 1951, İstanbul, s. 800-802.

²¹ Raif Yelkenci, “Şeyh Bedreddin”, *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 2, Sayı 20, 1 Şubat 1951, İstanbul, s. 841-843.

²² Raif Yelkenci, “Şeyh Bedreddin”, *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 3, Sayı 21, 15 Şubat 1951, İstanbul, s. 889-891.

²³ Raif Yelkenci, “Şeyh Bedreddin”, *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 3, Sayı 22, 1 Nisan 1951, İstanbul, s. 933-934, 953.

Çelebi'ye yer verdiği sırada, “iptidai bir komünizmin ilk nazariyecilerinden bir materyalist”²⁴ şeklinde bahsettiği Bedreddin'i, aynı kitapta ikinci kez Çelebi Sultan Mehmed başlığı altında konu etmiştir. Şeyh Bedreddin'den bahsetmeden hemen önce, “Süleyman Çelebi'nin on dört yaşındaki ‘körpe’ delikanlı’ oğlunun gözlerine mil çektirip dünyasını zindan ettiğini” belirttiği Mehmed Çelebi için, “kör çocuğu sık sık Bursa'ya getirip ona nice ihsanlarda bulunarak mahzun gönlünü şadan ederdi” diyen “Âl-i Osman” tarihlerinin, buna merhamet ve şefkat adını verdiklerinden bahseden Koçu, bundan hemen sonra, Mehmed Çelebi'nin büyük devlet adamı şahsiyetinin, Bedreddin Olayında görüldüğünü ileri sürer.²⁵

Reşad Ekrem Koçu'ya göre Mehmed Çelebi, bu “büyük devlet adamlığı”nı, “Şeyh Bedreddin ile müritlerinin cemiyet nizamını temelinden yıkmak için hem Anadolu'da hem de Rumeli'de dini kisve altında çıkardıkları iki komünist kıyamını amansız tenkilde göstermişti”. Müritleriyle gizli bir alemi olduğunu ileri sürdüğü Şeyh'in, İslam'ın iman akidelerini ve o akidelere dayanan nizamını yıkmak isteyen bir materyalist olduğunu iddia ettikten sonra, Bedreddin hakkında daha önce yazılmış “asparagas” haberlere yenilerini ekleyen Koçu, Şeyh'in “Dünya ebedidir, ahret bir hayaldir. Kevser şarabı dedikleri işte şu içtiğimiz gam dağıtıcı ve ferahlık verici şarap ile dilberin dudağıdır. Bütün nimetler dünyadadır ve dünya denilen bu mülkün sahibi insandır, insanı bildin mi Tanrı'yı bildin demektir. Bütün insanların dünya nimetlerinden bol bol ve müsavi olarak tatması lazımdır, bunu tahakkuk ettirecek nizamı kurmalıyız” dediğini, “bilhassa cehil içindeki aşağı halk tabakalarına pek cazip görünen bu maddeci tahrikin, Şeyh'in müritlerini süratle çoğalttığını, bu müritlerden Börklüce Mustafa'nın Aydın köylerini dolaşarak başına on bin kişi topladığını, isyan ettiğini, kadıları kovup mahkemeleri kapadığını ve mal ve mülk şahsın değil, hepimizindir dediğini; Bedreddin'in İznik'ten Sinop'a kaçarak, oradan geçtiği Eflak'ta voyvodanın yardımıyla Rumeli'de Deliorman'a girdiğini, on bin kişiden fazla da onun etrafında toplandığını, Edirne üzerine yürüdüklerini; Torlak Kemal adındaki diğer bir müridinin ise Manisa'da ayaklandığını; Anadolu'daki komünistlerin tenkiline henüz on iki yaşındaki Şehzade Murad ile lalası

²⁴ Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, ilk basım Nebioğlu Yay. 1960, yeni 6. baskı Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 52

²⁵ Reşad Ekrem Koçu, *age*, s. 56.

Bayezid Paşa'nın memur edildiğini, çok kanlı bir muharebeyle tehlikenin önlendiğini, Börklüce ve Torlak'ın binlerce ayaktaşıyla idam edildiklerini; Padişah'ın Şeyh'le bizzat meşgul olduğunu, kaçarken yakalanan Bedreddin'in en salahiyyetli ulemadan kurulmuş bir mahkemede evvela İslam akidelerinin hak olduğunun ispat edildiğini, sonra münkirin idama mahkum edildiğini, hükmü kendisinin de imzaladığını, Serez çarşısında çırılçıplak soyularak asıldığını, Anadolu ve Rumeli'de komünist ihtilalcilerin böylece tenkil edildiğini²⁶ hikayeleştiiren Koçu, yayınladığı bir başka kitabında, bu kez yeniçeri ocağı bağlamında Bedreddin Olayına değinir.

“İki büyük molla” olarak nitelediği Çandarlı Halil ve Karamanlı Kara Rüstem'in, ferdi mülkiyeti kabul etmeyen, İslam adabına uymayan bir materyalizmle masum ve cahil halk kitlesine cazip görünmeye çalışan bozguncu ve muhakkak ki çok tehlikeli bir cereyana karşı, Müslüman-Türk birliğini koruyacak Osmanlı mutlakiyetinin ilk teşkilatını yaptıklarını belirten Koçu, kurdukları müesseselerin başında da yeniçeri ocağının bulunduğunu ve bu ocağın büyük bir iş başardığından bahseder. Koçu'nun “büyük iş” olarak nitelediği şey, Ankara Savaşı sonrası Osmanoğullarının idare sarsıntısını fırsat bilen bozguncular Simavnakadısoğlu Şeyh Bedreddin ve onun müritleri Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa gibi ihtilalcilerin idaresinde yer yer ayaklanarak “Anadolu'da Türklüğü ve Müslümanlığı eritip yok edebilecek bu ihtilalleri, “yeniçerilerin amansız kılıcının bastırması”dır.²⁷

İkincisiyle aynı yıl yayınladığı üçüncü bir kitabında Bedreddin konusuna yine değinen Reşad Ekrem Koçu, bu kez olaydan Ankara Muharebesi'ndeki bozgunu doğuran zihniyeti sorumlu tutarak, o zihniyetin padişaha karşı Simavnalı Şeyh Bedreddin'in liderliğinde ve Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal gibi ihtilalcilerin idaresinde, yeni ve büyük bir gaile çıkardığını, fakat mutlakiyetin bu büyük ihtilali de bir kan deryası içinde boğduğunu iddia eder. Koçu'ya göre Şeyh Bedreddin, ortaya attığı cemiyet nazariyelerinin Türk-Müslüman camiasını fesat ve nifaka ve dolayısıyla inhilale sürükleyecek şeyler olduğunu pek adilane cereyan eden muhakemesinde kabul ve tasdik etmiş, verilen idam cezasının

²⁶ Reşad Ekrem Koçu, *age*, s. 56-57.

²⁷ Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, ilk basım Koçu Yay. 1964, yeni 4. baskı Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 17-18.

yerinde olduğunu söylemiştir.²⁸ Aynı kitabına bir kronolojik ekleyen Koçu, 1413'te, büyük bir alim olmasına rağmen bozguncu fikirlerle Anadolu'daki Türk ve Müslüman camiası için tehlikeli bir şahıs olarak görülen Kadıasker Simavnalı Şeyh Bedreddin Mahmud'un azli ve İznik'te sürgün olarak oturmaya mahkum edildiğini; 1420'de ise, Anadolu'daki Türk-İslam birliğini parçalayacak fikirlerini yayma ve zamanımızda komünizm kelimesiyle ifade edilen bir cemiyet nizamı kurmak için çalışan Simavnalı Şeyh Bedreddin Mahmud'un bilfiil harekete geçtiğini belirterek, olay hakkında bir önceki kitabında anlattıklarını genel olarak tekrar eder.²⁹

Şeyh Bedreddin Olayının gerçekleştiği dönemden beri, hangi dönemde nasıl değişime uğradığını ve günümüze nasıl ulaştığını anlatabilmek bakımından yer verdiğimiz bu son kırılma noktasındaki üç popüler tarih yayını, Şeyh Bedreddin Olayının, tarih boyunca her yeni konjonktüre uyarlanan bir “halkla ilişkiler/kamuoyu oluşturma” vakası olduğunu gösterdiği kanaatindeyiz. İlk dönem Osmanlı kaynaklarının birinde Börklüce Olayının kendine bağlanmasıyla Şeyh Bedreddin “ibahacı” olarak gösterilip Mazdek inancına bağlanmıştı. Doğu'da 15. yüzyılın sonunda ortaya çıkarak Osmanlı topraklarını 18. yüzyıl başlarına kadar tehdit eden İran Türk Şii devletinin oluşturduğu konjonktürde, Safevilere karşı bir propaganda aracı olarak Şiilik ve Kızılbaşlıkla birleştirildi. 19. yüzyılda Avrupa'da “Komünizm Hayaleti” dolaşırken, Osmanlı kaynaklarını yakından bilen ama iyi tahlil edemeyen Alman müsteşrikler³⁰ tarafından Komünizmle benzerlikleri arandı. Şerefettin Yaltkaya, Cumhuriyet henüz kurulmuşken, Osmanlı'da 15. yüzyılın başından beri süregelen Kızılbaşlık ve buna 19. yüzyılın başlarında eklenen Bektaşilik aleyhtarlığına, Almanya'dan gelen bu Komünizmi eklemiş; onun yazdıklarından ilham alan Nazım Hikmet, Şeyh'in gerçekten komünist olduğuna inanarak bir destan yaratmıştı. Türkiye'nin çok partili rejime geçmesinden bir yıl sonra 1947'de bu kez Uzunçarşılı tarafından buna Alevilik eklenmiş ve nihayet, 1950'de kuzey komşusu Sovyetler'den

²⁸ Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, ilk basım Ak Kitabevi 1964, yeni 4. baskı Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 16.

²⁹ Reşad Ekrem Koçu, *age*, s. 102-104.

³⁰ Halil İnalçık, *Tarihçilerin Kutbu – “Halil İnalçık Kitabı”*, söyl. Emine Çaykara, 13. bas., İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 105-106.

uzaklaşarak kendine Batı Bloku'nda yer arayan Türkiye konjonktüründe, Şeyh Bedreddin birden “Stalin'in şeyhi” olmuştu.

5.2.2. Şeyh Bedreddin'in Laik, Sol ve Alevi/Bektaşiler Tarafından Sahiplenilmesi

Çağdaş popüler Türk Tarihçiliği, geçen yüzyılın başlarında Yalpkaya ve Hikmet'in domine ettiği fakat dar bir aydın çevresinde kalmış olan Bedreddin Olayını, Soğuk Savaş döneminin hemen başında bu kez antikomünizm propagandasının bir aracı olarak geniş halk kitlelerine yayarak, bir Bedreddin Efsanesi oluşturmuştur. Olayın aleyhte şayiasının bu noktaya getirdiği Şeyh'i, artık sahiplenerek savunan başka çevrelerin yayınlarına da rastlanmaya başlanıyor. Aşağıda bu kesimleri birer “temsilci” ile ele almaya çalışacağız.

Şeyh Bedreddin'i sahiplenerek savunan ilk kişinin Bezmi Nusret Kaygusuz olduğu görülüyor. Şeyh'i bir Bektaşî ulusu olarak yücelten Kaygusuz, 1885'ten sonra Girit'ten İzmir'e göç eden Kadrizadeler Bektaşî Kaygusuz Tekkesi müntesibi bir ailenin çocuğudur ve Yunan İşgali sırasında Alaşehir kaymakamıdır.³¹ 1957 yılında yayınladığı çalışmasına, *Varidat*'ın bir Türkçe çevirisini yaparak eklemiş, onu da anlamayacaklar için, bu çevirinin basitleştirilmiş bir açıklamasını onun arkasına eklemiştir. Bedreddin hakkında yapılmış neredeyse tüm yerli ve yabancı yayınları tarayıp, adeta bir Bedreddin Savunması yaparak onu sahiplenen Bezmi Nusret Kaygusuz, Bedreddin'e yöneltilmiş tüm suçlamaları ayrı birer başlık altında değerlendirerek onlara cevap vermiştir. Kaygusuz, öncelikle Şeyh'in soyu, öğrenimi, öğretmenliği gibi, onu küçümsemeye yönelik tüm yazılanlara, bilinen kaynaklara dayanarak cevap vermiş; diğer suçlamaları ise, “suç” olarak isnat edilen şeyi bir olgu olarak kabul edip, ardından onun bir suç olmadığını ispata yönelmeyi bir yöntem olarak seçmiştir. Arap-Fars kültürüyle Türk kültürünün bir çatışma içinde olduğunu ileri sürdüğü Anadolu'da, Bedreddin'in Türk kaynaşmasını düşündükçe Mısır'da sıkıldığını ifade ederken, adeta Şeyh'e son zamanlarda yöneltilen aşağılayıcı tanımlamalara aynı tonda cevap vermek isterken başvurduğu ırkçı bir ifade ile, “ağır Arap kokusunun onu tiksindirdiğini” öncelikle

³¹ Mehmet Özer, *Bezmi Nusret Kaygusuz'un Hayatı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1987.

belirten Kaygusuz, Şeyh'in Mısır'da gördüğü istibdat ve esaretin, sonradan ortaya koyduğu içtimai akidelerin üretilmesinde etkili olduğu görüşündedir.³²

Şeyh'in emval iştiraki doktrininde ecdadının geleneklerinden ilham almış olmasının akla ve mantığa daha uygun olduğunu belirten Kaygusuz, bu suçlamaya, Ziya Gökalp'in *Dergâh Mecmuası*'nda yayınlanmış "*Türk Devletinin Tekâmülü*" makalesine atıf yaparak cevap verir. "Eski Türk devletlerinde beylerin ne kadar servetleri varsa, umumiyetle İl'e aitti. Türk ilinde kendine mahsus bir nevi Komünizm vardı. Boy beyleriyle hatunlar ekseriya şölen adı verilen umumi ziyafetler verirlerdi." Bedreddin'in müritlerine şarap içmek ve saz çalmak için izin vermiş olduğu hakkında İdris-i Bitlisî'nin naklettiği rivayeti tekzip etmeyeceğini, ancak bunu Batıniye'den aldığını ilave etmesini doğru bulmadığını belirten Kaygusuz, "Batıniye mezhebine ne hacet?" diye sorar ve Türklerin kımız içtiğini, kopuz çaldığını, kadınları ile birlikte eğlenti yaptığını" vurgular.³³

Genel olarak Şeyh'i savunurken torunu Hafız Halil'in menakıbnamesine ve onu kaynak olarak kullanmış sonraki yüzyıllara ait eserlere dayanan Kaygusuz'un, dikkat çeken, ama kaynak göstermediği iddiaları arasında, Bedreddin'in Mısır dönüşü uğradığı Tire'de Börklüce Mustafa ile görüştüğü, Sakız'a birlikte gittikleri ve orada Börklüce'nin Şeyh'e tercümanlık yaptığı, ayrıca Börklüce Mustafa'nın Sivas hakimi Kadı Burhaneddin'in oğlu olduğu gibi hususlar bulunmakta.³⁴ Kaygusuz'un bir de sitemi vardır: Âşıkpaşazâde'nin kitabında Bedreddin için, "imanlı mı gitti, imansız mı?" şeklindeki soruya verdiği, "Niyeti nenin üzerine olduğu malum bulunmadığından, biz onun ölüm halini bilmeyiz." cevabı için, "Derviş Ahmed'in bu yersiz sözlerinden, cediti Baba İlyas Horasanî'nin ve babası Âşık Paşa'nın ruhları mutlaka incinmiştir." der.

1969 yılında yazdığı tiyatro oyunuyla Şeyh Bedreddin'i sahneye taşıyan Orhan Asena, esere yazdığı *Simavnalı Şeyh Bedreddin Üstüne* başlıklı sunuş yazısında, üstüne pek çok şeyin söylenip yazıldığı, ama tartışma alanına, aydınlığa çıkarılmamış bir düşün

³² Bezmi Nusret Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simaveni*, İhsan Gümüşayak Matb., İzmir 1957, s. 58-60.

³³ Bezmi Nusret Kaygusuz, *age*, s. 81.

³⁴ Bezmi Nusret Kaygusuz, *age*, s. 62-64.

adamımız olarak tanıttığı Bedreddin'in, fikir tarihimizde başlı başına bir fenomen olduğunu, şimdiye dek ya Osmanlı vakanüvisliğinden öteye geçmeyen bir tarih anlayışının ya da taraf tutan sosyo-politik görüşlerin doğrultusunda yargılandığını belirtiyor. Öncelikle Bedreddin'in bir materyalist olmadığını belirten Asena, bütün öğretilerini Tanrı kelamına dayandırmaya çalışan ve tüm eylemini Tanrı adına yürüten bir kimse materyalist olabilir mi, diye sorar. Böyle sorunca, Bedreddin'i, Lenin'in şeyhi, Stalin'in ağababası sayan ciddiyyetten uzak yargıların kendiliğinden suya düşeceğini ileri süren Asena, bu yargının bizzat Marks'ın öğretisiyle de çatışmakta olduğuna işaret eder. Marks'ın, Bilimsel Sosyalizmi Kapitalizmin antitezi olarak ortaya koyduğunu, Bedreddin sosyalizminin ise böyle bir antitez olamayacağını ileri süren Asena, ancak Tanrı kavramının Bedreddin'de çağını çok aşan, çok daha akılcı bir temele oturtulmuş bir tasarım halinde olduğunu, Batıni akımlardan kökenin alan bu Tanrı anlayışının her türlü skolastiği, şekilciliği, bağnaz tekelciliği ittiği kanısındadır.

Oyun metninin incelenmesinden, Hafız Halil'in *Menakıbnâme*'si ile *Varıdat*'a dayanarak bir oyun yazdığı anlaşılan Orhan Asena, Bedreddin'in Kur'an'a bir takım yeni yorumlar getiren bir İslam filozofu, bir tarikatçı olmadığını ileri sürer. Onu bir peygamber, bir düzmece Mesih diye yargılayanlar olduğunu belirten Asena, öte dünyaya inanmayan bir eylem adamının düzmece Mesihlikle, yalancı peygamberlikle yargılanması ve hüküm giymesinin ise kaderinin en garip cilvesi olduğunu ileri sürer. Bedreddin'in yeni bir sosyal düzen önerirken, İslam'da bulunan bir özden yararlandığını, ancak bunu daha da geliştirip, ön plana çıkardığını ileri süren Asena, Bedreddin'den önce de bu sosyal dayanışma fikrinin Ahilerde belli bir düzeye varmış bulunduğunu belirtir. Orhan Asena, Ahilerin düzeninin pek yerel ve dar sınırlar içinde kaldığını, Bedreddin'in ise bu sosyal dayanışmayı, içinde tüm bireylerin tam bir eşitlik içinde bulunacağı, cins, din, ırk, sınıf farklılıklarının yok olacağı bir sosyal devlet çapında genişletmek istediğini ileri sürerek, bu bakımdan ele alındığında onu bir mistik sosyalist saymak gerektiğini düşünüyor.³⁵ 1960'larda Sosyalizmin, sol düşüncenin geniş ölçüde tartışıldığına işaret eden İlber Ortaylı, naif bir yaklaşımla da olsa, Türkiye halkının geleneğinde sosyalist bir ruh ve

---

³⁵ Orhan Asena, *Simavnalı Şeyh Bedreddin*, Tiyatro Oyunu, Toplum Yay., Ankara 1969, s. 5-10.

gelenek olduğunun iddia edilmekte olduğunu, Orhan Asena'nın *Şeyh Bedreddin* adlı dramının böyle bir hava içinde yazıldığını belirtir.³⁶

Şeyh Bedreddin hakkında yazılmış birçok eserden yaptığı derlemeleri yorumlayarak bir Atatürkçü-Laik Şeyh Bedreddin Savunması yazan Necdet Kurdakul, 1977'de basılan eserine yazdığı önsözde, Bedreddin hakkında şimdiye kadar anlatılanla gerçek arasında bir ilgi bulunmadığından şüphesinin olmadığını açıklıyor ve araştırmaya başladığı 1930'larda, avukatlıktan fırsat buldukça yaptığı araştırmalarını, 1955'te emekli olduktan sonra üzerlerinde tam zamanlı çalışarak eserini hazırladığını belirtiyor. Tüm kaynakları dört grupta sınıflandıran Kurdakul, bunların arasındaki farklılık ve çelişkileri sekiz başlık altında toplarken, kaynakları birincil veya ikincil olmaları gibi özelliklerine göre ayırt etmeden sınıflandırmıştır. Aslında Kurdakul'un gözetmediği bu kaynak ayrımını, Alman tarihçilerde de görüyoruz. 15. yüzyılda meydana gelmiş bir olayı 16. veya daha sonraki yüzyıllarda yazmış tarih yazarlarına bakarak analiz etmeye çalışmışlardır. Kurdakul da, 15. yüzyılın başlarında Bedreddin'in İznik'ten kaçışını, 19. yüzyıl Osmanlı tarih yazarlarının yazdıklarıyla karşılaştırarak bir sonuca varmaya çalışmıştır.³⁷ Kaynak eserin elyazması olmasını neredeyse tek başına birincil kaynak özelliği olarak gören bu tarihçiler, aynı zamanda yazarın kişiliği ile ilgili özellikleri de göz ardı ederek, elyazmasına güvenilir kaynak muamelesi yapmışlardır. Döneme ait birincil kaynağın bulunmadığı, tüm kaynakların ikincil türden olduğu bu olayın tarihsel incelemesinde, kaynağın kendisi kadar, onu kaleme alanın kişiliğinin de (toplumsal statüsü, olayın taraflarına yakınlığı vb.) değerlendirmeye tabi tutulmasının gerektiği açıktır. Alman tarihçilerin belki de umursamadığı bu incelemeyi, Kurdakul da ihmal etmiş görünmektedir. Gruplara ayırdığı kaynaklardan hangisine güveneceğini değerlendirmeden, birinci grup olarak nitelediği kaynak yazarlarının görüşlerine uzaklık-yakınlık bağı ile gruplandığı diğer kaynak yazarları arasından, kendince kurduğu doğruya yakın gördüğü kaynaklara itibar etmektedir.³⁸ Kurdakul ayrıca meşakkatli bir işe girişerek,

³⁶ İlber Ortaylı, "Tiyatro'da Tarih Oyunları Üzerine Bir Analiz Denemesi", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76. Band, Wien 1986, ss. 221-231; Türkçe ilk basım: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim – Makaleler I*, Turhan Kitabevi, Ankara 2000, s. 471.

³⁷ Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, Döler Reklam Yay., İstanbul 1977, s. 75.

³⁸ Necdet Kurdakul, *age*, s. 31-57.

kaynak eserler arasındaki farklılıkları, konularına göre listelediği karşılaştırmalı bir tablo da hazırlamıştır.³⁹ Fakat kaynakları dikkatli incelediğini söylemek mümkün değildir. Bir örnek vermek gerekirse, Bedreddin’le Börklüce’nin ittifak halinde olduğu iddiasını yakın zaman tarihçileri arasında yalnızca Hammer’in devam ettirdiğini söylüyor.⁴⁰ Oysa, Zinkeisen asıl kışkırtıcının Bedreddin olduğunu yazarken (bkz. 2.3.4.), Babinger de, Bedreddin’in Rumeli’ye geçişinden sonra buradan Mustafa ile temasa geçtiğini söyleyerek, bunun “amaçlı bir tertibin açık kanıtı” olduğunu iddia eder (bkz. 3.1.1). Vekaletini üstlendiği kişiyi mahkemeye karşı her koşulda savunma refleksi kazanmış bir avukat olarak olayı ele alan Kurdakul’un, bu karşılaştırmalarından çıkardığı sonuçlara takılmadan, kendisine ait nihai görüşün buraya alınmasıyla yetinilecektir.

Necdet Kurdakul, Karaorman’da tahtlar, saltanatlar, devletler veya ikbal sandalyeleri için değil, bütün bunlara, insanlığın yararına bir düzen vermesi gereken sihirli el ve kafaların alaşağı edilmiş olduğu bir karanlığa karşı mücadele sürdürdüğünü iddia ettiği Bedreddin’in mücadelesinin, ne Yunus Emre’nin, çekilmiş olduğu tekkenin rutubetli dehlizlerinde hayal ettiği insanlık için söylediği nefesleriyle, ne de Baba İshak’ın, gözleri dönmüş müritleriyle Selçuk Sultanlığına karşı ayaklanmasıyla, ve ne de Aydın ve Manisa yörelerinde Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal’in, peygamberlik iddiasıyla “her şeyde iştiraki” sağlayacak kandırmacalarıyla taraftar toplama kavgasına benzediğini söyler.⁴¹ Ona göre, Bedreddin’i idama götüren asıl etken, onun hukukçu kişiliğidir. Hukuk ve dini çıkarıcı şarlatanların elinden kurtararak, gerçek tahtlarına oturtmak ve bu suretle insanı ve toplumları aydınlığın ölümsüzlüğüne kavuşturmak isteyen Bedreddin’in fikir ve kalemle yürüttüğü savaşı, ne Yunus Emre’nin tekkecilğine, ne Baba İshak’ın kanlı savaşlarına, ne de Börklüce’nin peygamberlik iddiasıyla kendisine taraftar toplaması eylemine benzer, diyen Kurdakul, onun mücadelesinin zaman ve mekanın üstünde; zaman ve mekana daima üstün çıkarak insanlığı cehennem karanlıklarına sürükleyen her türlü bağnaz zihniyete karşı olduğunu ileri sürer.⁴²

---

³⁹ Necdet Kurdakul, *age*, s. 59-61.

⁴⁰ Necdet Kurdakul, *age*, s. 54.

⁴¹ Necdet Kurdakul, *age*, s. 234-35.

⁴² Necdet Kurdakul, *age*, s. 238.

Nazım Hikmet'in *Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine* 1978'de bir inceleme yayınlayan Nedim Gürsel, Nazım şiirinin gelenek sorunu ile dil ve şiirsel öğelerin yanında Bedreddin hareketinin toplumsal ve ideolojik niteliklerini de ele almıştır. "Türkiye'nin muayyen bir tarihi devredeki sosyal durumu"nun, Türkiye sözcüğüne geniş bir anlam vermek koşuluyla, ilk kez *Bedreddin Destanı*'nda ele alındığının görüldüğünü belirten Gürsel, "tarihimizin bu en özgün, ama bütünüyle açığa çıkarılmamış halk ayaklanmasına Nazım'ın duyduğu ilgiyi iki bakımdan önemli" bulur. İkincisinin sanatsal bir değerlendirme olduğu hususlardan ilkinin, *Bedreddin Destanı*'nın 1936'da yani resmi ideolojiden bağımsız bir tarih anlayışının henüz gündemde olmadığı yıllarda yazılmış olduğuna dikkat çeken Gürsel, Nazım'ın bunu üstelik, sınıflar üstü devlet kavramının Kemalist ideolojiyle bütünleştiği bir dönemde, düzeni korumakla yükümlü güçlerin gerçekte halkın değil, belli toplumsal sınıf ve tabakaların çıkarlarını koruduğunu ortaya koyduğunu belirterek, destanın yazılış zamanına işaret eder ve "devletin 'halkçı' görünümünü büsbütün yitirip, dünya çapında güçlenen faşizmin etki alanına girdiği bir dönemde" yazılmış olmasını, dikkate değer bulur.⁴³

Nazım Hikmet'in yapıtında, Şeyh Bedreddin'in eşitlikçi ve ortaklaşmacı ilkelerini uygulamak amacıyla ayaklanan köylüleri Anadolu'nun ilk toprak devrimcileri olarak selamladığını belirten Gürsel,⁴⁴ Hikmet'in, "Yarin yanağından gayri her şeyde / her yerde / hep beraber" derken de, her çağda geçerli olabilecek bir özlemi, insanca paylaşma duygusunu dile getirdiğini ifade ederken, öte yandan, bu özlemin tarihsel bağlamı içinde Şeyh Bedreddin'in görüşlerinden kaynaklandığını da bir gerçek olduğunu ileri sürüyor.⁴⁵ Şeyh Bedreddin ayaklanmasını ilkel komünist topluma bir dönüş özlemi olarak da nitelenebileceğine işaret eden Nedim Gürsel, ne var ki sosyalizmin ilk belirtilerini de içinde taşıyan, çağlardır süregelen ezen-ezilen çatışmasına halkçı niteliğini kazandıran bir hareket olduğunu ileri sürerek, bunun geriye olduğu kadar ileriye, geleceğe de dönük olduğunu iddia ediyor.⁴⁶

---

⁴³ Nedim Gürsel, *Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine*, Cem Yay., İstanbul 1978, s. 18-19.

⁴⁴ Nedim Gürsel, *age*, s. 46.

⁴⁵ Nedim Gürsel, *age*, s. 50.

⁴⁶ Nedim Gürsel, *age*, s. 97-98.

5.3. AKADEMİK TARİHÇİLİĞİN ŞEYH BEDREDDİN'E YAKLAŞIMI

Akademi dünyasında Şeyh Bedreddin hakkında yazılmış pek çok metin bulunmaktadır. Ancak bunların büyük kısmı kısa bir değini şeklinde olmakta ve genellikle herhangi bir analiz veya yorum yapmadan, bilinenleri tekrar eden, önceki çalışmalara atıf yapmakla yetinen metinlerdir. Tarama çalışması sırasında bu sayılanların dışına çıkan ve meseleyi aydınlatamasa da, farklı bir bakış sergileyen metinler aşağıda kronolojik sırayla sunmaya çalışılacaktır.

Şeyh Bedreddin Olayı hakkındaki antikomünist yaklaşımın ve bu yaklaşıma tepki olarak doğan komünist yaklaşımın, Cumhuriyet'in başında şekillendirildiğini ve bunun İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünyanın yol açtığı Soğuk Savaş döneminde pekiştirildiğini ve ancak 1991'de Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bazı tarihçilerin meseleye bakışının değiştiği müşahede edilmiştir. Şeyh Bedreddin Olayının anlatılageldiği şekilden farklı olabileceği konusunda şüpheye kapılan bazı "serinkanlı" araştırmacılarla başlayan bu çalışmalar, bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Bu yeni dönemde yazılmış olsa da, Soğuk Savaş koşullarında pekiştirilen "inançları" devam ettiren bazı çalışmalara ise, zihinsel olarak eski dönemi sürdürdüğü için, bu kısımda yer verilmiştir.

Mustafa Akdağ 1959'da, Ord. Prof. Uzunçarşılı'nın 1947'de Bedreddin aleyhindeki yayımından on iki yıl sonra, konuyla ilgilenen ilk akademik tarihçi gibi görünüyor. İlk baskısı 1959'da yapılan ve Türkiye'nin 1243-1453 yılları arasındaki iktisadi ve içtimai tarihini incelediği eserinde Akdağ, Şeyh Bedreddin Olayını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Olayların hepsini birden, "Şeyh Bedreddin tarafından çıkarılan dini-tarikat karakterli isyan" olarak değerlendiren Akdağ, olayları analiz etmeye başlamadan önce, Şerefettin Yaltkaya'ya atıf yaparak ama onun anlattıklarının, ele alacağı konu dışında kalacağını belirtse de, eskiden beri hak telakki olunan dört mezhebin tarif ve tayin ettiği din anlayışını yıkma ve İslamiyet'e, belki de menşesinde hiç olmayan bir mana verme gayretlerinin yeni olmadığını, pek çok mutasavvıfın içinde buldukları sosyal muhitlerin kültür seviyesine, hayat şartlarına, örf ve geleneklerine göre farklı din anlayışları çıkarmakta olduklarını belirterek, Şeyh Bedreddin Olayına nasıl yaklaşacağını işaretini

verir. Bu isyanın Şeyh Bedreddin'in kendi siyasi-dini düşüncelerinin ne derece ifadesi olduğunun kesin olarak bilinmediğini, fakat hadisenin çıktığı ve yayıldığı sahalara bakarak, bir hüküm vermenin mümkün olduğunu belirten Akdağ, Şeyh Bedreddin namına ilk büyük ayaklanmanın Karaburun ve Aydın taraflarında görülmesinin, bunun üzerine şeyhin Anadolu'da herhangi bir tarafa değil de, Rumeli tarafında Bulgaristan'ın Deliorman bölgesinde harekete geçmesi ve başına bazı akıncı, tımarlı sipahi ve medrese talebesinin dahi toplanmasının, bu isyanın Orta Anadolu, Yeşilirmak çevrelerinden Eskişehir ve Bursa taraflarına kadar faaliyetlerine ve tekkelerine rastlanan Babailik-Batnilik tarikatları içinde bir hareket olmadığını gösterdiğini iddia eder. Babalar ve abdallar arasında, devlet ricalinin ve hükümdarlarının himayelerini ve lütuflarını görerek tekkelerine ve şahıslarına para, eşya, mülk tahsis ettirmek suretiyle geniş menfaat sağlayanlar eksik olmasa bile, herhalde Şeyh Bedreddin tarzında, devlet kadrolarına girerek, kadıaskerlik gibi mühim vazifelerde bulunanların pek olmadığı şeklindeki görüşünü, yukarıdaki iddiasına dayanak yapar. Bununla birlikte, Şeyh'in İslam tasavvufu yoluyla muayyen bir dünya görüşü halinde orijinal bir siyasi-dini prensip meydana getirdiğinin malum olduğunu belirten Akdağ, Şeyh'in buna dayanarak hazırladığı hareketinde, Osmanlı siyasi nizamının ona bir nevi laboratuvar vazifesi gördüğünün aşikar olduğunu, ifade eder.⁴⁷

Şeyh Bedreddin'in, Selçuklu'dan sonra Osmanlı ailesinin rehberliği altında yapılan geniş fetihlerin tesiriyle, derin değişikliklere maruz kalan XV. asır başları Türk cemiyetinde herhalde büyük ölçüde içtimai bir inkılap yapmayı tasarladığının kesin olduğu kanaatinde olan Akdağ, bir kadıasker olarak devlet ricaline girmiş Şeyh'in tertip ettiği isyanın, onu mazideki isyanlardan bu yönüyle ayırdığını belirtir. Bütün Osmanlı kaynaklarının şahitliklerine dayanarak, isyan hadisesinin Şeyh henüz İznik Kalesi'nde gözaltındayken (kendisinin tasarladığı tarihten daha evvel olarak) Karaburun ve Aydın taraflarında Şeyh'in ileri gelen halifelerinden Börklüce Mustafa* ve Torlak Kemal'in harekete geçmeleriyle patlak verdiğine değinen Akdağ'ın, Resul olarak kendi şeyhlerini kabul

⁴⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai ve Tarihi (1243-1453)*, ilk basım AÜ DTCF 1959, yeni 3. baskı Yapı Kredi Yay., İstanbul 2017, s. 242-44.

* Akdağ, buraya koyduğu 94 nolu dipnotta, Bedreddin'in kethüdası olması dolayısıyla Börklüce'nin de hükümet mensubu olduğunu not düşer.

eden asilerin idaresinde toplanan hayli büyük kalabalığın, o havalinin Türkmen ahali içinde türeyen birtakım bekar işsizlerin meydana getirmiş olduklarında hiç şüphesi yoktur; zira Ege sahilleri fetholunduğundan beri bütün Batı Anadolu çevresine yayılmış olan Türkmen halk arasından pek fazla boş insan türemiştir ve Ege ile Doğu Akdeniz’de Doğu-Batı deniz nakliyatı bakımından varlıklarını kuvvetle hissettiren Türk korsan gemilerine tayfa tedariki hususunda, bu kimselerin çok işe yaradıkları bilinmekteydi. İşte bunun için Şeyh’in halifelerinin, Anadolu’daki asıl Batını zümrelerle dolu çevreleri bırakarak, Karaburun-Aydın sahasını kendilerine yuvalanma yeri seçmiştir. Çünkü etraflarına istedikleri kadar insan toplama imkanlarını bu çevrede gördüler. Baba Resul ve Torlak Kemal’in ordularında Türkmenlerden başka Yahudi ve Hıristiyanların da bulunmuş olduklarına dair bir belirtinin mevcut olmadığını söyleyerek, kaynaklara yansımış görüşlerden ayrılan Akdağ, Şeyh’in fikirlerinin Müslümanlığa çok aykırı olması sebebiyle Hıristiyanlarda bir yakınlaşma yaratmış olabileceğini kabullenmekle beraber, bunların Şeyh’in dinini kabul ettiklerine dair bir delil bulunmadığı kanaatinde olduğunu, aksi takdirde Şeyh’in ölümünden sonra Adalar ve Ege Hıristiyanları arasında Şeyh Bedreddin’in fikirlerini esas alan yeni bir mezhebin türemiş olması veya hiç olmazsa bu hususa ait izlerin kalması gerektiğine dikkat çeker. Bulgaristan taraflarında Şeyh Bedreddin’in kendi etrafında topladığı kalabalığın terkinin de gene Müslüman Türklere münhasır kaldığını belirten Akdağ, adı geçen orduyu teşkil edenlerin, çevre “sufi”leriyle beraber, Bedreddin’in kadıaskerliği zamanında timar verdiği sipahiler, medrese talebesi, tavgılar (akıncılar) ve sair hükümet mensupları olduğunu, kaynakların bildirdiğini ifade eder.⁴⁸ Mustafa Akdağ, rasgele ayaklanmaların birdenbire binlerce insana hemen sirayet edivermesi ve büyük bir asi ordusunun derhal meydana gelmesinin mümkün olmasını, Rumeli’deki iktisadi sıkıntının varlığına bağlar; bu sıkıntıyı yaratan koşulların sebebinin ise, bir taraftan fetihlerin yavaşlaması, diğer taraftan iç isyanların ve taht kavgalarının ordunun elini kolunu bağlamasının komşu Hıristiyan devletlerine mukavemet fırsatı verdiğinden, muhtemelen akınların fazla yapılamaması olduğunu belirtir.⁴⁹

---

⁴⁸ Mustafa Akdağ, *age*, s. 245-46.

⁴⁹ Mustafa Akdağ, *age*, s. 246-47.

Osmanlılara geçişi pek eski olmayan ve bu suretle de yeni rejime ısınmakta vakit bulamayan Yeşilirmak ve Sivas sahalarının (yani, Rum Vilayeti'nin) gerek Ertenaoğulları ve gerek Kadı Burhaneddin devrinde, daime soygun, yağma ve karışıklıklara elverişli olduğu değerlendirmesini yapan Mustafa Akdağ'a göre, buralarda Türkmen, Moğol, Kürt, muhtelif Batını tarikatlarına bağlı tekkelerin her tarafta işler durumda olmalarına rağmen, Ankara Savaşı'nı kaybeder kaybetmez buraya çekilen Mehmed Çelebi'nin, babasından daha mükemmel şekilde muntazam bir idare kurarak kuvvetli bir hükümetin sahibi sıfatıyla, batıdaki kardeşlerine karşı mücadeleye girişmeye imkan bulmuştur. Bütün bunları, Rumeli'deki derecede içtimai karışıklık zemininin Anadolu'da mevcut olmadığı hakkında kesin deliller olarak değerlendiren Akdağ, bu sebeple Şeyh Bedreddin isyanının, ne tek başına bir tarikat hareketi ve ne de, bu tesir olmaksızın siyasi olarak izah edilemeyeceğini ileri sürerek, Şeyh Bedreddin Olayının karakterini şu üç husus ile tayin etmenin en uygun yol olduğunu düşünür: 1- Şeyh Bedreddin, bilgi ve zekası sayesinde, Rumeli'de ve Anadolu'nun batı taraflarında kendine bağlı bir zümre yaratmış olup, kendisi bunlarca tarikat şeyhi sayılıyordu. O, bu haliyle Batıniydi. 2- Evvelki tarikat isyanlarından farklı olarak, Şeyh Bedreddin, devlet hizmetinde bulunması dolayısıyla, ricaldendi ve bu suretle hükümet mensupları arasında da, gerek tarikat tesiri ve gerek vazifesi yoluyla taraftar tutmuştu. 3- Siyasi karışıklık sebebiyle düzeni bozulmuş olan Ege denizciliği ve başka iş sahaları yüzünden, bu çevrede türeyen Türkmen bekarların çokluğu ve bilhassa Anadolu'dan öte yakaya geçen Türklerin Rumeli'de meydana getirdikleri izdiham, buralarda bir iş darlığı ve dolayısıyla iktisadi hercümerç yarattığından, bunun neticesi olan içtimai buhran, her iki geçenin, bilhassa bekar kitlelerine, mal yağması, istikbal vaadi ve hatta birçok içtimai ahlak kaidelerinden kurtulma yoluyla ruhi buhranı atlatma yollarının gösterilmesi halinde, heyecanlı bir ayaklanmanın en müsait zeminini teşkil ediyordu.⁵⁰

Ahmet Mumcu, 1963 yılında verdiği *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl* başlıklı doktora tezinde, Ulema Sınıfını incelediği kısımda, Şeyh Bedreddin'in idamını da ele almıştır. Osmanlı Devleti'nde ulemanın devletin selametine karşı ağır cürümler ika ettiği –ender de olsa– görülmüştür diyen Mumcu, bunun en meşhur örneğinin Simavnalı Şeyh

---

⁵⁰ Mustafa Akdağ, *age*, s. 247-48.

Bedreddin olduğunu belirtir. Tezini yazdığı zamanda, bu meseleyi bütün yönleriyle tarafsız bir şekilde inceleyen bir araştırmanın henüz yapılmadığına değinen Mumcu, siyaseten katl bakımından bu olayı kısaca tahlil etmek istediğini açıklar. Fıkıh ilminin en büyük bilginlerinden biri olarak nitelediği Şeyh Bedreddin'in, fikirleri geliştikçe İslam esaslarından sıyrılarak daha serbest bir dünya görüşüne ulaştığını iddia eden Mumcu'ya göre, İslam-Hristiyan-Musevi ayrılığını kaldıran Bedreddin, bazı sosyalist iktisadi kurallar ortaya atmıştır. Fetret devrinde Edirne'de Musa Çelebi'ye kazasker olarak fikirlerini uygulamak isteyen Bedreddin, Musa'nın devleti kısa bir zaman sonra yıkılınca Çelebi Mehmed'e karşı ayaklanmış ve çömezleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal aracılığıyla yeniden kurulan Osmanlı Devleti'nin başına ciddi bir tehlike çıkarmıştır. Kısa zamanda büyüyen bu hareketin zorlukla bastırıldığını ve Şeyh Bedreddin'in yakalanarak, I. Mehmed'in bulunduğu Serez'e götürüldüğünü belirten Mumcu, yüksek ulemaya mensup olduğu için Şeyh'in hemen öldürülmemekle, ulemadan müteşekkil bir kurul tarafından sorguya çekildiğini ve sonuçta bir fetva ile asıldığını aktarır.

Bedreddin'in torununun yazdığı Menakıbnâme'ye göre, Şeyh şer'an aldedilemeyince salt örfi yollarla idam fetvası verilmiş diyen Ahmet Mumcu, Şeyh'in fikirlerinden dolayı değil, devlete karşı giriştiği hareket sebebiyle idam edildiğine dikkat çekiyor. Mumcu, Şeyh'in idamında yargılama yapılmasını ve fetva alınmasını, servetinin de müsadere dışı tutulmasını son derece dikkate değer buluyor. Şeyh Bedreddin Olayının, kuruluş devrinde bir fikri hoşgörmenin mevcut bulunduğunu gösterdiğini belirten Mumcu, fakat bu hoşgörme fikri hürriyeti olarak yorumlamaya imkan olmadığını, bunu ancak, merkezin –dolayısıyla teokratik kuvvetin– henüz tam otoritesini kuramaması sebebiyle feodal unsurların nisbi bir serbestlik içinde olmasıyla açıklanabileceğini belirtiyor. Mumcu'ya göre, zaman geçip merkez kuvvetlenince, Doğunun teokratik anlayışı devlete yerleşince, artık şeriatın temsilcilerinin dogmatik *Sünni* düşünceye aykırı görüşler yaşayamazdı, zira egemenlik Sünni anlayışa dayanıyor ve bu dogmatizme göre yönetilen devletin kanun yorumcularının (ulemanın) da bu sistemi kuvvetlendirmesi gerekiyordu. Mumcu, böylece, bu anlayışa aykırı düşünenlere yaşama hakkı tanınmamıştır, diyor.⁵¹

---

⁵¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Doktora tezi, AÜ Hukuk Fakültesi, Ankara 1963, s. 125-128.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 1964'te yayınına başladığı “Sosyalistler” dizisinin II. kitapçığını Şeyh Bedreddin’i tanıtmaya ayırmıştır. Her bir kitapçığın bir ders şeklinde düzenlendiği Dizinin I. kitapçığında tanıtılan “Sosyalist”, Eflatun; muhtemelen son olan XIII. kitapçıkta tanıtılan “Sosyalist” ise, Ziya Gökalp’tir. Karl Marks, X.-XII. nolu üç kitapçıkta tanıtılıyor. İlk kitapçığa yazdığı “Sosyalizm Tarihi Meselesi” başlıklı paragrafta, sosyalizm kelimesi gibi mefhumunun da XIX. asırda ortaya çıktığını, geçen asrın içtimai meselesine direktif veren veya vermek isteyen bir faraziye rolü oynadığına değinen Fındıkoğlu, bu faraziyenin benzerlerinin geçmiş asırlarda da görülmekle beraber, XIX. asırdakinin diğerlerinden ayrıldığı bir takım esaslı noktalar bulunduğunu, bunların başında istihsal vasıtalarının “içtimaileştirilmesi” ameliyesi, arkası sıra istihsal faaliyetinin “sevk ve idaresi”nin sosyalist cemiyette yegane kapitalist olacak Devlete (veya kollektivitelere) devrinin bulunduğunu belirtir. Fındıkoğlu, Sosyalizm doktrinini Yunan felsefesine götürmek kadar eski göstermenin de caiz olup olmadığını sorduktan sonra, Rönesans sonrası bazı muhayyel ve Devlet problemi ile ilgili romanları, hayali cemiyet tasvirlerini, Marks’ın lisanı ile ütöpik sistemleri, sosyalizm kadrosuna sokalım mı, diye sorar. Bu sorulara verdiği cevaptan anlaşıldığı kadarıyla, Fındıkoğlu’nun, “sosyalist” sıfatı ile sosyal meselelere dair fikir ileri sürmüş şahsiyetleri kastettiği anlaşılıyor.⁵²

Şeyh Bedreddin’e ayırdığı II. kitapçıkta öncelikle Şeyh’i üç bölümde inceleyen Fındıkoğlu, I. Bölümde Ortaçağ, İslam, Sosyalizm, Anadolu, Fetret Devri gibi çok geniş bir çerçevede Şeyh Bedreddin ve çevresini ele alır. II. Bölümün ilk kısmında, Şeyh’in hayat hikayesini, baştan beri aktardığımız kaynakların bir kısmındaki “rivayetlerden” özetleyen Fındıkoğlu, “İşte devrinin yalnız Türkiye’inde değil, bütün İslam aleminde birinci sınıf İslamî ilimler mütehassısı olan, siyasi maksatlı bir isyana müritlerle birlikte rehberlik edecek kadar dinamik ve aksiyoncu olan, hayatını bu uğurda feda eden Şeyh Bedreddin’in 58 yıllık hayatının hikayesi” dedikten sonra, Şeyh’i analize girişir. “Çığır açıcı” dediği Babinger’in çalışması yanında Mehmed Şerefeddin, Bezmi Nusret Kaygusuz ve İsmail Hami Danişmend’den yararlandığını ifade ettiği paragrafta,

⁵² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Sosyalistler I: Eflatun*, Türkiye Harsî ve İçtimai Araştırmalar Derneği Yay., İstanbul 1964, s. 3-4

Bedreddin'in, Ahlatî ile temasının Mısır'da vaki olduğu sene "ulema" zümresinden "mütesavvıfa" grubuna geçtiğini, bu geçişin ve istihalenin gerektireceği hareket ve aksiyon psikolojisinin yavaş yavaş örülmeğe başladığını belirterek, 1391-1416 arasındaki psikolojik değişimin, panteist kainat görüşünün bir bakıma tabii neticesi olan panteist ve alemşümül bir din ve cemiyet telakkisini doğurduğu iddia eder ve bu telakkinin de derhal realiteye geçmesini arzulayan gergin bir ütopyizm temayülüne meydan verdiğini açıklar.⁵³ İkinci kısımda ise Şeyh'in eserleri hakkında yaptığı derlemeyi aktaran Fındıkoğlu, bu kısma başlarken, Şeyh'in basılmış basılmamış bütün eserlerinin hepsinin Arapça olduğunu belirtme ihtiyacı hisseder. Fındıkoğlu, bu kısımda *Varidat*'ı tanıttığı yerde, en başta, bu eserin Şeyh Bedreddin'in dünya ve kainat görüşünü açıkça anlattığını belirttikten sonra, iki hususun dikkat çektiğine işaret eder: Birisi yeni bir metafizik sistem olması, öbürü bu metafizik kadrosu içine sıkıştırılmış yeni bir ahlak telakkisi getirmesi. Bu değerlendirmesinin hemen ardından, *Varidat*'ın kültür tarihimizdeki Tekke–Medrese, Mutasavvife–Ulema ikiliğinin bir tarafını bütün çıplaklığı ile ortaya koyduğunu belirten Fındıkoğlu, Şeyh'in bu bakımdan alaka görmek veya hücumu uğramak bakımlarından başından epeyce sergüzeştler geçmiş olabileceğine işaret eder.⁵⁴

Fındıkoğlu, "Şeyh Bedreddin ve Sosyalizm" başlıklı III. Bölümde, "Şeyh Bedreddin'de Başlıca Problemler" başlığı altında, önce kısa bir sosyalizm teorisi, pratiği, gerçekleşme ihtimali ile ilgili değerlendirmesinden sonra, öncelikle, Şeyh Bedreddin'in hukukla alakalı eserlerinin şekilce ve muhtevaca, İslam hukukuna yenilik getirmeye çalıştığını belirtir ve bu yenilikler arasında sosyalist mülkiyet, aile hukuku ile yakından, uzaktan, işaret veya ima yoluyla ilgili ipuçları var mıdır, diye sorar. Şeyh'in yazdığı üç hukuk kitabını inceledikten sonra bir değerlendirme yapan Fındıkoğlu, "tarihçilerin ifadesiyle 'İştirak-i Emval ve nisâ – Malda, mülkiyette ve kadında iştirak' davasını ilgilendirecek fikirleri, Manisa, Karaburun ve Deliorman isyanlarını idare eden bir Şeyh elinden çıkmış bir Medeni Kanun taslağında en azından örtülü bir dille de olsa ifade ve ihsas edilmiş görmek ihtimali var mıdır", diye sorduktan sonra, "bu hususta üç fıkıh kitabı hiçbir iz

⁵³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Sosyalistler II: Şeyh Bedreddin*, Türkiye Harsî ve İçtimai Araştırmalar Derneği Yay., İstanbul 1964, s. 15. (Fındıkoğlu bu kitapçığı, ayrıca çıkarmakta olduğu *İş ve Düşünce Dergisi*'nin C. XXX, 247. Sayısının (Haziran 1964) içinde, "Türk Sosyalisti Şeyh Bedreddin" başlığıyla ilave olarak da yayınlamıştır.)

⁵⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *age*, s. 18.

taşınamaktadır” der.⁵⁵ Sonra *Varidat*’ı beş alt başlıkta irdeleyen Fındıkoğlu, bunun sonucunda, “hukuka ait eserlerinde bulamadığı sosyal veya sosyalist espriyi, tasavvufa ait mülahazalarından çıkarmak zor olmayacaktır” dedikten sonra, H. Ziya Ülken’in bu olay için, “tasavvufun içtimai şartları” altında zuhur ettiği”, “müfrit bir Dünya bağlılığına karşı müfrit bir Dünyadan vaz geçiş lüzumunun doğurduğu” tespitini aktarır. Fındıkoğlu’na göre, sadece bir “işaret” olan bu nokta derinleştirildiği takdirde sosyalizm ve mistisizm münasebeti daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁶

İçtimai mesele bakımından bir ipucu bulmak, 1416 hadisesini gerektirici fikirlere rastlamak maksadı ile *Varidat*’a başvurarak beş nokta üzerinde durduğunu belirten Fındıkoğlu, “İnsan” etrafındaki telakki ve arkasından Vahdet-i Vücûd felsefesinin Şeyh Bedreddin’in aksiyoncu tarafını anlamaya yardım edeceğini umarak, metinleri zorlama, tevellere ve tahminlere girişme denemelerini daha fazla uzatmadan, Şeyh Bedreddin ile iki müridinin bir *vakıa* olan hareketlerini şimdi ele alabileceğini söyledikten sonra, kendi eserlerine göz atmakla içtimai aksiyona geçmiş bir fikir adamına kılavuzluk edecek düşünceleri bulmak istediğini, ama açık, vazih hiçbir kılavuz fikir elde edemediğini, dolayısıyla bazı geniş felsefi tefsirleri ve 1416 hadiselerini kaydetmiş kalemlerden kalma izahlara bağlama yolunda yürüyeceğini, daha dorusu yürümüş yerli ve yabancı araştırmacıları takip edeceğini belirterek, Babinger, Yaltkaya ve Kaygusuz’un eserlerini ve ayrıca Giese neşri olan *Anonim Kronik* ile İdris-i Bitlisî’yi zikreder. Dolayısıyla baştan yanlış yola girmiş olan Fındıkoğlu’nun, zikrettiği isimleri müteredit biçimde aktarmaktan öteye geçemeyerek, buradan bir sonuca varması mümkün olmuyor.⁵⁷ Bu bahiste Fındıkoğlu’nun yalnızca “Aile Nizamı” alt başlığında ifade ettiği tereddüdünü aktarmakla yetinilecektir.

Dukas’ın anlatısında Börklüce Mustafa’nın “kadınlar müstesna” dediğine dikkat çeken Fındıkoğlu, Türk kaynaklarının kadınlara ait herhangi bir “istisna”ya işaret etmediklerini, Yaltkaya’nın, “Börklüce Mustafa’nın efkarıumumiyyeye karşı ihtiyar ettiği bir takiyye ve

⁵⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *age*, s. 21-22.

⁵⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *age*, s. 27.

⁵⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *age*, s. 28-35.

tesettürden ibarettir” dediğini aktararak, bunun peşinden gidiyor. Şeyh Bedreddin hareketi İslam öncesi ve sonrası benzer hareketler zinciri içinde bir halka sayıldığı takdirde, “iştirak-i emval”in hemen daima “iştirak-i nisâ” ile birlikte düşünüldüğü, hatta bu ikinci “iştirak”in “Fücur-Ensest”e kadar götürüldüğünün görüldüğünü belirten Fındıkoğlu, Şeyh Bedreddin’de “Muherramat-ı istihlal”a dair isyankar bir düşüncenin işaretleri yok değildir, fakat bunun bir “mutlak fuhuş”a kadar götürüleceğine asla ihtimal verilemeyeceğini vurguluyor. Fıkıhla ilgili eserleri, İslam aile hukukunun bütün prensiplerine saygı gösteren bir ciddi hukukçunun elinden çıkmıştır diyen Fındıkoğlu, aile müessesine hücum eden ve güya kadını hürriyete kavuşturmak maksadıyla evlenme düzenini kaldırmak isteyen bazı ütöpik sosyalistlerin, kendi bozuk aile hayatlarının tesiri altında kaldıkları ve cemiyetten intikam almak istedikleri doğru ise de, Şeyh Bedreddin için böyle bir psikolojik faktörün mevcut olmadığını belirtir. Fındıkoğlu ayrıca, “bazı Türkçe kaynaklarda ‘ibahiye tarikatı’na Şeyh Bedreddin ile beraber *Samavnîleri*, *Bedreddinîleri* de sokmalarını, herhalde Şeriat ve Tarikat çatışmalarının gerginliği ile izah etmek gerekir” dedikten sonra, Balî ve Hüdayî’ye ait kaynakların, Yavuz devrinin Şii takibatı ferdasındaki mezhep gerginliklerinin izleri olarak, Şeyh Bedreddin dışında ele alınmaları daha doğrudur” der.⁵⁸

Niyazi Berkes, 1969’da yayınladığı *Türkiye İktisat Tarihi*’nde, özel olarak Bedreddin Olayını ele almasa da, Anadolu’da heretik (rafizi) akımların Bizans zamanından beri var olduğu, Hristiyan döneminde olsun, İslam döneminde olsun bunların müşterek yanının despot kilisesine ve despot devletine boyun eğmek istemeleri olduğunu belirtiyor. Bizans zamanından bunların Balkanlara kadar sürüldüğünü ve orada Osmanlı gelinceye kadar ve geldikten sonra da Bogomillik adı altında yaşadıklarını ileri süren Berkes’e göre, Osmanlılar zamanında bu heretik akımlara Kızılbaş denilmektedir. Bunların hiçbir zaman yok edilemediğini belirten Berkes, Kanuni zamanında, daha önce Fatih zamanında, daha da önce, örneğin Simavnalı Bedreddin olayında görüldüğü gibi, bu akımların daima yaşadığını ileri sürer.⁵⁹

---

⁵⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *age*, s. 35-36.

⁵⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, 3. bas., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2018 (ilk baskı Gerçek Yay. 1969) s. 142-43.

Halil İnalçık, 1973'te İngiltere'de yayınlanan, Osmanlı'nın klasik çağını incelediği eserinde, bu tezin incelediği olayları *Halk Kültürü ve Tarikatlar* başlığı altında ele almış, daha sonraki yıllarda yaptığı çalışmalarda da konuya değinmeyi sürdürmüştür. Önce genel bir çerçeve çizen İnalçık, Şamanist inançlarından türeme ve aşiretin toplumsal yapısına uygun “rafizi”, heterodoks bir İslam'ı temsil eden Horasan Erenleri veya Abdalan-ı Rum adıyla bilinen Abdal ve babalara, kendi toplum ve kültür biçimlerini temsil ettikleri için bağınazca bağlı olan göçer Türkmenlerin, hazinenin gerçek gelir kaynağı olan köylülerle ekili toprakları göçerlere karşı korumak için sert önlemlere başvuran merkezi yönetime ve onun katı Sünni politikasına şiddetle karşı çıktıklarına dikkat çekerek, temel nedenleri bu toplumsal ve siyasi koşullarda yatan Anadolu Türkmen ayaklanmalarının hemen her zaman rafizi dini hareketler biçimini almasının şaşılacak bir şey olmadığını belirtir. Babai şeyhlerinden Sarı Saltuk'un hareket üssü olan Dobruca'nın, bütün Osmanlı dönemi boyunca, Türkmen aşiretleriyle serhat gazilerinin ve dervişlerin faaliyet gösterdiği ve merkezi devlete karşı sık sık isyan çıkarttıkları merkez olarak kaldığına dikkat çeken İnalçık, 1416'da bu bölgede Şeyh Bedreddin'in de bir isyan çıkardığını ileri sürer.⁶⁰

I. Bayezid'in hükümdarlık süresinin (1389-1402), Sünni İslam'ın ve klasik İslam kültürünün merkezileştirme politikasının yardımıyla gittikçe güçlendiği bir dönem olduğunu belirten İnalçık, 1402 Ankara bozgununun, toplumsal ve politik bir kargaşa ve tepki çağı başlattığına işaret ederek, Şeyh Bedreddin isyanı (1416), halkçı Bayrami tarikatının kuruluşu ve Hurufilik akımının Osmanlı İmparatorluğu'na sıçramasını, bu huzursuzluğun işaretleri olarak değerlendirir.⁶¹ Bayezid sonrası dönemde Süleyman Çelebi'nin Rumeli'de genel olarak barışçı bir politika izlediğini, Hristiyan devletlere toprak bağışladığını, ödün verdiğini belirten Halil İnalçık, Süleyman'ın bu politikasıyla Anadolu ve Rumeli'nin genç kuşaklarına tımar, kale ve donanma azaplığı kapılarını kapatarak, Osmanlı toplumuna dinamizmini veren “gazâ” politikasına sırt çevirdiğine işaret ediyor. Musa Çelebi döneminde (1411-1413) ise gazaya öncelik veren “devrimci” saldırgan bir idarenin işbaşına geldiğini ileri süren İnalçık'a göre Musa, tekrar *uçların*

⁶⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 24. bas., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2017 (ilk baskı İngiltere 1973), s. 195-96.

⁶¹ Halil İnalçık, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, 3. bas. Kırmızı Yay., İstanbul 2014, s. 161.

geleneğine yönelen* bir idare getirdi: Beylerbeyliğe uç beylerinin önderi Gazi Mihal'ın oğlunu, kadıaskerliğe ise sınırdaki gazilere sipahilik ve tımar vaat eden radikal fakih ve mutasavvıf Şeyh Bedreddin'i atadığına dikkat çeken İncalcık, bu ikisinin, Rumeli uçlarındaki yaşamı ve ihtiyaçları temsil eden kişiler olduğunu iddia ediyor.⁶²

Bedreddin'in henüz kadıasker atanmadan önce bir hareket başlattığına inanan ve uçlardaki gazilere sipahilik ve tımar vaat ettiğini** ileri süren İncalcık, onun hareketini, toplumsal ve politik yanlarıyla olduğu kadar, kültürel yönüyle de anlamlı bulur. Annesi Rum, babası en ileri uç bölgesinde Rumeli'ye ilk geçenler arasında savaştan bir Osmanlı gazisi olan Bedreddin'in, gençliğinde sınır boylarında gazilere kadılık yaptığını belirten İncalcık, sonra Musa Çelebi döneminde, uç gazilerinin beyi Mihaloğlu ile birlikte yeni devrimci rejimin başlıca destekçilerinden olduğunu ve uç gazilerine ülkenin iç bölgelerinde tımar verilmesini sağlayarak, uçlarla merkezi devlet arasındaki eski anlaşmazlığa son vermek istediğini, iddia ediyor. Fakat I. Mehmed 1413'te Musa Çelebi'yi bertaraf edince, Bedreddin'i İznik'e sürmüş ve yandaşlarının tımarlarını ellerinden almış; Bedreddin de 1416'da Mehmed güç bir durumdayken, Dobruca'da isyan bayrağını açmıştır. Bedreddin'in, Bayezid'in oğulları Çelebiler arasında taht için mücadele sırasında (1402-14013) Selçuklu hanedanıyla akrabalık iddiasında bulunduğunu belirten İncalcık, Bedreddin'in, muhtemelen Osmanlı hanedanının yerine kendisinin geçmeyi düşündüğü kanaatindedir.⁶³

---

* 1402 yenilgisini izleyen Fetret Devri'nde iktidarın fiilen uç beylerinin eline geçmesine tanık olduğunu, buna karşılık II. Murad'ın (1421-51) daha çok saraydaki kullar arasından seçtiği kendi adamlarını uç komutanlıklarına getirmesinden başlayarak, merkezîyetçi politikanın giderek ön plan çıktığını ve II. Mehmed dönemine (1451-81) damgasını vurduğunu belirten Halil İncalcık, ancak bu sürecin henüz tamamlanmadığı bir aşamada, ırsi uç beylerine bağlı sınır kuvvetleri ile geri bölgelerde tımar sahibi olan sipahiler arasındaki rekabetin keskinleştiğinin görüldüğüne işaret ediyor ve bu rekabetin, şimdiye kadar bu çerçevede yorumlanmamış olan Şeyh Bedreddin ayaklanması da (1416) dahil olmak üzere, bu ilk dönemin gerilim ve kargaşalıklarından pek çoğunu açıklama bakımından önem taşıdığını belirtiyor (bkz. Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I – 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, 11. bas., T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018 [ilk baskı Cambridge University Press 1994], s. 6).

⁶² Halil İncalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, c. 1, 63. baskı, T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019 (ilk basım 2009), s. 96; *Has-bağçede 'Ayş u Tarab*, 4. bas., T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 120.

** Oysa tüm Osmanlı kronikleri, Bedreddin'in İznik'ten kaçtıktan sonra geçtiği Rumeli'de, taraftar toplayabilmek için bu vaatlerde bulunduğunu yazarlar.

⁶³ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 24. bas., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2017 (ilk baskı İngiltere 1973), s. 196. İncalcık burada ifade ettiği görüşlerini, 2014 yılında yayınladığı

Şeyh Bedreddin ayaklanmasını, bir bakıma, merkezin gittikçe kuvvetlenen Sünni ve devletçi karakterine karşı, askeri sınır uç eyaletlerinde ve göçer Türkmenler arasında kendini gösteren hoşnutsuzluğun bir sonucu* olduğunu değerlendiren İncalcık, devletin bu hareketi ezmesinin, Şeriatı temsil edenlerin idarede güç kazanmasını hatta Bayezid devrinde uygulanmış bir kısım önlemlerin kaldırılması sonucunu verdiğini; bunu, evkaf ve emlakın idaresinde, yerel bey ailelerine verilen ödünlerle tespit etmenin mümkün olduğunu, not ediyor.⁶⁴

I. Mehmed'in, Rumeli'de Mustafa'ya karşı savaşırken aynı zamanda Batı-Anadolu'da ve Rumeli'de Deliorman'da Şeyh Bedreddin tarafından düzenlenen ayaklanmayla (1416 yaz ve sonbaharı) uğraşmak zorunda kaldığını, Şeyh'i koruyan ve destekleyen Mircea'nın 1416 sonbaharında Deliorman'ı işgal ettiğini ve Silistre'ye saldırdığını belirten İncalcık, I. Mehmed Şeyh'i Zağra'da yakalayarak Serez'de idam ettirse de, onun Rumeli'deki bu meşguliyeti sırasında Anadolu beylerinin yine hareketlenmeye başladıklarını, bunun üzerine önce, 1417 başlarında, Şeyh'in Eflak'a geçmesine yardım eden İsfendiyar Bey'e karşı yürüyerek ona hükümranlığını kabul ettirdiğini, bu sırada ciddi şekilde hastalandığı için, Karaman üzerine seferi Bayezid Paşa'nın düzenlediğini iddia ediyor.⁶⁵

Bedreddin'in aynı zamanda büyük bir din bilgini, mutasavvıf ve veli olduğunu belirten Halil İncalcık, üstlendiği siyasi devrimci yolun, İslam dünyasında dini ve mistik düşüncenin, toplumsal ve politik eylem için nasıl yorumlandığını çok iyi gösteren bir örnek olduğunu belirtir. İncalcık'a göre, bu, *kutbu'l-aktâb* unvanı taşıyan şeyhler, velayet iddiasıyla öbür dünyada olduğu gibi bu dünyada da olayları kendi kontrolleri altında tuttuklarını iddia ederlerdi. Üç olayı birden tek olay olarak değerlendirdiği anlaşılan İncalcık, İzmir, Saruhan ve Dobruca yörelerinde, Bedreddin'in işareti üzerine

---

başka bir eserinde de aynen tekrar etmiştir, bkz. Halil İncalcık, *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, 3. bas. Kırmızı Yay., İstanbul 2014, s. 161. Bedreddin'in sağlığında böyle bir iddiada bulunduğu kaynaklarda rastlanmazken, ölümünden sonra torununun yazdığı Menakıbnâme'de, Şeyh'in biyografisinde bu hususun yer aldığı biliniyor.

* İncalcık buraya koyduğu 12 nolu dipnotta, Köprülü, Yaltkaya, Babinger ve nihayet Kissling tarafından incelenen bu hareketin uçlarla ve tımar meseleleri ile ilgisinin yeter derecede belirtilmediğini not eder.

⁶⁴ Halil İncalcık, *Devlet-i 'Aliyye, c. 1*, 63. baskı, T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019 (ilk basım 2009), s. 229.

⁶⁵ Halil İncalcık, *age*, s. 88-89.

ayaklananların çoğunun, kendilerinden önceki Babailer gibi Türkmen Yörükleri olduğunu; öteki yandaşlarının ise uç gazileri, tımarları alınmış sipahiler, nasipsiz medrese öğrencileri ve Hristiyan papaz ve köylüleri gibi çeşitli türden hoşnutsuz gruplardan oluştuğunu iddia ediyor. “Nasipsiz medrese öğrencileri”nden Manisa, “Hristiyan papaz ve köylüler”den Karaburun, “Türkmen Yörükler, uç gazileri ve tımarları alınmış sipahiler”den ise Rumeli olayını kastettiği anlaşılan İnalçık, Şeyh’in geniş Batını İslamiyet yorumunun, ona bu değişik öğelerden tek bir toplum oluşturabileceği umudunu vermiş olabileceğini değerlendiriyor. Şeyh Bedreddin’in basit bir derviş olmadığını, dini ilimler, özellikle de İslam hukuku üzerine tanınmış kitaplarıyla büyük bilginler arasında yer aldığını fakat “zahiri ilimler”i tatmin edici bulmadığını, Şeyh Hüseyin Ahlati’nin etkisiyle sufiliğe geçtiğini ve bir sufi şeyh olarak Batı Anadolu ve Rumeli’nde faaliyette bulunduğunu iddia ediyor. Sünni İslam’ın bütün öğretilerini, kendinden önceki Batını kelamcılar gibi yorumladığını, bu yüzden Sünni ulemanın onu, şeriatı bütünüyle inkar eden, aşırı bir batını saymakta oybirliği ettiğine işaret ediyor.⁶⁶ Bedreddin ayaklanmasının sufi mistisizmi ve halk hareketleri arasındaki ilişkiyi açık bir biçimde gösterdiğini ifade eden İnalçık, Anadolu’nun 13. yüzyıldan beri, sufi öğretilerle dini tarikatların yuvası haline geldiğine işaret ederek, sufiliğin, kentlerin aydın çevrelerinde teosofi, yani mistik ilahiyat biçimlerine büründüğünü, halk arasında ise, inançları Şiilik ve başka batını öğretilerin bir bileşimi halinde, tarikatlar için bir temel ve dini-toplumsal halk hareketleri için de bir kaynak oluşturduğunu ileri sürüyor.⁶⁷

Stanford J. Shaw 1976’da, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi*’ni incelediği eserinin *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküşü*’ne ayırdığı birinci cildinde, *The Interregnum, 1402-1413* başlığı altında, I. Mehmed’in hükümdarlığından önceki dönem olaylarını ele alırken, Bedreddin’e de değinir.⁶⁸ Süleyman’ı yenen Musa, Mehmed’e bağımlılığını reddederek kendini sultan ilan ederken, Çandarlı İbrahim’i başvezir, Mihaloğlu Mehmed Bey’i Rumeli beylerbeyi atamış, hem Osmanlı saray

⁶⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 24. bas., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2017 (ilk baskı İngiltere 1973), s. 196-97.

⁶⁷ Halil İnalçık, *age*, s. 198-99.

⁶⁸ Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, v. 1: Empire of the Gazis - The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge University Press, Cambridge 1976, s. 38-40.

gelenekleri yeniden kurulmuş hem de akınlar yeniden başlamıştı. Böylece Musa zamanında eski sınır unsurları (uçbeyleri) zafer kazanmış; kapıkulları baskı altına alınmış, topraklar yine eşrafa ve uçbeylerine verilmişti. Eşrafı ve uçbeylerini yanına çeken Musa'nın, kitleleri de yanına çekebilmek için, muhafazakar Müslümanların heretik kabul ettiği, önde gelen İslam hukukçularından birini, mistik filozof ve tartışmalı bir figür olan Şeyh Bedreddin'i şeyhülislamlığa atadığını* ileri süren Shaw, Şeyh'in tüm varlığın halk arasında eşit olarak paylaşılmasını ve bu sahada yaşayan insanlar arasındaki din farklılıklarına son vermeyi talep eden doktrini dolayısıyla, Müslüman ve Hristiyan halk arasında cezbettiği geniş bir taraftar kitlesine sahip olduğunu ve onun fikirlerinin Musa rejiminin resmi doktrini haline geldiğini iddia eder.⁶⁹

Musa'nın aktivist politikalarının kısa sürede desteğinin temellerini sarsan iç sorunları gizlediğini belirten Shaw, gazi beylerinin ganimet ve tımar yoluyla elde ettikleri zenginlik ve güce kin duymaya başlayan Musa'nın kapıkullarına yönelerek, pozisyonları ve tımarları onlara devrettiğini, gazilere de Hristiyan topraklarına akınları durdurmalarını emrettiğini iddia eder. Aynı zamanda, Bedreddin'in öğretileri yoksul kitlelere hitap ederken, tutucu dini liderler ve Türk eşraf için nefret uyandırıcıydı diyen Shaw, bu ikinci grubun, rejimi olabildiğince hızlı bir şekilde ortadan kaldırmak için planlar yapmaya başladığını ileri sürer. Bu koşullarda Mihaloğlu'nun Musa'dan koparak Makedonya'ya akınlar düzenlediğini ve elde ettiği ganimet ve tımarları kendisi ve adamları arasında dağıttığını; tutucu dini liderlerin de, açıkça heretik olarak suçladıkları Bedreddin'in görevden alınmasını istediklerini; vezir Çandarlı'nın ise Bizans ve Mehmed'le gizlice görüşüğünü ve Mehmed'in galip gelmesi durumunda yeni fethedilecek toprakların durumunun restore edileceği sözünü verdiklerini ileri süren Shaw'a göre, böylece Musa'nın sonu gelmişti.⁷⁰

---

* Shaw, bu cümlesinin sonuna koyduğu 6 nolu sonnotta, Bedreddin-i Simavi'nin İran'dan Anadolu'ya Timur'un fethinden sonra girdiğini; Timur'un yeni rejim için halkın desteğini sağlama çabalarından kaçındığını, Anadolu ve Rumeli'de kendi misyonunu üstlendiğini ve en azından onu Osmanlı'ya karşı kullanmayı uman Germiyan ve Karaman beylerinin yardımıyla kendi mistik düzenini kurduğunu, iddia ediyor (bkz. s. 40).

⁶⁹ Stanford J. Shaw, *age*, s. 38-39.

⁷⁰ Stanford J. Shaw, *age*, s. 39.

Biraz ileride bu kez *Bedreddin, Dede Sultan Ayaklanmaları ve Düzme Mustafa* başlığı altında, bu tezin incelediği olayları elen alan Stanford Shaw, I. Mehmed'in, Bizans'ın ve daha önemlisi gazi beyleriyle Türkmen eşrafın desteğini alarak galip geldikten sonra, zaferine destek sağlayan dini liderleri yatıştırmak için Şeyh Bedreddin'i azlederek sürgüne gönderdiğini belirtir, ama çok geçmeden Osmanlı'nın doğudaki ilerleyişinin batıda çıkan bir dizi yeni büyük isyanlarla durdurulduğunu ve Mehmed'in hükümdarlığının bu karışıklık içinde son bulduğunu iddia eder. Shaw'a göre; Musa'nın kadiaskeri ve manevi danışmanı Şeyh Bedreddin, sürüldüğü İznik'te başkaldırarak, kendi tarikatını yeniden kurmak için imparatorluğun her tarafına mesajını yayacak vaizler gönderiyor ve adamlarını gizli hücrelerde organize etmek için çalışıyordu. I. Mehmet'ten korkarak İznik'ten kaçan ve Candaroğlu'nun desteğini umarak Samsun'a giden Şeyh'in radikal öğretilerinden çekinen Candaroğlu, Osmanlı'nın oradaki düzenini sarsabilmek umuduyla onu Rumeli'ye gönderdi. Şeyh, gittiği Eflak'ta Mircea'nın oğlu Mihail'e sığınmış ve Mihail ona, imparatorluğun Avrupa bölümünde yaşayan mutsuz yığınlar arasında isyan çıkarması için, ihtiyacı olan malzeme yardımında bulunmuştu. Şeyh Bedreddin, özellikle oralara son zamanlarda yerleştirilmiş, heterodoks inançları kendininkiyle aynı olan, belki de bundan daha önemlisi, Hıristiyan topraklarına akın yapıp ganimet toplamada görece kendilerine daha az fırsat verilmesinden mutsuz olan göçebe Türkmenler arasında yaygın başarı elde etmişti. Bedreddin Rumeli'de inançlarını yayarken, destekçileri de Anadolu'da isyanlar başlatmışlardı. Halkın protestosunun Osmanlıları Anadolu'nun büsbütün dışına atması çok muhtemel görünüyordu. Başvezir Bayezid Paşa ile Sultan'ın oğlu Murad (sonradan II. Murad) tarafından organize edilen büyük çaplı bir askeri hareket sonunda isyanlar bastırıldı. İsyanın liderleri idam edilmişti, ama hoşnutsuzluk devam ediyordu. Aynı anda, Bedreddin Dobruca'da, Deliorman'da, Musa Çelebi'nin yenilmesiyle pozisyonlarını kaybetmiş olanlar ile Mehmet Çelebi'nin Bizans'a söz verdiği toprakları iade etmesini ve Hristiyan vasalları tanımalarına kızanların verdiği destekle binlerce kişilik bir taraftar kitlesi toplamıştı. Mehmed'in dertlerine bu kez bir de Mustafa Çelebi belası eklenmişti. I. Bayezid'in uzun zamandır kayıp olan ve babasıyla Timur'un yanında tutsak bulunan Mustafa, Trakya ve Tesalya'ya giderek topladığı bir ordu ile paralel bir ayaklanma çıkarmıştı. Mehmed'in önce Anadolu'da, sonra da Bedreddin'le uğraşmasını avantaja çeviren Mustafa, Edirne'yi ele geçirdi ve kendini sultan ilan etti (1418). Mehmet Çelebi bu kez Düzme Mustafa'ya karşı bir

ordunun başına geçerken, başveziri de başka bir ordunun başında Deliorman'a, Bedreddin'e karşı yürüdü (1419 baharı). Anadolu'daki destekçilerinin yenilgisini öğrenen Bedreddin taraftarları çözüldüler, Bedreddin fazla uğraşmadan yakalanıp idam edildi. Mehmed bundan sonra ordularını düzene sokup Düzme Mustafa'nın üzerine yürüdü. Mustafa Bizans'a kaçtı, ayaklanma bastırıldı (1420).⁷¹ Kendisine kadar anlatılagelenden farklı bir hikaye kurgulayan Shaw'ın, başlıkta adını yazdığı halde metin içinde Dede Sultan'dan hiç bahsetmemiş olması da dikkat çekiyor.

Ernst Werner, 1966'da ilk baskısını yaptığı *Büyük Bir Devletin Doğuşu – Osmanlılar (1380-1481)* adlı eserini tedricen geliştirip genişleterek, 1977'de üçüncü baskısını yapmış, bu son edisyonda ise başka yeni kaynaklar yanında, Boşnak tarihçi Nedim Filipoviç'in "*Princ Musa i šejh Bedreddin*" (1971) adlı monografisindeki görüşleri de değerlendirmelerine katmıştır. Bedreddin ve Börklüce'ye geniş bir bölüm ayıran Werner'in eserinin elimizde bulunan 1972 basımı Almanca nüshasından yararlanmaktansa, özellikle bu tezde incelenen döneme ilişkin pek çok yeni kaynağı kullanarak, önceki değerlendirmelerini geliştirip genişlettiği 1977'deki 3. baskısının, 2014'te basılmış Türkçe çevirisinden yararlanmayı doğru bulduk. Başta Dukas ve Anonim Osmanlı Kroniği olmak üzere, Osmanlı kaynakları ile onlar üzerinde Alman tarihçilerin yaptığı çalışmalar ve Türkiye'den başlıca Mehmet Fuad Köprülü, Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya), Mustafa Akdağ, Halil İncalcık, M. Tayyip Gökbilgin ve elbette Hafız Halil'in Menakıbnâme'si (Kissling neşri) yanında, Balkan ülkelerinde üretilmiş konu hakkındaki çalışmalarda ileri sürülmüş tezleri karşılaştırarak tartışan Werner, bir tarih yazımından ziyade, ortaya bir metatez çıkarmıştır.

Nedim Filipoviç'in, "köylülerle akıncı denen küçük çaplı savaşçıların Musa'ya bağlılığının yanında, yaya ve azapların da onu izlediği, böylece bu yığınların başında Musa'nın bir pleb hareketi oluşturduğu" şeklindeki görüşüne katılan Werner, Musa'nın, devletin gerek feodalleşmesine gerekse merkezileşmesine karşı çıkan göçebe ve köylü, kısacası soylu olmayan tabakalara dayandığı şeklindeki görüşün de "kuşkusuz doğru" olduğunu kabul eder. Balkan prenslerinin Süleyman'ı ortadan kaldırarak Rumeli'de

---

⁷¹ Stanford J. Shaw, *age*, s. 43.

egemen olan Musa hakkında, onunla kolayca başa çıkabilecekleri hatta onu kendi amaçları doğrultusunda kullanabilecekleri umudunda olduklarını, oysa bunda tamamen yanıldıklarını belirten Werner, Musa'nın yalnızca Süleyman'ı destekleyen Türk boy beylerini kovalamakla kalmadığını, ister yandaş ister karşı düşüncede olsun, tüm soylu sınıfların üzerine hınçla yürüdüğünü, hatta 1410'da kendisine katılmış olan Sırbistan'daki Türk yanlısı feodal kesimin iki önderini de celladın eline teslim ettiğini belirtiyor. Musa'nın ordusunun kimlerden oluştuğuna dair bir tartışmada yine Filipoviç'in görüşüne katılarak, Musa'nın etrafında toplananların aslında yardımcı kuvvetlerin elebaşları olduğu, asıl tımar beyleri olmadığını, aynı şekilde yeniçerilerin de ona katılmak istemeyerek I. Mehmed'in ordusunda yer aldıklarını belirten Werner, buna karşılık Musa'ya tasavvuf şeyhlerinin el verdiğini iddia ediyor. Musa'nın ünlü Şeyh Bedreddin'e kazaskerlik gibi önemli bir görev verdiğini, Şeyh'in ise bu görevi, Musa'nın askerlerini tımarla görevlendirmek üzere kullandığına dikkat çeken Werner, böyle yaparak Şeyh'in efendisinin talimatına göre davrandığını ileri sürüyor ve Musa'nın Rumeli'ye gelir gelmez, yardımcı savaşçıların tüm rütbelerine tımar dağıtmaya girişmiş olmasını ve Kızıl Deli adlı şeyhin (Bayezid'in fermanıyla kurulmuş) vakfı adına Musa tarafından verilmiş, vakfi her kademedeki memurun ve her türlü verginin tasallutundan koruyan bir izin belgesini, buna kanıt gösteriyor.⁷² Anılan Kızıl Deli (Seyyid Ali Sultan), Rumeli'deki ilk Osmanlı fetihlerine katılmış ve Dimetoka'da bir zaviye inşa ederek burada yaşamış, Bektaşiliğin büyük evliyası arasına girmiş ve Dimetoka'daki tekkesi bu tarikatın dört önemli tekkesinden biri kabul edilmiş⁷³ Bektaşî şeyhidir.*

Gazilik eylemlerine rağmen Musa'nın Hristiyan rahipleriyle de iyi bir ilişki kurmaya çalıştığına değinen Werner, 1412'de bağlık, bahçelik, köy ve değirmenler vb. üzerindeki tüm mülkiyetini Serez yakınındaki bir manastıra bağışlayan Musa'nın, bunların halk

⁷² Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481) – Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci*, çev. Yılmaz Öner, Orhan Esen, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 242-44.

⁷³ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 12. bas., İletişim Yay., İstanbul 2017 (ilk baskı, Enderun Kitabevi, 1983), s. 40.

* Werner'in de "şeyh" olarak andığı Kızıl Deli için buradaki "Bektaşî şeyhi" ibaresi bana ait olup, Ahmet Yaşar Ocak bu şeyhi daha sonraki bir yayınında "Kalenderî şeyhi" olarak tanımlamıştır. bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Kalenderî Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi", *Manifestation of Sainthood in Islam*, ed. G. M. Smith-C. W. Ernst, ISIS press, İstanbul 1993, p. 145-158. Sonradan baskı: *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, 2. bas., Timaş Yay. İstanbul 2015, s. 142-43.

üzerindeki nüfuzunu gördüğünü ve bundan çekindiğini belirtiyor. Diğer taraftan Musa'nın Sırbistan'a akınlar düzenleyip açık arazileri yağmaladığını, yapılı gençleri kullandırıp geri kalanları kılıçtan geçirdiğini, Üçkaleler'i işgal ettiğinde içindekilerin kılıçtan geçirildiğini, buna benzer pek çok olayın anlatıldığını belirten Werner, Musa'nın ayrıca kolonileşmeye giderek, ülkesinden bir yığın insanı getirip oralara yerleştirdiğini, daha önce yerleşmiş olanları da yerlerinden edip, 1413'te kendi ülkesinin topraklarına yerleştirdiğini, böylece Küçük Asya'dan kendisiyle birlikte gelen göçebe ve yarı göçebe halka yeni yaşam olanakları açan Musa dışında hiçbir Osmanlı hükümdarının, Balkan halkları tarafından böylesine kin ve nefretle anılmadığına, dikkat çekiyor.⁷⁴ Musa'nın başlarda kendisini desteklemiş olan Hristiyan liderlerle giderek arasını açtığını ve onları kendisine düşman ettiğini, yüksek Osmanlı tabakasının da artık kendine yeni bir efendi aradığını belirten Werner'e göre, kendisine karşı bir cephenin oluşmaya başladığı bir zamanda Konstantinopolis'i kuşatan Musa'ya karşı, Mehmed'e başvurup onu Bizans'a çağırın İmparator'un yanı sıra, baskın ve büyük haraç isteklerinden bıkan Venedik de umudunu Mehmed'e bağlamıştı.⁷⁵

Musa'nın ortadan kaldırıldığı kesin sonuçlu muharebeyi yüksek soylular ile antifeodal pleb ögeleri arasındaki bir sınıf mücadelesi olarak yorumlayan Filipoviç'e katılmayan Werner, Filipoviç'in, "Musa, feodal soyluları güya bunların halkıyla birlikte alaşağı etmek istemiş ve kendi sınıfından bu şekilde kopmuş" dediğini ileri sürerek, böyle bir değerlendirmenin tarihsel olguları oldukça zorladığını ifade ederek, Musa'nın, Osmanlı hanedanının yetiştirmesinden başka bir şey olmadığını ve bir tek hedefinin olduğunu vurguluyor: Genç imparatorluğun restorasyonu ve tek başına hükümdarlık. Musa'nın da kendini "pleb" tabakaların önderi, sınıfsız toplumu kurmaya aday biri olarak görmediğini ifade eden Werner, "Musa'nın ölümüyle antifeodal güçler gerçi yenilgiye uğramışlardı ama hiçbir zaman parçalanıp dağılmamışlardı" dedikten sonra, şimdi bunların Düzme Mustafa ve Cüneyd'in çevresinde toplandıklarını, 1415'te Osmanoğulları'na karşı büyük bir koalisyon kurmuş olan Cüneyd'in bu kalkışmanın başını çektiğini, belirtiyor. Werner'e göre, Cüneyd yandaşlarını toplayıp Mehmed'e karşı ayaklandığında,

---

⁷⁴ Ernst Werner, *age*, s. 244-45.

⁷⁵ Ernst Werner, *age*, s. 245-46.

Hospitalitler, Germiyanogulları ve Menteşeoğulları da birlikte hareket etmişler, fakat güreşçi namıyla anılan Mehmed hızla harekete geçip, her iki ayaklanmacı grubu da geriye püskürtmüş, onları Selanik'teki Grek komutanın yanına sığınmak zorunda bırakmıştı.⁷⁶

Daha sonra Yörükler ve Ulahlılar arasındaki işbirliğini ele alan Ernst Werner, Selanik ve Makedonya dahil, tüm Trakya'nın otlaklarına yayılarak, hayvancılık ve belli çapta tarlacılık yaptıklarını belirttiği Yörüklerin, Balkanlar'da kendilerine benzer bir yaşam tarzı süren bir halkla, Eflaklılar (Valahyalılar, Ulahlar) ile karşılaştıklarını, Yörüklerin Valahlar için büyük bir tehlike olduğunu, çünkü yerleşik halkı iyice tedirgin ettiklerini ileri sürüyor. Bu karşıtlığa rağmen bu iki halkın bir süre sonra birlikte kervan baskını ve köylerin yağmalanması gibi faaliyetlere giriştiğini aktaran Werner, bu yakınlaşma ve ortaklığı ise, her iki halkın da aynı sömürü sistemine bağımlı olmasına dayandırır ki, bu feodal Türk Devleti'nin sistemiydi ve gerek fatihlerin gerekse tebaanın elverdiğince geniş katmanlarını bütünleştirmek adına içten içe farklılaşmalarla doluydu. Bayezid'in köklü merkezileştirme siyasetinin, gerek Türk gerek Hristiyan göçerlerin yaşamsal çıkarlarını baltalaması yüzünden, bu kitlelerin Musa'ya katılarak ondan umar bekleediklerine işaret eden Werner, 1413'te Musa'ya karşı çevirme hareketi başlatıldığında, onun kendini sadece hayvancılık yapan insanların arasında güvende hissedebildiğini ileri sürüyor. Daha sonra Ulah-Yörük işbirliği ve hareketi gerilemeye yüz tuttuğunda, alt sınıflar içinde başka bir muhalefet hareketinin filizlenmiş olduğunu belirten Werner, bu hareketin, uzlaşmayan çelişik ilişkileri alt etmek, devleti ve toplumu insancılaştırmak çabasında olduğunu iddia ediyor ve bu akımı iki adamın kişiliğinden, Bedreddin ve Börklüce Mustafa'dan soyutlamanın olanaksız olduğunu belirttikten sonra, *Bedreddin Hareketi* başlığı altında, bu olayı incelemeye başlıyor.⁷⁷

“Osmanlı kronikçiliğine derinlemesine nüfuz eden F. Babinger” diyerek söze başlayan Ernst Werner, Babinger'in Şeyh'le ilgili bilimsel bir biyografiyi ilk kez kaleme alma girişiminden beri, uluslararası Osmanistğin hep bu konuyla uğraşıp durduğuna dikkat çekerek, son olarak Nedim Filipoviç'in de, kendisinin sık sık alıntılar yaptığını belirttiği

---

⁷⁶ Ernst Werner, *age*, s. 247-48.

⁷⁷ Ernst Werner, *age*, s. 251-61.

bir monografi yazdığını, böylece ayaklanmayı Osmanlı tarihinde benzersiz bir olay olarak ortaya çıkan yaygın bir halk hareketi şeklinde su yüzüne çıkarmanın mümkün olduğunu ifade ediyor. Hareketin, Osmanlı ortamındaki Ortodoksluğun (Sünniliğin) dışından, böyle bir şeyh tarafından hazırlandığını, örgütlendiğini ve yönlendirildiğini iddia eden Werner, bu olayın, odağı Osmanlı devlet düzeninin dışında yer alan ve Safeviler ile Osmanlı devleti arasındaki uzlaşmaz çelişkilere dayanan Kızılbaş ayaklanmalarından farkının da burada olduğuna işaret ettikten sonra Şeyh'in biyografisine geçiyor. Bilinenleri tekrar eden Werner, kronolojiyi yer yer şaşırırsa da, bu bahiste önemli birkaç hususa değiniyor. Bedreddin'in babasının adını andığı yerde, ondan "Ghāzī İsrā'īl" diye söz ediyor ki, daha önceden başlatılmış bir tartışmaya, belki de farkında olmadan katılıyor⁷⁸ (Buna ileride, Cemal Kafadar'ın görüşleri ele alınırken değinilecektir). Mesleki yoluna Ortodoks bir din bilgini olarak başlayan Bedreddin'in Şii etkisindeki tasavvuftan uzak durduğunu, Kahire, Bağdat, Halep ve Mekke'ye uzanan araştırma gezisi sırasında, İslam'daki dinbilim ve felsefe öğretilerini tek tek incelediğini, kendini aynı zamanda astronomi ve tıba adadığını anlatan Werner, Kahire'de Sultan Berkuk'un onu oğluna öğretmen yapmaya ikna ettiğini ve Berkuk sultan olur olmaz öğretmenini şeyhülislam yaptığını ileri sürüyor. Werner ayrıca, Şeyh'in şeyhülislam olduktan sonra Hüseyin Ahlatî ile tanıştığını ve büyüüne kapıldığını iddia ediyor. Ondan sonraki süreçte bilinenleri yineleyen Werner, Bedreddin'in Kahire'den ayrılıp Konya ve Tebriz'e doğru gittiğini, orada kendisini din üzerine tartışmaya çağıran Timur'la tanıştığını, Timur'un Şeyh'i çok beğendiğini ve beraberinde Semerkand'a götürmek istediğini, ama Bedreddin'in gizlice kaçtığını ve Ankara'da bu zorbanın önünden kaçışan Türk birliklerine lanet yağdırdığını iddia ediyor. Bedreddin'in Tebriz'e giderken niyetinin Şii Safevileri görüp tanımak olduğunu iddialarına ekleyen Werner, Aksaray'da ünlü şeyh Hoca Ali'nin öğrencilerinden biri olan Şeyh Hamid bin Musa'yla tanıştığını ve Hamid'in onu Şii mezhebinin imamiye kanadına kutsadığını iddia ediyor ki, bu anlattıklarından, Aksaray'daki şeyhle tanışmak için Bedreddin'i Tebriz'e gönderen Werner'in, Konya nerede, Tebriz nerede, bilmediği anlaşılıyor. Kahire ve Hüseyin Ahlatî bahsi ise, ilk kez bu şekilde, Werner'in kaleminden anlatılıyor. Torlakların Ortodoks inançlar dışında yaşayan bir Türkmen grubu olduğunu iddia eden Werner, Şeyh'in Kütahya yolunda bunlarla karşılaştığında, torlakların onu

---

⁷⁸ Ernst Werner, *age*, s. 261-62.

Mısır'da ve Tebriz'de saray eşrafı arasında dolaşmakla suçladıklarını, oralarda ne aradığını bilmek istediklerini, sonun onu kendilerine şeyh olarak kabul ettiklerini ve Bursa'ya kadar eşlik ettiklerini anlatıyor. Bedreddin'in torlakların karşısına bir Mehdi gibi çıktığının kesin olduğunu belirten Werner, Kissling'in onu Hristiyanlığın Mesih spekülasyonlarına benzer şekilde, halkın Alevi-Şii kökenli Mehdi beklentilerini doyurduğunu, kitlelerin ona kurtarıcı gözüyle baktıklarını belirttiğini aktarıyor. Bedreddin'in torlakların Hû diye anılan öncüsü Kemal'i 1405 tanımış olması gerektiğini iddia eden Werner, Torlak Kemal'in kendisine katılıp sonra onun yanında kılıç kuşanmış olduğunu, Filipoviç'ten aktarıyor. İddialarını sürdüren Werner, Şeyh'in Aksaray'da yalnız Hamid'le değil, kendisine yakınlık duyan Karaman Bey'le de temas kurduğunu, 1405-1407 arasında kardeşi Mehmed Çelebi'nin yanında kalan Musa ile tanışmasının da büyük olasılıkla bu döneme rastladığını, yine Filipoviç'ten aktarıyor.⁷⁹

Bedreddin'in Şiilikle ilişkisi gibi daha önce değinilen hususlar dışında, ayrıca *Varidat*'ın çeşitli yorumlarından hareketle bir değerlendirme yapmaya çalışan Werner, Şeyh'in panteist-materyalist bir dünya görüşünden yana olduğunu hatta "sonradan Spinoza'nın akıl ettiği gibi, Bedreddin tözü Tanrı ile eş tutar" dedikten sonra, ancak Bedreddin'in sıradan Müslümanlar önünde, öyle *Varidat*'ta yazdıkları gibi konuşamayacağını farkında olduğuna işaret eder. Werner'e göre, Şeyh panteist-materyalizm için vaktin henüz erken olduğunu sezmekteydi, o nedenle halkın coşkulu katkısını kazanmak istiyorsa, reform tasarılarını dinleyicilerine dinsel mistik kılığında açıklamak zorundaydı.⁸⁰ Sünni din adamlarının Şeyh'i Tanrı'ya küfretmek ve kutsal konulara saldırmakla suçladıklarını, hele İdris-i Bitlisî'nin ona, örf ve adetleri ve yasaları çiğniyor, insanın en bayağı güdülerine yöneliyor, diye saldırdığını; Qoğa Husejn'in ise daha açık konuşarak, "kendini hayvansal tutkulara kaptırmış, şarap içiyor, başka bir sürü yasak şeyler yapıyor" diyerek, onu İbahiye mezhebiyle aynı düzeye ittiğini belirten Werner, halbuki Bedreddin'in artık düşüncelere derinlemesine dalmak ve tarikatçılıkla yetinmeyerek siyasal yaşama atıldığını ve üstün bir devlet reformcusu olarak ortaya çıktığını iddia ederek, onun bu üstünlüğünün hoşgöründen kaynaklandığını, hümanizmi bir devlet ilkesi

---

⁷⁹ Ernst Werner, *age*, s. 262-64.

⁸⁰ Ernst Werner, *age*, s. 265.

haline getirmeyi amaçladığını ileri sürüyor. Bir süre sonra Musa tarafından kazasker atanan Bedreddin'in sözlerini pratik alanda uygulama, yaşama geçirme fırsatı bulduğunu, iddialarına ilave ediyor. Werner, Musa'nın yenilgisinden sonra Şeyh'in İznik'e sürgüne gittiğini söyledikten sonra, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal bahsine geçer.⁸¹

Börklüce Mustafa'nın, İmparator V. Ioannes Paleologos'un evlilik dışı kızıyla evlenen Ilario Dorias'ın kızı Isabella evli olduğu gibi, daha önce değinilmeyen bu hususu, Berlin 1873 tarihli bir kaynağa dayanarak aktaran Ernst Werner, Nedim Filipoviç'in, I. Süleyman'ın haremde yaşayan bu hatunu Mustafa'nın 1411'de ganimet olarak aldığını tahmin ettiğini belirterek, Mustafa'nın Musa döneminde Rumeli'de yaşamış olmasının akla yatkın olduğunu ileri sürüyor. Hoca Sadeddin'in, "Şeyh resmi işlerini görürken kethüdası Mustafa'ya danışırdı" şeklindeki sözünden, Mustafa'nın Şeyh'i etkileyecek kadar eğitim görmüş ve enerjik birisi olduğu sonucunu çıkaran Filipoviç'e katılmadığını belirten Werner, eldeki metnin bunu doğrular nitelikte olmadığını ileri sürüyor.⁸²

Dukas'ın Börklüce hakkında anlattıklarını tekrar ederek ve Osmanlı kroniklerindeki bazı ifadelere dayanarak, Mustafa'nın taraftarlarının başlarının açık olmasını değerlendiren Werner, Mustafa'nın inanç karşıtlıklarını aşma yolunda uğraş verdiğini, çabalarının ciddi olduğunu göstermek için derviş takkesini atıp dış görünüşüyle Hristiyan rahiplerine benzemeye çalıştığını ileri sürüyor ve çıplak başlılığın Mevleviler için umursamazlığın bir göstergesi sayıldığına değinerek, beyaz sarıklarıyla daha uzaktan göze çarpan Sünni Türkler için, Mustafa'nın görüntüsünün daha ilk bakışta sapkınlık sayıldığına dikkat çekiyor. Mustafa'nın Türk-Grek yerleşimleri arasındaki yörelerde etkinlik gösterdiğine değinen Werner, Çeşme Yarımadası'nda yaşayan yığınlarca Hristiyan'ın onun potansiyel müttefiki olduğunu, çünkü bunların Türk komşularıyla aynı ekonomik zorluklar içinde yaşadıklarını tespitini aktarıyor. Osmanlı yayılmasının Avrupa'ya yönelmesinden sonra Çeşme Yarımadası'nda acı dönemler yaşandığına işaret ederek, denizlerde hiçbir etkinlik olanağı kalmayan bölgenin, kıta limanları arasında işlevsiz ölü bir yere dönüştüğünü; verimsiz toprakların yoksul bir tarımcılıktan ötesine elvermediğini; balıkçıların ise deniz

---

⁸¹ Ernst Werner, *age*, s. 268.

⁸² Ernst Werner, *age*, s. 269.

ürünlerini alacak kimse bulamadığını, çünkü İzmir'in bir zamanlar sahip olduğu önemi yitirdiğini aktaran Werner, yeni toprak soyluları olan sipahilerin ise reayayı sömürmekten başka bir şey düşünmediklerine vurgu yapıyor. Werner, Mustafa'nın vazettiği tüketim komünizmine Hristiyanların bu yüzden kulak kabartmalarını doğal karşılamak gerekir, diyor. Aynı devirde Bayramiyye dervişlerine özgü tarım topluluklarının muhtemel olduğunu belirterek, 1402'de Ankara dolaylarında bir köylü olan Hacı Bayram'ın bir tarikat kurduğunu, kendi emeklerinin ürünleriyle geçinmek zorunda olan tarikat üyelerinin toprağı birlikte işleyerek, hasattan birlikte yararlandıklarına değinen Werner, derviş toplulukları kurmakla yetinmeyerek, sömürü ve baskıyı ortadan kaldırmak için onları silahlandırmaya çalışan Mustafa'nın, Osmanlı Devleti'ni çökerterek, tüm toplumu kendi idealleri doğrultusunda dönüştürmek istediğini, çevresindeki pek çok insanı silahlandırarak mücadeleye sürdüğünü, iddia ediyor.⁸³

Bu arada Hû Kemal'in Manisa bölgesinde 3 bin kadar toprakla birlikte hareket ettiğine değinen Werner, Kemal ile Mustafa'nın, belki de Filipoviç'in iddia ettiği gibi, Bedreddin'in talimatı üzerine birlikte anlaşmış olarak faaliyet gösterdiklerini belirtiyor. Werner'in aktardığına göre, Qoğa Husejn, 7 bin insanın bu Allahsız Rafızinin peşine takıldığını; Filipoviç ise Kemal'in peşine Hristiyanların da takıldığını, iddia etmişler.⁸⁴ Mehmed'in Karaburun'a müdahalesini ve çarpışmaları kısaca anlatan Werner, burada ilginç bir noktaya dikkat çekiyor: Werner'e göre, "Aydın valisi ile Saruhan valisine karşı zafer kazanan ayaklanmacılar, bunu bir özgürleşme operasyonuna, bir karşı saldırıya dönüştürecek şekilde yararlanmadılar, yaşadıkları yarımada sürgün edilmiş gibi çakılıp kaldılar." Mehmed'in toprakları hemen sipahilere pay ettiğini ve Börklüce'nin yandaşlarına karşı amansız bir cezalandırma hareketi yürüttüğünü belirten Werner, toprakların da başına aynı şeyin geldiğini; Hû Kemal'in bir müridiyle birlikte darağacında can verdiğini anlattıktan sonra, yine farklı bir değerlendirmeyi, Börklüce'nin çarmıha gerilmesi üzerine yapar. Bunu İsa'nın çarmıha gerilmesine benzeterek, Bedreddin hareketinin Hristiyanlıkla bağlantısını arayan Avrupalı oryantalistlerden farklı olarak, Mustafa'yı belki de Sünniliği aşağıladığı ve Hristiyanlarla dostluk kurduğu için böyle

---

⁸³ Ernst Werner, *age*, s. 270-71.

⁸⁴ Ernst Werner, *age*, s. 271.

cezalandırmak istemişlerdi, der. Werner, Bedreddin'in olayları haber alınca kaçıp İsfendiyar'a gitmesini yorumlayan Filipoviç'in, onun bu davranışının, Pir ile müridi arasında bir eşgüdüm ve ayrıntılı bir planlama olmadığını gösterdiği şeklindeki değerlendirmesine, katıldığını belirtir ve “yoksa Şeyh öyle bir çırpıda kaçmaya kalkışmazdı” der. Şeyh'in İsfendiyar'dan Kırım'a giderken, gemicilerin onu Eflak'a bıraktığı ve Pir'in Rumeli işlerine karışmış olmasının düpedüz bir rastlantı sonucu olduğu şeklindeki iddiaları “softa uydurması” olarak niteleyen Werner'e göre, Şeyh kendisini öyle plansızca rüzgarın esintisine bırakacak biri değildi.⁸⁵

Oğuz Oyan, 1978'de (Paris) verdiği *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye* başlıklı doktora tezinde, *Balkan genişlemesiyle birlikte kapıkullarının yükselişi*'ni incelediği başlık altında, 14. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı'da devlet işleri için eleman yetiştirilmesinde başvurulan “devşirme” ve “toplama” usulünün sistemli hale getirilmesinin ve bu sistemde yetişen Hristiyan çocuklarının giderek devletin en üst düzey görevlerine getirilmelerinin, henüz 14. yüzyılın üçüncü çeyreğinde vezir ve beylerbeyi olduklarının görülmeye başlanmasını; bu unsurların devlet aygıtının tamamını ele geçirmeye yönelmelerinin, belli bir soy aristokrasisini temsil eden Türk beylerle aralarında doğurduğu rekabetin ciddi çatışmaları kışkırtacak niteliğe ulaştığını belirten Oyan, fetret döneminin hemen ardından henüz I. Mehmet döneminde ortaya çıkan Şeyh Bedrettin isyanının, eşitlikçi-sosyalizan eğilimler taşımakla birlikte, bu kadar büyümesini aynı zamanda Türk kökenli yüksek orunlu sınıfın kul kökenlilere karşı ortak tepkilerini toplamasına da borçlu olduğunu, Akdağ ve İnalçık'a atıf yaparak, ileri sürer.⁸⁶

Taner Timur, 1979'da yayınladığı *Osmanlı Toplum Düzeni* adlı eserinde, *İç Savaş ve Yeniden Kuruluş* başlığı altında incelediği dönem olaylarında, Musa Çelebi'nin Rumeli'de eşrafın desteğini sağladıktan sonra Mehmed'le anlaşmasını bozarak bağımsızlığını ilan ettiğini, ancak ilk aşamada gücünü kaybetmiş kapıkullarına değil, beylere ve tımarlı sipahilere dayandığını, buna karşı bir denge unsuru olarak da, İran

---

⁸⁵ Ernst Werner, *age*, s. 272-73.

⁸⁶ Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*, Yordam Kitap, İstanbul 2016 (Doktora tezi, Paris 1978), s. 97-98.

kökenli* bir şeyh olan Simavnalı Bedreddin'i kadıasker yaptığını ileri sürüyor. Paul Wittek ve Stanford Shaw'ın yukarıda ele alınan tezlerinden yararlandığı anlaşılan Taner Timur, Musa'nın böyle yaparak, halkçı ve eşitlikçi bir doktrini savunan Şeyh Bedreddin'in müritleri ile birlikte, gitgide zenginleşen ve güçlenen tımarlı sipahilere karşı bir denge sağlayabilme ihtimaline işaret ediyor. Fakat Musa'nın bununla yetinemediğini ve kapıkullarını yeniden dirilttiğini, bu amaçla birçok tımarı gazilerin elinden alarak kullarına dağıttığını da iddiasına ekliyor. Timur'a göre, böylece merkezîyetçi eğilimler yeniden canlanmış, bu da Çandarlı gibi güçlü aileleri ve Bizans'ı harekete geçirmiş, bu da Musa'nın sonunu getirmişti.⁸⁷

Musa Çelebi'nin Şeyh Bedreddin'i kadıaskerliğe getirerek, feodal beylere karşı Şeyh'le ittifaka giriştiği görüşünde olan Taner Timur, buna rağmen Musa Çelebi'nin, Macarların da desteğini sağlayan Sırp despotu Stefan Lazaroviç'in liderliğindeki feodal beyler ile Çelebi Mehmed'in liderliğindeki büyük Türk beylerinin koalisyonuna dayanan orduya yenilip öldürüldüğünü, din adamı sıfatıyla hayatını kurtarmayı başaran Şeyh Bedreddin'in ise, yerleştiği İznik'te ortak mülkiyete ve eşitliğe dayanan fikirlerini yaymaya ve çevresine müritler toplamaya başladığını ileri sürüyor. Timur'a göre bu müritlerin en önemlileri, çok fakir bir halk çocuğu olan Mustafa Börklüce ve Yahudilikten dönme Torlak Kemal'dir. Bunlar Aydın ve Karaburun yörelerinde, Şeyh Bedreddin ise Balkanlarda, Zağra, Silistre, Dobruca ve Deliorman'da harekete geçmişlerdi. Şeyh Bedreddin ve adamlarının gizli amaçlarının Avrupa'da ve Asya'da iktidar kurmak olduğunu, Hammer'a atıf yaparak ileri süren Timur, bu amaçla Hıristiyan köyleri de kazanmaya çalıştıklarını ve kendilerine katılan Hıristiyanların "gökten gelen melekler" olduklarını yaydıklarını, bunun dışında tek tip kıyafet giyip, başı açık dolaşarak Ortodoks İslami inançlara ters düşen reformlar gerçekleştirdiklerini aktarıyor.⁸⁸

---

* Taner Timur'un burada bahsettiği "İran kökenli bir şeyh" iddiasının, ilk kez Stanford Shaw tarafından ileri sürüldüğüne yukarıda değinilmişti. Shaw, Bedreddin'in "İran'dan Anadolu'ya girdiğini" iddia etmişken, Taner'in bunu, "İran kökenli"ye çevirdiği anlaşılıyor.

⁸⁷ Taner Timur, *Osmanlı Toplum Düzeni*, 5. bas., İmge Kitabevi, Ankara 2010 (ilk baskı AÜ SBF, 1979), s. 120.

⁸⁸ Taner Timur, *age*, s. 121-22

Şeyh Bedreddin'in harekete geçirdiği kuvvetlerin neler olduğu sorusunun peşine düşen Taner Timur, Musa ve Bedreddin konusunda hacimli bir kitap yazmış olan Boşnak tarihçi Nedim Filipoviç'in kitabının bir özetinden yararlandığını belirterek, Filipoviç'in Bedreddin hareketinin antifeodal bir nitelik taşıdığını ve küçük tımarlı sipahilere ve köylülere dayandığını ileri sürdüğünü, Hammer'in ise sadece Torlak Kemal'in 3000 dervişi harekete geçirdiğini kaydettiğini, ancak bu dervişlerin, çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri batıya göçen ve bir "dirlik" arayan savaşçılar olduğuna işaret eden Taner Timur, ayrıca Timur istilasıyla da Karadeniz'in kuzeyinden Bulgaristan'a doğru göç edenleri Bayezid'in iyi karşılayarak beylerine tımarlar dağıtmış olduğu gibi, I. Mehmed'in de bazı aşiretleri Filibe civarında yerleştirdiğine dikkat çekerek, bu büyük göç ve iskan hareketlerinin ve bu arada girilen yağma ve eşkıyalık olaylarının da huzur bozucu etkiler yapmış olabileceğini belirtiyor. Fakat en önemli ipucunun Şeyh Bedreddin'in ortak mülkiyetçi fikirleri olduğunu belirterek, Trakya'da komünal üretim ilişkilerinin yaygınlığı nedeniyle Şeyh Bedreddin'in bu fikirlerle etrafına birçok yandaş toplamasının, olsa olsa feodal malikanelerin, komünal mülkiyete dayanan köy cemaatleri aleyhine gelişme eğilimlerine karşı olabileceğini ileri sürüyor. Nitekim Şeyh Bedreddin'in kendisine karargah seçtiği Dobruca ve Deliorman bölgesinin, Selçuklu döneminde Baba İshak'ın da hareket sahaları olduğu hatırlandığında, Balkanlar'daki halk hareketleri arasındaki devamlılığın anlaşılacağını iddia ediyor.* Stanford J. Shaw'ın da, Şeyh Bedreddin'in taraftarlarının çoğunun yeni yerleşmiş göçebe Türkmenlerden oluştuğunu yazdığına değinen Timur, onların o aşamada komünal mülkiyet çerçevesini geride bırakmamış olduklarının varsayabileceğini belirtiyor. Bunun dışında köle, kolon, serf gibi durumlarda bulunan Hıristiyan köylülerin de hareketi desteklemiş olmalarının doğal olduğunu, ne var ki, zamanın koşullarının bağımsız bir halk hareketinin başarıya ulaşması için elverişli olmadığını belirten Timur, kaynak göstermediği ve böyle bir bilgiye daha önce rastlanmadığı için nereden kaynaklandığı bilinmeyen bir hatayla, 1421'de I. Mehmet öldüğü zaman Şeyh Bedreddin'in ve Börklüce'nin başını çektiği ayaklanmanın sürmekte olduğunu, ancak henüz 12 yaşında

---

* Taner Timur buraya koyduğu 54 nolu dipnotta Yaltkaya'ya atıf yapıyor, ama muhtemelen Yaltkaya'nın, "Batını inançlarına sahip Baba İshak taraftarlarının H. 622'de Dobruca'ya geldikleri" şeklindeki ifadesini, "Baba İshak'ın hareket sahası" şeklinde anlamış olmalıdır. Aynı dipnotta ayrıca Yaltkaya'nın, hareket içinde Müslümandan çok Hıristiyan ve Yahudi olduğu kanısında olduğunu da belirtiyor.

olan II. Murad'ın, veziri Bayezid sayesinde önce Börklüce'yi, sonra da Şeyh Bedreddin'i yenip öldürdüğünü iddia ediyor.⁸⁹

Mehmet Ali Kılıçbay, 1982'de yayınladığı *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı* adlı eserinde, *Üç Dokusal Çerçevenin Kemikleşmesi veya Beylikten İmparatorluğa* başlığı altında fetret (anarşi) dönemini incelediği kısımda, Bedreddin'e yalnızca dipnotlarda değinmiştir. Fetret devrinin temel özelliğinin, Osmanlı merkezinin tüm kuruluş dönemi içinde merkezkaç güçlere karşı en güçsüz olduğu dönem olmasıdır, diyen Kılıçbay, Osmanlı Devleti'nin bu dönemi aşmasından sonra merkezin güçlendirilmesi çabalarının önünde artık ciddi bir engel kalmadığını ifade eder. Şehzadeler arasındaki çatışmaların sonunda, Osmanlı'nın kaderinin iki şehzade arasında kaldığını, iki şehzadenin birbirlerine karşı hazırlandıkları dönemde yeni güç dengelerinin de oluşmaya başladığına dikkat çeken Kılıçbay, toplanan merkez unsurlarının Mehmed'i desteklemeye başladıklarını belirterek, feodal unsurlara dayanan Musa'nın ise bir süre sonra kendine doğrudan bağlı bir kapıkulu sınıfı yaratmak istediğini, bu amaca hizmet etmek üzere birçok tımarı gazilerin elinden alıp kullarına verdiğini ifade eder. Bunun sonucunda ise feodal unsurlar Musa'dan desteklerini çekerek Mehmed'e yanaşmak zorunda kaldılar diyen Kılıçbay, buraya koyduğu 108 nolu dipnotta, Bedreddin olayına değinir.

“Burada belirtmeden geçemeyeceğimiz bir husus, Bedrettin'in Osmanlı oluşumu içindeki yeridir” diyerek söze başlayan Kılıçbay, birçok yazarımızın Bedrettin'in halkçı ve eşitlikçi bir ideolojinin savunucusu ve savaşıcısı olduğunu düşünmekte olduklarını belirterek, tüm bu görüşlerin anakronik olduğunu ileri sürer. Bedrettin'in halkçılığı, böyle bir düşüncenin o çağda olanaksızlığı nedeniyle yakıştırmadır, diyen Kılıçbay, ayrıca Bedrettin ile Thomas Münzer arasında paralellik aramanın da yanlış olduğunu belirtir. Münzer'in, emek-rant'tan para-rant'a geçişte topraklarından kovulan ya da kovulmayıp tarım proleterleri haline dönüştürülen serflerin tepki hareketinin temsilcisi olduğunu vurgulayan Kılıçbay, buna karşılık, Bedrettin'in Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un 3. göbekten torunu ve bir devlet soylusu olduğuna işaret eder, ayrıca, “gazi geleneği”ne mensup bir toprak sahibi olduğuna da dikkat çeker. Kılıçbay,

---

⁸⁹ Taner Timur, *age*, s. 122-24.

babasının bizzat kılıcıyla zaptettiği Simavna’da bağımsız olarak egemen olduğunu iddia ettiği Şeyh’in ayrıca, Timur’la yakın ilişkiler içinde olması ve Osmanlı’ya karşı Timur’u desteklemesinin, onun bir feodal olduğunun açık kanıtları olduğunu savunur ve bunların yanında, Osmanlı’ya karşı olan Anadolu merkezkaç güçlerinin taht adayı olan Musa’nın kazaskeriyken, aynı Musa’nın beylerbeyliğini Rumeli feodal unsurlarının başını çeken Mihaloğlu Mehmet Bey’in yapması, Bedrettin’in bilinçli bir biçimde, feodal koalisyon içinde yer aldığını belirlediğini iddia eder.

Kılıçbay’a göre, Bedrettin’in saltanatı tagallüp sayan düşüncesi yanlış yorumlar sonucu, halkçılığının kanıtı olarak gösterilmektedir. Oysa Bedrettin’in bu düşüncesi, özünde merkez fikrini reddeden bir yaklaşımdır. Zaten Bedrettin hareketini, katılanların hemen tamamının doğrudan üreticiler yerine, dirlik peşinde koşan şeyhler olması, bunu doğrulamaktadır. Gerçekte, Bedrettin’in ortaya çıkışı bu şeyhlerin tımar isteklerinin dile getirilmesiyle ilgilidir diyen Kılıçbay, Bedrettin, “Her kime sancak ve subaşılık gerek, gelsin benim yanına. Her kim maksudu varsa gelsin ki, şimden geri sahib-i huruc’um” diyerek, feodal taleplerle ayaklandığına işaret ediyor. Fakat Bedrettin’in yanına çağırdıklarının bu toprak taleplerini karşılayamaması sonucu “Amma yanına varanlar gördü ki bunun hiçbir işinde hayır yok. Beyliğe kasd etmek ister. Hemen Simavne kadısı oğlunu tutup Serez’de Sultan Mehmet’e getirdiler”. Burada da görüldüğü üzere, Bedrettin’e katılanların da kesinlikle doğrudan üreticiler olmayıp, toprak peşindeki feodal unsurlar olduğunu belirten Kılıçbay, ayrıca, Bedrettin’in Anadolu beyliklerinde çok iyi karşılanması, İsfendiyar Bey’in onu Sinop’ta ağırlaması ve oradan da Osmanlı merkezine Balkanlar’daki en büyük direnme odağı Eflak’a geçmesine yardımcı olması, Bedrettin hareketinin esas nedeninin “uçların merkezi devlete tepkisi ve tımar meseleleri” olduğunu gösterdiği görüşündedir. Meseleyi ana metin içinde değil de dipnotta ele alan Kılıçbay, Bedrettin üzerinde bu kadar durmasının nedenini, Osmanlı tarihinin sorunlarının günümüze taşınarak, birçok yanlış yorum üretilmesine bağlar ve Bedrettin olayının bu yanlış yorum, yanlış bilgi ve yanlış bilinç üretiminin sadece bir örneği olduğunu belirtir.⁹⁰

---

⁹⁰ Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, ilk basım Ankara 1982, yeni 3. bas. Efil Yay., Ankara 2010, s. 260-62.

Nicolas Vatin, 1989’da Paris’te, Robert Mantran yönetmenliğinde yayınlanan bir derleme *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* içinde, *Osmanlıların Yükselişi*’ni iki iki bölüme ayırarak incelemiş, ilk bölümde Bedreddin olayını da ele almadan önce Osmanlıda kadıaskerlik kurumunu tanımlayan Vatin, (I. Murad’ın hükümdarlığı zamanında) Çandarlı vezirler hanedanını kuran Kara Halil Hayrettin Paşa’nın, merkezi bir idarenin yerleştirilmesinde temel bir rol oynadığını; Bilecik, İznik, sonra da Bursa kadısı olan bu alimin, uygulamada, *şeyhülislam* görevinin yaratılışına değin ulema hiyerarşisinin başı olan, “ordular yüksek yargıcı” anlamında, *kadıasker* makamını kurduğunu; idarenin dizginlerini ve ordu kumandanlığını elinde toplayan bu kişinin, ilk gerçek veziriazam olarak görüldüğünü; bir devlet hazinesinin kurulmasında ve tımar kurumunun temelini oluşturacak siciller (defterler) sisteminin düzenlenişinde de büyük bir rol oynadığını belirtiyor.⁹¹ Kadıaskeri böyle tanımlayan Vatin, bu makama, daha sonra I. Mehmed’e karşı bir başkaldırıya omuz verecek olan ünlü Şeyh Bedrettin’i atayan Musa’nın, bu eylemiyle aristokrasiye karşı Rum ve Müslüman aşağı tabakadan insanları bir araya getiren halkçı bir politika seçtiğini anlamaktadır.⁹²

Eflak’tan Bulgaristan yoluyla Makedonya’ya gelen Düzmece Mustafa’yı takip eden Mehmed’in, 1416 sonbaharında Makedonya’da bulunduğunu ve karargahını Serez’e kurduğunu belirten Vatin, Selanik kuşatmasının Bizans İmparatoru’nun istediği gibi sonuçlandığını, zira Eflak’ın desteğiyle başkaldıran Şeyh Bedreddin’in Mehmed’e başka seçenek bırakmadığı, hemen Serez’e dönerek gerekli önlemleri almak zorunda olduğu görüşündedir. (Vatin’in bu anlatımından, kendisi bu değerlendirmeyi yapmasa da, daha önce destekleyerek Mehmed’e karşı Mustafa ve Cüneyd’i ileri süren Eflak Prensi Mircea’nın, bu kez Bedreddin’i de sahaya sürerek Mehmed’i iki ateş arasına almayı planlamış olduğu anlaşılıyor. Fakat Bedreddin kuvvet toplayıp ileri harekate geçinceye kadar, Düzmece Mustafa ve Cüneyd’i gerileterek Selanik Kalesi’ne sığınmaya mecbur etmiş Mehmed, kendisine arkadan yaklaşacak olan Bedreddin’le, o henüz yeterli kuvveti toplayamadan cephe cepheye gelmişti.) Burada *Bedreddin’in başkaldırısı* başlığını açarak Şeyh’i değerlendirmeye başlayan Vatin, onun bilinen ilk yıllarını özetledikten

⁹¹ Nicolas Vatin, “Osmanlıların Yükselişi (1362-1451)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, 4. bas. T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019 (ilk baskı 1989, Paris), s. 53-54.

⁹² Nicolas Vatin, *age*, s. 73.

sonra, köklü Sünni gelenek içinde saygınlığı olan bir bilgin (burada parantez açarak, hak mezhep dışı bir sufi oluşu Mısır'a dönüşünden sonradır, diyor) olduğunu belirtiyor. Sonraki yıllarda çok gezi yaptığını ve Şiiliğin pek belirgin olduğu Anadolu beyliklerinde, sonra da Rumeli'de düşüncelerini yaydığını belirttiği Bedrettin'in öğretilerinde, özellikle iki nokta üzerinde durulduğuna dikkat çekiyor. Önce Hıristiyanlar karşısındaki hoşgörüsünün dikkati çektiğini belirten Vatin, bunu, bütün dinleri birleştirme gibi günü geçmiş bir niyetten çok, insanın dış biçimlerine karşı sufi küçümseyişe veriyor. Sonra, üzerinde pek az bilgi sahibi olunduğuna işaret ettiği ortakçı kuramı geliyor: Görünüşe göre, Deliorman'ın Bulgar yörelerindeki manevi mirasçıları bu geleneği sürdürmüş olmalı elbette, diyen Vatin, ancak, fazla gayretli çömezlerin olası saptırmalarını, iftiraları ya da hasım propagandalarının da göz önünde tutulması gerektiğini; böylesi saldırılara uğrayan mistik tarikatların çokluğuna ve yaşarken, Bedrettin de –bir olasılıkla– bunlardan payını almış olabileceğine dikkat çekerek, aleyhindeki yayınlara ihtiyatla yaklaşılmasını isteyen Vatin, onun “komünizm”inin incelenmesini ise, I. Mehmed'in döneminden çok Cumhuriyet Türkiye'sinin edebiyat tarihi alanına bırakarak, Bedreddin'e yönelik komünizm nitelemesinin, o çağın işi olamayacağına vurgu yapıyor.

Nicolas Vatin'e göre, Timur'un korkunç seferini ve onu izleyen karışıklıkları görüp acılarını çekmiş olan Hıristiyan ve Müslüman halkların felaketlerini göz önünde tutmak daha önemlidir. Şiiliğin az çok diline doladığı sefalet içinde çırpınan bu yığınların, doğal olarak bir kurtarıcıya tutunacağına dikkat çeken Vatin, Sünni çevrelerden gelen önemli bir kişi olarak Bedreddin'in bu rol için biçilmiş kaftan olduğunu vurgulayarak, özgünlüğü hala tanıtılmayı bekleyen düşüncelerinin, bunalımın bu türden akımları beslediği Anadolu'da, eşi benzeri görülmemiş şeyler olmadığını altını çizer ve sözü hayır işlerine getirir. Bu bağlamda Hacı Bayram'ı anan Vatin, hayır işleri yaparken, onun devletin istikrarını tehlikeye atmadığına işaret ediyor ve Bedreddin'in, bunların yanı sıra ayrıca siyasal bir rol de oynadığına dikkat çekiyor.⁹³

1413'te Musa'yı yenen Mehmed'in, yaygın ünü ve halkça tutulup sevilmesinin güçlü olması nedeniyle Şeyh'i İznik'e sürmekle yetindiğini, onun da derslerini orada

---

⁹³ Nicolas Vatin, *age*, s. 77-78.

sürdürdüğünü belirten Vatin, 1416 yılında Aydınli'ni sarıp sarsan bir halk ayaklanmasının kışkırtıcıları olan Börklüce Mustafa ve Torlak Hu Kemal'le (burada parantez açarak, onun “Osmanlı geleneğine göre bir Yahudi” olduğunu belirtiyor) Şeyh'in ilişkisi olduğundan kuşku duymadığı gibi, elebaşlarının yayıp durdukları temalara bakılırsa, Bedrettin'in, hayli çetin olan ve güçlkle bastırılan bu ayaklanmanın baş düşünürü olduğundan da kuşku duymuyor. Aynı yılda, 1416 Temmuz'unda, Bedreddin'in İznik'ten kaçarak, Candaroğlu İsfendiyar Bey'in yardımıyla Eflak'a geçtiğini, yolu üzerinde yığınla yandaş toplayarak Rumeli'ye doğrulduğunu belirten Vatin, Sultan'ın bunun üzerine Selanik kuşatmasını bırakarak Şeyh'e döndüğünü ve yakalanıp yargılanan Şeyh'in asıldığını, zira o dönemde I. Mehmed'in iktidarının, bir bağışlamada bulunmayı istemeyecek denli tehdit altında olduğunu vurguluyor.

Ayaklanmanın her yerde bastırıldığını belirten Nicolas Vatin, 1416 yılındaki olaylar arasında bilinçli bir eşgüdümün olduğunu düşünmenin belki aşırı olabileceğini değerlendirse de, diğer yandan, Bedreddin'in başkaldırısının Aydın'da ve Saruhan'da – Cüneyt'in ülkesinde– gelişmişse ve Candaroğlu Beyliği ile –Düzmece Mustafa'nın girişimine de omuz vermiş– Eflak'ın etkin desteğinden yararlanmışsa, kuşkusuz bu da bir rastlantı olamaz, diyerek, bu ihtimale de dikkat çekiyor. Düzmece Mustafa olayı Bedrettin ayaklanmasıyla aynı dönemde olduğu bilindiğine göre, içeride sosyal durum ve dışarıda Osmanlıların düşmanlarının besledikleri bu hareketler, birbirlerinden bütün bütüne kuşkusuz bağımsız değildirler⁹⁴ diyen Vatin, muhtemelen bu sonuca ulaşabilmek için, Börklüce Olayı ile Bedreddin Olayının her ikisinin de 1416 yılında gerçekleştiğine inanmış gibi görünüyor.

Colin Imber, 1989'da İstanbul'da yayınlanan *The Ottoman Empire 1300-1481* adlı eserinde Bedreddin Olayına da değinerek, “Mehmed'in kardeşi Mustafa olduğunu iddia ederek Venediklilerle temasa geçmiş bir kişinin” Eflak'ta karaya çıkıp, oradan da Türkler ve Ulahlılardan oluşan bir gücün başında Tuna'yı geçerek Mehmed'in topraklarına girdiğini, ancak girişimin başarısız olduğunu; Mustafa'yı yenen Mehmed'in, onu sığınmak zorunda bıraktığı Selanik Kalesi'ni kuşattığı sırada, saltanatına yönelik en

---

⁹⁴ Nicolas Vatin, *age*, s. 78-79.

büyük tehditle karşılaştığını anlatır. Biri Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Dobruca'da, diğeri, Anadolu'nun Ege kıyısındaki Khios (Sakız) Adası'nın karşısında Karaburun Yarımadası'nda olmak üzere, iki ayaklanmanın aynı zamanda patlak verdiğini iddia eden Imber, Bulgaristan isyanının elebaşının, 1411 ile 1413 arasında Rumeli'de Musa'nın kazaskeri olarak görev yapmış bir hukuk bilgini ve mutasavvıf olan Şeyh Bedreddin olduğunu; Karaburun'daki ayaklanmanın liderinin ise karizmatik bir derviş olan Börklüce Mustafa olduğunu belirttikten sonra, Osmanlı kaynaklarının inandırıcı bir şekilde bu ikisinin ortaklaşa hareket ettiklerini ileri sürdüklerini de not eder. İki isyanın da Osmanlıların 1402 Ankara yenilgisini izleyen istikrarsızlık ve güvensizlik ortamından kaynaklandığını ifade eden Imber, ayaklanma hakkındaki Osmanlı kaynaklarını taraflı bulsa da, Bedreddin'in desteğinin büyük bir kısmını Dobruca'daki asker ve tımar sahiplerinden aldığı yolundaki iddiaların gerçeği yansıttığına inanmaktadır. Zira bu kimseler Rumeli'deki hükümdarlığı sırasında Musa tarafından tayin edilmiş ve Mehmed tahtı ele geçirir geçirmez onun tarafından görevlerinden alınmışlardı.

Selçuklu hanedanının soyundan geldiğini iddia ederek saltanatta hak ettiğinin anlaşıldığını belirten Imber'e göre Bedreddin, dirlikleri elinden alınmışlara dirliklerini yeniden vereceğini ilan etmişti. Bir ayaklanma olarak nitelendiği Börklüce Olayının niteliğinin ise bundan biraz farklı olduğunu ileri süren Imber, Börklüce'nin şahsı etrafında odaklanan ayaklanmanın milenaryanist bir halk hareketi olduğunun anlaşıldığı görüşündedir: “Nitekim, Bizanslı tarihçi Dukas'a göre, Börklüce vaazlarında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki eşitlikten söz eder ve mülkiyetin ortak olması gerektiğini savunurdu. Börklüce'nin yandaşları ve izleyicileri, yine Dukas'a göre, ‘basit köylüler’di.” İki isyanın da hüsrarla sonuçlandığını belirten Imber, Dobruca'daki ayaklanmanın, sultanın bir adamının Bedreddin'i yakalayıp Serez'de Sultan'ın huzuruna getirmesi ve Sultan'ın da İranlı bir mollanın fetvasına dayanarak Bedreddin'i çarşıda idam ettirmesiyle noktalandığını, Börklüce ayaklanmasının ise daha çetin olduğunu, isyancıların önce Saruhan Valisi Şişman'ın ordusunu yendiklerini ve arkasından başka bir Osmanlı valisi olan Ali Bey'in ordusunu da bozguna uğrattıklarını, fakat sonunda Mehmed'in, Bayezid Paşa kumandasında bir ordu göndererek isyanı bastırmayı başardığını anlatır. Savaş sonrasında da Dukas'tan aktaran Imber, “Bayezid Paşa yoluna çıkan herkesi, genç yaşlı, erkek kadın demeden öldürdü. Börklüce ile dervişlerini ise

Efes'e götürüp idam etti" dedikten sonra, sanki Mustafa Akdağ'a cevap verir: Bu hezimete rağmen, isyanların anıları kaldı ve Bedreddin'in adıyla anılan bir mezhep Dobruca'da ölümünden sonra en az iki yüz yıl daha yaşadı.⁹⁵

Metin Kunt, 1989'da *Türkiye Tarihi* serisinin Osmanlı Klasik Döneminin ele alındığı cildinde yayınlanan makalesinde, öncelikle Şeyh Bedreddin'in kişisel özelliklerine değinerek, onun, Osmanlı ülkesi Timur'un Anadolu'dan ayrılmasından sonra şehzadelerin çekişmesine sahne olurken, Anadolu'ya dönerek çeşitli şehirlerde ilminin derinliği yanında hoşgörülü, eşitlikçi fikirleri ile de kendini tanıttığını ve nihayet Edirne'ye döndüğünü ve ünü arttıkça kendisine uyan müritlerinin de çoğaldığını anlatıyor. Musa Çelebi'nin 1410'da Edirne'yi ele geçirdikten sonra Şeyh'i kendisine kadıasker (kazasker), yani devlet kadısı yaptığını belirten Kunt, Osmanlı yazarlarının Şeyh Bedreddin hakkında din sınırını aştığını, eşitlikçi görüşlerinin devlet ve toplum düzenini bozucu, hatta ahlak dışı olduğunu ileri sürdüklerine değinerek, bu hücumları, başarısız bir ayaklanmanın doğal sonucu sayılabileceğini belirtiyor. Şeyh Bedreddin'in görüşleri ve tutumu bu kadar aşırı olsaydı, kazaskerliğe gelmesi çok garip kaçardı diyen Kunt, bununla beraber Şeyh'in din ve toplum görüşlerinin tasavvuf yoluyla esneklediği, ulemanın kesin ve katı kuralları yerine dinler ve toplumsal bölünmeler arasındaki farkları gidermeye yönelik bir şekilde geliştiğinin anlaşıldığını belirtiyor ve aslında uç boylarında, bu arada Osmanlı ülkesinde din anlayışının, toplumun niteliği dolayısıyla zaten esnek sayılabildiğine dikkat çekerek, XIV. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunda dinler arasında pek fark olmadığını, fakat Müslümanlık en son gelişmiş din olduğundan, Hristiyan ve Yahudilerin de ergeç Müslümanlık içinde birleşeceği görüşünün ağır bastığını iddia ederek, bu dönemlerde hem Osmanlı toplumunda hem diğer Anadolu beyliklerinde en sık kullanılan isimlerin de bu hoşgörülü tutumun bir belirtisi sayılabileceğini söylüyor ve mesela Murat Hüdavendigâr'ın oğullarına başlıca peygamberlerin adlarını vermiş olmasını, kanıt olarak gösteriyor.

---

⁹⁵ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2006 (ilk baskı The Isis Press İstanbul 1989), s. 27-28.

Uç toplumunun esnekliği içinde Şeyh Bedrettin'in eşitlikçi tutumuna şaşılmaması gerektiğini belirten Kunt, fakat Musa Çelebi ve kazaskerinin, Rumeli'nin ünlü beylerine karşı belki de bu eşitlikçi görüşlerinden kaynaklanan davranışları sonucunda Çelebi Sultan Mehmed'in Rumeli'yi ele geçirmeyi başardığını ileri sürüyor. Musa Çelebi'nin ölümünden sonra, müritleri üzerindeki etkisi tehlikeli görülerek İznik'te göz hapsinde oturmaya gönderilen Bedrettin'in ünü ve görüşlerinin, Osmanlı toplumunun çeşitli yörelerinde, özellikle yeni Müslümanlaşmış ya da Müslüman olmayan halk arasında, bir de toplumun yamacında kalan Alevi Türkmen grupları içinde yayılmaya devam ettiğine işaret eden Metin Kunt, Şeyh Bedrettin'in halifeleri Aydın ve Saruhan'da ayaklanmaları başlatırken, kendisinin İznik'ten İsfendiyar Bey'in ülkesine, oradan Karadeniz'i aşip Rumeli'ye geçtiğini ve burada taraftarlarını yanına topladığını; Çelebi Sultan Mehmed'in ise önce Ege bölgesindeki ayaklanmaların üzerine ordu gönderdiğini, sonra 1419'da Şeyh Bedrettin'i yakalayıp idam ettirdiğini anlattıktan sonra, yeni bir toplum düzeni yaratmak üzere gelişen bu dini-siyasi hareket, böylece fazla dallanıp budaklanmadan bastırılmış oldu, diyor. Müslümanlığın çıkış noktasından beri ümmetin hem devleti, hem toplumu ifade eden bir kavram olduğuna dikkat çeken Kunt, yani Müslüman ümmeti hiç olmazsa Medine'ye hicretten sonra siyasal bir birim olarak geliştiğinden, İslam tarihinde toplumu düzeltmek, değiştirmek iddiasıyla ortaya çıkan hareketlerin siyasal amaçlara yönelmesinin oldukça sık rastlanan durumlar olduğunu belirtiyor.⁹⁶

Cemal Kafadar, 1995'te yayınladığı ve *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*'nu incelediği *İki Cihan Âresinde* adlı eserinde, Osmanlıların Marmara Denizi'ni geçip Trakya'da sahneye çıkışından sonra artan gerilimleri ele aldığı bölümde, Şeyh Bedreddin Olayına da değinmiştir. 1370'lerde Osmanlıların uçların hakimi olma yönündeki iddialarını sorgulayan birtakım şahsiyetlerin olduğunun emarelerinin ortaya çıktığını, bir başka deyişle, merkezkaç temayüllerin 1370'lerde öne çıktığını; Osmanlıların, bölgedeki diğer birçok devlette başarılı akıncı beylerinin önderlik ettiği bölünmüş siyasi teşekküllerin ortaya çıkmasına neden olan türde bir krizle karşı karşıya kaldığını saptadıktan sonra, I. Murad'ın saltanatının (1362-89), bu yüzyılın ortalarına değin uçtaki küçük bir emirlik

⁹⁶ Metin Kunt, "Temkinli Büyüme Dönemi", *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, yay. yön. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul 1989, s. 69-71.

olan Osmanlı beyliğinin kendini aşma sürecindeki mühim bir dönemeci temsil ettiğini belirtir. Özellikle bu dönemde idare içerisinde ihdas edilen iki makamın, devletleşme yönünde mühim gelişmelerin yolda olduğuna işaret ettiğini belirterek, bazı muharıplerin uçbeyleri olarak görevlendirilmesinin yanında, ilk defa I. Murad zamanında bir kadıasker atanmasının, o dönemde toplumdaki katmanların, askeri zümre (vergi vermeyen idari sınıf ve ordu mensupları) ile toplumun geri kalanı arasında bir ayırım yapmayı gerektirecek denli belirginleştiğine işaret eden Kafadar, I. Murad'ın, askeri zümrenin kendi içindeki maslahatını görecektir hususi bir kadı atayarak, halk ile idareci sınıf arasındaki (ve tabii kendisiyle de olan) sınırların belirginleştirilmesi yolunda önemli bir adım attığını belirtir.⁹⁷

1370'lerdeki buhranın üstesinden gelinse de isyanın mirası, her ne kadar Bedreddin'in etrafında inşa edilen bir tarikat şeklinde olmasa da, devam etmiş görünüyor, diyor Cemal Kafadar, Orhan Şaik Gökyay'ın usta işi çalışması sayesinde, başarısız olmakla birlikte Osmanlı tarihinde belki de en mühim devrimci hareketin (1416) "sapkın" önderi olan Şeyh Bedreddin'in, Simavna kadısının değil Simavnalı bir gazinin oğlu olduğunu, artık bildiğimizi vurgular. Kafadar, buraya koyduğu 56 nolu dipnotta, Orhan Şaik Gökyay'ın birazdan ele alacağımız makalesine gönderirken, ayrıca "kadı" ile "gazi" arasındaki yaygın kafa karışıklığı için de, F. W. Hasluck'un *Christianity and Islam under the Sultans* adlı eserine bakılmasını tavsiye eder. Kafadar'ın Bedreddin değinmesine devam etmeden önce, bu meseleye göz atmakta yarar görüyoruz.

Orhan Şaik Gökyay, daha önce başka yazarlar tarafından dile getirilen, Bedreddin'in babasının kadı olamayacağına dair görüşlerden farklı olarak, bu iddiayı tipografik kanıtlarla ispat etmeye çalıştı. Bu konuyu ele aldığı makalesinde Gökyay, önceki iddiaları da tekrarlar ama, bu kez onlara ek olarak, İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'inde Bedreddin'in üç yerde "قاضى" şeklinde geçtiğine dayanarak, burada Bedreddin'in babasının kadılığında söz bulunmadığını, iddia eder.⁹⁸ Cemal Kafadar da buna dayanarak, "Orhan Şaik Gökyay'ın usta işi çalışması sayesinde Şeyh Bedreddin'in Simavnalı bir kadının

⁹⁷ Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde*, çev. A. Tunç Şen, 2. bas., Metis Yay., İstanbul 2019 (ilk baskı, California 1995), s. 258-63.

⁹⁸ Orhan Şaik Gökyay, "Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı idi?", *Tarih ve Toplum*, c. 1, S. 1, İstanbul 1984, s. 98.

değil gazinin oğlu olduğunu artık biliyoruz” der. Gökyay’ın bu iddiasını Kafadar’dan başka ciddiye alan oldu mu, bilinmez, ama muhtemelen Ernst Werner’in, yukarıda ele aldığımız çalışmasında Bedreddin’in babasının adını “Ghāzī İsrā’īl” şeklinde geçirişini görerek konu üzerine eğildiğini sandığımız, Almanca, İngilizce ve Arapçayı bildiği ve Farsçaya hakim olduğu bilinen Gökyay’ın⁹⁹ bu iddiası, “sağlam” değil. Gökyay, yukarıda alıntılanan iddiasını, bir sonraki sayfada verdiği örneklerle açıklamaya çalışıyor. Buna göre; Arapçadaki *kādī* kelimesi Osmanlı Türklerinin dilinde *kāzī* diye söylenmekte, ayrıca, kelime başındaki “gayın” harfi Türkçede “kaf” ve “ge” harfi “ke” olarak söylenip gitmektedir. Gökyay, Farsçada yargıç/hakim sözcüğünün nasıl yazıldığını hatırlamış ya da sözlüğe bakmış olsaydı, Kafadar’ı yanıltmış olmayacaktı. Arapçada gazi “غازي” şeklinde “gayın” ile ve kadı “قاضي” şeklinde “kaf” ile yazılırken (aradaki tek fark, baştaki harfin kaf ya da gayın olmasıdır), Farsçada kadı yani hakim/yargıç “قاضی” şeklinde yazılmakta ve “gazi” diye okunmaktadır (yani kadıya Farsçada gazi denilmektedir) ve baştaki “ق” harfi Farsçada “ka” sesi değil “g” hatta bazen “ğ” sesi vermekte (آقا = “ağa” gibi), Latin harflerine de tıpkı Werner’in yazdığı şekilde “gh” olarak geçirilmektedir. Sözcüğün Türkçesini değil de Osmanlıca yazım şeklini Latin harflerine çevirerek kullanmış olan Werner’e değil de, kaynak gösterdiği *Heşt Bihişt*’in Farsça yazılmış olmasına dayansaydı, Gökyay muhtemelen bu yanlışa düşmeyecekti. Bildiği Arapçadaki “kadı” ile hakim olduğu Farsçadaki “gazi”nin aynı harflerle yazılmış olması da, Gökyay’ı yanılgıya düşürmüş olabilir. Kafadar’ın bakılmasını tavsiye ettiği Hasluck da zaten “kadı ve gazi terimlerinin sözel özdeşliğinden”¹⁰⁰ bahseder ki, biz de zaten az önce bu iki kelimenin sesteş değil özdeş (eşanlamlı) olduğundan bahsettik.

Cemal Kafadar, yukarıda bahsettiği, Şeyh Bedreddin’in Simavnalı bir gazinin oğlu olduğu şeklindeki bilginin, Bedreddin’in babasının Hacı İlbegi’ne yoldaşlık ettiği yönündeki tarihi kayıtlarla da örtüştüğünü belirtir. Her halükarda, bir gazi ile bu gazinin fethettiği bir Bizans kalesindeki muhafızın kızından olma Şeyh Bedreddin’in, Hıristiyanların zorla din değiştirmesini ya da onlara acımasızca muamele edilmesini değil, –başka şeylerin yanı sıra– farklı inançların ütopyacı bir sentezini savunmakta

⁹⁹ Mücteba İlgürel, “Hocamız Orhan Şaik Gökyay’ın Ardından”, *TTK Belleten*, c. LIX, S. 224, Nisan 1995, s. 248.

¹⁰⁰ Frederick William Hasluck, *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam*, c. 2, çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yay., İstanbul 2013, s. 288.

olduğunu ileri süren Kafadar, bu uğurda Şeyh Bedreddin ve hemdertlerinin, Osmanlı birliklerine karşı savaşmaya gönüllü binlerce Müslüman ve Hıristiyan toplamayı başardığını belirtir. Kafadar'a göre, Bedreddin'in mesajının dar görüşlü, düşmanca bir din propagandasından uzak oluşu, gazi muhitinden gelmesine rağmen değil, bilakis böyle bir çevreden geldiği içindi. Bedreddin tarafındaki bu birbiriyle dayanışmacı ve inançları bağdaştırıcı ruhun, Osmanlı gücünün Bitinya'daki ilk zamanlarını anımsattığını hatırlatan Kafadar, harekete ilhamını veren ve önderlik eden Bedreddin'in, babası gazi olan bir şeyh olduğuna dikkat çeker ve dahası, babasının yoldaşlarından biri de, daha sonra bağdaştırmacı bir "heterodoks" tarikatın hürmet edilen bir azizi mertebesine yükselecek ya da en azından mirası böyle bir azizinkiyle iç içe geçecek çok daha meşhur bir gazi idi. Kafadar'a göre, Osmanlı merkezi idaresine karşı yöneltilen muhalefet artık, hükümetin heterodoksi olarak tanımlamayı öğrendiği tutumlarla birleşmiş ve uç akıncıları, dervişler ve konargöçerler arasındaki belirli zümrelere kılavuzluk edecek bir kuvvet haline gelmişti.¹⁰¹ Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'e hiç değinmeyen Kafadar'ın, muhtemelen bunların hepsini Bedreddin Hareketi içinde değerlendirdiğini, ayrıca söz etmeye gerek görmediğini düşünmek, yanlış olmayacaktır.

Michel Balivet, 1995'te yayınladığı eserinde, Şeyh Bedreddin Olayını üç bölümde incelemeye çalışmıştır. Birinci bölümde, Şeyh Bedreddin'i yaratan iklimi tasvir eden Balivet, İbn Arabî'den başlattığı çizgiyi, Mevlana ve Hacı Bektaş üzerinden Yunus Emre'ye ulaştırarak, Anadolu (Rum) tasavvufunu ve sufilerini inceler. Bu incelemenin sonuncu olarak, 15. yüzyılın başında Simavnalı Şeyh Bedreddin'in şahsiyeti üzerinde temellendiğini iddia ettiği "geniş ölçüde dinlerüstü hareketi", 13. yüzyıldan itibaren kurulan ve 14. yüzyılda İbn Arabî'nin, Mevlana'nın, Hacı Bektaş'ın ya da Türkmen Babaîlerin tilmizlerinin itici gücüyle genişleyen bu mistik zemin üzerine oturtmak gerektiği, sonucuna varır.¹⁰²

"Bedreddin vakası" olarak tanımladığı olayı, doğru değerlendirmek için İslam tarihinde ve bu vakadan önceki dönemde Anadolu'da Simavnalı şeyhin isyanına benzer olayları ya

¹⁰¹ Cemal Kafadar, *age*, s. 264-65.

¹⁰² Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin – Tasavvuf ve İsyân*, çev. Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 1-33.

da ilk örnekleri mutlaka gündeme getirmek gerektiğini belirten Balivet, ayrıca olayı daha geniş bir İslami çerçeveden kopararak, Arap-İran dünyasındaki isyancı tasavvufun tarihini ihmal etmeye yol açacak çok fazla “Osmanlı merkezci” bir analize sapıp, daha işin başında olayın mutlak özgünlüğünü öne çıkarmanın çekiciliğine kapılmadan, bu kişinin yaşadığı çağdaki ve sonraki etkisinin değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, aksi yönde bir tavırla, olayın özgünlüğünü dikkate almamanın ise olayı aşırı şekilde sıradanlaştırmaya, boyutlarını küçümsemeye hatta kimi zaman tamamen yok saymaya yol açtığına işaret eder. İzleyeceği metodolojiyi böyle saptayan Balivet, Şeyh’in yaşamöyküsü hakkındaki bilgilerin dayandığı, torunu Hafız Halil’in yazdığı *Menakıbnâme*’yi temel bir başvuru kaynağı kabul eder, ama onun bir savunma olduğunu, çoğu zaman övgülerinde aşırıya kaçtığını da belirtir. Bedreddin’i yalnızca siyasal ihtirası ve tehlikeli sapkın eğilimlerinin dürtüsüyle hareket eden bir kışkırtıcı olarak gören Osmanlı vakayinamelerinin ise birer iddianame olduğuna değinerek, bunların ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Balivet’in bu konudaki son uyarısı ise, Bedreddin’i sınıf mücadelesinin öncüsü olarak gören bazı modern Türk yazarlarının ideolojik genellemeleri hakkındadır ki, ona göre bunlar Ortaçağ tarihinin kapsamı dışında kalır.¹⁰³ Bedreddin’in yaşamöyküsü hakkında esasen *Menakıbnâme*’ye ve onu iktibas eden sonraki yazarlara dayanarak açıklayan Balivet, Şeyh’in Aydınili’nden geçişinin, düşüncelerinin Anadolu’da kök salmasının bu temel merhalesinin *Menakıbnâme*’de geçirildiğini iddia ederek, bunun nedeninin, Osmanlı vakanüvisleri tarafından Bedreddin’in başlıca müritleri ve suç ortakları sayılan kişilerle, Torlak ve Börklüce’yle, Şeyh’in itibarını lekeleyici görülen ilişkiler üzerinde yazarın durmak istemeyişi olarak açıklar. *Menakıbnâme*’nin daha sonra Şeyh Edirne’ye çekildiği sırada “davet üzerine” Aydınili’ne bir kez daha döndüğünü belirttiğini, ama gerekçesini belirtmediğini belirten Balivet’e göre, Şeyh’in bu ziyaretinin o yörede bulunan ateşli taraftarlarıyla ilgili olduğundan, kuşku yoktur. Bir ihtimal daha var; Mısır’dan eski öğrenim arkadaşı Hacı Paşa ile de buluşmuş olması mümkündür. Balivet aynı yerde, Bedreddin’in Oğlu İsmail’in Menderes yakınında bir yerdeki Nizar ya da Nazar adında bir köyde Börklüce Mustafa ile 1410’da karşılaştığını, İsmail’in ölümüyle Bedreddin’in torunlarının ona emanet edildiğini iddia eder.¹⁰⁴ Yukarıda birkaç tahminde bulunarak tarih yazan Balivet,

¹⁰³ Michel Balivet, *age*, s. 36-41.

¹⁰⁴ Michel Balivet, *age*, s. 60-61.

bu iddiasından emindir. Oysa *Menakıbnâme*'nin yazdığına göre, o tarih 1410 değildir. Musa'nın öldürülmesinden sonra, henüz Bedreddin İznik'e sürülmemişken, Börklüce Karaburun'a gitmiştir. Bu tarihin 1413 olması gerekir. Bedreddin'in oğlu İsmail de babası henüz sürgün edilmemişken, hacca gitme bahanesiyle çocuklarını da alarak yola çıkar, fakat Nizar köyü yakınlarında hastalanarak ölür. Köylülerin haber vermesiyle Börklüce gelip çocukları alır ve Bedreddin İznik'e sürüldükten sonra, onun isteğiyle götürerek Bedreddin'e teslim eder. Balivet bu iddiasını biraz ileride yineler. Bu kez Osmanlı vakanüvisleri ve Bitlisi'ye dayanan Balivet'ye göre, 1411-1413 arasında kazaskerlik görevi sırasında Börklüce Mustafa'yı kendine kethüda olarak alır. Mustafa, Bedreddin'in Musa'nın gözündeki konumundan yararlanarak ve olasılıkla (yine olasılık, BG) o sırada Aydın'a egemen olan Cüneyd Bey'in onayıyla, Bedreddin'in düşüncelerini yaymak için Aydın'a gelir. *Menakıbnâme*'ye göre o döneme doğru Mustafa Menderes üzerindeki Nizar Köyü'nde bulunmaktadır ve Bedreddin'in oğlu ölünce çocuklarını himayesine alır, 1413'ten sonra Bedreddin'e götürür.¹⁰⁵

Balivet'nin ilginç varsayımlarından bir tanesi de, Bedreddin'in düşüncelerinin dağlık arazide biraz tecrit olmuş Türkmenler arasında her zaman iyi kabul gördüğü şeklindedir. Bedreddin'in Edirne'ye varmadan önce Kurudağ/Korudağ'da heyecanla karşılandığı, aynı şekilde Börklüce'nin en ateşli taraftarlarını Karaburun dağında topladığını, ayrıca Antakya'daki Yayladağ'da Bedreddiniler'in varlığının saptanmasını buna örnek olarak gösterir.¹⁰⁶ Balivet Tekirdağ'ı fark etmemiş olsa da, Bedreddin'in bir kabileye mensup olduğunu ve bu kabilenin Trakya ve Balkanlar'ın güneyinde pek çok köyünün olduğunu incelemesinin hiçbir yerinde tespit edememiş olması ve birkaç mevkide tespit edebildiği kabilesinin mensuplarını onun müritleri ya da taraftarları sayması dikkati çekiyor.

İncelemesinin neredeyse tamamında neden-sonuç ilişkilerini kurarken, çoğunlukla tahminlerde bulunduğu veya olabirlik ihtimaline dayandığı gözlenen Balivet'nin, bir tarih incelemesinden ziyade bir kurgu-tarih yazdığını söylemek abartı olmayacaktır. Birkaç örnekle buna açıklık getirmek gerekecektir (italikler benim, BG). “Börklüce'nin

---

¹⁰⁵ Michel Balivet, *age*, s. 77-78.

¹⁰⁶ Michel Balivet, *age*, s. 71.

Sakız Adası'nı eylem alanı olarak seçmesinin nedeninin, birkaç yıl önce bu adadan geçmiş olan mürşidinin düşüncelerinin kazandığı başarı ve *belki* de burada bıraktığı müritler olduğu *varsayılabilir.*" (s. 86); ".. kaçaklarıyla aynı bölgeden olan Börklüce, *büyük olasılıkla* bu dönemde ve bu koşullar altında Sisam'da kalmış ve Dukas'ın daha sonra Sakız'da sorguya çektiği keşişe orada *rastlamıştır.*" (s. 87); "*Belki de*, ihtiyat kaydıyla, Börklüce'nin müritlerinin bu inanişinde ... dervişin düşüncelerinin de *adada ya da başka yerlerde* üstü örtülü bir şekilde canlı kalmış olmasının rol oynadığı *düşünülebilir.*" (s. 88); "Giritli keşiş gerçekten Börklüce'nin müridi *olmuşsa*, mürşidinin düşüncelerini, özellikle de toprak mülkiyetinin o çağda geçerli ilkelerini sorgulayan ve bu amaçla *belki de* silahlı isyanı vazeden düşüncelerini yaymaktan geri kalmamış *olmalıdır.*" (s. 88); "Bedreddin'in ideolojik sistemi konusunda toparlanabilen unsurları analiz ederken, ona mal edilen "kollektivist" ("iştirakçi") düşüncelerin yalnızca Börklüce'ye atfen dile getirildiğini, bunun da yalnızca Dukas'ın metninde yer aldığını gözden uzak bulundurmamak gerekir (bu, Simavnalı şeyhin *yayınlanmamış yapıtlarında ileride keşfedilebilecek unsurlar* hakkında bir önyargı değildir)." (s. 90); "Simavnalı şeyhin başlıca müridinin toplumsal ve dinsel düşünceleri, Dukas tarafından açıkça betimlendikleri için ... Bedreddin'in düşünce sistemini *analoji yoluyla çözmeyi deneme* konusunda çok değerli oldukları görülüyor." (s. 91). Bir kişinin ifade ettiği düşüncelerinden, başka birinin ifade etmediği düşünceleri analoji yoluyla nasıl çözülebilir? Galiba bu teknik tarih araştırmalarında ilk kez öneriliyor. "Bedreddin'in düşünce sistemi ise bu kadar açık bir şekilde ortaya konamamaktadır. Bunun bir nedeni müridinin düşüncelerinin daha radikal niteliği *olabilir;*" (s. 91). Balivet'e göre, müridin düşünceleri şeyhininkinden daha radikalse, şeyhin düşünce sistemi açık bir şekilde ortaya konulamıyor. Son bir örnek: "Menakıbnâme ise her türlü askeri hareket konusunda sessiz kalmakla yetinmeyerek, Bedreddin'in Edirne'ye yürüyüşünü sadece yeni yazmış olduğu *Nûrî'l-kulûb* adlı yapıtını sultana sunma arzusuyla açıklar. Hafız Halil bu yapıtın gizli olduğunu ve Bedreddin'in müritleri tarafından ifşa edilmediğini belirtir, bu da Bedreddin'in yapıtlarının sonradan nasıl gizli bir yayılma süreci içine girdiği hakkında bir bilgidir." (s. 94). Balivet, bugüne kadar ortaya çıkmamış bir eseri, gizli yayılmanın nesnesi yaparak, muhtemelen müritlerin bu konudaki başarısından bahsediyor olmalı.

Yukarıdaki ilginç varsayımları, Balivet'nin eserinin aslında bu tezde inceleme dışında bırakılmasını gerektirirdi, fakat pek çok yazar tarafından okunması tavsiye edilmekte ve referans gösterilmektedir. Bu nedenle, incelemeye dahil edilmemesi bir eksiklik olarak görülecekti. Kitabı incelemekten vazgeçme nedeni olarak, son bir örnek verilecektir. Metne hiç müdahale edilmeyecek, yalnızca paranteze yazarın aldığı ilgisiz cümleler atlanacaktır. "1422'de Düzmece'nin yenilgiye uğraması ve ölümünden sonra, Cüneyd bir kez daha Aydıneli'ni fethe gelir." diye anlatmaya başladığı olayın biraz ilerisinde şöyle yazar: "Bölgenin bir evladı olan Cüneyd, kariyerinin bu tehlikeli noktasında en güvenilir taraftarları olarak gördüğü ve bildiğimiz Börklüce'ye sıkı sıkıya bağlı Karaburun dağlılarına çağrıda bulundu. Demek ki asi beyin taraftarlarının ve Börklüce'nin dervişlerinin çelik çekirdeği aynıydı. Aralarında kurulmuş bağların hem aşiret esasına dayandığını, hem de her ikisi de Bedreddin'in müridi olduklarına göre ideolojik olduğunu düşündürecek birçok unsurla karşı karşıyayız. Bu durum Cüneyd ile Bedreddin hareketi arasındaki sıkı bağları bir kez daha doğrulamaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak, çeşitli kongre ve dergilerde sunduğu tebliğ ve makalelerinde değindiği Şeyh Bedreddin Olayı hakkında, bazı kısa değerlendirmeler yapmıştır. Özel olarak, İslamiyet'in heterodoks akımları üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Ocak, bu konudaki kapsamlı bir inceleme ve değerlendirmesini, ilk kez 1998 yılında yayınlanan hacimli bir çalışmasının içinde, Şeyh'i "zındık" ve "mülhid" parantezine alarak yayınlamıştır. Ocak'ın bu çalışmasını ileride, "5.4. *Tek Kutuplu Dünya ve "Akliselim" in Devreye Girmesi*" başlığı altında ele alacağız, ancak oraya varana kadar, başta belirttiğimiz çalışmalarına değineceğiz. 1985'teki Türkoloji Kongresine sunduğu tebliğde Şeyh Bedreddin'e "Zendeka ve İlhad" bağlamında değinen Ahmet Yaşar Ocak, bugün bilindiği kadarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk *zendeka* ve *ilhad* hareketinin, 1416'da bir isyan hadisesiyle sonuçlanan Şeyh Bedreddin hareketi olduğu tespitini ifade ederek, Şeyh Bedreddin'in Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in karışımından oluşan senkretik bir doktrin vazetmiş olduğunu, rivayet olarak nitelediği eski kaynaklara dayanarak ileri sürer. Şeyh'in muhtelif yer ve zamanlarda yaptığı konuşmalardan derlenmiş bulunan ve kendisine izafe edilen *Varidat*'ta, *zendeka* ve *ilhad* konusunu doğrudan ilgilendiren birtakım fikirler bulunduğunu iddia eden Ocak, alemin yaratılmamış (kadim) olduğu; Allah'ın mahlukattan gayri olmadığı; kıyamet, öldükten sonra dirilmek ve ahiret hayatı

denilen şeylerin vaki olamayacağı; cennet ve cehennemın itibari kavramlar olduğu vb. düşünceleri, örnek olarak gösterir. Gösterdiği bu örneklere rağmen, sonraki ileri gelen bazı Osmanlı mutasavvıf ve ulemasının Şeyh'i büyük bir saygı ile andıklarını hatta bunlardan bazılarının *Varidat*'ın hayli müspet şerhlerini de yaptıklarını belirten Ocak, bu tuhaf durum sanki kendisini şüpheye düşürmüş gibi, zikredilen fikirlerin gerçekten ona ait olup olmadığının tespitinin, halli gereken ilk mesele olduğuna dikkat çeker.

Ahmet Yaşar Ocak, *Varidat*'ın şeyhin bizzat elinden çıkmadığından emin olduğunu belirtmekle birlikte, zamanında yazılmış ve kendisi tarafından görülmüş nüshaların da bilindiği kadarıyla mevcut olmadığına işaret eder, Şeyh'ten sonra yaşayıp da, Osmanlı kaynaklarında *zendeka* ve *ilhad* suçundan hüküm giydikleri anlatılan hemen bütün şahsiyetlerin, onunla aynı fikirleri savunduklarının görülmesinin, dikkat çekici olduğunu savunur. Böyle olunca, Osmanlı tarihinde Şeyh Bedreddin'in temsil ettiği ilk temel İslam inançlarından sapma hareketinin ve buna esas olan fikirlerinin, sonraki *zendeka* ve *ilhad* hareketlerini geniş ölçüde etkilemiş olduğunu düşünmenin yanlış olmayacağına kanaat getirir. Ocak'a göre, Şeyh Bedreddin hareketinin, zamanında olup bitmiş bir olay olarak değil, hele kendinden sonra bir de *Simavniler* denilen heterodoks bir zümrenin ve Kızıılbaş zümrelerinde bir *Şeyh Bedreddin Ocağı*'nın teşekkül ettiği hesaba katılırsa, zamanını aşan mühim bir olay olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bedreddin'in yukarıda bazılarını kısaca sıraladığı fikirlerinin, gerçekte ona mahsus orijinal fikirler olmayıp, Ortaçağda İslam dünyasında pek çok şahsiyet, mezhep ve fırka tarafından paylaşıldığının bilinen bir husus olduğuna işaret eden Ocak, klasik mezhepler tarihi kaynaklarının da bunlarla dolu olduğuna değinerek, esas olanın, bu fikirlerin orijinal olup olmadığı değil, Şeyh Bedreddin gibi birinci sınıf kabul edilen bir Osmanlı aliminin, XV. yüzyılın ilk çeyreği içinde, bunları tekrar gündeme getirmek ve üstelik halk arasında propaganda etmek ihtiyacını hissetmiş olmasının, esas mesele olduğuna dikkat çeker.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Zendeka ve İlhad' (Hérésie) Meselesi", ilk tebliğ: *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 23-27 Eylül 1985, İstanbul; kitap içinde: *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, 3. bas. Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 36-38.

1993'te yayınlanan bir makalesinde, Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllardan itibaren hareketlenen sol ideolojilerin, ihtilalci sol kesimin, kendilerine tarihi bir meşruiyet zemini bulmak maksadıyla Şeyh Bedreddin konusuna el attığını, dolayısıyla bu yıllarda Bedreddin'le ilgili yayınların arttığına dikkat çeken Ocak, Osmanlı tarihinin pek çok bakımdan ilgiye değer bir siması olan Şeyh'in gerçek tarihi şahsiyeti ve eylemlerinin hala doğru dürüst ve gerçeğe uygun biçimde bilimsel olarak ortaya konmadığını, böylece bu kıymetli feylesof-mutasavvıf-bilim adamının, tarihsel şahsiyetinin Türkiye'de daha benzerinin birçoklarının başına geldiği gibi, olabildiğince deformasyona uğradığının bir gerçek olduğunu belirtir. Ocak, bu deformasyonla başta Nazım Hikmet'in 1936'daki destanı, sonra Orhan Asena'nın 1969 ile Mehmet Akan'ın 1986 tiyatro eserlerini kastederek, sözde bilimsel araştırma veya tiyatro eseri olarak uydurma fakat istenilen amaca yönelik hayali Şeyh Bedreddin'ler üretildiğinden yakınır. Ocak'ın bir yakınması da, karşı taraftandır. Üslubu ve bütünüyle bir propaganda malzemesi olarak değerlendirildiğinden, bu teze aynı türden ikinci bir örnek olarak dahil edilmeyen bir kitap yazmış olan İbnütayyar Semahaddin Cem'i işaret eden Ocak, onun, Hüseyin-i Ahlatî'nin Şeyh Bedreddin'i sırf Şîa-ı Batıniyye fikirlerini öğrenmesi maksadıyla Tebriz'e yolladığını, Bedreddin'in orada Batıniligi öğrenip Timur'la tanıştığını, onun tarafından Osmanlı Devleti'ni yıkmaya yönelik propaganda yapmak üzere Anadolu'ya gönderildiğini iddia ettiğini belirterek, bunların tarihi hiçbir değerinin olmadığını vurgular. Şeyh Bedreddin'in tıpkı şeyhi Ahlatî gibi, her ne kadar bir sufi olsa da, gerçek sufiler gibi akli istidlal yollarını bırakıp *mükaşefe*'ye yönelmekten çok aklını hakim kıldığına dikkat çeken Ocak, Yaltkaya'nın da bu kaniya varmakla birlikte, Ahlatî'nin Bedreddin üzerindeki rolünü küçümsediğini belirterek, bunun doğru olmadığı kanaatini ifade eder ve aksi halde Ahlatî'nin ölmeden önce, kendi yerine halife olarak, daha eski müritlerinden birini değil de Bedreddin'i seçmesinin başka bir anlamının olmaması gerektiğine işaret eder. Ocak'a göre, Şeyh Bedreddin'de bu akılcı yan o kadar hakimdir ki, İslam hukukuna dair kaleme almış olduğu *Cami'l-Füsuleyn* ve *Letaifu'l-İşarat* isimli ünlü eserlerinde de ortaya çıkmakta, bunlarda sufi Bedreddin'den eser görünmemektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "XIV. Yüzyılın Ahlatlı Ünlü Bir Sufi Feylesofu: Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî", *Anadolu'da Türk Mührü: Ahlat*, Ahlat Kültür Vakfı Yay., Ankara 1993, ss. 21-28; sonraki yayın: Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, 2. bas., Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 37-43.

1995'teki tebliğinde Türk tarihçiliği hakkında tespitler yaptığı yerde, tarihin saptırılması bağlamında Şeyh'i anan Ocak, önce akademik Türk tarihçiliğinin Köprülü ve Gölpınarlı'dan sonra, Anadolu Türkleri için gerek uzak ve yakın tarih, gerekse içinde yaşadığımız dönem bakımından aktüel bir önemi haiz olan *Anadolu'da İslam ve Müslümanlık* problemiyle uğraşmayı bıraktığına dikkat çekerek, bu suretle meydana gelen boşluğun, bilimsel yöntemlerden yoksun, birinci elden kaynaklara inemeyen, spekülatif ve ideolojik olarak angaje olmuş, kolaycı araştırmalara kapı açtığını ileri sürüyor. Sözüünü ettiği bu tür araştırmaların, Türkiye Müslümanlığının oluşmasına katkıda bulunmuş, özellikle de 13. yüzyıl gibi çok mühim bir oluşum devresinde yaşamış, Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana Celaleddin-i Rumi ve Yunus Emre gibi sufiler ile, 15. yüzyıldan Şeyh Bedreddin ve 16. yüzyıldan Pir Sultan Abdal gibi şahsiyetlere yöneldiğini belirten Ocak'a göre, sonuçta bunlarla ilgili, had safhada bir *tarihi bozma* süreci başlamış oldu. Ahmet Yaşar Ocak, buraya koyduğu 3 nolu dipnotta, aslında bu süreci çok daha önceki bir tarihte fiilen başlatanın Nazım Hikmet olduğuna işaret ediyor. Hikmet'in, hapisteyken okuduğu Yaltkaya'nın *Simavna Kadıoğlu Bedreddin* isimli eserinden ilham alarak yazdığı ünlü *Şeyh Bedreddin Destanı*'nın gerçekten destani havasıyla bu tarihi bozma sürecinin başlamasında çok etkili olduğunu belirten Ocak, destanın ilham aldığı Yaltkaya risalesi hakkında bir değerlendirmede bulunmuyor.¹⁰⁹

Ahmet Yaşar Ocak, Anadolu Selçukluları döneminden itibaren Türkiye tarihinde de merkezle çevre arasında pek çok defalar, merkezin deyimiyle isyan veya kıyam denilen bu tür hareketlerin hep olageldiğini belirterek, Modern Türkiye tarih yazıcılığında çoğunlukla bu iki terimin farkına varılmadan birbiri yerine kullanılmış olup, daha ziyade birincisinin tercih edildiğine dikkat çekerek, ancak bu iki terim arasında günümüzde ortadan kalkan anlam nüansının, eski kaynaklarda gözardı edilmediğini, merkeze karşı girişilen her hareket için rastgele isyan veya kıyam tabirinin kullanılmadığının görüldüğüne dikkat çekiyor. Bu kaynaklarda isyan tabirinin, daha ziyade merkezden gelen bir talebe veya maddi manevi bir baskıya karşı çıkan silahlı hareketler için, kıyam tabirinin ise, merkezden herhangi bir talep veya baskı söz konusu olmadığı halde, varmak

¹⁰⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Heterodoks Türk Sufiliğinin Temel Taşı: Hacı Bektaş-ı Veli El-Horasani", *Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş-ı Veli Düşüncesinde Hoşgörü*, haz. Şevket Özdemir, Ankara 1995, ss. 185-201; sonraki yayın: *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 16. basım, İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 159.

istediği bir amacı, bir talebi gerçekleştirmek maksadıyla çevrenin merkeze karşı giriştiği silahlı hareketler için kullanıldığına işaret eden Ocak, örnek olarak, Anadolu Selçukluları zamanında, 1239-40'taki Babailer hareketinin bir isyan, erken Osmanlı döneminde, 1416'daki Şeyh Bedreddin hareketinin ise, isyan olarak nitelendirilmesine rağmen gerçekte bir kıyam olduğunu ileri sürüyor. Ocak'a göre, birincisinde Selçuklu merkezi yönetiminin kırsal kesim üzerinde uyguladığı sosyal ve ekonomik baskılara bu kesimden silahlı bir karşı çıkış, ikincisinde ise, sarsılan siyasal ve toplumsal düzenin yarattığı kaos ortamından yararlanmak suretiyle –bazen görünürde başka bir amacı öne koyarak– siyasal iktidarı ele geçirme amacıyla silahlı bir ayaklanma söz konusudur.¹¹⁰

Ahmet Yaşar Ocak, 2006 yılında yayınlanan bir başka makalesinde, Şeyh Bedreddin'e bu kez Kalenderiler bağlamında değinir. Osmanlı döneminde *Rum Abdalları* içindeki dervişlerin çoğunun Kalenderilerden oluştuğunu ve onların Osmanlı yönetimi ile ciddi bir sorunlarının olmadığını belirten Ocak, bununla beraber Kalenderi zümreleriyle siyasal otorite arasındaki bu ilişkinin olumlu veya olumsuz yönde gelişmesinin, bu zümrelerin sosyal taban olarak nitelikleri ve zihniyet dünyaları ile yakından ilgiliymiş gibi görüldüğünü iddiasına, daha düşük seviyeli bir sosyal tabandan gelen militan karakterli Kalenderilerin, siyasal otoriteye karşı bazı isyanlara katılmaktan geri kalmadıklarına dair örnekler bulunduğunu, kanıt gösteriyor. Onların Babailer isyanına katıldıklarının bilindiğini ve XVI. yüzyılın sonlarına kadar daha başka silahlı ayaklanmalara da katıldıklarını hatta bazılarını bizzat gerçekleştirdiklerini ileri süren Ocak, Çelebi Mehmed'e karşı gerçekleştirilen Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa isyanlarının bunlardan olduğunu belirtiyor. Ayrıca, bu iki isyanla bağlantısı tartışılmakta olan 1416'daki ünlü Şeyh Bedreddin isyanında da Kalenderilerin katkısının bilindiğini, ilave ediyor.¹¹¹

Aynı makalede bu kez “non-conformist sufilik” bağlamında Şeyh Bedreddin Olayına değinen Ocak, Osmanlı tarihinin bütün devirleri boyunca en ilgi çekici ve düşünsel

¹¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehdi (Mesih) Hareketlerinin İdeolojik ve Arkaplanı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Toplum ve Bilim*, 83, 1999/2000; kitap içinde: *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*, 3. basım Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 44-45.

¹¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye Tarihinde Siyasal Otorite ve Sufi Çevreler: Genel Bir Analitik Bakış (XIII.-XVII. Yüzyıllar)”, ilk yayın: *Princeton Papers (Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies)*, vol. XV (2006), p. 165-196; Türkçe yayın: *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, 2. bas., Timaş Yay. İstanbul 2015, s. 99.

alandaki etkileri ve sonuçları itibariyle, non-conformist sufiliğin ortaya koyduğu politik amaçlı en önemli dini-sosyal hareketin Şeyh Bedreddin isyanı olduğundan hiç şüphe bulunmadığı kanaatini açıkladıktan sonra, bu isyanın esasında, Osmanlı Devleti'nin 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesinin ardından doğan otorite boşluğunun yarattığı siyasal ve sosyo-ekonomik krizin ürünü olduğunu açıklıyor. İlk isyanı Manisa ve Aydın yöresinde başlatan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isimli Kalenderi şeyhlerinin Şeyh Bedreddin'in yakın adamları olduğunun sanıldığına değinen Ocak, bu isyan Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılınca, bu defa da Şeyh Bedreddin'in yönetiminde Rumeli'de başladığını ve çok geçmeden de onun da bastırıldığını ve adı geçenin Serez'de yakalanıp idam edildiğini belirttikten sonra, Şeyh'in, taraftarlarının mensup olduğu üç dini birleştiren senkretist bir öğreti ortaya attığı iddia edilmişse de, bunun açıklıkla ispat edilemediğine dikkat çekiyor. Ocak'ın dikkat çektiği başka bir husus da, Osmanlı fetihleri sebebiyle topraklarını kaybeden yerel Hıristiyan feodallerin, 1402 krizi yüzünden tımarlarından olan sipahilerin ve uç bölgelerindeki imtiyazlarından mahrum bırakılan gazilerin desteklediği bu isyan ve onun ilginç lideri Şeyh Bedreddin'in hala tartışılıyor olmasıdır.¹¹²

Feridun M. Emecen, 2012 ve 2015'te yayınladığı iki ayrı kitapta Şeyh Bedreddin Olayına değinir. Birincisinde ilk olarak Anadolu'nun Osmanlılaşma sürecine tepkileri ele aldığı kısımda, “uç bölgesinde de bazı problemler çıkmamış değildi” diyerek, Cüneyd Bey hareketine ilave olarak, Şeyh Bedreddin ve müritleri Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa isyanlarının uç bölgelerde etkili olduğunu ileri sürer. Bu isyanların, eski beyliklerin torunlarının rolü ve konar-göçer grupların tahrik edilmesiyle alevlendiğini ileri sürer. Yerleşik halkın bu isyanlardaki rollerine dair kaynaklarda herhangi bir karinenin bulunmadığına işaret eden Emecen, bunlardan kuvvetli destek görmediği için bu isyanların bastırılabilmiş olma ihtimaline dikkat çeker.¹¹³ Bunun ardından bu kez Batı Anadolu'da Türkmen beyliklerinin Osmanlı'ya direnişini ele aldığı kısımda, Saruhan'ı ele geçiren Mehmed Çelebinin, burayı kendi adamlarından birine verdiğinin kaynaklarda zikredildiğine değinerek, Şeyh Bedreddin'in müritlerinden Börklüce ve Manisalı Torlak

¹¹² Ahmet Yaşar Ocak, agm, s. 108-109.

¹¹³ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 3. bas. Timaş Yay., İstanbul 2016 (ilk baskı 2012), s. 121.

Kemal'in bölgedeki isyanları sırasında Manisa'da Timurtaşoğlu Ali Bey'in idareci olarak bulunduğunu belirten Emecen, bu idarenin ilk yıllarında büyük karışıklıkların yaşandığını, bu karışıklıklarda Saruhanlı gayri memnun zümrelerin etkili olduğunu da ileri sürülebileceğini akla getirir. Bu isyanları, bölgedeki hareketliliğin henüz durulmadığının bir delili olarak gören Emecen, bunların sadece dini ve ekonomik bir karakter taşımadığını, siyasi bir tepki olarak da mütalaa edilmesi gerektiğini ortaya koyduğunu ileri sürer.¹¹⁴ Feridun Emecen, daha önce kimsenin değinmediği bir hususa dikkat çekerek, Manisa'da Mevleviliğin adeta bir üst tarikat niteliği kazandığını, bey ailesi ve şehrin ileri gelen zümrelerini kendi safına çektiğini, daha aşağı kesim arasında ve taşrada, özellikle yörüklerin geniş ölçüde iskanına sahne olan kır kesiminde ise, gayri Sünni tarikat ve tekkelerin faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtiyor ve burada demek istediklerini ana metnin dışına çıkararak, dipnota atıyor. Emecen buraya koyduğu 16 nolu dipnotta, gayri Sünni tarikatların, özellikle kır kesiminde, bölgede kalabalık gruplar halinde bulunan konar-göçer teşekküller üzerinde etkili olduklarını, Saruhanlı'nda bu kabil zaviyelerin konar-göçerlerin yoğun olarak buldukları Yunddağı'nda görüldüğünü (pek çok zaviye adı sayıyor) ve ayrıca, Saruhanoğulları'nın toprak verdikleri veya vergi muafiyeti sağladıkları zaviyeler arasında da (yine zaviye adları sayıyor) bu gibi gayri Sünni tarikatlara mensup olanların bulunduğunu belirtiyor. Bunun, Saruhanoğulları'nın "Dede" ve "Baba"lar ile münasebetlerini ortaya koyduğunu ve onlara karşı, tabanın tepkilerini hesaba katarak anlayışla davrandıklarını düşündüğünü belirten Emecen, hatta Saruhan bölgesinin, XV. yüzyıl başlarında çıkan Şeyh Bedreddin'in müritlerinden Torlak Kemal'e insan gücü kaynağı oluşturacak potansiyele de sahip olduğunu belirtiyor.¹¹⁵

Bir başka çalışmasında ise bu kez Şeyh Bedreddin'in kendisine değinen Feridun Emecen, Şeyh Bedreddin önderliğinde 1416 yazı ve sonbaharında Batı Anadolu ve Rumeli'de Deliorman'da çıkan isyanların, doğrudan Osmanlı saltanatını hedef alan bir mahiyet arz ettiğini ileri sürüyor. Şeyh Bedreddin'in dini yönü ağır basan bir isyanın lideri konumunda olduğunu belirten Emecen, vaktiyle Musa Çelebi olayından dolayı da siyasi

---

¹¹⁴ Feridun M. Emecen, *age*, s. 202.

¹¹⁵ Feridun M. Emecen, *age*, s. 212.

bir nüfuz edinmiş olan Bedreddin'in, panteist fikirlerle dolu bir öğretinin peşinde koştuğunu ve bir mutasavvıf olarak Tanrı'yla birlik sağlama görevini üstlendiğini belirterek, bunun yerleşik siyasi-dini inancı sarsıcı bir mahiyet arz ettiğini ileri sürüyor. Emecen, Şeyh'in kendi inancını yayma amacının, Osmanlı Devleti'nin sürüklendiği sosyal ve belki de ekonomik çalkantılar içinde hayli taraftar toplayabilecek bir potansiyelden beslenmekte olduğuna işaret ediyor. Şeyh Bedreddin'in Musa Çelebi'nin ölümünden sonra sürgün edildiği İznik'ten çıkıp Eflak'a gittiğini belirten Feridun Emecen, Eflak Voyvodası Mircea'nın isyancı şeyhi desteklemek ve korumak için Deliorman'ı işgal edip Silistre'ye saldırdığını ileri sürüyor. Şeyh'in burada Osmanlı iktidarının merkeziyetçi doğasını kabullenmekte zorlanan kitlelerden destek gördüğünü belirten Emecen, Musa'nın yanında kazaskerken Rumeli kesiminde dağıttığı toprakların, Çelebi Mehmed'in duruma hakim olmasından sonra geri alınması dolayısıyla ellerindeki varlıklarını kaybeden sipahilerin ve köylülerin Şeyh'e destek vermeye başladıklarını iddia ediyor. Şeyh Bedreddin'in mesajlarının müritleri vasıtasıyla Batı Anadolu'da dahi yankı bulduğunu ileri süren Emecen, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in, Osmanlı idaresine karşı tepkileri canlı olan Batı Anadolu'da, siyasi ve sosyal karışıklığın zeminini atmaya başladıklarını, Mustafa ve Cüneyd Bey'in yol açtığı karışık ortam sırasında Şeyh Bedreddin ayaklanmasının endişe verici boyutlara ulaştığını, ama bunun çok uzun sürmediğini, Şeyh'in Çelebi Mehmed tarafından Zağra'da ele geçirilip, Serez'de idam edildiğini anlatıyor.¹¹⁶ (Emecen, buraya koyduğu dipnotta, geniş bilgi için, Michel Balivet'nin eserine bakılmasını tavsiye ediyor.) Şeyh Bedreddin'in asılmasından sonra 1417'de Mehmet Çelebi'nin ilk hedefinin, Mustafa'nın ve sonra Şeyh Bedreddin'in Eflak'a geçişlerinde yardımcı olan İsfendiyar Bey olduğunu, İsfendiyar Bey'e kendi hakimiyetini kabul ettiren Çelebi Mehmed'in aynı yıl Karaman seferine niyet ettiğini, fakat hastalığı nedeniyle bu seferi Bayezid Paşa'nın gerçekleştirdiğini iddia ediyor.¹¹⁷ Osmanlı kroniklerinin tarih belirtmeden anlattıkları olaylar sıralamasında, Bedreddin Olayından önceye yerleştirdikleri İsfendiyar ve Karaman seferlerini, daha önce Halil

---

¹¹⁶ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, 3. bas., T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017 (ilk basım, 2015), s. 106.

¹¹⁷ Feridun M. Emecen, *age*, s. 106-107.

İnalcık Bedreddin Olayının sonrasına koyarak anlatmıştı. Emecen'in de İnalcık'a uyduğu görülüyor.

5.4. TEK KUTUPLU DÜNYA VE “AKLİSELİM”İN DEVREYE GİRMESİ

Önceki Bölümde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu dünyada, hem Türkiye'nin kendisine Batı'da yer aradığı hem de Batı'nın (ABD) Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzak tutmaya çalıştığı bir atmosferde, Şeyh Bedreddin adı üzerine kurulan antikomünist propagandaya değinilmişti. Sonra buna tepki olarak gelişen, Bedreddin'i sahiplenen ve savunan çevrelerden söz edilmiş, örnekler verilmişti. Almanya'da Hammer'la başlayıp, nihayet Babinger ve Wittek'in tezleriyle Şeyh Bedreddin Olayına çizilen çerçeve, Türkiye'den doktorasız profesörler Köprülü-Yaltkaya-Uzunçarşılı tarafından yerleştirilen resimle tabloya dönüştürülmüştür. Bu tablodaki Komünist-Kızılbaş-Alevi Bedreddin imajını veri olarak alan Akademik tarihçiliğimiz, bu çerçeve üzerine sosyo-ekonomik analizlerle katkıda bulunmuştur. 1991'de Sovyetleri Birliği'nin dağılmasıyla tüm dünyada, her alandaki “Komünizm korkusu” sona ermiş, “ruhlar özgürleşmişti.” Böyle bir ortamda Bedreddin hakkında yapılmış ilk akademik çalışma, akademik kariyerini ve ömrünü neredeyse bütünüyle, sünnileşmemiş topluluklar ve cereyanlar (kendisi buna oryantalistlerden mülhem heterodoksi diyor) üzerine yaptığı çalışmalara ayırmış olan Ahmet Yaşar Ocak'a ait gibi görünüyor. Daha önce Bedreddin üzerine düşürülmüş gölgeleri kısmen aydınlatmaya çalışsa da, bu gölgeyi bütünüyle kaldırdığı söylenemez. Sağ'da Bedreddin'e sahip çıkan ilk makale ise, akademi dışından birine, İslamcılığıyla tanınmış, araştırmacı-yazar Müfid Yüksel'e ait görünüyor. O güne kadar Bedreddin hakkında üretilmiş “imaj”a itiraz eden Yüksel, “*Çalınmış Bir Şahsiyet: Şeyh Bedreddin*” başlıklı makalesiyle,¹¹⁸ Bedreddin'e sahip çıkan ilk İslamcı yazar gibi görünüyor. Müfid Yüksel bu makalesinden sekiz yıl sonra bu kez bir kitapla bu “sahiplenmeyi” sürdürecektir. Aşağıda önce Ocak'ın eserini, onun ardından Sağ'da ve Sol'da, yerleşik Bedreddin imajına itiraz eden diğer çalışmalar ele alınacaktır.

¹¹⁸ Müfid Yüksel, “Çalınmış Bir Şahsiyet: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin”, *İmza Dergisi*, S. 58, Ocak 1994.

Ahmet Yaşar Ocak, ilk baskısı 1998’de yapılan *Zındıklar ve Mülhidler* adlı eserini, altı yıl sonra 2014’te genişletme ihtiyacı duymuştur. 7. baskısı 2016’da yapılan eserin ilk baskısıyla karşılaştırılmasında, bu tezin ilgilendiği kısımlarda, genellikle paragrafların bölünmesi, bazı ifadelerin anlam değiştirmeyecek şekilde düzeltilmesi, bazı kararlılık belirten ifadelerin ihtimale dönüştürülmesi ve az miktarda yeni eklemeler yapılması dışında, ilk baskıda ifade edilen görüşlerin öz olarak değişmediği görülmüştür. Eserin Üçüncü Bölümünde incelediği Şeyh Bedreddin olayına gelmeden önce, Osmanlı toplumunda “zındık” ve “mülhid”lerin toplumsal ve ideolojik tabanının ele aldığı İkinci Bölümün başındaki genel bakış yazısında, Osmanlı’da Vahdet-i Vücûd’çu düşüncüyü değerlendirdiği yerde Şeyh Bedreddin’den de sözeden Ocak, Şeyh’in bu düşüncede hatırı sayılır bir yeri olduğunu belirterek, onun oluşturduğu okulun Panteist anlayışını 16. yüzyılda Bayramiyye Melamiliği ve Halvetiyye tarikatı içinde sürdüren iki çevreyi de Şeyh Bedreddin Mektebi’nin takipçisi sayar.¹¹⁹ Hemen sonraki ara başlık altında ise bu kez zendeka ve ilhad hareketlerinin dini ve ideolojik zemini bağlamında Hurufilik’i ele alan Ocak, bizzat Şeyh Bedreddin’den başlayarak gerek ulema arasında, gerekse birtakım sufi çevrelerde değişik biçimlerde ortaya çıkan zındıklık ve mülhidlik eğilimlerinin inanç boyutunun, Hurufiliğin hem uluhiyet (divinité) kavramıyla, hem de mehdilik anlayışıyla sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu, ileriki bölümlerde göstereceğini açıklıyor.¹²⁰

Yukarıdaki öncüllerden sonra, anılan eserinin Üçüncü Bölümünde, Şeyh Bedreddin Olayını beş ana başlık altında inceleyen Ahmet Yaşar Ocak, daha I. Başlıkta, konuyu *Çözülememiş Bir Tarih Problemi* olarak niteler. Bu başlık altında, Fetret Devri’nin siyasal ve toplumsal buhran ortamında filizlenen büyük bir sosyal hareketin kahramanı olduğunu belirttiği Şeyh Bedreddin’in, günümüz Türkiye’sinde gördüğü ilginin Osmanlı döneminde de aynı olduğuna değinen Ocak, öncelikle, klasik Osmanlı kaynaklarının birbirinden aktarma şeklinde de olsa, bir kısmının karşı, bir kısmının ise ondan Osmanlı uleması yahut sufisi şeklinde söz ederek, Şeyh’e yer ayırdıkları şeklindeki tespitini ifade ediyor. Burada ele aldığımız eserinin ilk basımında, olaydan bahsederken “isyan” ve “ihtilal” sözcüklerini tırnak içine alan Ocak’ın, bu ilk basımdan daha sonraki

¹¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar – 15.-17. Yüzyıllar*, 7. bas. Timaş Yay., İstanbul 2016, s. 183.

¹²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 184.

çalışmalarında Bedreddin Olayını önce, “1416’da bir isyan hadisesiyle sonuçlanan Şeyh Bedreddin hareketi”¹²¹ diyerek “isyan”, sonra ise “isyan olarak nitelenmesine rağmen gerçekte bir kıyam”¹²² yani ayaklanma, olarak değerlendirdiği görülüyor. Eserin şimdi incelemekte olduğumuz “genişletilmiş” nüshasında “isyan” yahut “ihtilal” sözcüklerini tırnak içinde tutmaya devam ettiği görülen Ocak, Şeyh Bedreddin hareketinin gerçek niteliğinin ve mahiyetinin bunca araştırmadan sonra hala yeterince gün ışığına çıkarılmamış olmasından yakınıyor ve bu çözümsüzlüğün bir süre daha devam edeceğini varsaymanın yanlış olmadığını, belirtiyor.¹²³

Şeyh Bedreddin meselesinin çözülememesinde popüler ve ideolojik yayınların rolüne dikkat çeken Ahmet Yaşar Ocak, bu yayınların meselenin çözümüne katkı yapmak yerine içinden çıkılmaz hale getirdiklerine ve durmadan spekülasyon ürettiklerine parmak basarak, bu meselenin çözülemeyen bir tarih problemi olarak kalmasında ve birbirine hiç uymayan spekülatif yorumlara ve saptırmalara maruz bırakılarak ideolojik çatışmaların en itibarlı malzemelerinden biri haline getirilmesinde, iki sebep görüyor. Birinci sebebin, zamanına göre en üst düzeyde eğitim görmüş ve döneminin en ünlü bilim ve tasavvuf adamları arasına girmiş ve üstelik Osmanlı Devleti’nin önemli bir bürokratik makamında fiilen görev yapmış bir devlet adamı sıfatıyla, aynı devlete karşı çıkarak bütün Osmanlı tarihinin belki de en önemli toplumsal hareketinin lideri haline gelişindeki esrarlı değişim olduğunu belirten Ocak, Şeyh hakkında değerlendirme yapanların, onun düşünce hayatının başladığı noktadan ölünceye kadar hiç değişmeden gittiği şeklindeki yanlışlarından bahsederek, hayatın diyalektiğine işaret ediyor. Ocak’a göre, tıpkı Gazali, İbnü’l-Arabi hatta Mevlana gibi, Bedreddin de kendi iç dünyasında git-geller yaşayarak büyük fikir çilesi çekmiş olabilir. İkinci sebebi ise kaynaklarda bulan Ocak, Hafız Halil, Dukas ve İbn Arabşah dışındaki kaynaklardan hiçbirinin Şeyh’in çağdaşı olmadığını belirterek, kaynakların en eskisinden en yenisine doğru gelindikçe, gerek Şeyh, gerekse

¹²¹ Ahmet Yaşar Ocak, “XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Zendeka ve İlhad’ (Hérésie) Meselesi”, ilk tebliğ: *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 23-27 Eylül 1985, İstanbul; kitap içinde: *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, 3. bas. Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 36.

¹²² Ahmet Yaşar Ocak, “Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehdi (Mesihanik) Hareketlerinin İdeolojik ve Arka planı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Toplum ve Bilim*, 83, 1999/2000; kitap içinde: *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam’ın Macerası*, 3. basım Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 45.

¹²³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar – 15.-17. Yüzyıllar*, 7. bas. Timaş Yay., İstanbul 2016, s. 191.

hareketi hakkındaki ayrıntıların arttığına ve ortaya çelişkiler çıktığına işaret ederek, sonraki yazarların kendilerinden önceki yazarların görmediği neleri görmüş olabileceklerini sorgular ve bahsettiği bu ayrıntıların, yazarların hayal dünyasında veya nakledilegelen dedikodulardan üretilmiş olabileceklerine dikkat çeker.¹²⁴

Kaynaklarda görülen bu problemin bizzat Şeyh'in eserlerinde de görüldüğüne işaret eden Ocak, elimizde bulunan nüshaları itibariyle eserlerinin –üstelik bir kısmı İznik'teki sürgün yıllarında yazılmış– genellikle İslam hukukuna ait olduğunu ve bunların hiçbirinde, ona ait olduğu ileri sürülen ihtilalci fikirlerin veya materyalist düşüncelerin en ufak izine rastlanmadığını belirterek, bu eserlerin birtakım konularda klasik anlayışa uymamakla beraber, kesinlikle dönemin Ehl-i Sünnet inançlarının ve hukukun dışına çıkan bir fikir içermediğini değerlendirir ve bu gözleminin eskiden beri Şeyh Bedreddin üstünde çalışan hemen bütün bilim adamları tarafından teyit edilmiş olduğunu, üzerinde anlaşmaya varılmış bir konu olduğunu da ilave eder. *Varidat*'ı bu değerlendirmesinin dışında tutan Ocak, ondaki panteist hatta materyalist fikirlerin nasıl açıklanması gerektiğini sorar ve bunun bir problem olduğunu belirterek, Şeyh'in diğer eserleri ile *Varidat* arasındaki çelişkilerin, kaynaklardaki bütün bu tutarsızlıklara ve spekülasyonlara ve dolayısıyla meselenin bazı ideolojik saptırmalara elverişli bir hale gelmesinde, hem de ciddi bir tarihsel probleme dönüşmesinde rol oynamış olabileceğini ifade eder¹²⁵ ve *Varidat* incelemesini daha sonraya bırakır.

II. Başlık altında Bedreddin'i "saptırılmış tarihin gözdesi" olarak ele alan Ahmet Yaşar Ocak, dine bakıştan sonra en çok tarihe bakışta kendini gösteren toplumun ikiye bölünmüşlüğü'nün, Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet'le iyice gelişip belirginleşen kimlik bunalımına ve ideolojik çatışmalara kaynaklık ettiğini belirterek, bu ideolojik çatışmanın en önemli referans aracı olarak tarihin ilginç bozmalara ve saptırmalara konu edilmesinden şikayet eder. Şeyh Bedreddin ve onun önderliğindeki toplumsal hareketin de, bu bozulmuş ve saptırılmış yaklaşımlar için çok elverişli bir malzeme oluşturduğuna ilişkin gözlemini paylaşan Ocak, Ahmed Cevdet Paşa ve Abdurrahman Şeref gibi tarihçi

---

¹²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 193.

¹²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 193-94

ve yazarlardan başlattığı Türkiye akademik tarihçiliğinin, meseleyi hep devletçi bakış açısıyla kısaca kaleme aldığını, Şeyh'in yüksek bir İslam alimi olduğu belirtilmekle beraber, son tahlilde, siyasal ihtiraslarla devlete isyan eden bir asi olduğunun vurgulandığını, Cumhuriyet dönemi akademik tarihçiliğinin de aynı yaklaşımı sürdürdüğünün rahatlıkla söylenebileceğini belirterek, bu ikinci grupta saydığı, İ. Hakkı Uzunçarşılı ve özellikle İ. Hami Danişmend hatta M. Tayyip Gökbilgin'i örnek göstererek, bunların son dönem Osmanlı tarihçilerinden fazla ayrılmadıklarını, eserlerinde Şeyh Bedreddin'in bilimsel şahsiyeti ve özellikle düşüncelerini fazlaca irdilemeden, kaynakları sorgulamadan, isyan olayını devletçi açıdan tasvir edip, kısaca özetlediklerini belirtir.¹²⁶

Ahmet Yaşar Ocak kitabının ilk baskısında, yalnızca risalesini bilimsel eser olarak nitelediği Şerefeddin Yaltkaya'nın kendisini, bu genişletilmiş baskıda "bir bilim adamı" olarak niteliyor ve Şeyh Bedreddin hakkında "ilk bilimsel araştırmayı" onun yazdığını belirtiyor. İkinci monografiyi yazan Bezmi Nusret Kaygusuz'un, "Bedreddin hayranı gözüyle taraflı bir araştırma" yazdığını; Abdülbaki Gölpınarlı'nın "gerçekten objektif ve kaynaklara tam anlamıyla hakim" olduğunu; sonuncu olarak zikrettiği Necdet Kurdakul'un ise "gerçekten değerli" bir kitap yazdığını belirtiyor, ama yalnızca ilk üçünün, sonraki bütün yayınların da ana kaynakları olacağını ifade ediyor.¹²⁷ Ocak'ın "gerçekten çok değerli" dediği Kurdakul'un kitabı, aslında Yaltkaya'nın risalesini güncelleyip genişleterek, iyi bir derlemeyle ama bariz taraflı yorumlarıyla Bedreddin Olayını tam anlamıyla Laik – Atatürkçü - Sünni (Hanefi) - Türk çizgiye oturttuğu yani Bedreddin'in şahsında rejimin ideal insan prototipini çizdiği için, orijinali kadar ilgi görmemiş olabilir. Diğer taraftan, üniversite reformu ve ondan önce özel olarak İstanbul Darülfünunu'nun üniversiteye dönüştürülmesiyle ordinaryüs profesör unvanı verilerek, "akademik camiaya" dahil edilmiş Osmanlı uleması Yaltkaya'nın risalesini, kitabının 1. baskısında "bilimsel monografi"¹²⁸ olarak nitelemişken, 6. baskısında bu ibareyi risaleden

¹²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 194-95.

¹²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 195.

¹²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar – 15.-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 139.

kaldırıp, Yaltkaya'nın kendisini “bilim adamı”¹²⁹ sayan Ocak, risalesinin başından sonuna kadar, Şeyh Bedreddin'den bahsederken alaycı ifadeler kullanan; Börklüce Mustafa'nın propaganda yaparken “kadınlar müstesna” demiş olmasının, “halka karşı seçtiği takıyye ve gizlenme siyaseti sonucu” olduğunu, “zira şeyhin Mustafa'ya bu durumu istisna ettirecek bir ders vermediği açıktır”¹³⁰ diyen Yaltkaya'nın risalesini, nedense “tarafalı yayın” kategorisine koymuyor. Hatta, “Türkiye solunun tarihe bakışı çerçevesinde Şeyh Bedreddin olayını bir ‘bozulmuş, saptırılmış tarih’ konusu yapan ilk şahsiyet, şair Nazım Hikmet olmuştur.”¹³¹ derken, Hikmet'in aslında Yaltkaya'nın risalesinin formatını değiştirerek, onu nesirden manzumeye dönüştürmekten ve Yaltkaya'nın risalede alay edip alçalttığı unsurları yüceltmekten başka bir şey yapmadığını, üstelik Nazım'ın ilhamını Yaltkaya'dan aldığını bizzat belirtmesine rağmen, görmek istemiyor.

Şeyh Bedreddin'in asıl ilgiyi amatör (popüler) tarihçilikte gördüğünü belirten Ocak, bu ilginin, 1960'lı yıllarda girilen ideolojik ortamla ilgili olduğunu tespit ediyor. Şeyh Bedreddin ve hareketinin, özellikle 1960'lardan sonra yükselen entellektüel ve özellikle militan sol çevrelerin hararetle üstlendiği Marksist toplumcu tarih yaklaşımınca en çok ilgi gösterilen, bu sebeple de sık ele alınan bir konu olarak ileri çıktığını belirten Ocak, Osmanlı tarihinde birçok ayaklanma olayı meydana geldiği halde, bunların hiçbirinin şimdiye kadar sol kesimde Şeyh Bedreddin isyanı kadar ilgiye mazhar olmadığını, tarihi saptırma malzemesi yapılmadığını, hatta Pir Sultan Abdal'ın bile sol kesim tarihinde ikinci sırada yer alabildiğine işaret ediyor. Bu ilginin sebeplerinden birinin Şeyh'in “paylaşımçı” ideolojisi olduğunu belirten Ocak'a göre diğer sebep, çoğunluğu itibariyle güçlü bir muhafazakar tarih bilincine sahip, başka bir deyişle, modernleşmenin önüne sürdüğü problemlere çözüm üretememekten doğan bir yılgınlıkla kendini zihinsel olarak geçmişe hapsedtiğini, dolayısıyla onu kutsallaştırdığını iddia ettiği Türk toplumunda, sol

¹²⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar – 15.-17. Yüzyıllar*, 6. bas., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 163; 7. bas. Timaş Yay., İstanbul 2016, s. 195.

¹³⁰ M. Şerafeddin Yaltkaya”, *Simavne Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. Hamit Er, Kitabevi Yay., İstanbul 1994, s. 158; M. Şerefettin Yaltkaya, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. İsmail Aka, Mustafa Demir, Temel Yay., İstanbul 2001, s. 100.

¹³¹ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 196.

ideolojinin yerleşebilmesinin, ancak kendine bu tarihin içinde bir kök yaratmak ve bunu kabul ettirmekle mümkün olabileceği olgusunun anlaşılmasıdır.

Ocak'ın işaret ettiği bir başka konuya, daha önce başka yazarlarca da belirtilmiş olan, Marksist tarihçiliğin Şeyh'e yaklaşımının anakronik olduğu iddiasına¹³² değinmekte yarar görüyoruz: Marksist öğretilerde Komünizm, “kendi mezar kazıcısı proletaryayı doğuran kapitalist burjuvazinin” iktidarının, dünyanın tüm ülkelerinde sosyalist devrimlerle alaşağı edilmesinden sonra geçilecek küresel düzenin adıdır. Marksizm'e göre, Komünizmin kurulabilmesi için, öncelikle modern sınıflar olan burjuvazi ile sanayi proletaryasının ortaya çıkmış ve ardından tüm dünyada proletaryanın burjuvaziyi devirerek sosyalist düzeni kurmuş ve nihayet sınıfların ortadan kaldırılmış olması gerekir. Dolayısıyla henüz bu modern sınıfların ortaya çıkmadığı hatta Kapitalizmin ortaya çıkmasından önceki feodal üretim ilişkilerinin hakim üretim biçimi olup olmadığı hala tartışılmakta olan Osmanlı Devleti'nde, ortaklaşmacılığı amaçlayan bir hareketin komünist olarak nitelenmesinin anakronizm sayılması bundandır. Yani mesele hareketin ortaklaşmacı amacı değil, hareketin modern zamanlara ait bir kavramla nitelenmesidir. Nazım Hikmet de bu nedenle, “Burjuvazinin modern amele sosyalizmi için düşündüğünü, Darülfünun İlahiyat Fakültesi müderrisi de Bedreddin'in “kurunu vüstaî” (Ortaçağ, BG) köylü sosyalizmi için neden düşünmesin?”¹³³ diyerek, bunun bir Ortaçağ köylü Sosyalizmi olduğunu belirtir ve bir tarihsel materyalist olarak, destanında Karaburun deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasını anlattığı yerde: “Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların / zaruri neticesi bu! / deme, bilirim! / o dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim. / Ama bu yürek / o, bu dilden anlamaz pek.”¹³⁴ derken de, tarihsel materyalizmin önünde eğdiği kafası ile isyan eden yüreği arasındaki tezata vurgu yapar. Burada mesele, Nazım'ın şair lirizminin, sonradan başka yazarlar tarafından ciddi tarihsel değerlendirmelere kaynaklık etmiş olmasıdır.

¹³² Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 195-96.

¹³³ Nazım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*, Kovan Kitabevi Yay., İzmir 1967, s. 8.

¹³⁴ Nazım Hikmet, *age*, s. 31.

Soldaki bu yanlışın tersinin de Sağda bulunduğuna değinen Ocak, önce Şeyh'in Osmanlı Devleti'ni yıkmayı ve halkın inançlarını fesada vermeyi amaçlayan bir Batını olduğuna inanıldığını, 1990'dan¹³⁵ itibaren de meseleyle ilgilenen İslamcı kesimin, eski araştırmacıları gerçekleri bilerek çarpıtmakla suçlayarak, Şeyh Bedreddin'in sanıldığı gibi İslam karşıtı bir materyalist düşünce adamı ya da isyancı bir Batını olmadığı, aksine Sünni İslam'a sıkı sıkıya bağlı ciddi bir alim ve mutasavvıf olduğu tezini savunduklarını belirtiyor. Bunların hepsini "bilimsel olmayan Şeyh Bedreddin araştırmaları" olarak niteleyen Ocak, ikinci veya üçüncü elden metinler üzerindeki spekülasyonlarıyla meseleyi iyice karmaşık hale getirenlerin, kendi ideolojilerini, inançlarını, bir elbise gibi Şeyh Bedreddin'in üstüne geçirmeye çalıştıklarını, onu dönemin şartları içinde anlamaya çalışmak yerine, kendi düşüncelerinin tarihteki bir temsilcisi gibi takdim ettiklerini iddia etmektedir.¹³⁶

III. Başlık altında Bedreddin'i panteist bir alim ve sufi olarak ele alan Ahmet Yaşar Ocak, Şeyh'in ailesi, eğitim süreçleri, mesleki hayatını, bu konuda evvelce yazılmış olanları eleştirel olarak inceliyor. Burada yalnızca iki hususa değinmeyi gerekli görüyoruz. Orhan Şaik Gökyay'ın yukarıda Cemal Kafadar'ın yazdıklarını ele aldığımız yerde değindiğimiz iddiaları konusuna dipnotta cevap veren Ocak, Gökyay'ın, ondan önce başkalarının ileri sürdüğü, Simavna'nın kadı atanmayacak kadar küçük bir yer olduğu iddiasına cevap vererek, bu iddiayı kabul etmiyor, ama Gökyay'ın anılan makalesindeki asıl orijinal argümanı olan kadı ile gazi sözcüklerinin Osmanlıcada yazılışlarının aynı olması konusuna değinmiyor.¹³⁷ Değirmek istediğimiz diğer husus ise, Şeyh Bedreddin'in Tebriz'e gönderiliş amacıdır. Hüseyin-i Ahlatî'nin Bedreddin'i başka yere değil de özellikle Tebriz'e gönderiş amacının, onun Hurufi çevreleriyle temasa geçmesini istemesi olduğunu düşünen Ocak, bazı araştırmacıların o yıllarda Hurufilerin artık Tebriz'de olmadığını ileri sürdüklerini belirterek, izlerinin birden bire ortadan kalkmasını kabul etmenin o kadar kolay olmadığını söylüyor ve en azından bazı gizli Hurufilerin hala orada

¹³⁵ A. Y. Ocak burada tarih olarak "1990'da" demiş olsa da, cümlesinin sonunda atıf yapacağı yayının tarihi 1994'tür. Bu tarihten üç yıl önce Sovyetler Birliği çökerek dağılmış ve liberal kapitalist Batı demokrasileri üzerindeki "Komünizm tehdidi" ortadan kalkmıştır.

¹³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 197-99.

¹³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 201.

bulunuyor olmasının çok muhtemel olduğunu iddia ediyor.¹³⁸ Hurufilerin lideri Fazlullah Esterâbadî'nin 1394'teki idamında Timur'un doğrudan olmasa da dahlinin bulunduğu ve Hurufilerin yoğun baskılar nedeniyle Tebriz'den kaçtıkları bilindiği halde, Bedreddin'in Timur'un bulunduğu sırada, hem de Mısır Sultanı Berkuk ile çarpıştığı zamanda, "bazı gizli Hurufiler" ile temasa geçmek için Tebriz'e gitmiş olması, gerçekten de Hurufilerle temas etmek istemiş olsa da, zamanlama açısından mantıklı görünmüyor. Zaten Bedreddin'in Timur'la görüşmesinden sonra Tebriz'den kaçtığı da göz önüne alınırsa, böyle bir niyeti olsaydı da, gerçekleşmemiş olması daha mantıklı görünüyor. Biraz ileride Şeyh'in Tebriz'e gönderilişi hakkındaki iddiasını tekrar eden Ocak, Bedreddin'in Batını olmadığı konusunda Gölpınarlı'nın tespitine katılarak, *Varidat*'taki panteist görüşlerinin bile onu Batını yapmaya yetmeyeceğini ileri sürer, ama Hurufilik'te ısrar eder. Hem Yaltkaya'nın hem de Gölpınarlı'nın Bedreddin'in Hurufi olmadığı yönündeki değerlendirmelerine katılmayan Ocak, bunların Hurufilik izlerini harflerin gizli sırlarıyla ilgili düşüncelerde aramış olabileceklerini, oysa Hurufiliğin asıl karakteristiğinin, yalnızca harflerle ilgili sırlar değil, özellikle Hallac-ı Mansur tarzı panteist bir mistik düşünce olduğunu belirterek, *Varidat*'ın da zaten Şeyh'in panteist bir mutasavvıf olduğunu gösterdiğini iddia eder. Buna karşın Şeyh'in tasavvufi görüşlerinin orijinallliğini ileri sürmenin mümkün olmadığını belirten Ocak, "mutasavvıf Bedreddin" in "alim Bedreddin" kadar orijinal olduğunun söylenemeyeceğini ifade eder. Ahmet Yaşar Ocak'ın burada işaret ettiği önemli bir tespiti daha vardır. Şeyh Bedreddin'in tarikatı konusunda hiçbir kaynakta açık bir bilgi bulunmadığını kaydeden Ocak, torunu Hafız Halil'in bir tarikat silsilesi kaydettiğini fakat bu tarikatın hangisi olduğu konusunda bir açıklama yapmadığını, üstelik bu silsiledeki bazı isimlerin diğer pek çok tarikatın silsilesinde ortak olduklarına dikkat çekerek, bu silsilenin Bedreddin'in mensup olduğu tarikat hakkında kesin bir fikir vermediğini vurgular.¹³⁹

Şeyh Bedreddin denildiği zaman, akla ilk olarak "ihtilalci" Şeyh Bedreddin'in geldiğine işaret eden Ocak, hangi yaklaşımla, ne şekilde yorumlanırsa yorumlansın, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, bir isyan hareketine girişmiş olmasının tarihsel bir

---

¹³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 207.

¹³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 217.

vakıa olduğunu vurgulayarak, torununun ve Taşköprülüzâde ile onun yorumunu temel alan bazı Osmanlı kaynaklarının, Şeyh'in iftiraya uğradığı şeklindeki iddialarının tarihsel bir değeri olmadığını belirtir ve Şeyh'in ne yapmak istediğini sorgular. Saltanatı ele geçirmek mi, köylü ayaklanması mı, sömürüye karşı eşitlikçi bir halk hareketi mi, nüfuz ve çıkar mücadelesi mi veya çok daha başka bir şey mi? Şeyh Bedreddin hareketini anlayabilmek için, dönemin siyasal, toplumsal ve ekonomik şartlarını göz önüne almanın kaçınılmaz olduğunu vurgulayan Ocak, yöneticisini kaybetmiş ve toprakları, geçici de olsa, şu veya bu şekilde istilaya uğramış, bir ölçüde yağmalanmış, ekonomik gücü yara almış bir devletin ve toplumun içinde bulunduğu krizden çok, o devletin yeniden toparlanmasını sağlamayı, dolayısıyla siyasal iktidarı tekrar ele geçirerek hakimiyeti yeniden kurmayı hedefleyen birden fazla güç ve çıkar çevresinin birbiriyle olan arbedesinin yarattığı kaosun gözden kaçırılmaması gereken önemli nokta olduğunu belirterek, Şeyh'in bu koşullarda, Mehmed Çelebi'nin saltanatının ilk yıllarında, 1416'da Rumeli topraklarında ayaklandığını ileri sürüyor. Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal'in Şeyh Bedreddin hareketiyle doğrudan bağlantılı olup olmadığı konusunda kaynakların verdiği bilgileri kuşkulu bulan Ocak, Hafız Halil'in *Menakıbnâme*'sinde Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa'dan ve ayrıca Aygıloğlu adlı bir yörügün isyanından bahsetmiş olmasını, bunların Şeyh'le bağlantılı olmasına yeterli görür. Hafız Halil'in verdiği bilgiyi, bağlamından çıkararak bunu adeta bir suçun görgü tanıklığı sayan Ocak, Dukas'ın verdiği bilgilerin de meseleyi daha problematik hale soktuğu görüşündedir. Börklüce Mustafa olayı hakkında teferruatlı bilgi vermesine karşın, Torlak Kemal'in ismini anmamış ve Şeyh Bedreddin'den hiç bahsetmemiş olmasını, Dukas'ın o sıralarda Cenevizlilerin hizmetinde bulunması sebebiyle İzmir'de oturuyor olmasına bağlayan Ocak (ki, biraz ileride [s. 232] bu ihtimal kuvvetli görünmekle beraber, kesin bir sonuca varmanın mümkün görünmediğini belirtiyor), aynı İzmir'de oturan Dukas'ın, aynı sıralarda Selanik Kalesi'ne sığınan Mustafa ile Cüneyd'den bahsetmesini, Mehmed Çelebi'nin bunların teslimi için Bizans İmparatorluğuyla yaptığı görüşmeleri ve Balkanlar'da cereyan eden diğer olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmış olmasını değerlendirmeye almaz. Dukas'ın, hem Torlak Kemal hem de Bedreddin olayını, kroniğinde bahsetmeye degecek büyüklükte bir olay olarak kıymetlendirmemiş olabileceği, kuvvetli bir ihtimaldir. Osmanlı kronikçilerinin, Bedreddin'in idamını meşru gösterebilmek için, üzerine atılan suçları ağırlaştırmak bakımından bir abartıya tevessül etmiş olabilecekleri, gözardı

edilmemesi gereken bir nokta gibi duruyor. Zira ilk dönem kaynakları, Torlak Kemal'in bir adamıyla asıldığını yazarlarken, diğer torlakların dağıtıldığından söz ederler ve bir sayı belirtmezler. Bedreddin'in etrafında toplanan adamların ise bir süre sonra kendiliğinden dağıldıklarını, yine tüm Osmanlı kronikleri yazarlar. Börklüce Mustafa olayının ağırlığı, hemen tüm kaynaklarda ayrıntıyla zikredilirken, diğerlerinden aynı oranda bahsedilmemesi Ocak'ın da dikkatini çekiyor, ama ne yazık ki, kendisi de buna bir açıklama getirme gereği hissetmiyor.¹⁴⁰

Ahmet Yaşar Ocak, aslında Börklüce'ye izafe edilen eşitlikçi toplum, Hristiyanlarla Müslümanların bir olduğu gibi hususları (kaldı ki, Ocak kendisi de biraz ileride [s. 231] Şeyh Bedreddin'e izafe edilen ideolojinin muhtevasında, "Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında fark gözetmeyen, ... eşler dışında her türlü mal ve servetin ortaklaşa kullanımını prensip kabul eden eşitlikçi ve paylaşımcı" bir ideolojinin, gerçekten onun tarafından propaganda edildiğini bildiren hiçbir tarihsel kanıtın ortada bulunmadığını ifade ettikten biraz sonra, "gerçekten Şeyh Bedreddin böyle paylaşımcı ve eşitlikçi bir vaat ile isyan etmiş idiyse, normalde aleyhine kullanmak için böyle bir şeyi kaçırmamaları gereken Osmanlı kaynaklarının bundan bahsetmemeleri nasıl açıklanmalıdır?" diye sorar. Ardında da Osmanlı kronikçilerinin de yaptığı gibi, Karaburun olayını Bedreddin'e atfedip, onun üzerine Bedreddin'in psikolojisi, devlet adamlığı vb. özellikleri de ekleyerek, Şeyh Bedreddin isyanının tipik bir mehdici (mesiyanik) hareket mahiyeti taşıdığının rahatlıkla söylenebileceğini iddia eder. Kaynakların hepsinde bu yönde tam ve kesin bir kayda rastlanmadığına dikkat çeken Ocak, buna rağmen, bu türden, farklı dinlere etnik kesimlere mensup insanları bir araya getirebilen, ileri sürüldüğüne göre de eşitlikçi, iştirakçi, "hakça" bir düzen, başka bir deyişle bir "dünya cenneti" vaat eden bir ideoloji kullanan bütün halk hareketlerinin genellikle mehdici karakterli olduğunu, dünyadaki başka örneklerden çok iyi bilindiğini ileri sürüyor.¹⁴¹ Ocak, kaynaklardaki çelişkileri, neden-sonuç bağlamında eksikler yanında şüpheli ifadeleri de işaret ederek geldiği yerde, bir mahkeme kurulduğuna göre, burada sorular ve cevapların yazıldığı, en azından suçlamaların zaptolunduğu bir sicil kaydının herhalde bulunması gerekliliği üzerinde

---

¹⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 218-222.

¹⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 228-29.

durarak, bugüne kadar böyle bir kayda rastlanmadığını belirtir, ama çok uzak bir ihtimal hatta imkansız olsa da, günün birinde bu kaydın ortaya çıkması halinde, herhalde bu tarihi muhakeme safahatının pek çok problemi halledeceğine olan inancını ifade eder.¹⁴²

Daha sonra Şeyh Bedreddin Olayı hakkında genellikle akıl yürüterek bir kanaate ulaşmaya çalışan Ocak, Babaîler isyanının kendinden sonra Babaî hareketi denilen bir dinî-mistik hareketi doğurması gibi, Şeyh Bedreddin isyanının da Bedreddin'den sonra *Bedreddinîlik* yahut *Simâvenîlik* denilen dinî hareketi doğurduğunu ve bu yolla Balkan Aleviliğini yarattığını ileri sürmektedir.¹⁴³ Babaîler isyanını tüm yönleriyle kendisinden öğrendiğimiz Ocak, her nasılsa, her iki hareketin toplumsal dinamiklerini ve kitle tabanlarını aynı saymaktadır. Babaîler, Adıyaman'dan Amasya'ya, Sivas'tan Kırşehir'e kadar geniş bir coğrafyadaki değişik etnisitelerden ve dini inançlardan yoksulları bir araya getiren bir ayaklanma sonucunda, Selçuklu kuvvetleriyle silahlı çatışmaya girip, büyük kayıplar vererek dağılmış bir hareketti. Sultanına isyan edip, hapsedildiği İznik'ten kaçarak geldiği Deliorman'da, tımar ve subaşılık vaatleriyle etrafına adam toplamaya çalıştığı halde, henüz bir ayaklanma ya da çatışma tertipleymeden yakalanan Şeyh Bedreddin'in, Babaîler gibi bir hareketi yaratamadığı açıktır. Diğer yandan, 13. yüzyılın ortalarında meydana gelen Babaîler ayaklanmasından sağ kurtulanların bazılarının, dağıldıkları yerlerde sonradan Bektaşilik için taban oluşturdukları, ancak 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında görülmüştür. Oysa Bedreddiniler denilen Amuca kabilesi mensuplarının Bektaşiliğe geçişi, 19. yüzyılın sonlarında, kabile liderinin Bektaşiliğe intisabından sonra olmuştur. O tarihten sonra Balkan Aleviliğini yaratmaları ise söz konusu olamaz, zira II. Mahmud'un 1825'te Bektaşiliği yasaklamasından beri, Alevilik genişleyen değil, çeşitli sebeplerle daralan bir inanç grubudur. Ayrıca, Bedri Noyan Dede Baba'nın tespitlerine katılmak gerekirse, Bedreddiniler salt inanç bağı ile bir araya gelmiş bir topluluk değil, kan/soy bağına dayalı ve içe kapalı yaşayan bir kabile idi. (bkz. 3.1.5. *Bedreddin'in Liderliği, Öğretisi ve Safevilerle İlişki İddiası*, son paragrafı). Bu kabileden ayrıca Nazım Hikmet'in destanının sonundaki Ahmed'in Hikayesi

---

¹⁴² Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 236-37.

¹⁴³ Ahmet Yaşar Ocak, *age*, s. 238, 257.

bölümünde, “ne Müslüman, ne gâvur; belki Kızılbâş ama, tam da Kızılbâş değil” şeklinde bahsedildiğine, yine yukarıda 3.3. nolu başlıkta değinmiştik.

Müfid Yüksel, Ocak’ı da eleştirdiği yukarıda bahsedilen 1994 tarihli makalesinden sonra, bu kez 2002 yılında yayınladığı bir kitapta yine Yaltkaya ve Ocak’ı eleştirmiş, Yaltkaya’yı *Varidat* çevirisinde tahrifat yapmakla suçlamış, Sağ’da ve Sol’da, Bedreddin hakkında yazmış başlıca kişilerin tamamını eleştirmiştir. Kitaba yazdığı giriş yazısında, Şeyh Bedreddin hakkında iki uç nokta ve değerlendirme ile karşı karşıya olduğuna değinen Yüksel, kendisinin de bu iki farklı değerlendirmelerden birinin yanında yer aldığını, bunu konuyla ilgilenmeye başladığında fark ettiğini belirtiyor.¹⁴⁴ Şeyh’in hayatını ve eylemlerini, bilinen kaynaklardan aktaran Yüksel, Şeyh hakkında kaynaklarda yer almış bilgileri de kritik ediyor. Şeyh Bedreddin’in, kişiliğinde, görüş ve düşüncelerinde iki ana yön gözlemleyen Yüksel, birincisinin fakihlik, diğerinin ise mutasavvıflık olduğunu belirtiyor. Şeyh Bedreddin’in fakihliğinin tasavvuf mesleğine sülûkundan sonra da sürdüğünü, tasavvufa intisabından sonra şeriatle alakasını kesmediğini iddia eden Müfid Yüksel, tasavvufla şeriatin birbirinin zıddı ve dışlayıcı olmadığını, tarikatlarda her mutasavvıfın aynı zamanda şeriata bağlı olmak zorunda olduğunu, aksi durumda tasavvufun kalmayacağını ileri sürüyor.¹⁴⁵ İslamcı veya Türkçü, genel olarak Sağ kesimdeki Bedreddin kavrayışındaki kırılma, Müfid Yüksel’le başlamış görünüyor. Müfid Yüksel’den sonra, özellikle İlahiyat Fakültelerinde yapılan tez çalışmalarında Bedreddin aleyhindeki kanının değişmeye başladığı görülüyor.

Ali Kozan, 2003’te yaptığı yüksek lisans tez çalışmasında, Şeyh Bedreddin’le ilişkileri olduğu varsayılan iki kişinin birbiri ardına giriştikleri isyan hareketlerinden bahsedildiğini belirterek, Şeyh Bedreddin’in adı anılan bu isyanlarla doğrudan bir ilgisinin olduğu, isyanın fikri ve fiili yönlendiricisi olduğu veya bu isyanlarla hiçbir ilgisinin olmadığı şeklindeki farklı yaklaşımlara değinerek, adı geçen isyanların, Şeyh Bedreddin’den habersiz olarak geliştiği kanaatini ifade eder. Dukas ve Şükrullah’ın Şeyh Bedreddin, Torlak Kemal ve Aygıloğlu isyanlarından bahsetmeden sadece Börklüce

¹⁴⁴ Müfid Yüksel, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, Yarın Yay., İstanbul 2010 (ilk baskı 2002, Bakış Yay.), s. 9.

¹⁴⁵ Müfid Yüksel, *age*, s.100.

isyanına yer vermiş olmalarını, ayrıca Şeyh'in zihni altyapısı ve misyon itibarıyla bu isyanların formatıyla tamamen zıt bir platformda olmasının da bu kanaatini destekler nitelikte olduğunu belirtiyor. Bu noktada Şeyh'in, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isyanlarıyla ilişki içerisinde olduğu ve bu isyanlarla organize bir birlikteliğinin olduğu iddiasını da gerçekçi bulmadığını ifade eden Kozan, kaynakların şahitliği doğrultusunda, siyasi bir isyan hareketine fiilen karıştığı ortaya çıkan Şeyh Bedreddin'e yöneltilen bu iddiaların, büyük ölçüde resmi ideoloji yanlısı tarih yazımının bir sonucu olduğuna işaret ediyor.¹⁴⁶ Dört yıl sonra 2007'de, yine Bedreddin hakkında fakat bu kez onun düşünce dünyamızdaki yerini konu ettiği bir doktora tezi veren Kozan'ın, bu görüşlerini orada da aynen tekrar ettiği görülüyor.¹⁴⁷

Ayhan Hira, 2006'da İslam hukuku alanında verdiği doktora tezinde, Şeyh Bedreddin'in fıkıhçılığını konu etmiştir. İsyân düşüncesi ve hareketi bakımından, Şeyh Bedreddin ile Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal arasında bir ittifakın bulunmasını, isyan emrini bizzat Şeyh Bedreddin'in vermesini uzak ihtimal gören Hira, Şeyh Bedreddin gibi hem fakih hem de devlet idaresinin üst kademelerinde bulunmuş birinin, strateji bilgisinden mahrum olduğunu düşünmenin zor olduğuna, döneminin siyasi, askeri ve iktisadi hususiyetleri hakkında stratejik malumatı olan birinin, farklı yerlerde farklı zamanlarda harekete geçmesinin makul bir açıklamasını yapmanın ise, daha da zor olduğuna dikkat çekerek, aynı zamanda farklı yerlerde harekete geçilseydi, Osmanlı ordusunun aynı anda Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ve Aygıloğlu ile çarpışmak zorunda kalacağını ve bu suretle, Osmanlı kuvvetlerinin üçe bölünmüş olacağını belirtir. Öte yandan, kaynaklarda belirtildiği üzere Börklüce Mustafa, Aydın ve Karaburun civarındaki halkı kendi yanına çekmeyi başararak, büyük bir gücün kontrolünü ele geçirdiğine göre, Şeyh Bedreddin'in, onun yanına gitmek yerine Osmanlı ülkesi dışına gitmeyi yeğlemesinin pek anlamlı görünmediğine değinen Hira, ayrıca kaynakların, Börklüce'nin kendine peygamber dedirttiğini de belirttiklerini, bunun da Şeyh Bedreddin'e nispet edilen "Benim hizmetkârımdı, benim müridimdi, benim için huruç etti" gibi sözlerle bağdaşmadığını

¹⁴⁶ Ali Kozan, *Şeyh Bedreddin: Hayatı, İsyân Hadisesi ve Vâridât'ın Metin Kritiği*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri 2003, s. 91.

¹⁴⁷ Ali Kozan, *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri 2007, s. 34.

ileri sürüyor ve bunu, peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin, başka bir şeyh adına isyan etmesinin, makul karşılanabilir bir durum olmadığı görüşüne dayandırıyor. Sonuç olarak, söz konusu isyanların Şeyh Bedreddin'in haberi olmadan meydana geldiğini ve bunların birbirlerinden bağımsız geliştiğini söylemenin mümkün olduğunu ifade ediyor.¹⁴⁸

Mustafa Bülent Dadaş, Ayhan Hira'dan sonra yine Bedreddin'in fıkıhçılığı konusunda doktora tezi vermiş olan bir başka isim olarak, bu tezde Şeyh Bedreddin'in *Teshil* adlı eserini tetkik etmiştir. Tezinin yalnızca giriş kısmında Şeyh'in teze konu ettiği Fıkıhçılığı dışındaki "özelliklerine" değinerek, kısa bir değerlendirme yapan Dadaş, Şeyh Bedreddin'i Osmanlı Devleti'nin ilk dönem fakihlerinden biri olarak niteleyerek, Şeyh'in fıkha dair yazdığı kitapları ile önemli bir ilim adamı olduğunu ispatlamasına rağmen, adının fıkıhçılığından çok, kendisine nispet edilen isyanı ve tasavvufa dair bir takım görüşler ile anıldığına değinerek, özellikle Şerafeddin Yaltkaya'nın "*Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*" adlı kitabı yazmasından sonra, Bedreddin'in çeşitli kesimlerin kendisinde meşruluk aradığı bir şahıs haline geldiğini; bir kesimin onu sosyalist fikirlerin babası olarak görürken, başka bir kesimin de fakihlerin en büyüklerinden biri olarak kabul ettiğini belirtir. Kitaplarının kısa bir süre öncesine kadar orijinal haliyle, yazma olarak kütüphane raflarında kalmış olmasının Bedreddin'i bu kadar anlaşılmaz hale getiren en önemli sebeplerden birisi olduğunu ileri süren Dadaş, Bedreddin'e nispet edilen tasavvufi içerikli *Vâridât*'tan onun ilmi şahsiyeti ile ilgili sağlıklı verilere ulaşılmasını zor olduğunu ileri sürerek, onun din ve dünya görüşleri hakkında doğru bilgilere ulaşmanın en sağlıklı yolunun, ona nispeti kesin olan fıkıh kitaplarının tarafsız olarak incelenmesinden geçtiği kanaatini ifade eder. Fıkha dair üç kitabının içinde, Bedreddin'in kendine özel görüşlere yer verdiği kitabı olması cihetiyle *Teshil*'in, onun fikhi birikimini ve dünya görüşünü yansıtmaları bakımından en önemli eseri olduğunu ileri sürer. Dadaş'a göre *Teshil*'in en

---

¹⁴⁸ Ayhan Hira, *Şeyh Bedreddin'in Fıkıhçılığı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul 2006, s. 51-52. Bu tez daha sonra kitap olarak basılmıştır, bkz. Ayhan Hira, *Şeyh Bedreddin – Bir Sufî Âlimin fıkıhçı Olarak Portresi*, İz Yay., İstanbul 2012.

önemli özelliği, Hanefi mezhebi imamlarından nakledilen görüşleri tenkide tabi tutması ve bu görüşler arasında tutarlılık aramasıdır.¹⁴⁹

Yukarıda bahse konu edilen tezler dışında, yine ilahiyat fakültesinde çalışılmış bir makalede, bu kez *Varidat*'ın şerh ve çevirileri incelenmiştir. Semih Ceyhan ve Muhammed Akif Koç, yaptıkları çalışmada, Osmanlı devrinde yazılmış yedi ve Cumhuriyet devrinde yazılmış on bir *Varidat* şerh ya da çevirisini derleyerek incelemiş ve yorumlamışlar. Makalenin girişinde, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'un (ö. 823/1420) gerek tarihsel kimliği ve sosyal rolü, gerek eserlerindeki fikrî içerik söz konusu olduğunda, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan literatürde pek çok farklı görüş ve değerlendirme biçimleriyle karşılaşıldığını belirterek, bunları üç grupta topluyorlar. Birincisi, Bedreddin'in Arapça *Câmiu'l-fusûleyn, Letâifu'l-işârât* ve *et-Teshîl* gibi fıkıh kitapları bağlamında bir Osmanlı fakihî ve kazaskeri olarak Şeyh Bedreddin. İkincisi, Arapça *Vâridât* adlı eseri söz konusu olduğunda bir mutasavvıf olarak Şeyh Bedreddin. Osmanlı kesitinde ilk iki perspektif muhafaza edilmekle birlikte, Cumhuriyet sonrası yeni süreçte "Bedreddin isyanı" olgusunun modern devrimci düşüncüyü belirlemesi dikkate alındığında, bir politik-ideolojik yorum dalgası olarak ortaya çıkan üçüncüsü. Bu üçüncüde, *Vâridât* metni isyanın felsefî manifestosu şeklinde algılanmış, Osmanlı perspektifi pek çok kırılmalara ve yön değiştirmelere maruz kalmıştır.¹⁵⁰

Vâridât gibi, özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinde –Sağ-Sol; İslâmcılık-Batıcılık-Türkçülük gibi– ideolojik popüler söylemlerin bir tür metinsel dayanağını oluşturan başka bir tasavvuf eserinin bulunmadığına değinen yazarlar, genel planda bunun üç sebebinin olabileceğini belirtiyor: Birincisini tasavvuf literatürünün -bir genelleme içerse bile- bilimsel açıdan eklektik, disiplinlerarası ve bu yüzden farklı yorumlara her zaman açık bir içeriğe sahip oluşu şeklinde açıklayan yazarlar, ikincisini, -daha özelde- *Vâridât* metninin literatürel özelliği ile alakalı buluyor. Yani eserin bir vâridler derlemesi olması

¹⁴⁹ Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin'in Teshil Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Kayseri 2014, s. 1-2. Bu tez daha sonra kitap olarak basılmıştır, bkz. Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin – Bir Osmanlı Fakihî*, İSAM Yay., Ankara 2018.

¹⁵⁰ Semih Ceyhan, Muhammed Akif Koç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin *Vâridât*': Bir Literatür Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 16, S. 31-32, 2018, s. 233-34.

dikkate alındığında, vâridlerin sûfi müşâhede bilgisinin aktarımında doğrudanlığı nedeniyle gizemli bir forma bürünmesinin, *Vâridât* türü metinlere yönelik farklı yorumsama faaliyetlerine kapı araladığına işaret ediyor. Üçüncüyü metnin doktriner yapısıyla irtibatlı gören yazarlar, Vahdet-i Vücûd teorisi zemininde yükselmesi söz konusu olduğunda, şeriat-hakikat çatışmasının neredeyse çoğu vâridde yoğun gözlendiği metnin, tartışmaların odağında kalan bir kitap haline geldiğini belirtiyor. Başta üç deseler de, dördüncü bir sebebi müellifin tarihsel kimliği ile doğrudan ilgili gören yazarlara göre, Osmanlı saltanatına ve düzenine isyanından ve/veya isyana bulaşmadığından dolayı haksız yere idam edilen ilk şeyh olması, onun sosyal rolü hakkında pek çok farklı nitelermeleri beraberinde getirmiştir.¹⁵¹

XVI. asırda İbn Kemal ve Ebussuud gibi Osmanlı şeyhülislâmlarının verdikleri fetvalarda, Sofyalı Bâlî ve talebesi Aziz Mahmud Hüdâyî gibi şeyhlerin ise padişaha arz ettikleri lâyihalarda Şeyh Bedreddin taifesini ve *Vâridât* düşüncesini “mülhid ve zındık” statüsünde değerlendirdiklerini belirten yazarlar, sonraki iki yüzyılda Varidat’ın ihmal edildiğini, ancak XIX. yüzyılda Rumeli Melamilerinden Muhammed Nûru’l-Arabî’nin Arapça şerhi ve takipçilerinin bu şerhe yönelik manzum ve mensur tercümelemleri, ardından Muhammed b. Ahmed ve Şeyhülislâm Musa Kâzım’ın (ö. 1920) ilk müstakil çevirilerinin, *Vâridât*’ı Cumhuriyet’e kadar hakkında susulan değil, savunulan bir kitap hüviyetine kavuşturduğunu ileri sürüyor. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* metninin yeni devir yazarlarınca anakronik ideolojik öngörülerin malzemesi haline getirildiğini, bu bağlamda Şeyh Bedreddin’in bir yandan Türk Tarih tezinin bir uzantısı olarak “Koca Türk” nitelermelerinin, diğer yandan Nazım Hikmet’in *Şeyh Bedrettin Destanı* tesirinde Osmanlı saltanatına karşı isyan hareketinin ilk Osmanlı öncüsü, ilk Osmanlı devrimcisi ve ilk Osmanlı komünisti şeklinde konumlandırıldığına işaret eden yazarlar, sol düşüncelerin, unutulmuş bir kimlik olan *Bedreddinîler* taifesinin gündeme taşınmasıyla Osmanlı heterodoks zümrelerin (Râfızîlik, Bâtınîlik, Alevîlik vs.) kahramanı şeklindeki yüceltmelerinin, *Vâridât*’ın vahdet-i vücûd içeriğinin indirgemeci bir yaklaşımla yorumlanarak panteist, hatta ateist ve materyalist ithamlarının konusu yaptığını ileri sürüyor. Cumhuriyet sonrası Yaltkaya ve Gölpınarlı ile son dönemlerde

¹⁵¹ Semih Ceyhan, Muhammed Akif Koç, agm., s. 234.

yapılan Müfid Yüksel ve A. Güner Sayar'dan ibaret bir kaç çalışmanın, politik-ideolojik söylemlerden soyutlanarak, tarihsel kaynaklara ve tasavvufi birikime yaslanarak otantik bir Şeyh Bedreddin ve *Vâridât* portresi çizmeyi de amaçladıklarını belirten¹⁵² yazarlar, *Varidat*'ın şerh ve çevirileri üzerinde yaptıkları çalışmalar sonunda vardıkları kanaati açıklayarak, Cumhuriyet sonrası *Vâridât* çeviri-incelemelerinin Şeyh Bedreddin'in kendinde sûfî düşüncesinin boyutları nedir sorusuna, mevcut literatürdeki birikime odaklanarak cevaplar üretmediğini tespit ettiklerini, Osmanlı şerh geleneğinden soyutlanarak yapılan, Şeyh Bedreddin'in ilmî, tasavvufî ve siyasî yönleriyle ünsiyet kurmayan Cumhuriyet sonrası söz konusu ideolojik *Vâridât* araştırmalarının, metnin zamanla vücut bulan metafiziksel ve kültürel hafızasının yitimine sebebiyet verdiğinin rahatlıkla ileri sürülebileceğini iddia ediyor. *Vâridât* dolayımında ortaya çıkan tüm bu güncel sorunlara açık, kesin ve gerçekçi cevaplar vermenin şimdilik pek mümkün gözükmediğine işaret eden yazarlar, *Vâridât*'ın kısa hacimli anlaşılabilir bir tasavvuf metni olmasından öte, yoğun ve karmaşık literatürel sürekliliğe sahip, yorumsama değişkenliği gösteren hem teorik hem de tarihsel bir olgu olduğunu iddia ediyor. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e *Vâridât* hâfızasını biçimlendiren tüm yazılı unsurların tek tek araştırılmasının kaçınılmaz olduğunu belirten yazarlar, çaba gösterilmediği müddetçe *Varidât* ve dolayısıyla Şeyh Bedreddin düşüncesine dair çağdaş değerlendirmelerimizin çoğunun âfâkî derekede öngörülerden ibaret kalmaya mahkûm olduğunu ileri sürüyor.¹⁵³

İlahiyat fakültelerinde yapılmış bu çalışmalar dışında, **Şaban Er** tarafından hazırlanmış, bu tez çalışmasında bazı çevirilerinden yararlanan hayli hacimli bir kitaptan, ayrıca söz etmek gerekiyor. Şeyh Bedreddin hakkında neredeyse dünyada yazılmış tüm metinleri derleyen Şaban Er, kitabına yazdığı önsözde, Şeyh Bedreddin'in aleyhinde yazı yazmış olanları gruplara ayırarak, önce hepsine birden seslenmiştir. Er'in hedefinde birinci grupta “Şeyh Bedreddin Efendi'nin kitaplarının Osmanlı Sultanları, Şeyhülislam, Kadıaskerler, Sadrazamlar, Hanım Sultanlar tarafından vakfedildiğinden habersiz olanlar” vardır. İkinci grupta “Hanefi Mezhebi Fıkıhı Alimlerinin hal tercümelerini ve derecelerini yazan tabakât kitaplarını tetkik etmeyenler ile bir İslam alimini İslam ve

¹⁵² Semih Ceyhan, Muhammed Akif Koç, agm., s. 235.

¹⁵³ Semih Ceyhan, Muhammed Akif Koç, agm., s. 309-310.

Osmanlı düşmanlarından, oryantalistlerin sözlerinden ve yazılarından öğrenmek hatasına düşenler” bulunurken; üçüncü grubu “mensubu oldukları partilerin liderlerinin sözlerini kitaplarında, filmlerinde tarihi şahsiyetlere söyletecek kadar Selçuklu ve Osmanlı tüccarlığı yapan partiperest tarihçiler, tarih senaristleri, film yönetmenleri” yer almakta. Dördüncü grupta ise “Şeyh Bedreddin Efendi’yi komünizmanın sadık davulcusu Nazım Hikmet Ran’ın “Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Destanı” adlı palavralarından, Ressam Rasin Arsebük’ün ucube portresinden, Osmanlı Türkçesini orta seviyede dahi bilmeyen Oryantalist Franz Babinger’in yazılarından ibaret zannedenler” bulunur. Kitabının saydığı bu gruplar için pek ağır gelebileceğini ilan eden Er, yukarıda grup olarak zikrettiklerini daha sonra kişi ismi vererek de eleştiriyor. İsmi saydığı “zatlar”ın, kitabını ve tavsiye ettiği iki tercümeyle insafla, dikkatle, tahammülle okuduklarında, Şeyh Bedreddin Efendi hakkında birkaç kitaptan hareketle yazdıklarının, söylediklerinin asılsız bir iddia, dehşetli bir iftira, korkunç bir yalan olduğunu muhakkak idrak edeceklerini ve yazılarına ve sözlerine itimat ve itibar eden okuyucularını, sevenlerini Şeyh Bedreddin Efendi hakkında ne büyük bir iftiraya, yalana, ithama inandırmış olmakla pek ağır, pek büyük bir vebale girdiklerini anlayacaklarını ve hatalarından vaz geçeceklerini ümit ettiğini, duyuruyor.¹⁵⁴

Türkçü-Milliyetçi Sağ’da yapılmış iki aykırı çalışmaya da değinmek gerekiyor. **Fahrettin Öztoprak**, birinci baskısının ne zaman yapıldığı kitapta belirtilmeyen ancak içerideki karinelere göre 2009’da yapılmış olduğu anlaşılan eserinin 2010’da yapılmış genişletilmiş 2. baskısında, Türklerin Anadolu’ya girişinden itibaren meydana gelmiş tüm dinsel-sosyal-demografik olay ve hareketleri, Babailer isyanını, Bektaşılık ve Aleviliği, Balkan Türklerini ve nihayet Şeyh Bedreddin’i ve bu bağlamda Osmanlı devrini, Şeyh’in görüşlerini ve daha birçok çevresel olayları derledikten sonra geldiği sonuç kısmında, Hafız Halil’in yazdıklarına inanarak Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal’i Şeyh Bedreddin’den dışlamak isteyenleri art niyetli buluyor.¹⁵⁵ Osmanlı kroniklerinin olayların gerçek taraflarını anlatmadıklarından şikayet eden Öztoprak, Dukas olmasaydı,

¹⁵⁴ Şaban Er, *Edirne-Simâvne Kâdisı Emîr İsrâ’îl Oğlu Şeyh Bedreddin Hakkında Son Söz*, tashihli ve ilaveli 2. baskı, Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, s. 9-11.

¹⁵⁵ Fahrettin Öztoprak, *Babailer, Balkan Türkleri ve Şeyh Bedreddin*, geniş. 2. bas., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2010, s. 380.

Karaburun’da meydana gelen olayların bile sansürleneceğini yahut daha basite indirgenmiş olacağını, ileri sürer. Öztoprak, Şeyh Bedreddin’in yarım yüzyıldan daha fazla süredir birileri tarafından yanlış tanıtıldığına hatta onun “Komünist” olduğunun söylendiğine değinerek, Nazım Hikmet’in “*Şeyh Bedreddin Destanı*” güzel ve takdir edilecek bir çalışma olmasına rağmen, yazarının kimliğinden ötürü yanlış anlaşıldığını iddia ediyor. Türk milliyetçiliklerini tartışılmaz bulduğu “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Amiran Kurtkan gibi üniversite sosyal bilimlerde bölüm başkanları bile Şeyh Bedreddin hakkında araştırma yapmışlar, güzel ve etkileyici yazı yazmış, makaleler kaleme almışlardır” diyen Öztoprak, “Şeyh Bedreddin’e komünist diyenler, Osmanlı Toprak Düzeni ile Komünist Toprak Düzeni’nin benzerliklerinden faydalanmışlardır.” dedikten sonra, Karl Marks’ın kendi sistemini kurarken Osmanlı’nın toprak düzeninden yararlandığını, ama sırf Marks öyle dedi diye, Osmanlı’nın toprak düzenine “Komünist” denilemeyeceğini, bunun ancak devletçi bir sistem olduğunu, devletçiliğin ise hem Atatürk ilkelerinde hem de Alparslan Türkeş’in “9 Işık” umdelerinde bulunduğunu belirtiyor. Marks’ın sistemini kurarken Engels’ten yararlandığını, Engels’in ise fikirlerini Thomas Münzer’in köylü isyanı üzerine kurduğunu, Münzer hareketine ışık tutanın ise Şeyh Bedreddin olduğunu, onun da tarihteki örneğinin Babek olduğunu; eşitlik, ortaklaşmacılık gibi fikirlerin yüzyıllar önce Türk milletinin ruhuna yerleşmiş olduğunu ve Babek de bir Türk olduğuna göre, başka bir fikri veya görüşü vaaz edemeyeceğini, iddia ediyor.¹⁵⁶

Ahmet Güner Sayar’ın, Şeyh Bedreddin’e bu kez akademik camiadan sahip çıkan bir Milliyetçi olarak, “Şehâdetinin 600. yılında Şeyh Bedreddin’e (3.X.1358 – 18.XII.1416) tâzimle, tekrimle takdim” ettiği kapsamlı incelemesine, kısaca değinilecektir. Esere yazdığı Önsözde, Şeyh Bedreddin’le ilgilenmesini dedesinden miras kalan kitaplar arasında *Varidat*’ın bulunmasıyla bir nevi görev olarak gördüğünü açıklayan Sayar, Bedreddin’e yaklaşımların çeşitliğine değindiği yerde, herkesin bir Şeyh Bedreddin’i olduğundan şüphe etmediğini, kendi Bedreddin’inin ise dedesinin istinsah ettiği *Varidat*’ı miras olarak devralmasıyla kendini evde beklediğini fark ettiğini belirtiyor. Ne *Varidat*’ta ne de fıkıh eserlerinde “iştirak-i emval”e dair en ufak bir imanın bile bulunmadığına

¹⁵⁶ Fahrettin Öztoprak, *age*, s. 383-84.

dikkat çeken Sayar, eğer bir kimse mutasavvıf ve velayet sahibi “sahibü’z-zaman” ve hem de sıkı bir İslam fakihisi ise, o kişinin isyana kalkışmasıyla bu özelliklerinin tartışılacağını belirterek, Bedreddin’in anılan özellikleri ile ona isnat edilen kalkışmanın çeliştiğini ima eder ve ayrıca, Bedreddin’in iktisat anlayışının temelinde *bireysel mülkiyet*, siyasal düşüncesinin temelinde de *seçilmiş (âdil) halife* bulunduğunu ileri sürer.¹⁵⁷ Bu değerlendirmesine rağmen, Bedreddin’in henüz kadıasker olmadan bir “norm” kurgulamış olduğuna inanan Sayar, kadıaskerlik makamına getirilişinin, bu “norm”u fonksiyonel hale getirmesinde bir fırsat yarattığını, fakat bunun için devlet gemisinde bir rota değişikliği ile ağniya-i şâkirin üzerinden fukara-i sâbirine, halka bağlanmasını zaruri kıldığını düşünür.¹⁵⁸ Sayar’ı bu düşünceye götüren ise, kaynak göstermediğini belirttiği Ahmet Yaşar Ocak’ın, “Şeyh Bedreddin daha Kahire’deyken kafasında bir toplumsal düzen projesi oluşturmuş, bu projenin ancak toplumsal bir ayaklanma hareketiyle gerçekleşebileceğine kendisini inandırmış olmalıdır” şeklindeki tahminidir.¹⁵⁹ Bedreddin hakkında yazılmış neredeyse tüm eserleri incelemiş olan Ahmet Güner Sayar, bu incelemelerin sonunda vardığı kanaati üç maddede akıl tartısına vurur: (a) – *Mutasavvıf Şeyh Bedreddin*: Eğer Şeyh, tasavvufi makamların varılması en güç olanı, “hakk el-yakîyn”e ulaşmışsa, bir ihtilalin planlayıcısı ve uygulayıcısı olamaz. Devlete başkaldırmış bir asi ise, onun irrasyonel dünyası, özellikle kutbiyeti şüphelidir ve tartışmaya açıktır. (b) – *Fakih Şeyh Bedreddin*: Şeyh ihtilal peşinde ömür tüketen biri ise, bu durumda onun Hanefî hukuk sisteminin dışında tutulması gerekir, ama bu pek mümkün değildir, zira sarsılmaz bir mantıkla kaleme aldığı fıkıh eserleri, siyaseten katledilmesine rağmen, Osmanlı fukahasının başvuru kitaplarından olmuştur. (c) – *Devlet Adamı Şeyh Bedreddin*: Üç yıllık kadıaskerlik görevinin ona Osmanlı toprak rejimine ve malikane sistemine (feodallere) karşı çıkmasına imkan verdiğini savunan Sayar’a göre, Bedreddin tımarları yeniden dağıtırken, “raiye oğlu raiyet” uygulamasının dışında bir yol izlemiş, vakıf gelirlerini garip gurebaya dağıtarak İslami infaka işlerlik kazandırmıştır; bunların da devrimci herhangi bir yanı yoktur.¹⁶⁰ Ahmet Güner Sayar, kitabının

¹⁵⁷ Ahmet Güner Sayar, ‘*Velâyet’ten ‘Siyâset’e Şeyh Bedreddin*, Ötüken Neşr., İstanbul 2018, s. 13-25.

¹⁵⁸ Ahmet Güner Sayar, *age.*, s. 67.

¹⁵⁹ Ahmet Güner Sayar, *age.*, s. 72.

¹⁶⁰ Ahmet Güner Sayar, *age.*, s. 452-53.

yayınlanmasından sonra bir İnternet gazetesi olan *Duvar*'a verdiği mülakatta da, Bedreddin'in devrimci değil, reformatör olduğunu vurgular.¹⁶¹

Dünyanın 1991'de girdiği dönüşüm sürecinde Sağ'ın Bedreddin kavrayışında 1994'te başlayan kırılma, yukarıda andığımız çalışmalarla bir dönüşüme doğru genişlerken, Sol'da da bir "acaba?" sorusunu gündemine alan bir akademisyene rastlanıyor. 1998 yılında gerçekleştirilen "*Sosyal Bilimleri Yeninden Düşünmek*" başlıklı sempozyuma bir tebliğle katılan **Tayfun Atay**, Şeyh Bedreddin konusunda genel bir tartışmaya kapı aralamayı hedeflediğini belirterek, kendisini bu çalışmaya sevk edenin, "bu konuya ilişkin yazılanların, yapılan yorum ve değerlendirmelerin söz konusu tarihsel şahsiyet ve olayı anlaşılır kılmak yerine daha bilinmez hale getiriyor gibi görünmeleri" olarak açıklıyor. Sol edebiyatta Bedreddin hakkında üretilmiş eserleri anımsayan Atay, Şeyh Bedreddin'i bu kadar popüler yapanın hiç kuşkusuz onun adı ile anılan isyan hareketi olduğuna değinerek, "sol" başlığı altında savunulan görüş ve düşüncelerin bu topraklarda derinlere giden kökleri bulunduğu gibi, heyecan verici bir sava haklılık kazandırma yolunda bulunmuş adeta bir memba olduğunu belirttiği Şeyh Bedreddin olayını, sol perspektiften, daha doğrusu "tarihsel-maddeci" yaklaşımla kaleme alınan çalışmaların kendi içinde dahi nereye koymak gerektiği konusunda zıt görüşlerin ortaya çıktığının fark edildiğine dikkat çekiyor. Konu hakkında yapılmış zıt görüşlü çalışmalara kısaca değinen Atay, "Bu söylenenlere Osmanlı tarihinin en çarpıcı isyan olaylarından birine imza atmış olan Bedreddin'in tepkisinin, belki de, geçmişin derinliklerinden bu defa bizlere karşı, 'Ben de halümce Bedreddinem', diye isyan etmek olacaktır." diyor.¹⁶²

Tayfun Atay'dan sonra Sol'da Bedreddin konusunda fikrini açıkça paylaşan Yıldırım Koç, *Aydınlık Gazetesi*'ndeki köşesinde kaleme aldığı "Efsanelerle mücadele moral mi bozuyor?" başlıklı yazısında, efsanelerle mücadelenin gerekli ve iyi olup olmadığı konusunda arkadaşları ile bir türlü anlaşamadığını belirtir. Gerçekdışı iddialarla efsane yaratmanın yanlış olduğunu ifade ettikten sonra, daha önce iki efsaneyi gündeme

¹⁶¹ [Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar: Şeyh Bedreddin devrimci değil reformatördü \(gazeteduvar.com.tr\)](http://gazeteduvar.com.tr), 6/12/2018; saat: 10:30.

¹⁶² Tayfun Atay, "Çözümlememiş Bir Tarih Sorunu", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri*, 4. bas., Metis Yay., İstanbul 2018, s. 160-175.

getirdiğini hatırlatır ve şimdi de başka bir efsaneyi gündeme getireceğini söyledikten hemen sonra, “Şeyh Bedreddin Ortak Mülkiyetçi Değildi” ara başlığıyla konuya giriş yapar. Mustafa Akdağ’ın, Şeyh Bedreddin’in hareketini orta Anadolu’daki ortaklaşmacı Babailik gibi hareketlerden farklı değerlendirdiğini ve ortak mülkiyetçiliğin savunulmadığı görüşünde olduğunu; İsmet Zeki Eyüboğlu’nun, Bedreddin’in ortaklaşmayı savunan köklü bir devrimden yana olduğu görüşüne karşı çıktığını; Abdülbaki Gölpınarlı’nın, Bedreddin’in iştirakçiliği/ortaklaşmacılığı savunduğu görüşünün yanlış olduğunu anlattığını; Ahmet Yaşar Ocak’ın, Şeyh Bedreddin’in ortaklaşmacı bir düzen yanlısı olduğuna ilişkin hiçbir kanıt bulunmadığını belirttikten sonra, Bedreddin ile halifeleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal arasında da görüş farkı bulunduğunu saptadığını ve Şeyh Bedreddin’in örgütlediği ayaklanmanın farklı toplumsal taleplerinin olduğunu ileri sürdüğünü; Ernst Werner’in ise, Bedreddin’in ortak mülkiyetçi bir yaklaşımının bulunmamasına karşın, çok daha gerçekçi ve önemli amaçlar peşinde mücadele ettiği görüşünde olduğunu anlatır ve sonuç olarak, Şeyh Bedreddin çok önemli olduğunu, ancak, genellikle sanıldığı aksine, ortak mülkiyetçi olmadığını, yaygın bir biçimde dolaşan efsanenin, gerçeklerin çarpıtılması olduğunu; doğru olmadığını vurgular.¹⁶³

Tayfun Atay’ın tebliğinden on, Yıldırım Koç’un makalesinden bir yıl sonra yayınlanmış bir derlemede, dikkat çeken iki makaleden bahsetmeyi, Sol’un Bedreddin Olayına yaklaşımının en güncel örneklerini oluşturması bakımından, yararlı görüyoruz. Erdoğan Aydın tarafından kaleme alınan ilk makalede, Bedreddin’in adıyla anılan ayaklanmalar zincirinin değerlendirilmesinde, her ikisi de Börklüce Mustafa’nın konumuyla ilişkili iki önemli sorun alanı karşısında olduğumuza dikkat çeken Aydın’a göre, bu sorun alanlarından birincisi, Bedreddin’in bu ayaklanmalar zincirinin başlatıcısı Börklüce Mustafa ile organik bir ilişki içinde olup olmadığı; ikincisi ise, Börklüce gibi eşitlikçi bir anlayışa sahip olup olmadığıdır. Ayrıca bir başka sorun alanı daha olduğunu belirten Aydın, isyanların hangi nedenlerle ortaya çıktığını ve bu bağlamda Osmanlı düzeni karşısındaki tarihsel anlamının ne olduğunu belirttikten sonra, bu sorularının yanıtının, bizi, kaçınılmaz bir şekilde, Bedreddin’e dair dünden bugüne yapılan değerlendirmelerle

¹⁶³ <https://www.aydinlik.com.tr/haber/efsanelerle-mucadele-moral-mi-bozuyor-205349>, 13/04/2020, Saat: 09:00.

de yüzleşmemizi zorunlu kıldığını ileri sürüyor.¹⁶⁴ İkinci makaleyi kaleme alan Aydın Çubukçu ise, Osmanlı tarihçileri ve sonra gelen herkesin Börklüce Mustafa olarak andığı fakat Mustafa'nın ve yoldaşlarının benimsediği namının Dede Sultan olduğunu belirterek söze başlar. Nazım Hikmet'in başlattığı “mitolojik” sahiplenişin onu bir “köylü isyancı”, bir toprak adamı, yoksulların içinden gelen bir ihtilalci gibi anmayı seçtiğini; Alevi tarihçiler, yazarlar ve edebiyatçıların ise bir Kızılbaş önder olduğuna inanmayı uygun bulduklarını belirtir.¹⁶⁵ Bu girişlerden sonra nesnel bir tahlille, bilinenlerden farklı bir sonuca gidecekleri düşüncesini uyandıran yazarlar, eski inancı güçlendiren sonuçlara varıyorlar. Erdoğan Aydın, Aydıneli'nde başlayıp Balkanlara kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada, üçü Börklüce, biri Torlak, biri Aygıloğlu, sonuncusu da Bedreddin ile olmak üzere beş karşılaşmada (oysa toplamı altı karşılaşma ediyor, BG) gerçekleşen ve on binden çok savaşçının ölümüyle sonuçlanan muharebeleriyle çok ciddi bir toplumsal ayaklanmadan söz edildiğini belirtir.¹⁶⁶ Sonuç olarak olayların liderinin Bedreddin olduğu inancında olan Erdoğan, Friedrich Engels'in, 1425 Almanya köylü isyanlarının lideri papaz Thomas Münzer için yaptığı, “kimi zaman mistik, kimi zaman açık mezhep sapkınlığı” olarak şekillenmelerinin bu hareketleri “feodalizme karşı devrimci muhalefet” olmaktan çıkarmayacağı, değerlendirmesini paylaşır.¹⁶⁷ Aydın Çubukçu da Erdoğan'la aynı yoldan giderek vardığı sonuçta, Bedreddin ve Börklüce'nin, yüzyıllara yayılan bir halk isyanının içinde bir yere sahip ve bu bakımdan bütün çağların isyancılarının yanında olduklarını belirttikten sonra, günümüzde her ikisine, ezilenlerin ve mülksüz bırakılmışların saflarında en onurlu yerin verilmesi gerektiğini, çünkü başkaldırıların öyle kabul ettiğini, düşmanlarının da onları oraya koyduğunu ileri sürerek, “Öyleyse, bizimidirler ve bizimle kalacaklardır.” der.¹⁶⁸ Her iki yazar da makalelerine girişlerinde yazdıklarıyla sanki Sol'da nihayet nesnel bir analize girişecek birileri çıkıyor intibamı vermelerine karşın, Sol'un “mitolojik” sahiplenişini sürdürdükleri görülüyor.

¹⁶⁴ Erdoğan Aydın, “Osmanlı Kurumlaşmasına Karşı Şeyh Bedreddin”, *Bedreddin ve Börklüce – Osmanlı'da Sınıf Mücadeleleri ve 1416 İhtilali*, haz. Sinan Araman, Hasan Ateş, Erdem Çevik, Kor Yay., İstanbul 2021, s. 163.

¹⁶⁵ Aydın Çubukçu, Mutasavvıf ve İsyancı: Börklüce Mustafa Bilmecesi”, *Bedreddin ve Börklüce – Osmanlı'da Sınıf Mücadeleleri ve 1416 İhtilali*, haz. Sinan Araman, Hasan Ateş, Erdem Çevik, Kor Yay., İstanbul 2021, s. 293.

¹⁶⁶ Erdoğan Aydın, agm., s. 173.

¹⁶⁷ Erdoğan Aydın, agm., s. 194.

¹⁶⁸ Aydın Çubukçu, agm., s. 303.

SONUÇ

I. Mehmed'in mutlak hakimiyetini kurduğu 1413'te Bedreddin maaşa bağlanıp sürgüne gönderilmeden önce, Hafız Halil'in anlatısına göre, Börklüce Mustafa çoktan Edirne'den ayrılmıştı. Hakkında herhangi bir kaynakta bir sürgün kararından bahsedilmediği gibi, işine son verildikten sonra maaşa bağlandığına dair bir bilgi de, hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Yönetimin değişmesiyle hakkında herhangi bir işlem yapılmayan Börklüce'nin serbest kaldığı, onun da Edirne'yi terk ederek Aydınili'ne geçtiği ve son durak olarak Karaburun'a yerleştiği anlaşılıyor. Kazasker kethüdası olması nedeniyle Börklüce Mustafa'yı "Osmanlı" tanımı içine koyan Akdağ'ın teorisi ve onu tekrar edenler, bu memuriyetten başka bir kaynak göstermiyorlar. Görevine son verilip serbest bırakıldığına göre, Osmanlı sınıfından değil, reayadandı. Yine Hafız Halil'in anlatısına göre, Bedreddin henüz sürgün edilmeden yanından ayrılan oğlu İsmail, Hacca gitmek için çıktığı yolda İzmir yakınlarında hastalanıp ölünce, vasiyeti üzerine, yanındaki çocukları köylüler tarafından haber salınarak çağrılan Börklüce Mustafa'ya emanet edilmiş, Bedreddin İznik'e yerleştikten sonra torunlarını yanına istemiş ve Mustafa onları İznik'e götürerek dedelerine teslim etmiştir. O tarihten sonra aralarındaki ilişkinin herhangi bir şekilde devam ettiğine dair, ilk dönem kaynaklarında bir kayıt yoktur.

Börklüce'nin Bedreddin'in kazaskerliği sırasında ona kethüda olarak hizmet ettiği biliniyor. Bu bilgi Hafız Halil'in Menakıbnamesi'nde yer almasa da, ilk dönem kaynakları bu konuda ittifak halindedir. Yine ilk dönem kaynaklarından, ikisi arasında amir-memur dışında şeyh-mürüt ilişkisi olduğunu yazan tek kaynak, kronolojik olarak ilk dönem kaynaklarının sonuncusu olan Neşrî'dir. Neşrî (1493), Bedreddin'in gittiği Deliorman'da Börklüce için "Benim müridimdir" dediğini yazarken, çok daha önceki kaynak Oruç Beğ (1467), bunu şeyhin ağzından değil, kendi öznel değerlendirmesi olarak aktarır. Oruç Beğ'in yaptığı tahmin, onu da kaynak olarak kullanmış olan Neşrî'de "kesin bilgiye" dönüşmüştür. Bu ikisi dışındaki ilk dönem kaynakları, Bedreddin'in Börklüce için "Benim hizmetkarımdır" dediğini yazarlar. Aralarında bir ittifak olduğunu iddia eden yazarlar da bunu kesin bir bilgi değil, tahmin olarak belirtirler. Bedreddin'le Börklüce arasında sonradan kurulan Şeyh-Mürüt ve Selef-Halef ilişkisi şeklindeki iddia, maddi kaynaktan yoksundur.

Börklüce'nin Karaburun'da ortaklaşmacı bir toplum düzeni kurmaya çalıştığı Dukas kroniğinde açıkça yazılı iken, ilk dönem Osmanlı kaynaklarında bu “ibahacı” tanımıyla geçer. Osmanlı kaynaklarının “ibahacı” nitelemesiyle kastettikleri, İslam öncesi İran'daki Mazdek ve İslam sonrası İran'daki Babek'tir. Kastedilen, ortaklaşmacı ekonomik ve sosyal düzendir. Bedreddin'in bu yönde açıktan bir ifadesi bir tarafa, bir iması bile kaynaklara yansımamıştır. Yaltkaya'ya inanan Nazım'ın dediği gibi Börklüce'nin köylünün huzurunda ettiği sözler, Bedreddin'in kelamı değil, kendi sözleri olduğunu kabul etmek gerekir.

İlk dönem Osmanlı kaynaklarında ilhad ile suçlanan Börklüce Mustafa'dır. Bunun nedeni, İslam'ın emirlerinden biri olan Müslümanlarla gayrimüslimlerin farklı renk ve şekilde başlık kullanma mecburiyetine uymaması, ayrıca bulunduğu yöredeki her insanı Allah'ın eşit kulu sayması, aralarındaki inanç farklılığını önemsememesidir. İslam fıkıhçısı Bedreddin'in bu şekilsel özelliğe ve eşitlik söylemine uyduğunu iddia eden tek kaynak yoktur. Börklüce'nin yaptığı şey, rızaya ya da zora da dayansa, bir kamu otoritesinin bulunmadığı yer ve zamanda, Osmanlıdan bağımsız ve özgür bir toplum düzeni kurma girişimidir. Osmanlı ordusunun Karaburun'a yürümesi de, burada kurulan düzenin çevreye örnek olarak, daha geniş bir coğrafyaya yayılma tehlikesidir. Bastırılmasaydı, J. W. Zinkeisen'in deyimiyle, “Bulunduğu dağlardan komşu ovalara yıkıcı bir fırtına gibi düşecekti.”

1. Bölümde gösterildiği üzere, Osmanlı'nın fetih savaşlarının üzerine gelen Timur istilası ve ardından başlayan şehzadeler arasındaki savaş, Bütün Anadolu'da olduğu gibi, özellikle tarım imkanları çok daha kısıtlı olan Karaburun Yarımadası'na görece daha büyük sefalet ve yoksulluk getirmiştir. Börklüce Mustafa, burada bir komün* kurmaya çalışırken, yörenin bu özelliklerini hesaba katmış olmalıdır. Zira hiçbir şeyi olmayan yoksul insanları, eşitlik ve ortaklaşma ideali etrafında bir araya getirmek kolaydır. Mustafa'nın hatası, Osmanlı ordusunun gücünü küçümsemiş, belki de o toprak parçasına ilgi göstermeyeceklerini düşünmüş olmasıdır. Nitekim köylüleri etrafında toplayabilmiş

---

* Soğuk Savaş döneminde bu kelimeye karşı günümüze kadar süregelen bir antipati yaratılmış olsa da, Meşrutiyet dönemi Osmanlı matbuatında bu kelimenin “belediyeçilik” olarak Türkçeye çevrildiğini ve günümüz İtalya'sında yine “belde/belediye” anlamında kullanıldığını belirtmek gerekiyor.

olması ve üzerlerine art arda gelen iki küçük askeri birliği bertaraf edebilmeleri, ilk iki öngörüsünde yanılmadığını gösteriyor. Börklüce'nin bu girişimini bir isyan ya da ayaklanma olarak nitelemek, bilimsel bir değerlendirme olmayacaktır. Zira ortada tabii olunan ne bir otorite vardır, ne de bir güçle çarpışılarak kurulmaya çalışılmış bir düzen vardır. Otoritenin olmadığı bir toprak parçasında bir düzen kurulmuş, bunun üzerine gelen hegemonyacı bir güçle çarpışılarak kaybedilmiştir. İki ayrı güç arasındaki bir savaş olarak nitelemek, doğru olacaktır.

İkinci Bölümün başında, ilk dönem kaynaklarına dayanılarak anlatılan Karaburun ve Manisa olaylarının birbirinden farklı olduğu; sosyal tabanları, liderleri ve amaçları bakımından benzerlikleri bulunmadığı gibi, eşzamanlı değil artzamanlı olarak meydana geldikleri de tüm kaynaklarda açıkça anlatılmaktadır. İlk dönem kaynaklarına bakıldığında, birinci olarak; özellikle Torlak Kemal ile diğer aktörler arasında herhangi bir bağlantı veya ilişki kaydına rastlanmamaktadır. Şeyh Bedreddin'in yalnızca torunu Hafız Halil'in anlatısında rastlanan, Şeyh'in Mısır dönüşü memleketi ve atayurdu Edirne'ye giderken Kütahya yolunda Domaniç belinde torlaklara rastlamış olması ve onların "zengin saraylarında ne aradığı" şeklindeki sorusuna verdiği cevapla gönüllerini kazanmış olması dışında, başka bir yerde torlaklarla bir teması olduğuna dair bilgi bulunmadığı gibi, Torlak Kemal'in ne Bedreddin'le ne de Börklüce ile herhangi bir teması olduğuna dair bir bilgi de yoktur. Saruhan Valisi Ali Bey'in Börklüce karşısındaki çarpışmada ordusunu kaybetmiş olmasının, Manisa'da bir otorite boşluğu doğurmuş olması tabiidir. Karaburun'dan Edirne'ye dönen Osmanlı ordusunun, yolu üzerindeki Manisa'da bir asayiş sorunu olmanın ötesinde kaynaklarda herhangi bir izine rastlanmayan Torlakları da dağıtmış olması, sonraki dönem kaynaklarının bazılarında "mukatele" şeklinde yansımış olsa da, ilk dönem kaynakları yalnızca Torlak Kemal ile bir müridinin asıldığından, Oruç Beğ ise yalnızca Torlak Kemal'in asıldığından bahseder. Dukas ise Osmanlı kaynaklarından farklı bir anlatımla, torlakların üzerine kasıtlı olarak gidilmediği şeklinde bir anlamaya izin verecek şekilde, yol üzerinde rastgeldiklerini öldürdüklerini yazar (bkz. 3.1.2.). Bedreddin'in Rumeli'deki serüveni bir tarafa, Torlaklar ile Börklüce arasında bir ittifak ya da ortak amaç olsaydı, akla yatkın olan, daha önce başka yazarların da belirtmiş olduğu gibi, Torlakların son savaşta Karaburunlulara yardıma giderek, Osmanlı ordusuna arkadan saldırmasıdır. Manisa ile Karaburun

arasındaki mesafe, böyle bir yardım yürüyüşüne uygundur. Böyle bir girişim bir tarafa, Torlakların silahlı olduğuna dair bir bilgiye de rastlanmamıştır. Kaynaklarda da zaten Torlakların çevredeki halkı “çeng ü çegâne ile” rahatsız ettikleri kayıtlıdır. Başkaca bir sıkıntı ya da eylemden söz edilmemektedir.

1413'te kardeşi Musa'yı ortadan kaldırarak mutlak hakimiyetini kuran I. Mehmed'in, Şeyh Bedreddin'i maaşa bağlayarak İznik Kalesi'nde oturmaya mecbur ettiği konusunda, Dukas kroniği ve Şükrullah dışında, tüm kaynaklar ittifak halindedir. Yine kaynaklara göre, Bedreddin buna uymuş ve İznik'te torunlarıyla birlikte yaşamaya başlamıştır. Bu durum, bir amir-memur (metbu-tabı) ilişkisini tarif eder. Bedreddin'in başta otoritesine boyun eğdiği, üstelik “evlâd ü iyâlinin” geçimini temin ettiği metbuunun izni olmadan, oturmaya mecbur ettiği yeri terk ederek, onun aleyhinde işlerin içine girmesi ve tabı olduğu tahtı ele geçirmek için ayaklanma tertiplemeye girişmesi, açıkça bir isyandır. Fakat bu isyanın bir halk hareketine ya da ayaklanmaya dönüşebildiğini ve Osmanlı kuvvetleriyle çatışmaya girdiğini ileri sürmek, zorlama bir iddia olur.

Bir kale şehir olan İznik'te oturmaya mecbur edilmiş Bedreddin'in, bir gemi temin ederek Sinop'a kaçmış olabilmesi, hayatın olağan akışına aykırıdır. Gerçi ilk dönem kaynaklarının ilklerinden Oruç Beğ, “Padişahın gönderdiği adamlar tarafından İznik'ten çıkarılarak sürüldüğü”nü, “bazıları kendi kaçtı deseler de bunun malum olmadığı”nı ve “illa Padişah tarafından emrolunduğu, Şeyh'i bu memleketten çıkarıp Samsun'a kadar ilettikleri ve orada bırakıp gittikleri”ni; torunu Hafız Halil de, bazen atla bazen yürüyerek Kastamonu'ya kadar zorlukla gittiğini yazmış olsalar da, genel kabul gören bilgi, Şeyh'in İznik'ten gemiyle Sinop'a, İsfendiyar'a gittiği şeklindedir. İznik'ten Sinop'a gemiyle gidiş, ister istemez gözlerin İsfendiyar Bey'e çevrilmesine neden olmaktadır. İsfendiyar'ın daha önce Mircea'nın isteği üzerine Musa Çelebi'yi de aynı yoldan Eflak'a geçirdiği bilindiğinden, Bedreddin'in bu girişimi de Mircea-İsfendiyar ittifakını akla getirmektedir. İsfendiyar Bey'in Osmanoğullarının genişlemesinden rahatsız olduğu ve hatta tüm kaynaklarda belirtildiği üzere, Babinger'in de veciz deyimiyile “kalıtsal düşmanı” olduğu, bilinen bir durumdur. Rumeli akıncılarıyla uğraşmaktan bitap düşmüş olan Eflak Prensi Mircea, Musa Çelebi'nin Rumeli'ye geçişinde İsfendiyar'ın aracılığından yararlanmıştı. O sıralarda Konya'da bulunan Musa'yı buldurarak, verdiği

gemiyle Eflak'a geçiren İsfendiyar'dır. Eflak'a geçen Musa önce Mircea'ya damat olmuş, sonra da onun desteğiyle Rumeli'ye hakim olarak, Edirne'ye kurulmuştu. Musa ile Bedreddin'in farklı zamanlarda da olsa Eflak'a geçişleri, bunu Sinop'tan gemiyle gerçekleştirmeleri ve her iki olayda da gemiyi temin edenin İsfendiyar olduğu gibi eşleşen bilgiler, Şeyh'in İznik'ten kaçarak Eflak'a gidişinde Mircea'nın isteği ve İsfendiyar'ın aracılığının kesin olduğunu gösterir. Bedreddin'in geçişiyle ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunmasa da, Musa'nın Mircea'nın isteği ve İsfendiyar'ın aracılığıyla Eflak'a geçişi, ilk dönem kaynaklarına yansımıştır. Osmanlı ordusunun Karaburun'a sefer düzenlediği bilgisini yanlış yorumlayan Bedreddin'in, Mehmed Çelebi'yi de ordunun başında sanmış olması mümkündür. Mircea'nın düzeniyle Rumeli'ye geçen Bedreddin'in, ilk başlarda etrafına adam toplarken, Mehmed Çelebi'nin de ordusuyla birlikte Rumeli'de olduğunu öğrenmesiyle, kurulan tertibin dışına çıkmak istemiş olması da mümkündür. Kaldı ki, bir ilim adamı olan Şeyh'in bu tür bir savaşçı ordu örgütleme yeteneği bir tarafa, daha küçük çapta bir deneyim olarak, Hüseyin Ahlatî tarafından Şeyh tayin edildiği tarikatta, diğer halifeler arasında bir örgütlenme gerçekleştiremediği için, Mısır'ı terk edip Edirne'ye geldiği biliniyor.

İlk dönem kaynakları, Şeyh Bedreddin ile Osmanlı kuvvetleri arasında gerçekleşmiş herhangi bir çarpışmadan bahsetmedikleri gibi, Bedreddin henüz yeteri kadar kuvvet toplayamamışken, yani bu isyan girişimi henüz teşekkül aşamasında iken engellendiğini kaydederler. Bu kaynaklardan Oruç Beğ, Anonim Tevârîh ve Anonim Kronik'e göre, Mehmed'in gönderdiği adamlar Bedreddin'i Zağra'da yakalayıp Serez'e getirdiler; Âşıkpaşazâde ve Neşri'ye göre ise, yanında toplananlar Şeyh'in işinde hayır olmadığını görünce, yakalayıp Serez'de Sultan Mehmed'e getirdiler (*bkz. 3.1.3. Şeyh Bedreddin ve Serez Olayı*). Sonraki dönem kaynaklarında bir çatışmadan söz eden ilk kişi İdris-i Bitlisî'dir. Bitlisî'ye göre, Mehmed Çelebi, Bayezid Paşa'yı özel bir emir ve büyük bir askeri kuvvetle Bedreddin üzerine göndermiş, Bedreddin yenilerek kaçıp Deliorman'da gizlenmiş, tekrar çarpışmak üzere kuvvet toplamaya çalıştığı sırada, Bayezid Paşa'nın birtakım hilelere başvurarak gönderdiği adamlar Bedreddin'i yakalayıp bağlayarak, Padişah'ın yanına getirmişler (*bkz. 3.2.1. İdris-i Bitlisî*). Bitlisî'den sonraki kaynakların bir kısmı bu anlatıyı tekrar etmişler ve Şeyh Bedreddin ile Çelebi Mehmed'in kuvvetleri arasında bir çatışma meydana geldiğini ileri sürmüşlerdir. Tarihe eklediği bu ve buna

benzer daha başka saptırıcı unsurlar (örn. Batınlık) nedeniyle, Bitlisî'yi kaynak olarak kullanan her tarih yazımının tahrifatla malul olduğunu belirtmek gerekecektir.

Şeyh'in gittiği Rumeli'de etrafına adam toplarken ortaklaşmacı bir düzen kurmak istediğine dair ilk dönem kaynaklarında bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine, Osmanlı ekonomisinin temeli olan tımar sistemine sahip çıktığı, Rumeli'de etrafına adam toplamak için herkese tımar ve subaşılık vaadinde bulunmuş olmasından biliniyor. Gerçi Şeyh'in torunu Hafız Halil ilk dönem kaynaklarına yansımış bu bilginin aksine, Şeyh'in adam toplamak gibi bir çabaya girmediğini, onun geldiğini duyan "hergeleler" ve "Tovcaların" kendiliğinden Şeyh'in başına üşüştüğünü yazsa da (bkz. 3.1.4.2), Mehmed Çelebi'nin Düzmece Mustafa ve Cüneyd Bey'e karşı bir çatışmanın içinde olduğu sırada Bedreddin'in bölgeye intikalini tesadüfle ya da kazayla açıklamak, ciddiye alınır gibi değildir.

Şeyh Bedreddin'le aynı zamanda, 1413'te sürgüne gönderilmiş olanlardan biri de, Musa'nın beylerbeyi Gazi Mihaloğlu Mehmed Bey'dir. Sürgüne gönderildiği Tokat'ta, II. Murad'ın tahta çıkar çıkmaz karşılaştığı Düzmece Mustafa sorununun halledilmesinde, çağrılarak yardımına başvurulmuş ve tekrar hizmete alınmıştır. Büyük bir hukuk alimi olduğu, onu idama gönderenlerin bile kabul ettiği Bedreddin, bu eyleme kalkışmamış olsaydı, bir zaman sonra tekrar hizmete alınması da büyük bir olasılıktı. Nitekim torunu Hafız Halil, Karaburun olayını şehzade iken bastırmış olan II. Murad'ın padişahlık zamanında Osmanlı'nın hizmetine girmiştir. Bedreddin'in tekrar hizmete alınabileceği ihtimalinin, ulema arasında Bedreddin'e karşı bir kıskançlık ve haset yaratmış olması doğaldır. Müçtehit sayılacak çap ve kalitede bir hukuk aliminin, ulemanın fetvasıyla ya da örfi bir kararla idam edilmiş olsun, I. Mehmed'in terekesinde ağır bir borç olarak Osmanlı Hanedanı'na miras kaldığı anlaşılıyor. Öyle ki, kendisinden sonra tahta çıkan neredeyse her Osmanlı padişahı, bu ağır mirasla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Bedreddin ve Börklüce olaylarının bağlantılı olduğuna dair ilk dönem kaynaklarında görüş birliği yoktur; bağlantı olduğunu yazmış olanlar da bunu bir tahmin olarak ileri sürerler. Bedreddin'in idamına haklı bir gerekçe olarak onun Börklüce eyleminin asıl

tahrikçisi ve lideri olduğu şeklindeki görüşler, ilk dönem kaynaklarının bazılarında hafif şekilde bulunurken, sonraki dönem kaynaklarının neredeyse tamamı bunu kesin bir bilgiymiş gibi, güçlü şekilde aktarırlar. Torlak Kemal'in de Bedreddin'le bağlantılı olduğuna dair ilk dönem kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Zaman, sosyal taban ve amaçlar bakımından bağlantıları bulunmayan üç ayrı olayın tekleştirilerek Şeyh Bedreddin'e bağlanması, esasen Osmanlı Sarayı'nın, kamuoyunu idamın meşru olduğuna ikna etmeye yönelik bir halkla ilişkiler faaliyeti gibi görünmektedir. Şeyh'i çekemeyenler tarafından kışkırtılarak da olsa Mehmed Çelebi'nin verdiği karar, Osmanlı kronik yazarları tarafından haklı gösterilmeye çalışıldığı için, Börklüce'nin Osmanlı toprak düzenine karşı eylemli itirazının "suçu" Bedreddin'in "suçlarına" ilave edilmiş gibi görünüyor. Oysa Serez'deki yargılamada, Şeyh'in Karaburun eyleminden dolayı suçlandığına dair kaynaklara yansımış bir emareye rastlanmıyor.

Olayların tarihleri bakımından da aralarında azımsanmayacak bir zaman farkı vardır. 1413, Musa'nın yenildiği ve Mehmed'in tek hakim haline geldiği tarih olarak sabittir. Karaburun olayının 1416'da meydana geldiği de sabittir. Mehmed'in oğlu Murad'ı on iki yaşında Amasya'ya vali atadığı, bir yıl sonra da Karaburun üzerine gitmesini emrettiği bir başka sabitedir. Mehmed Çelebi'nin Bedreddin'in idamından bir yıl sonra öldüğü ve 1404 doğumlu Murad'ın II. Murad olarak 1421'de 17 yaşında tahta çıktığı da sabittir. Bu karineler hesaplandığında, Börklüce Mustafa'nın Karaburun olayı ile Bedreddin'in Rumeli olayı arasında en az dört yıllık bir zaman farkı vardır. Hammer'in "üç katmanlı ayaklanma" olarak nitelediği olayların, tek bir olayın katmanları değil, farklı üç ayrı olay olarak gerçekleştiği hemen yukarıda gösterilmişken, burada da ilk olay ile son olay arasında dört yıllık bir zaman farkı olduğu gösterilmiştir. Dolayısıyla, bunların koordineli ve eşzamanlı olaylar değil, tabanları ve liderleri itibariyle birbirinden bağımsız ve art zamanlı olaylar olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Tarihi (Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmaniye)*, 2. bas., çev. Mehmet Sait Karaçorlu, Umuttepe Yay., İstanbul 2017.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, *Muhyiddin Cemâlî'nin Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- Ağırakça, Ahmet, “Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah ve Câmiü'd-düvel”, (Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah, *Câmiü'd-düvel [Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi 1299-1481] içinde*), 2. bas., haz. Ahmet Ağırakça, Akdem Yay. İstanbul 2014) içinde, ss. 15-61.
- Aka, İsmail, Mustafa Demir, “Önsöz – Eseri Yayınlarken”, (Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin – Hayatı-Felsefesi-İsyanı* içinde), Temel Yay., İstanbul 2001, ss. 7-12.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî ve Tarihi (1243-1453)*, ilk basım AÜ DTCF 1959, yeni 3. baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
- Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1994, ss. 365-371.
- Akın, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, DTCF Yay. No: 55, Doktora Tezleri Serisi 3, Pulhan Matbaası, İstanbul 1946.
- Akpınar, Turgut, “Iorga, Nicolae”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, Ankara 2020, ss. 359-361.
- Akün, Ömer Faruk, “Hayrullah Efendi Târîhi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul 1998, ss. 76-79.
- Anonim Osmanlı Kroniği (Osmanlı Tarihi [1299-1512])*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman – F. Giese neşri*, haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1992.
- Asena, Orhan, *Simavnalı Şeyh Bedreddin*, Tiyatro Oyunu, Toplum Yay., Ankara 1969.

- Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi (Tevârih-i Âl-i Osmân)*, 3. bas., haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2014.
- Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi [1285-1502])*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.
- Atay, Tayfun, “Çözümlememiş Bir Tarih Sorunu”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri*, 4. bas., Metis Yay., İstanbul 2018, ss. 161-179.
- Atsız, Nihal, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ötüken Neşr., İstanbul 2020.
- Aydın Erdoğan, “Osmanlı Kurumlaşmasına Karşı Şeyh Bedreddin”, *Bedreddin ve Börklüce – Osmanlı’da Sınıf Mücadeleleri ve 1416 İhtilali*, haz. Sinan Araman, Hasan Ateş, Erdem Çevik, Kor Yay., İstanbul 2021.
- Ay, Resul, *Anadolu’da Derviş ve Toplum – 13-15. Yüzyıllar*, Kitap Yay., İstanbul 2008.
- Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- Aziz Mahmud Hüdâyî, “Sultan I. Ahmed’e Mektup”, *Edirne-Simâvne Kâdîsı Emîr İsrâ’ül Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, haz. Şaban Er, tashihli ve ilaveli 2. baskı, Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, ss. 404-408.
- Babinger, Franz, *Schejch Bedr Ed-Dîn, der Sohn des Richters von Simâw*, Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger, Berlin u. Leipzig 1921.
- , *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 6. bas., TDK Yay., Ankara 2000, s. 186-87.
- Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yay., İzmir 1974.
- Bazin, Marcel, “Kazvin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, ss. 154-155.
- Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî – Vâridât-ı Sübhânî ve Fütühât-ı Osmânî (791/907-1389/1502)*, c. II, haz. Fatma Kaytaç, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2016.

- Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, ilk basım Gerçek Yay. 1969, yeni 3. bas., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2018.
- Beydilli, Kemal, “Zinkeisen, Johann Wilhelm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul 2013, ss. 446-448.
- Bookchin, Murray, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi 4 – Spartakistlerden İspanya İç Savaşına*, çev. Akın Sarı, 2. bas., Dipnot Yay., Ankara 2020.
- Bora, Siren, *Anadolu Yahudileri – Ege’de Yahudi İzleri*, Gözlem Yay., İstanbul 2017.
- Bozkurt, Birgül, *Mehmet Şerefeddin Yaltkaya – Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası*, Divan Kitap, İstanbul 2017.
- Bozkurt, Nebi, Mehmet İpşirli, “Kıyafet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, ss. 508-512.
- Bozkurt, Ömer Faruk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI – XVII. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014.
- Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, 3. bas., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018.
- Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, 20. bas., İletişim Yay., İstanbul 2016.
- Cengiz, Halil Erdoğan, Yaşar Yücel, “Rûhî Târîhi”, *TTK Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. XIV, S. 18, Ocak 1989, ss. 359-472.
- Ceyhan, Semih, Muhammed Akif Koç, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şeyh Bedreddin Vâridât’ı: Bir Literatür Denemesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 16, S. 31-32, 2018, ss. 233-331.
- Çaykara, Emine, *Tarihçilerin Kutbu – “Halil İnalçık Kitabı”*, 13. bas., İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.
- Çelebi, İlyas, “Kemalpaşazâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, ss. 242-244.

- Çubukçu, Aydın, Mutasavvıf ve İsyancı: Börklüce Mustafa Bilmecesi”, *Bedreddin ve Börklüce – Osmanlı’da Sınıf Mücadeleleri ve 1416 İhtilali*, haz. Sinan Araman, Hasan Ateş, Erdem Çevik, Kor Yay., İstanbul 2021.
- Dadaş, Mustafa Bülent, *Şeyh Bedreddin’in Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlili*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri 2014. Bu tez daha sonra kitap olarak basılmıştır, bkz. Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin – Bir Osmanlı Fakihî*, İSAM Yay., Ankara 2018.
- Daftary, Farhad, *İsmaililer – Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yay., İstanbul 2017.
- de Lamartine, Alphonse, *Osmanlı Tarihi*, çev. Serhat Bayram, Kapı Yay., İstanbul 2008.
- Demirci, Kürşat, “Hulûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, ss. 340-341.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 34. bas. Aydın Kitabevi, Ankara 2020.
- DİA, “İsmail Ma’sûkî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23, Ankara 2001, ss. 112-114.
- Doukas, [Michael], *Byzantinoturkiki Istorìa*, ed. Vrasidas Karalis, Ekdoseis Kanaki Publ., Athena 1997.
- Doukas, Michael, *Tarih–Anadolu ve Rumeli–1326-1431*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Dressler, Markus, *Türk Aleviliğinin İnşası*, çev. Defne Orhun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972.
- Emecen, Feridun M., “Beylikten Sancağa: Batı Anadolu’da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dâir Bazı Mülâhazalar”, *Belleten*, c. LX/S. 227 (1996), ss. 81-92.
- , *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri*, Eren Yay., İstanbul 1997.

- , *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 4. bas. Timaş Yay., İstanbul 2015.
- , *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 3. bas. Timaş Yay., İstanbul 2016.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, 3. bas., T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.
- Engels, Friedrich, *Köylüler Savaşı*, çev. Kenan Somer, 3. bas., Sol Yay., Ankara 1999.
- Engin, Refik, *Amuca Kabilesi'nde ve Trakya'da Kurban Geleneği*, Can Yay., İstanbul 2004.
- , *Sıradışı Bir Tasavvufçu Şeyh Bedreddin*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, haz. Necdet Öztürk, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- Er, Hamit, "Mehmed Şerefeddin Yaltkaya", *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, M. Şerafeddin Yaltkaya, Kitabevi Yay., İstanbul 1994, ss. 34-39.
- Er, Şaban, *Edirne-Simâvne Kâdîsı Emîr İsrâ'il Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, tashihli ve ilaveli 2. bas., Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018.
- Erdoğan Özünlü, Emine, "Akıncı Ocağına Dair Önemli Bir Kaynak: 625 Numaralı Akıncı Defteri Üzerine Bazı Düşünceler", *Bellekten*, c. LXXIX/S. 285 (2015), ss. 473-500.
- Eyice, Semavi, "Babinger, Franz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991, ss. 390-392.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 2. bas., Sosyal Yay., İstanbul 1991.
- Fehmi, Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 2. bas., Gökkuşbe Yay., İstanbul 2017.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *Sosyalistler I: Eflatun*, Türkiye Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Derneği Yay., İstanbul 1964.
- , *Sosyalistler II: Şeyh Bedreddin*, Türkiye Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Derneği Yay., İstanbul 1964.

- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2019.
- Genç, Vural, *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlîsî*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2019.
- Gökbek, Ahmet, *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2019.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı idi?”, *Tarih ve Toplum*, c. 1, S. 1, İstanbul 1984, ss. 96-98.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, Eti Yay. İstanbul 1966.
- , *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, Eti Yay. İstanbul 1967.
- Gücer, Lütfü, “Şeyh Bedreddin Dolayısıyla Torlaklar”, *İş ve Düşünce – Türkiye İktisadî ve İçtimaî İlimler Mecmuası*, c. XXXV, S. 269, Mart 1970, İstanbul, ss. 6-8.
- Gürsel, Nedim, *Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine*, Cem Yay., İstanbul 1978.
- Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991.
- Halil bin İsmâil bin Şeyh Bedrüddîn Mahmûd, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Eti Yay., İstanbul 1967.
- Harman, Ömer Faruk, “Hûd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, ss. 279-281.
- Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yay., Anlara 2006.
- Hasluck, Frederick William, *Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam*, c. 2, çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yay., İstanbul 2013.
- Haykıran, Kemal Ramazan, “Aydınöğulları Beyliği'nin Son Beyi Cüneyd Bey ve Beyliğin Yıkılışından Sonra Aydınöğulları Soyunun Durumu”, *Aydınöğulları Tarihi – Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I (Bildiriler)*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2013, ss. 155-165.

Hayrullah Efendi, *Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye Târîhi*, c. 6, s. 75, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, Demirbaş No: Bel_Osm_K.00346-01/06; Yer No: 956.1015 HAY[t.y.] k.1/1.

Herzog, Christoph, “Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar”, çev. Faruk Yasıçimen, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 8, S. 15, 2010, ss. 77-148.

Hikmet, Nazım, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı ve Bedreddin Destanına Zeyl – Milli Gurur*, Kovan Kit. Yay., İzmir 1967.

—————, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*, Dost Yay., Ankara 1968.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, c. 2, sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979.

Imazawa, Koji, İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme, *Bellekten*, c. LXIX/S. 256 (2005), ss. 859-896.

Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2006.

—————, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları”, *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., çev. Oktay Özel, der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, ss. 39-71.

İbni Arabşah, “Ukudü'n-Nasîha”, (*Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* içinde, çev. İsmet Sungurbey, der. Abdülbaki Gölpınarlı, Eti Yay. İstanbul 1966), ss. X-XI.

—————, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012.

İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I – 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, 11. bas., T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018; ilk yayın: *An Economic and Social History of The Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 1994.

—————, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, 3. bas., Kronik Yay., İstanbul 2016.

- , “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, ss. 443-472.
- , *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, 3. baskı, Kırmızı Yay., İstanbul 2016.
- , *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, 24. bas., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2017.
- , *Has-bağçede 'Ayş u Tarab*, 4. bas., T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.
- , *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, 4. bas., T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.
- İnalcık, Halil, “Meḥemmed I”, in: *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. Consulted online on 02 January 2021; saat: 20:45. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0728
- İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye*, c. 1, 63. bas., T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019.
- , “Bayezid I”, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İSAM Yay., Ankara 2020, ss. 127-136.
- , “Murad II”, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İSAM Yay., Ankara 2010, ss. 151-180.
- İnalcık, Şevkiye, “İbn Hâcer'de Osmanlı'lara Dair Haberler”, *DTCF Dergisi*, c. VI, sayı 3, Ankara 1948, ss. 189-195.
- İnan, Göker, *Rüstem Paşa Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2011.
- İpşirli, Mehmet, “Lutfî Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.27, Ankara 2003, ss. 234-236.
- Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yay., İstanbul 1995.

- Jorga, Nicolae, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, unveränderte Neueausgabe nach Gotha 1908-1913, c. 1, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990.
- İlgürel, Mücteba, “Hocamız Orhan Şaik Gökyay’ın Ardından”, *TTK Belleten*, c. LIX, S. 224, Nisan 1995, ss. 245-270.
- Kafadar, Cemal, *İki Cihan Âresinde - Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, çev. A. Tunç Şen, 2. bas., Metis Yay., İstanbul 2019 (ilk baskı, California 1995).
- Kahraman, Kemal, “Giese, Wilhelm Friedrich Carl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul 1996, ss. 67-68.
- Kara, Mustafa, “Bâlî Efendi, Sofyalı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, ss. 20-21.
- Kavas, Ahmet, “Osman b. Fûdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul 2007, s. 466-467.
- Kahveci, Niyazi, *İniş Sırası ve Sebepleri ile Kuran-ı Kerim Tercümesi*, 7. bas., Sinemis Yay., Ankara 2016.
- Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979.
- Karakaya-Stump, Ayfer, *Vefailik, Bektaşılık, Kızılbaşlık – Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*, 2. bas., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016.
- Kayapınar, Ayşe, Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları’na ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2015.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Şeyh Bedreddin Simavenî*, İhsan Gümüşayak Matb., İzmir 1957.
- Kaytaz, Fatma, “Behiştî Ahmed Çelebi’nin Hayatı ve Eserleri”, *Târîh-i Behiştî*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016, ss. 1-67.
- Kazancıgil, Aykut, “Mehmet Şerafeddin Yaltkaya – Hayatı ve Eserleri”, *İlim ve Sanat Dergisi*, S. 26, Ekim 1989, İstanbul, ss. 52-62.
- Kefeli, Emel, “Lamartine, Alphonse de”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara 2003, ss. 93-94.

- Kırlıdökme Mollaoğlu, Ferhan, “Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, c. 24, sayı 24, 2007, ss. 129-146.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, ilk basım Ankara 1982, yeni 3. bas. Efil Yay., Ankara 2010.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Marksizm Kalpazanları Kimlerdir?*, Sosyal İnsan Yay., İstanbul 2008.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 2. bas., Sosyal İnsan Yay., İstanbul 2008.
- Kiel, Machiel, “Tırnova”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, ss. 118-122.
- , “Balkanların Osmanlı İmparatorluğu ile Bütünleşmesi 1353-1453”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Sakarya 2013, ss. 185-224.
- Koca, Ferhat, “Molla Hüsrev”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, Ankara 2005, ss. 252-254.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, ilk basım 1960, yeni 6. baskı Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- , *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, ilk basım 1964, yeni 4. baskı Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- , *Yeniçeriler*, ilk basım 1964, yeni 4. baskı Doğan Kitap, İstanbul 2017.
- , *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 2. bas., Doğan Kitap, İstanbul 2015 (1. baskı Sümerbank 1967).
- Konyalı, İbrahim Hakkı, “Stalin’in Şeyhi Bedreddin-i Simavî”, *Tarih Hazinesi - Tarih ve İlim Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 1, 15 Kasım 1950, İstanbul, ss. 3-7.
- Korkmaz, Esat, *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Ant Yay., İstanbul 1993.
- Korkmaz, Esat, *Etimolojik Kızılbaşlık Sözlüğü*, Demos Yay., İstanbul 2016.

- Kozan, Ali, *Şeyh Bedreddin: Hayatı, İsyân Hadisesi ve Vâridât'ın Metin Kritiği*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri 2003.
- , *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kayseri 2007.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. bas., Alfa Yay., İstanbul 2017 (ilk baskı 1919).
- , *Anadolu'da İslamiyet*, haz. Hasan Aksakal, Alfa Yay., İstanbul 2017 (ilk baskı 1922).
- Köstendil'li Şeyh Süleyman Efendi, “Kadirî Tarikatı Şeyhi Mustafa Efendi'ye Mektup”, çev. Şaban Er, *Edirne-Simâvne Kâdîsı Emîr İsrâ'îl Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, tashihli ve ilaveli 2. baskı, Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, ss. 409-410.
- Kunt, Metin, “Temkinli Büyüme Dönemi”, *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*, yay. yön. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul 1989, ss. 67-75.
- Kurdakul, Necdet, *Bütün Yönleriyle Bedreddîn*, Döler Reklam Yay., İstanbul 1977.
- Küçükdağ, Yusuf, “Muhyiddin Mehmed Şah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul 2006, ss. 8485.
- , “Rûhî Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul 2008, ss. 206-207.
- Kütükoğlu, Bekir, “Âlî Mustafa Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, ss. 414-416.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “1624 Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 34 (1984), ss. 123-183.
- Langer, William L., Robert P. Blake, “Osmanlı Türklerinin Doğu ve Tarihsel Arkapları”, çev. Kudret Emiroğlu, *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, ss. 177-224.
- Le Goff, Jacques, *Avrupa'nın Doğuğu*, çev. Timuçin Binder, Literatür Yay., İstanbul 2008.

- Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1341 (1925), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, Demirbaş No: Bel_Osm_O.00153; Yer No: 956.10152 LÜT 1341 R/1925 k.1/1.
- Marx, Karl, Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Yılmaz Onay, 10. bas., Evrensel Bas. Yay., İstanbul 2016.
- Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi (Târih-i Âl-i Osmân)*, haz. Göker İnan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019.
- Müneccimbaşı Ahmed İbn Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel (Osmanlı Devletinin Kuruluş Tarihi 1299-1481)*, 2. bas., haz. Ahmet Ağırakça, Akdem Yay., İstanbul 2014. (Müneccimbaşı'nın bu eseri, *Sehâifü'l-ahbâr* adıyla da bilinir.)
- Ménage, Victor L., “Osmanlı Tarih Yazıcılığının İlk Dönemleri”, çev. Mehmet Öz, *Söğüt'ten İstanbul'a – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, 4. bas., der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2019, ss. 73-91.
- Menavino, Giovan Antonio, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*, çev. Harun Mutluay, Dergâh Yay., İstanbul 2011.
- M. Şerefeddin, “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddine Dair Bir Kitap”, *Türkiyat Mecmuası*, c. III, 1926-1933, İstanbul 1935, ss. 233-256.
- Muhammedoğlu Aliev, Saleh, “Hasan-ı Rûmlü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul 1997, ss. 346-347.
- Mumcu Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Doktora tezi, AÜ Hukuk Fakültesi, Ankara 1963.
- Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, c. 3, cüz 1, İstanbul 1327. <https://acikkutuphane.anadolu.edu.tr/>
- Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ – Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- Norwich, John Julius, *Bizans, c. III, Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yay., İstanbul 2013.

- Noyan, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, c. 5, haz. Şakir Keçeli, Ardıç Yay., Ankara 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 12. bas., İletişim Yay., İstanbul 2017.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Zendeka ve İlhad’ (Hérésie) Meselesi”, ilk tebliğ: *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi 23-27 Eylül 1985 İstanbul*; kitap içinde: *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, 3. bas. Timaş Yay., İstanbul 2015, ss. 35-43.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “XIV. Yüzyılın Ahlatlı Ünlü Bir Sufi Feylesofu: Şeyh Bedreddin’in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî”, *Anadolu’da Türk Mührü: Ahlat*, Ahlat Kültür Vakfı Yay., Ankara 1993, ss. 21-28; sonraki yayın: *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, 2. bas., Timaş Yay., İstanbul 2015, ss. 35-43.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Kalenderî Dervişleri ve Osmanlı Yönetimi”, ilk yayın: *Manifestation of Sainthood in Islam* içinde, ed. G. M. Smith - C. W. Ernst, ISIS press, İstanbul 1993, pp. 145-158; Türkçe yayın: *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, 2. bas., Timaş Yay. İstanbul 2015, ss. 133-152.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Anadolu Heterodoks Türk Sufiliğinin Temel Taşı: Hacı Bektaş-ı Veli El-Horasani” ilk yayın: *Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş-ı Veli Düşüncesinde Hoşgörü*, haz. Şevket Özdemir, Ankara 1995 içinde, ss. 185-201; sonraki yayın: *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 16. basım, İletişim Yay., İstanbul 2016, ss. 157-176.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Türkiye Tarihinde Siyasal Otorite ve Sufi Çevreler: Genel Bir Analitik Bakış (XIII.-XVII. Yüzyıllar)”, ilk yayın: *Princeton Papers (Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies)*, vol. XV (2006), p. 165-196; Türkçe yayın: *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, 2. bas., Timaş Yay. İstanbul 2015, ss. 71-110.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar – 15.-17. Yüzyıllar*, 7. bas. Timaş Yay., İstanbul 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam - Bir İmparatorluk Bir Din*, Alfa Yay. İstanbul 2021.

- Oran, Baskın, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası*, c. 1, ed. Baskın Oran, 24. bas., İletişim Yay., İstanbul 2020, ss. 479-498.
- Ortaylı, İlber, “Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul 1997, ss. 491-494.
- Ortaylı, İlber, “Tiyatro’da Tarih Oyunları Üzerine Bir Analiz Denemesi”, ilk basım: *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76. Band, Wien 1986, ss. 221-231; Türkçe ilk basım: *Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadî ve Sosyal Değişim – Makaleler I*, Turhan Kitabevi, Ankara 2000, ss. 467-473.
- Oruç Beğ, “Oruç Beğ Tarihi”, (*Üç Osmanlı Tarihi* içinde, haz. H. Nihal Atsız, 6. bas. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019), ss. 17-127.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2014.
- Oyan, Oğuz, *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı’dan Türkiye’ye*, Yordam Kitap, İstanbul 2016.
- Öngören, Reşat, “Safiyüddîn-i Erdebîlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul 2008, ss. 476-78.
- Özcan, Abdulkadir, “Devşirme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, ss. 254-257.
- , “Abdurrahman Şeref”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1988, ss. 175.
- , “Solakzâde Mehmed Hemdemî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul 2009, ss. 370-372.
- Özer, Mehmet, *Bezmi Nusret Kaygusuz’un Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1987.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Olcaytu Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul 2007, ss. 345-347.
- , “Tiyûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, ss. 207-208.
- Özteke, Fahri, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Etnosentrik Bir Din Adamı Mehmet Şerafettin Yalpkaya*, Çizgi Yay., İstanbul 2020.

- Öztoprak, Fahrettin, *Babaîler, Balkan Türkleri ve Şeyh Bedreddin*, geniş. 2. bas., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2010.
- Öztürk, Necdet, “Hadîdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul 1997, ss. 14-16.
- , *Osmanlı Tarihçileri*, 2. bas., Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 72.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, göz. geç. 6. bas., Yargı Yay., Ankara 2014.
- Pınar, İlhan, “İlk Metropolitler-İlk Azizler-İlk Mabedler”, *İzmir Yazıları-2*, Kilizman Yay., İzmir 2016, ss. 19-32.
- Pianzola, Maurice, *Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı*, çev. Jale Reyhan İdemen, Evrensel Bas. Yay., İstanbul 2005.
- Rossi, Ettore, “Torlak”lar Kelimesine Dair” *Belleten - Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, c 3, Türk Dil Kurumu, Ankara 1955, ss. 9-10.
- Sarıkaya, Fatih, *Anadolu Beyliklerinde Dini Hayat (Aydinoğulları, Mentешеoğulları ve Saruhanoğulları)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2016.
- Sayar, Ahmet Güner, *‘Velâyet’ten ‘Siyâset’e Şeyh Bedreddin*, Ötüken Neşr., İstanbul 2018.
- Schefer, Leopold, “Der Kreuzigte”, *Urania - Taschenbuch auf des Jahr 1839*, F. A. Brockhaus Verlag, Leipzig 1839, ss. 193-318.
- Schmidt, Jan, “Kühü’l-Ahbâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, Ankara 2002, ss. 555-556.
- Shaw, Stanford J., *History od the Ottoman Empire and Modern Turkey, v. 1: Empire of the Gazis - The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge University Press, Cambridge/England 1976.
- , *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, Kapı Yay., İstanbul 2008.

- Sofya'lı Şeyh Bâli, “Kanuni Sultan Süleyman’a Mektup”, *Edirne-Simâvne Kâdîsı Emîr İsrâ’îl Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, tashihli ve ilaveli 2. baskı, haz. Şaban Er, Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018, ss. 401-403.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Solakzâde Tarihi*, Maarif Nezâret-i Celilesi, İstanbul 1297, s. 134 (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, yer no: 956.1015 SOL 1297 H/1880 k.1/1).
- Sungurbey, İsmet, “Önsöz”, (*Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* içinde, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Eti Yay., İstanbul 1966), ss. I-XLIII.
- Sümer, Faruk, *Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 3. bas., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018.
- Şemsettin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, tıpkıbasım: Çağrı Yay., İstanbul 2015; çağdaş teknikle yeniden dizgi ve basım: Şifa Yay., İstanbul 2012.
- Şeriatî, Ali, *İran ve İslam*, Fecr Yay., Ankara 2016.
- Şeyh Aziz Mahmud Hüd’âî, “Sultan I. Ahmed’e Mektup”, çev. Şaban Er, (*Edirne-Simâvne Kâdîsı Emîr İsrâ’îl Oğlu Şeyh Bedreddîn Hakkında Son Söz*, haz. Şaban Er, tashihli ve ilaveli 2. baskı içinde, Kutupyıldızı Yay., İstanbul 2018), ss. 404-408.
- Şükrullah, “Behcetü’t-Tevârih”, (*Üç Osmanlı Tarihi*, haz. Nihal Atsız, 6. bas., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011) içinde, ss. 193-234.
- Şükrullah Efendi, *Behcetü’t-Tevarih*, çev. Hasan Almaz, Mostar Yay., İstanbul 2010.
- Tan, Muharrem, “Taşköprülüzâde’nin Tarihçe-i Hayatı ve Başlıca Eserleri”, (*Osmanlı Bilginleri*, Taşköprülüzâde, 2. bas., çev. Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 2019) içinde, ss. 13-18.
- Taneri, Aydın, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilatı*, haz. Mehmet Akif Erdoğan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2019.
- Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye)*, 2. baskı, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Tellal, Erel, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1, SSCB’ye İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, c. 1, ed. Baskın Oran, 24. bas., İletişim Yay., İstanbul 2020, ss. 499-521.

- Timur, Taner, *Osmanlı Toplum Düzeni*, ilk basım AÜ SBF 1979, 5. baskı İmge Kitabevi, Ankara 2010.
- Topaloğlu, Bekir, “Hudûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, ss. 304-309.
- Tulasoğlu, Gülay, “Türk-Sünnî Kimlik İnşâsının II. Mahmud Dönemindeki Kökenleri Üzerine”, *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik – Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel*, der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş, İletişim Yay., 2015, ss. 165-183.
- Tuncay, Mete, “Solun Suphici Tarihi”, *Birikim – Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, S. 14, Nisan 1976, İstanbul, ss. 52-53.
- Turan, Şerafettin, “Hoca Sâdeddin Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, ss. 196-198.
- , “Kemalpaşazâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara 2002, s. 238-40.
- Turhan, Fatma Sel, “Kitap Değerlendirmesi: Âşık Paşazade – Osmanoğulları’nın Tarihi”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, S. 15 (2003/2), ss. 239-246.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, ilk basım 1947, 13. tıpkıbasım Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2019.
- Vatin, Nicolas, “Osmanlıların Yükselişi (1362-1451)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, yay. yön. Robert Mantran, çev. Server Tanilli, 4. bas. T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019 (ilk baskı 1989, Paris), ss. 43-98.
- Venedikova, Katerina, “Bedreddin Simavi’nin Devri ve Taraftarlarıyla İlgili Bazı Kaynaklar ve İncelemeler”, *Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu: 2-5 Haziran 2016 – İzmir: Bildiriler*, ed. Alp Yücel Kaya ve diğ., İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, İzmir 2017, s. 366-382.
- von Hammer, Joseph, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. 1, genişletilmiş ikinci baskı, C. A. Hartleben’s Verlag, Pest/Avusturya 1834.
- Werner, Ernst, *Die Geburt einer Grossmacht - Die Osmanen (1300-1481)*, zweite, verbesserte u. erweietrte Auflage, Hermann Böhlau Nachf., Wien, Köln, Granz 1972.

- , *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481) – Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci*, çev. Yılmaz Öner, Orhan Esen, Yordam Kitap, İstanbul 2014.
- Witteck, Paul, Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına, çev. Halil İnalçık, *Belleten*, c. VII/S. 27, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, ss. 557-589.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, 4. bas., çev. Fatmagül Berktaş, Pencere Yay., İstanbul 2017.
- Yaltkaya, M. Şerefeddin, "Bedreddin Simâvî", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 2, 5. baskı, İstanbul 1974, ss. 444-446.
- , *Simavne Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. Hamit Er, Kitabevi Yay., İstanbul 1994.
- Yaltkaya, Mehmet Şerefettin, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, haz. İsmail Aka, Mustafa Demir, Temel Yay., İstanbul 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Hulûl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998, ss. 341-344.
- , "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul 2011, ss. 151-152.
- Yelkenci, Raif, "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 2, Sayı 18, 31 Aralık 1950, İstanbul, ss. 751-753.
- , "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 2, Sayı 19, 15 Ocak 1951, İstanbul, ss. 800-802.
- , "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 2, Sayı 20, 1 Şubat 1951, İstanbul, ss. 841-843.
- , "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 3, Sayı 21, 15 Şubat 1951, İstanbul, ss. 889-891.
- , "Şeyh Bedreddin", *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 3, Sayı 22, 1 Nisan 1951, İstanbul, ss. 933-934, 953.
- Yıldız, Sara Nur, "Şükrullah" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul 2010, ss. 257-258.

- Yılmaz, Hasan Kâmil, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1991, ss. 338-340.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, “Celvetiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1993, ss. 273-275.
- Yiğit, İsmail, “Şeyh el-Mahmûdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul 2010, ss. 58-60.
- Yücel, Yaşar, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi - Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1980.
- Yüksel, Emrullah, “Birgivi”, *TDV İslam ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1992, ss. 191-94.
- Yüksel, Müfid, “Çalınmış Bir Şahsiyet: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin”, *İmza Dergisi*, S. 58, Ocak 1994.
- , *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, Yarın Yay., İstanbul 2010 (ilk baskı 2002, Bakış Yay.).
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Erster Theil, Urgeschichte und Wachstum des Reiches bis zum Jahre 1453, Hamburg 1840.

İNTERNET SAYFALARI:

- [Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar: Şeyh Bedreddin devrimci değil reformatördü \(gazeteduvar.com.tr\)](http://gazeteduvar.com.tr), 6/12/2018; saat: 10:30.
- <https://www.aydinlik.com.tr/haber/efsanelerle-mucadele-moral-mi-bozuyor-205349>, 13/04/2020, Saat: 09:00.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Leopold_Schefer, 01/05/2020, saat: 01:30.
- http://www.padelt-2004.de/Der_Gekreuzigte/doc/Der_Gekreuzigte-15.htm, 01/05/2020, saat: 01:00.
- http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_vt_ecclesiastes_lt.html, 01/05/2020, saat: 02:00.
- <https://ottomanhistorians.uchicago.edu>, 20/03/2020, saat: 23:10.